

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**KUVEYKIRLAR
(ORTAYA ÇIKIŞI VE PRENSİPLERİ)**

Melek ÖZTÜRK

Doktora Tezi

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Dinler Tarihi Bilim Dalı

TEMMUZ 2022

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Doktora Tezi

KUVEYKIRLAR (ORTAYA ÇIKIŞI VE PRENSİPLERİ)

Tez Yazarı
Melek ÖZTÜRK

Danışman
Prof. Dr. Sami KILIÇ

TEMMUZ 2022
ELAĞIÇ

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Doktora Tezi

Başlığı : KUVEYKIRLAR (ORTAYA ÇIKIŞI VE PRENSİPLERİ)
Yazarı : Sami KILIÇ
Tez Öneri Tarihi: 01.02.2018
Savunma Tarihi: 22.06.2022

TEZ ONAYI

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına göre hazırlanan bu tez aşağıda imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilmiş ve akademik dinleyicilere açık yapılan savunma sonucunda OYBİRLİĞİ ile kabul edilmiştir.

İmza

Danışman: Prof. Dr. Sami KILIÇ
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Başkan: Prof. Dr. Ali İsmail GÜNGÖR
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Üye: Prof. Dr. İskender OYMAK
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Üye: Doç. Dr. Abdülkadir KIYAK
İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Üye: Dr. Öğrt. Üyesi Sıddık ÜNALAN
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunun/...../2022 tarihli toplantısında
tescillenmiştir.

Prof. Dr. Murat SUNKAR
Enstitü Müdürü

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım “**KUVEYKIRLAR (Ortaya Çıkışı ve Prensipleri)**” Başlıklı Doktora Tezi’mın içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

22.06.2022

Melek ÖZTÜRK

ÖN SÖZ

İnsanoğlunun varoluşuyla birlikte kutsal olana karşı bir yönelme duygusuna sahip olduğu bilinmektedir. Bir yüce varlığa yönelme, sığınma, ondan güç alma duygusunun ilksel insanlardan bu yana var olduğunun en güçlü kanıtı günümüze ulaşan arkeolojik kalıntılardır. Tarihin ilk devirlerindeki insanlar, içinde bulundukları dünyaya baktığında gökyüzünün en üstün ve en yüce mekân olduğu algısına sahip olmuşlardır. İnsan, tabiatüstü aşkın bir varlığın mutlaklığı düşüncesine ulaştığında, göğün aşkınlığı ile evrenin yaratıcısı arasında bir bağ kurmuştur. Kutsal Kitaplara baktığımızda ise ilk insandan itibaren insanoğlunun ilâhî vahiyle muhatap olma durumu söz konusudur. Dolayısıyla insanoğlunun zaman içerisindeki gelişimine bağlı olarak hem Tanrı algısında hem ilahi emirleri algılama ve uygulama noktasında bir değişim yaşadığı görülmektedir. İnsanoğlunun yaşadığı bu değişime bağlı olarak ortaya koyduğu farklı tutumlar, tarihsel süreçte farklı inanç sistemlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Dinler Tarihi kaynaklarında dinlerin çeşitliliği kadar dinler içerisinde yenileşme, reform veya dinde öze dönme hareketleri gibi tanımlarla adlandırılan gruplar dikkati çeker. Hristiyanlığın Protestanlık mezhebine bağlı reformist bir alt grubu kabul edilen Kuveykılar da bu gruplardan biri olup son dönemde ülkemizde de mensupları görülmeye başlamıştır. Açtıkları okullar yoluyla öğretilerini yaymayı hedefleyen Kuveykılar, sosyal yardımlaşma kuruluşları ve internet siteleri vasıtasıyla da misyonlarını aktarmaktadırlar. Her bireyin Tanrı'yla doğrudan bağlantı kurabildiği mistik bir grup olan Kuveykılar tarafından Mesih ışığının pozitif bir enerji şeklinde bireylerin kalbine dokunduğuna ve dokunduğu kişilerde ruhsal bir dönüşümün gerçekleştiği kabul edilmiştir. Mistik bir yapıya sahip olmaları Kuveykılara her zamana, her ortama ve her insana bir şekilde ulaşma fırsatına sahip olma imkânı tanımıştır. Bununla birlikte Kuveykılar ile ilgili müstakil bir Türkçe kaynak olmayışı, konunun çalışılmasına bizi yönlendiren en önemli husus olmuştur. Yapılan çalışmaların neredeyse tamamı İngilizce olup XVII. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar devam etmiştir. Çalışmamızda öncelikle bu kitaplar tespit edilmiş ve kronolojik olarak değerlendirilmiştir.

Çalışma boyunca beni destekleyen yazdığım her bölümü îtina ile okuyarak yaptığı kıymetli yorumlarıyla tezin gelişimini sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Sami Kılıç'a ve tez izleme komitemde bulunan Prof. Dr. İskender Oymak ve Dr. Öğr. Üyesi Sıddık Ünalın'a teşekkürlerimi sunarım.

Melek ÖZTÜRK

ELAĞIĞ 2022

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	I
ÖN SÖZ.....	II
İÇİNDEKİLER	III
ÖZET.....	V
ABSTRACTD	VI
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	VII
FOTOGRAFLAR LİSTESİ	VIII
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	1
1.2. Araştırmanın Sınırları ve Kapsamı	1
1.3. Literatür	1
1.4. Metod	5
1.5. Tarihi Arkaplan	6
2. GEORGE FOX'UN HAYATI VE KUVEYKIRLARIN TARİHİ GELİŞİMİ.....	21
2.1. George Fox'un Hayatı (1624-1691)	21
2.2. Kuveykırların Ortaya Çıktığı Dönemde İngiltere'nin Siyasi ve Dini Yapısı	35
3. KUVEYKIRLARIN İNANÇ ESASLARI VE ÖĞRETİLERİ.....	49
3.1. İnanç Esasları	50
3.1.1. Teslis İnancı.....	56
3.1.2. Tanrı (Baba).....	59
3.1.3. İsa Mesih (Oğul).....	62
3.1.4. Kutsal Ruh	69
3.1.5. Kutsal Kitap Anlayışı	72
3.1.6. Vahiy Anlayışı ve Peygamberlik Algısı	75
3.1.7. Mucizeye Bakış Açısı	79
3.1.8. İsa'nın Kıyamete Yakın Tekrar Geleceği İnancı	83
3.1.9. Ahiret İnancı	85
3.2. Öğretileri	87
3.2.1. Kuveykırların Temel İlkeleri	88
3.2.2. Günah ve Mükemmellik Doktrini.....	94
3.2.3. Kurtuluş Doktrini.....	98
3.2.4. Tövbe	106
3.2.5. Yasaklar	108
4. SAKRAMENTLERİ, AHLAKİ ÖĞRETİLERİ, CEMAAT VE KİLİSE YAPISI.....	111
4.1. Kuveykırlar İçin İbadetin Özü: Sessizlik İçinde Tanrı'yı Beklemek	116
4.2. Vaftiz	119

4.3. Komünyon.....	124
4.4. Ahlaki İlkeler.....	127
4.5. Cemaat ve Kilise Yapısı.....	131
5. KUVEYKIRLARIN GELENEKLERİ VE GÜNLÜK HAYATTAKİ UYGULAMALARI.....	136
5.1. Sosyal Hayatta Kuveykırlar.....	136
5.1.1. Evlenme ve Aile Hayatı.....	147
5.1.2. Cenaze ve Defin Merasimleri	153
5.2. Eğitim.....	155
5.3. Günümüzdeki Durumları.....	159
6. SONUÇ.....	168
KAYNAKLAR.....	171
ÖZ GEÇMİŞ	

ÖZET
KUVEYKIRLAR
(ORTAYA ÇIKIŞI VE PRENSİPLERİ)

Memelek ÖZTÜRK

Doktora Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimleri Enstitüsü
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
Dinler Tarihi Anabilim Dalı

Haziran 2022, Sayfa: VIII + 178

İngiltere'nin Kıta Avrupası'nda kendine özgü yapısı bu coğrafyadaki reform hareketinin etkisinin diğer Avrupa devletlerine nazaran farklı bir seyirde ilerlemesine sebep olmuştur. Büyük dinler içerisinde doğan dini hareketler esasen bulundukları coğrafyanın dini yapısı yanında siyasi ve sosyal yapısının da bir ürünüdür. Bu bağlamda İngiltere'nin siyasi, ekonomik ve sosyal yapısı reform hareketinin burada daha rahat bir şekilde gelişimine ve bir takım dini dogmalardan uzaklaşarak insanın ruhsal anlamda Tanrı'yla kuracağı doğrudan bir ilişki ve bireysel deneyimin önemi yönündeki düşüncelerin etkisiyle yeni akımların doğmasına fırsat tanımıştır.

Kuveykırlar adlı grubun kurucusu olan George Fox da dini eğitim alarak yetiştiği aile ortamının etkisinin yanı sıra ülkenin içinde bulunduğu dini ortamın etkisiyle yoğunlaştığı bir ruhsal sorgulama süreci sonunda bağlı olduğu dinin kendince en saf haline ulaşmış ve öğretisini sistemleştirerek tüm insanlığa yayma gayesiyle hareket etmiştir. Ölümüne kadar tüm hayatını Hristiyanlık inancının en doğru şekli olduğuna inandığı Kuveykır öğretisini en iyi şekilde aktarmayı kendisine gaye edinmiştir. Bu uğurda gerek kendisi gerek kendisine inananlar pek çok sıkıntı yaşamış olmakla birlikte sarf etmiş oldukları gayretin sonucu olarak Kuveykırlar, özellikle İngiltere'de gösterdikleri mücadelenin sonucunda diğer dini grupların sahip olamadığı bir takım hakları elde edebilmişlerdir. Kuveykırların günümüzde İngiltere ve Amerika başta olmak üzere pek çok ülkede üyelerinin olduğu bilinmekle birlikte Kuveykırlar, teknolojik imkânları da kullanarak dünyanın her yerindeki üyelerine ulaşabilmektedirler.

Bu çalışma altı ana başlıktan oluşmaktadır. İlk başlık olan giriş kısmında, araştırmanın önemi, amacı, tezin sınırları ile kapsamı, kullanılan kaynaklar ve uygulanan metod aktarılmıştır. Ayrıca kısaca Kuveykırların ortaya çıkışına kadarki Hristiyanlık tarihinden bahsedilmiştir. Birinci bölümü teşkil eden ikinci başlıkta Kuveykırların kurucusu George Fox'un hayatı ile tarihsel süreçte Kuveykırların nasıl ortaya çıktığı ve yayıldığı konusu işlenmiştir. İkinci bölümü oluşturan üçüncü başlıkta Kuveykırların inanç esasları ve öğretileri alt başlıklar hâlinde genişletilerek aktarılmıştır. Üçüncü bölümü oluşturan dördüncü başlıkta ise Kuveykırların sakramentlere yaklaşımı ile sahip olduğu ahlaki ilkeler açıklanmıştır. Ayrıca ahlaki yapıyla bağlantılı olarak kilise yapılanması ve toplumsal hayata bakış açıları incelenmiştir. Dördüncü bölümü oluşturan beşinci başlıkta ise Kuveykırların günlük hayatlarındaki uygulamaları, doğum, evlilik, ölüm ritüelleri, bayram ve kutlamaları ile günümüzdeki durumları hakkında bilgiler verilmiştir. Altıncı başlıkta sonuç kısmından oluşmaktadır. Sonuç kısmında, İngiltere'de doğup gelişen bu dini grup üzerinde bulunduğu coğrafyanın ve İngiliz halkının dünyaya bakış açısının etkisi ile günümüzdeki faaliyetleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hristiyanlık, Protestanlık, Kuveykırlar, George Fox, Dostlar Cemiyeti

ABSTRACTD
Quakers
(The Emergence and Principles)

Melek ÖZTÜRK

Ph.D. Thesis

FIRAT UNIVERSITY

Graduate School of Social Sciences

PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES

History of Religions

June 2022, Page: VIII + 178

The unique structure of England in Continental Europe caused the effect of the reform movement in this geography to progress in a different course compared to other European states. Religious movements arising from the great religions are essentially a product of the political and social structure of the geography they are in, as well as the religious structure. In this context, England's political, economic and social structure allowed the reform movement to develop more comfortably here, and the emergence of new movements with the influence of thoughts on the importance of a direct relationship with God and the importance of individual experience by moving away from some religious dogmas.

George Fox, the founder of the group called Quakers, found the purest form of the religion he was attached to after a spiritual inquiry process, in which he intensified with the influence of the family environment in which he was educated, as well as the influence of the religious environment in which the country was located, and acted with the aim of spreading his teaching to all humanity by systematizing it. Until his death, he aimed to convey the Quaker doctrine, which he believed to be the most correct form of Christian belief, in the best way. For this cause, both he and his believers have experienced many difficulties, but as a result of their efforts, the Quakers were able to obtain some rights that other religious groups did not have as a result of their struggle, especially in England. Although it is known that Quakers have members in many countries, especially in England and America, Quakers can reach their members all over the world by using technological opportunities.

This study consists of six main titles. In the first title, the introduction, the importance and purpose of the research, the limits and scope of the thesis, the sources used and the method applied are explained. In addition, the history of Christianity until the emergence of the Quakers is briefly mentioned. In the second title, which constitutes the first part, the life of George Fox, the founder of the Quakers, and how the Quakers emerged and spread in the historical process are discussed. In the third title, which constitutes the second part, the principles of belief and teachings of the Quakers are expanded and transferred as sub-titles. In the fourth chapter, which constitutes the third part, the moral principles of the Quakers with their approach to the sacraments are explained. In addition, the church structure and perspectives on social life were examined in connection with the moral structure. In the fifth chapter, which constitutes the fourth part, information about the practices of the Quakers in their daily lives, birth, marriage, death rituals, holidays and celebrations, daily practices and their current situation are given. The sixth title consists of the conclusion part. In the conclusion part, the current activities of this religious group, which was born and developed in England, are evaluated with the effect of the geography and the perspective of the British people to the world.

Keywords: Christianity, Protestantism, Quakers, George Fox, Society of Friends.

SİMGELER VE KISALTMALAR

Simgeler

- s. : sayfa
ss. : sayfalar arası.

Kisaltmalar

- bkz. : bakınız
by : tarafından
C. : Cilt
Çev. : Çeviren
ed. : editör
FÜİFD : Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
h. : hicrî
haz. : hazırlayan
İA : Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
m. : milâdî
md. : madde
MÜ : Marmara Üniversitesi
M.S. : Milattan sonra
ö. : ölümü, ölüm tarihi
S. : Sayı
trc. : Tercüme, tercüme eden
Yay. : Yayınları
y. : yıl
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
ts. : tarihsiz

FOTOGRAFLAR LİSTESİ

Foto 1.	Kuveykırların ilk toplantı evi.....	32
Foto 2.	George Fox'un temsili resmi	35
Foto 3.	İbadet esnasında Kuveykırlar	117
Foto 4.	İbadet sonrası Kuveykır bir grup	118

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Toplumsal yapı içindeki dini cereyanlar, geliştiği toplumun sosyal, siyasi hatta coğrafi yapısının izlerini taşımaktadır. Bir toplumdaki bireyin hayata bakışı da yine içinde bulunduğu ortamdan bağımsız düşünülemez. Dolayısıyla George Fox'un zihin dünyasında gerçekleşen değişim ve dönüşüm bu alt yapının etkisiyle kendini göstermiştir. Yaşadığı toplumdaki dini yapıyı çözümleme çabasına giren Fox, topluma hâkim olan Hristiyanlık anlayışında yanlış giden bir şeyler olduğu ve bunların düzeltilmesi gerektiği düşüncesinden yola çıkarak kendince yeni bir sistem kurmuştur. İsa'nın merkeze alınması ve onun yaşadığı gibi yaşamının tekrar canlanması gerektiği fikri üzerine kurduğu öğretilerinde insanın ruhsal yönünü ön planda tutmuştur.

Bu tezin yazılmasının amacı Kuveykırlar'ın nasıl bir ortamda doğduğu, gelişiminde hangi etkilerin yer aldığı, günümüze nasıl ulaştığı ve temel düşünceleri hakkında bilgi vermektir. Kuveykırları en temel yönleriyle ortaya koymaya çalışan bu çalışma aynı zamanda Kuveykırların diğer dini gruplardan farklarını da tespit etmeyi hedeflemektedir. Zira günümüzde hızla artan mistik akımlar gençlerin ilgisini çekmekte ve zihinlerinde sağlam bilgi temeli olmayan bireyler bu akımların etkisi altına girebilmektedir. Manevi bir arayışa giren bireylerin karşısına çıkan bu ve bunun benzeri mistik cereyanlara karşı gençlerin farkındalık düzeyini arttırmayı amaç edinen bu tezin hazırlanmasında, Kuveykırlar adlı grup hakkında bu güne değin Türkçe olarak kapsamlı ve müstakil bir çalışmanın yapılmaması bizi teşvik edici bir faktör olmuştur.

1.2. Araştırmanın Sınırları ve Kapsamı

İlk ortaya çıktığı dönemden itibaren Kuveykırların tarihi gelişimi ve Hristiyan toplumu içindeki özellikle de Protestanlık içindeki konumu konumuzun kapsam ve sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda tezde Fox'un hayatı ve Kuveykırların tarihi gelişimi; Kuveykırların inanç esasları ve öğretileri; sakramentleri, ahlaki öğretileri, cemaat ve kilise yapısı; gelenekleri, günlük hayattaki uygulamaları ve günümüzdeki durumları incelenecektir.

1.3. Literatür

Kuveykırların İngiltere'de doğması ve Hristiyanlık merkezli bir grup olması Kuveykırlar hakkında yazılmış olan kaynakların büyük oranda İngilizce olması sonucunu doğurmuştur. Kuveykır hareketinin İngiltere dışına yayılmasıyla birlikte farklı coğrafyalardaki kişiler tarafından bu öğretinin tanınmasıyla Almanca başta olmak üzere diğer Avrupa dillerinde kaleme alınan çalışmalar kendini göstermiştir. Türkiye'de ise Kuveykırların yapmış oldukları misyonerlik faaliyetleri üzerine 1929 tarihinde İstanbul, Selamet Matbaasın'nda William E. Wilson'un "*Kuveyker Mezhebi - Ruhbansız Bir Din*" adıyla basılmıştır. Wilson'un bu çalışmasını on üç sayfalık küçük bir kitapçık şeklinde Türkçeye çeviren kişinin ismi belli değildir. Bundan başka Sami Kılıç'ın Kuveykırları genel olarak tanıtan makalesi ile Elif Onay tarafından Kuveykırlar adlı Yüksek Lisans Tezi dışında Kuveykırlar hakkında yapılan her hangi bir müstakil çalışmaya rastlanmamıştır.

Fox'un hayatına dair ilk bilgileri yazdığı mektuplarda ve kendisi tarafından kaydedilen "George Fox: An Autobiography" adlı otobiyografisinde bulmaktayız. Özellikle hapis hayatı

yaşadığı dönemleri öğretisini yazılı olarak aktarma fırsatı olarak değerlendirdiğini ifade eden Fox, öğretisini yaymaya başladıktan sonra yaptığı tüm seyahatleri ve hayatındaki önemli olayları otobiyografisinde kaydetmiştir. Fox'un üvey damadı Thomas Lower'a 1674 yılından itibaren otobiyografisini yazdırmıştır. Fox ayrıca ölümünden bir süre önce İngiliz yazar Thomas Ellwood'un desteğiyle otobiyografisini yayınlamaya niyetlenmiş fakat hayattayken bunu gerçekleştirmek kendisine nasip olmamıştır. Fox'un 1693'teki ölümü üzerine Thomas Ellwood, (1639- 1713) Fox'un otobiyografisini 1694 tarihinde ilk yayınlayan kişi olmuştur. Bu basım Ellwood nüshası olarak bilinmektedir. Önemli değişiklikler olmaksızın bu nüsha, 1902 tarihine kadar İngiltere'de ve 1892'ye kadar Amerika'da pek çok kez basılmıştır. Bu baskılar ayrıca eserin 1902 tarihli basımında listelenmiştir.

Kölelik karşıtlığıyla tanınan İngiliz Kuveykır Wilson Armistead (1819-1868) tarafından 1803 tarihinde *The Journal of George Fox*, Vol. II şeklinde Fox'un otobiyografisinin yeni bir basımı yapılmıştır. Bu baskı Fox'un hayatının 1663 tarihi ve sonrasını anlatmaktadır. Bu baskının aynı adla ve yine ikinci bölüm şeklinde Norman Penney tarafından düzenlenen 1901 tarihli bir basımı daha bulunmaktadır. Penney tarafından yazılan ve Cambridge Üniversitesi tarafından basılan Cambridge nüshası olarak bilinen diğer bir versiyonu da 1911 tarihlidir. Cambridge yayınları arasında yer alan ulaşabildiğimiz son baskısı ise 1952 tarihinde John L. Nickalls imzasıyla yayınlanmıştır. Nickalls, *The Journal of George Fox* adıyla yayınladığı eserinin ön sözünde bu tarihe kadar yayınlanan basımlarının yerini alması düşüncesiyle Fox'un otobiyografisini yeniden düzenleyerek bu baskıyı yayınladığını açıklamıştır.

Kuveykırılar hakkında araştırma yapan en önde gelen isim Thomas Clarkson'dur. Clarkson'un "A Portraiture of Quakerism" adlı eseri, Kuveykır tarihi ve George Fox'un hayatıyla birlikte farklı yönlerden Kuveykırılar tanıtan en kapsamlı çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Clarkson 1787 den sonra köle ticaretinin yasaklanması yönündeki çabasının fark edilmesiyle birlikte Kuveykırılar tarafından ilgiyle karşılanmış ve bu grupla sık sık görüşmüştür. Evlerinin kapılarını kendisine sonuna kadar açan bu grup insanların hayatlarına dair bilgi edinmenin aslında hiç de zor olmadığını bildiren Clarkson, onları tanıdıktan sonra onların tarihini yazmaya karar verdiğini ifade etmiştir.

Clarkson, *A Portraiture of Quakerism* adlı eserini 1806 tarihinde üç cilt olarak yazmıştır. İlk cildi London, ikinci ve üçüncü cildi New York basımlıdır. Yazar, eserinin ilk cildine bu çalışmayı yapma sebebini ve Kuveykır isminin kökenini açıklayarak başlamıştır. Çalışmanın devamında ise bu grubun kurucusu olan George Fox'un hayatını ve Kuveykır öğretisinin yayılma sürecini ortaya koymaya çalışmıştır. Clarkson, Kuveykırılarının sahip olduğu geleneklerden habersiz olan dünyaya bu grubun tanıtılmasının faydalı olacağı düşüncesiyle cam bir fanustan izlercesine onların yaşam ve aktivitelerini yansıtmaya çalıştığını vurgulamıştır. Clarkson onların karakteristik yapılarının gelişiminin merak uyandırdığını ve tüm dünyadaki yaygın uygulamalardan farklı olarak ürettikleri sayısız prensip ve uygulamalarının bilinmesi gerektiğini düşünerek böyle bir çalışma yaptığını aktarmıştır. Clarkson bu süreçte onların karakterine zarar veren, onlarla ilgili olarak öne sürülen, bilgisizlik ve önyargı ürünü olan pek çok şeye karşı da onları savunmaya hassasiyet göstereceğini dile getirmiştir.

Bahsi geçen kitabın ikinci cildinde Fox'un evliliğinden yola çıkarak Kuveykırılarının evlilik konusundaki yaklaşımları, teslis, vaftiz, komünyon başta olmak üzere inanç ve ibadete bakış açıları, ruhsal kurtuluş ve bununla bağlantılı olarak ölüm algıları ile cenaze merasimleri ayrıntılı olarak

açıklanmıştır. Üçüncü ciltte de Kuveycıların sosyal- ticari ve eğitim hayatları, kadın hakları konusundaki fikirleri ile sahip oldukları genel karakteristik özellikleri bütün yönleriyle değerlendirilerek aktarılmıştır.

William Wistar Comford (1874- 1955) “Quakers in the Modern World” (Modern Dünyada Kuveycılar) adlı kitabında, Clarkson’un bahsi geçen üç ciltlik çalışmasıyla Kuveycılar hakkında birebir gözlemlere dayalı ve onları pek çok yönden değerlendiren ayrıntılı bilgiler aktardığını bildirmiştir. Comford, Clarkson’un bu çalışmasını okuyan bir kişinin neredeyse başka bir kaynağa ihtiyaç duymaksızın Kuveycıları tanıyabileceğini ifade etmiştir.

Pennsylvania, Germantown’da dünyaya gelen Comford, bir Kuveycı olarak yetişmiş ve 1894’te Haverford Koleji’nden doktora derecesini alarak mezun olmuştur. Comford da bahsi geçen kitabında Kuveycı hareketinin doğuşu ve gelişim süreci içerisinde Kuveycıların sahip olduğu karakteristik yapıyı, inanç ve ibadetlerini aktarmıştır. Comford aynı zamanda savaşa karşı olan Kuveycıların barış anlayışı yanında sosyal hayat, eğitim ve ticaret hayatına bakış açılarını da yansıtmaya çalışmıştır.

Kuveycı hareketinin ortaya çıktığı ilk yıllardan itibaren Kuveycılar tarafından yapılan yıllık toplantıların kayıtları “Faith and Practice” (İnanç ve Uygulama) adıyla kitap olarak bir araya getirilmiştir. Gerçekleştirilen bu toplantılardan sonra yıllıklar Faith and Practice adıyla yayınlanmıştır. Kuveycıların inanç ve uygulamalarını aktaran temel başvuru kitapları olduğu gibi Kuveycılar hakkında bilgi edinmek isteyenlerin okuyabileceği Kuveycıların genel olarak tanıtan ilk kaynak konumundadır. Bu çalışmamızda biz de Kuveycıların bu inanç ve uygulama rehberlerinin 2005, 2009, 2017, 2018 ve 2019 yıllarına ait basımlarına ulaşarak bu kaynaklar yoluyla Kuveycı inanç ve uygulamalarını birinci elden aktarmaya çalıştık.

Kuveycı öğretisinin ilk döneminin önde gelen isimlerinden William Penn, “Rice and Progress of the People Called Quakers” adlı çalışmasında Kuveycı hareketini açıklamakla birlikte Fox’un Journal’ını da tanıtmayı hedeflemiştir. Penn, bu eserinde Fox’u, cahil ve şaşkın bir halkı bilinçlendirmek, uyandırmak için Tanrı’nın gönderdiği bir kurtarıcı olarak tanımlamaktadır.

Boston Üniversitesi’nden Arthur Roberts’in “George Fox’s Concept of the Church” adlı eseri de Fox’un ruhsal arayış yolculuğunu ve Kuveycı hareketinin doğuşunu etkileyen faktörleri aktardıktan sonra Kuveycı tarihini Fox’un hayatıyla birlikte değerlendiren bir çalışma olarak karşımıza çıkmıştır. Roberts kitabında ayrıca, Kuveycı tarihçi olan William Sewel’in (1653- 1720) Hollanda’nın ana dili Flemenkçe’de 1695’te yazdığı ve 1696’da İngilizceye “History of Quakers” (Kuveycıların Tarihi) adıyla çevrilen eserine atıfta bulunmuştur. Yirmi beş yıllık bir çalışmanın sonucu olduğu aktarılan bu eser tekrar düzenlenerek ve adı da yenilenerek 1717’de orijinal dili Flemenkçe’de yazılmış ve 1722’de “The History of the Rise, Increase, and Progress, of the Christian People Called Quakers” (Kuveycılar Adlı Hristiyan Halkın Yayılması ve İlerlemesinin Tarihi) adıyla İngilizceye çevrilmiştir.

Önde gelen Kuveycı vaiz ve yazarlarından biri de Samuel M. Janney (1801-1880)’dir. Janney’e göre Fox’un hayatı sadece dindar Hristiyanların değil genel olarak tarih araştırmacılarının ilgisini çeken bir konudur. Janney, Fox’un öncelikle mistik hayatın eğitici bir örneği, daha sonra da dini ve sivil özgürlüğün doğuşunun en etkili unsurlarından biri olarak karşımıza çıktığını ifade etmiştir. Janney, “The Life of George Fox” adlı, Protestan reformu ve on yedinci yüzyılın ortalarındaki İngiltere toplumunun içinde bulunduğu durumu anlatarak yazmaya başladığı eserini

Fox'un doğumundan-ölümüne hayatını ayrıntılı başlıklar halinde aktararak tamamlamıştır. Janney'in toplam yirmi yedi bölümden oluşan kitabında Fox'un öğretisini yaymak için gösterdiği mücadele ve Kuveykır öğretisi hakkında pek çok bilgi verilmiştir. Eserin sonunda ise istatistiksel bir takım veriler ve Fox'un Kuveykır öğretisi üzerine görüşlerinin derlendiği bir bölüm yer almıştır.

Ruth S. Murray, 1880 tarihinde Cambridge'de basılan, "Valiant for the Truth; or Some Memorials of George Fox and the Early Friends" adlı kitabında George Fox'un doğumdan ölümüne kadar tüm hayatını, yapmış olduğu misyon seyahatlerini ve onun dönemindeki Kuveykırların durumunu on yedi bölüm halinde ayrıntılı olarak aktarmıştır.

Murray'e göre George Fox, kendi döneminde mistik Hristiyanlığın önde gelen bir temsilcisi olarak tanınmıştır. Murray, O'nun yayınladığı eserlerin orijinalliğini ve sahip olduğu ilgiyi hiçbir zaman kaybetmeyeceğini ifade etmiştir. Onun hayat hikâyesini bir nevi tarihin bel kemiğine benzetir. Murray bunun sebebini, yaklaşık 200 yıl önce Fox'un aracılığıyla Hz. İsa'nın kutsamasının İngiliz halkının üzerinde oluşuyla İngiltere'de büyük bir uyanıklık döneminin yaşanmış olmasına ve bunun sonucu olarak da Arkadaşlar Topluluğunun (Kuveykırların) kurulmasına bağlamıştır. Bu topluluğun kurduğu yeni kilise sistemi, bu grup üyelerince Hz. İsa'nın yaşayan ve aktif olarak çalışan resmi kilisesi olarak kabul edilmiştir.

George Fox'un Amerika ve Shrewsbury Toplantısını ziyaretinin anısına 1972 tarihinde Shrewsbury Konferansı verilmiştir. 1953'ten bu yana İngiltere, Birmingham'daki Selly Oak Kolejler grubundaki Kuveykır Koleji olan Woodbrooke'da yayın direktörü olarak görev yapan Maurice A. Creasey, bu konferansta aktarılan bildirileri "The Christ of History and of Experience" (Tarihin ve Deneyimin Mesih'i) adıyla kitap haline getirmiştir. Kuveykır öğretisinin temel esaslarının tanıtılması yanında Kuveykırların Hristiyan mesajına verdiği önemin vurgulanması amacıyla hazırlanan bu konferansa önde gelen Kuveykır yazarlar katılmıştır. Adı geçen konferansta Creasey'in konferansın kitap haline verdiği isimle aynı adı taşıyan makalesi yanında Arthur O. Roberts,¹ Lewis Benson,² J. Calvin Keene,³ Everett L. Cattell,⁴ Howard H. Brinton⁵ ve Henry J. Cadbury⁶'nin makaleleri yer almıştır.

Maurice Creasey'in "The Quaker Interpretation of the Significance of Christ" (Mesih'in Öneminin Kuveykır Yorumu) adlı makalesi de Kuveykırların özellikle İsa anlayışını farklı açılardan incelemeye ve Kuveykırların yaşamlarındaki yansımalarını göstermeyi hedefleyen bir çalışma olarak literatürde yerini almıştır. Creasey, orijinal Kuveykır İsa anlayışının Yeni Ahit'te hem somut hem evrensel, hem tarihi hem mistik vurguları bir arada tutar şekilde bir zenginlik ve esneklikle aktarıldığını ancak günümüzde Kuveykırların çoğunun bu vizyondan uzaklaştığını ifade etmiştir. Tek yönlü yaklaşımlarla hedefe ulaşma gayretine giren Kuveykırların tekrar kapsamlı bakış açısını yakalamadıkları takdirde aralarındaki birlik ve bütünlüğe ulaşmalarının mümkün görülmediğini aktarmıştır.

¹ Evanjelik Dostlar Derneği İdari Konsey üyesidir.

² Birmingham'daki Kuveykır Koleji, Woodbrooke'da öğretim görevlisidir.

³ *Quaker Religious Thought* adlı Kuveykır dergisinde editörlük yapmış ve Kuveykırlar hakkında makaleleri bulunan Kuveykır araştırmacı yazardır.

⁴ Dünya Evanjelik Derneği başkanıdır.

⁵ İlk Kuveykır dini ve sosyal çalışma merkezlerinden Pendle Hill'in fahri direktörüdür.

⁶ İncil'in gözden geçirilmiş standart versiyonunu hazırlayan komitenin üyesidir.

John Cunningham, 1868 tarihinde yazdığı “The Quakers” adlı kitabında Kuveykırların ortaya çıkışından bu tarihe değin geçirmiş oldukları tarihi süreç, inanç, uygulama ve adetlerinden sosyal, kültürel ve ekonomik hayatlarına kadar pek çok konuyu ayrıntılı olarak ele almıştır. Cunningham’ın yirmi bölümden oluşan çalışması toplamda 335 sayfadan oluşmuştur.

Frederick Storrs Turner tarafından yazılıp ilk basımı 1889, ikincisi 1911 tarihinde yapılan “The Quakers” adlı bir diğer çalışma da başvurduğumuz kaynaklar arasında yer almıştır. Turner 440 sayfalık eserinde Kuveykır tarihi ve tarihi süreçte öne çıkan Kuveykırların hayatı hakkında bilgi vermektedir.

Pink Dandelion tarafından yine “The Quakers” adıyla yazılan ve Kuveykırları genel hatlarıyla anlatmayı hedefleyen diğer bir eser ise günümüze daha yakın bir tarihte kaleme alınmış ve tezimizin neredeyse her bölümünde başvurduğumuz önemli bir kaynak olmuştur. Dandelion’un 2008 tarihli Oxford Üniversitesi yayınları arasında yer alan çalışmasında Kuveykırların tarihi, inanç, uygulama ve öğretileri sade bir dille aktarılmıştır.

New England’da Püriten bir papaz ve yazar olarak tanınan Cotton Matter (1663-1728) ise “Magnalia Christi Americana” adlı meşhur eserinde Kuveykırlara yönelik eleştiriler noktasında Thomas Thacher’ın fikirlerini aktarmıştır (bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/Cotton_Mather (18.05.2022)). Thacher, Kuveykırların herkese sen şeklinde hitap etmesi ve şapka çıkarmaya karşı oluşlarını eleştirmekle birlikte onun Kuveykır topluluğunda asıl tepki gösterdiği şey, Kuveykırların *İç Işık* öğretileri olmuştur. Thacher, Kuveykırların *Işık* söylemiyle insanları karanlık bir çukura doğru sürükledikleri iddiasında bulunmuştur. Kuveykırların, dinin vaftiz ve komünyon da dâhil tüm ibadetleri ve dinin kutsal kabul ettiği şeyleri bir nevi buharlaştırdığını savunan Thacher, ruhani yaşam bağlamında insanı merkeze alıp insanı yücelten bu düşünceden çevresindekileri uzak tutmak için çaba sarf etmiştir (Mather, 1820, s. I/444).

Kuveykırlar üzerine yapılan çalışmaların büyük bir kısmının Kuveykır yazarlar tarafından yapılmış olması Kuveykırlar hakkında olumsuz yorumların da oldukça az görülmesi sonucunu doğurmuştur. Kuveykırlara yönelik eleştirilerin az olmasının diğer bir sebebi de Kuveykırların kendileri dışındaki Hristiyan gruplar hakkında kayda değer bir eleştiride bulunmamaları ve onların da kurtuluşa erebileceği yönündeki söylemleri olduğu kanaatindeyiz. Kuveykırların bu tutumu, kendilerine yönelik negatif söylemlerin kısık bir ses şeklinde kalmasında etkili olmuştur.

1.4. Metod

Tezde, Kuveykırların Hristiyanlık inancına yönelik algıları, ahlaki yapıları ve karakteristik özelliklerinin kütüphane taramasıyla ilgili kaynaklardan elde edilen verilerle objektif bir bakış açısıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu süreçte Dinler Tarihi disiplininin yöntemlerinden deskriptif metod esas alınmıştır. Bununla birlikte Kuveykırların tarihi gelişimi kronolojik olarak değerlendirilirken genel Hristiyanlık inancındaki unsurlarla bunlara Kuveykırların yüklemiş olduğu yeni anlamlar fenomenolojik metod ile karşılaştırmalı metoda dayanarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kuveykırlar hakkında İngilizce olarak yazılan kaynaklar, kendi arasında Kuveykır yazarlar tarafından yazılanlar ve Kuveykır olmayanlar tarafından yazılanlar şeklinde iki grupta değerlendirilebilir. Her ne kadar objektif olduklarını vurgulamış olsalar da Kuveykır öğretisini benimsemiş olan yazarların eserlerinde zaman zaman kısmen de olsa bir taraflılık havasının estiği

fark edilmektedir. Kuveykır öğretisine tepki olarak reddiye türü çalışmalar ise neredeyse yok denecek kadar azdır. Bunda Kuveykır düşüncesinin toplumsal barışa, ahlaki yaşantıya verdiği önem ve yardımlaşma faaliyetlerindeki çalışmalarının olumlu etkisi yanı sıra Kuveykır'ların kendileri dışındaki Hristiyan grupların da kurtuluşa erebileceği yönündeki pozitif düşüncelerinin etkisi olduğu düşünülebilir. Zira Kuveykır'lar kendileri dışındaki Hristiyan dini gruplara yönelik eleştirel bir yaklaşımda bulunmamışlardır.

Araştırmada, American Psychological Association (APA) 7th edition atıf sistemi alıntılama kullanılmıştır. Bu yüzden kaynaklar basım tarihlerine göre değil yazarların soy isimlerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Dipnotların verilmesinde ise Zotero Programı kullanılmıştır.

1.5. Tarihi Arkan

Kuveykır'lar, Orta çağ Avrupası'ndaki reform hareketlerinin bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Katolik Kilisesinin Hristiyanlığın özünden uzaklaştığı iddiası ve bu iddialara cevap verme mücadelesi, Reform hareketinin oluşumundaki en etkili faktörlerden birisidir. İngilterenin Roma'dan uzak olması, reformu destekleyen kralların varlığı, Hümanizmin etkisi gibi birçok nedenden dolayı reformun ilk filizlendiği yerlerden birisi olmasına sebep olmuştur. Kuveykır'lar da bu bölgede doğan ve Hristiyanlık içinde reformdan sonra oluşan gruplar arasında Katolikliğin tam karşı ucunu temsil eden Protestan bir dini gruptur. XVII. yüzyılda İngiltere'de George Fox tarafından kurulmuş Hristiyan bir grup olan Kuveykır'lar (Aydın, 2005, s. 356; Gündüz, 2017, s. 296; Küçük & Tümer, 1993, s. 292; Sarıçioğlu, 2002, s. 394), diğer bir adıyla "*Dostlar Cemaati*" günümüze kadar varlığını devam ettirmesiyle dikkat çeker. Kuveykır'lar Hristiyanlık inancındaki bir takım yanlış uygulamaları eleştirmekle birlikte esasen İngiltere'de hâkim olan Anglikan Kilisesi'ne tepki olarak doğmuştur (Cilacı, 1995, s. 172). Fox, İngiltere'nin içinde bulunduğu politik ve dini yapının etkisi yanında Kıta Avrupası'nda yayılan mistisizm akımından etkilenmesinin de bir sonucu olarak öğretisini kurmuştur (Özkan, 2007, s. 177). Sayıca çok fazla olmasa da, köleliğin kaldırılması, hapisane şartlarının düzeltilmesi, kadın hakları, işçi hakları, dünya barışı, çevrenin korunması ve eğitim konularındaki görüşleriyle diğer Hristiyan gruplardan farklılık göstermektedirler (Hallowell, 1870, ss. 23-24). Kuveykır'ların ortaya çıkışı ve faaliyetlerine geçmeden önce, bu grubun çıkışına kadarki Hristiyanlığın tarihçesi ve grubun ortaya çıktığı dönemdeki İngiltere'nin siyasi, iktisadi ve sosyal yapısı hakkında kısaca bilgi vermek konunun anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Hristiyanlık, Filistin bölgesinde ortaya çıkan ve zamanla tüm dünyaya yayılan İsa merkezli bir dindir. Çıkışı itibarıyla monoteist karakterli bir din olan Hristiyanlık, Yahudiliğin içinde doğmuştur (Küçük & Tümer, 1993, s. 232). Yahudilerce beklenen Mesih'in Davut soyundan geleceği bilindiği için, İncillerde de İsa'nın Davud'a ve devamında İbrahim'e uzanan soy kütüğü ayrıntılı olarak anlatılmıştır (Katar, 2007, ss. 330-339)(Ayrıca bkz. Kitâb-ı Mukaddes, Matta, 1:1-17; Luka, 3: 23-38). Putperest Romalıların baskısından kurtulma gayreti içindeki Yahudilerin bu dönemde bir kurtarıcı "*Mesih*" beklentisi içinde oldukları bilinmektedir. Her ne kadar Yahudilikte böyle bir Mesih inancı bulunuyorsa da dinin özünden kopan Yahudi din adamlarının etkisiyle, İsa'nın beklenen Mesih olduğu iddiası genel olarak Yahudiler tarafından kabul edilmemiştir (Hallowell, 1870, ss. 23-24; Küçük & Tümer, 1993, ss. 232-233). Ayrıca az sayıda Yahudi'nin kabul ettiği bu yeni inanç, MS. 70 tarihinde Romalıların Kudüs'ü ele geçirmesi ve Yahudiler ile İsa taraftarlarını Kudüs topraklarından sürmesi şeklindeki dış etkenlerden de etkilenmiştir. Geleneksel Yahudilik ile

yeni doğan Yahudilik merkezli akım arasındaki fiziksel ayrılığa sebep olan bu olay, iki dini grup arasındaki ortak inançların zamanla kaybolmasına ve birbirlerinden uzaklaşmalarına sebep olmuştur. Dolayısıyla, yeni gelişen bu dini hareket, Yahudilik'ten kopmakla birlikte pagan unsurların etkisi altına girmiş ve İsa merkezli bir sisteme dönüşme süreci yaşamıştır (Katar, 2000, ss. 23-24). Oysa Yeni Ahit'te İsa'nın "*Çünkü kurtuluş Yahudiler'dendir.*" sözü yer almaktadır (Yuhanna, 4: 22).

İncillerdeki anlatımları dikkate alırsak; İsa'nın tebliğine başlaması Ürdün nehri kıyısında "*Vaftizci Yahya*"⁷ tarafından vaftiz edilmesiyle başlar (Bkz. Matta, 3: 13- 17; Markos, 1: 9- 11; Luka, 3: 21- 22). Bir süre inzivaya çekildiği bildirilen İsa'nın, İblis'in kendisini saptırma çabasından inancının gücüyle kurtulduğu (Matta, 4: 1- 11; Markos, 1: 12- 13; Luka, 4: 1- 13), akabinde Galile bölgesine gelerek her yeri gezdiği, bu yerlerde ve Yahudilerin mabetlerinde yaptığı vaazlarla insanlara çağrıda bulunduğu belirtilmektedir (Çoban, 2018, ss. 88-100).

İsa, yeri geldikçe kendinden önceki elçileri saygı ile anmakta ve kendisinin de Yahudi şeriatının devamını getirdiğini ifade etmektedir.⁸ O, Yahudi halkına hitaben "*Ben şeriatı yıkmaya değil tamamlamaya geldim*" (Matta, 5: 17; Matta, 8: 1- 4; Markos, 1: 40- 45; Luka, 5: 12- 16) diyerek birçok noktada Yahudi şeriatına uymuştur (Çelik, 1987, s. 24; Tanyu, 1988, s. 1/501). Hatta "*Ben İsrailoğullarının kaybolmuş koyunlarından başkasına gönderilmedim*" (Matta, 15: 24) diyerek tebliğinin Yahudi halkına yönelik olduğunu ifade etmiştir. Bunun neticesi olarak İsa'nın üç yıl gibi çok kısa süren tebliğ sürecinde, çok az sayıda kişi kendisine inanmıştır (Çelik, 1987, s. 9). İsa'nın hayatında ona tâbi olanların sayısı, İncil anlatımına göre on iki havarisiyle sınırlı gibi görünmektedir. Yeni Ahit'e göre çarmıhtaki ölümden üç gün sonra dirilişiyle İsa, kırk gün süreyle on iki havarisine görünmüştür (Cilacı, 1997, s. 16/513-516; Küçük & Tümer, 1993, s. 243; Elçilerin İşleri, 1:1-11, 26). İsa'nın bu süreçte havarilere yaptığı son vaaz ve nasihatlerinden (Matta, 19: 28; Luka, 22: 30; Yuhanna, 20: 22, 23) sonra göğe yükselişiyle havariler/elçiler dönemi başlamıştır. Havariler tarafından İsa Mesih'in adıyla mucizevi olayların (Elçilerin İşleri, 3: 1- 10; 5: 12- 16) yaşandığı bu dönemde Hristiyanlık öğretisine inananlar her geçen gün artmış, günlük toplantılar ve ayinler yapılmıştır (Elçilerin İşleri, 2: 43- 47). Havariler tarafından kurulan bu ilk Hristiyan topluluğuna apostolik (havarisel) kilise adı verilmiştir. İsa'nın ölümüyle başlayan bu havariler dönemi yaklaşık Miladi I. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. İsa'dan sonra Petrus'un önderliğinde kutsal bir topluluk şuuruyla hareket eden grubun üye sayısının yaklaşık üç bin kişiye ulaştığı bilinmektedir (Çoban, 2018, s. 131). Yeni Ahit'te Petrus'un, Simon, Pierre ve ikisi birlikte Simon Pierre şeklinde anıldığı görülmektedir. Pierre ismi İsa ile ilk karşılaşmasında İsa tarafından kendisine verilen bir unvandır (Işık, 2006, s. 25; Yuhanna, 1: 40-43; 21: 15). Yine İsa, "*Sen Petrus'sun ve ben kilisemi bu kayanın üzerine kuracağım...*" (Matta, 6: 18) sözleriyle kendisinden sonraki temsilcisinin Petrus olduğuna işaret etmiştir. Katolik kilisesi, İsa'nın bu ifadesine ve Petrus'un İsa sonrası dönemde

⁷ Zekeriya peygamber ile İsa'nın teyzesi Elizabet'in oğludur. İsa'dan altı ay önce doğmuştur. Yahudilere göre peygamber değildir. Hristiyan ve Müslümanlara göre çocuk yaşta kendisine hikmet verilen, Tevrat'a sınıksız bağlı yaşayan, seçilmiş bir peygamberdir. İnsanları vaftizle arınmaya davet ettiğinden Hristiyanlarca Vaftizci Yahya (St. John The Baptist, ö. MS. 28/29) lakabıyla anılmıştır. (Bkz. Gündüz, 2017, s. 493,509)

⁸ Yeni Ahitte Eski Ahit peygamberlerinin birkaçı dışında hepsinin adı geçmektedir. Örneğin; Yahya 114, Musa 89, Davut 66, İşaya 23 kez geçmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Matta, 4: 12-17; Markos, 1: 14- 15; Luka 4: 14- 15; K. Kerim'de de İsa'nın Tevrat'ı doğrulayıcı olarak geldiği ve Allah'ın kendisine Tevrat ve İncil'i öğrettiği bildirilmektedir (Bkz. 3/A1-i İmran Sûresi, 48, 50).

Hristiyanlar üzerindeki etkin rolüne bağlı olarak onu ilk Papa ve papalık tarihinin başlangıç noktası kabul etmiştir (Işık, 2006, ss. 23-47).

İsa'nın yaşadığı dönemde olduğu gibi ölümünden sonraki süreçte de Roma'nın baskısının ilk Hristiyanlar üzerinde devam ettiği bilinmektedir (Çoban, 2018, s. 131; Josephus, 1984, ss. 399-400). Yahudilerle olan mücadelenin sonucunda MS. 33 yılında ilk Hristiyanların önde gelen isimlerinden biri olan Stefan'ın öldürülmesi üzerine havariler dışındaki ilk Hristiyanların Kudüs'ü terk ederek diğer şehirlere dağıldıkları kaynaklarda yer almaktadır (Aydın, 2011, s. 58; Bihlmeyer & Tuchle, 1972, s. 18). Böylelikle Hristiyanların ilk yayılma hareketinin başladığı anlaşılmaktadır (Çoban, 2018, s. 132).

İsa'nın çarmıha gerilişinden sonraki dönemde Barnabas⁹ ve Yakup'un¹⁰ da İsa öğretilerini aktardığı İncil ifadelerinde kaydedilmiştir (Turan, 2006, s. 68; Elçilerin İşleri, 13: 1-3). Kudüs'te İsa'nın, Musa kavmini ve dinini ıslah etmek için gönderilmiş bir elçi ve Mesih olduğunu kabul eden küçük bir cemaat oluşmuştu. İsa'dan sonra meydana gelen bu ilk çekirdek cemaat, Yakup'un başkanlığında havarilerin de desteğiyle önce yavaş yavaş Kudüs'te teşkilatlanmış, sonrasında da civar bölgelere misyonerler göndererek yayılma yoluna gitmiştir. Kendisine "*Sıddık*" ünvanı verilen Yakup'un samimi gayretleriyle bu ilk Hristiyan cemaat sistemli bir güç haline gelmiş ve zamanla Filistin dışında da gelişme göstermiştir (Çelik, 1987, ss. 10-13). Önceden Hristiyanlık düşmanı koyu bir Yahudi olduğu kaydedilen Pavlus'un (Saul, aslen Tarsus'ta yetişen bir Roma vatandaşı) Şam yolculuğu esnasında yaşadığını iddia ettiği İsa vizyonunun etkisiyle Hristiyanlık dünyasına girdiği ve Hristiyanlık üzerindeki etkilerinin de bu dönemde başladığı bilinmektedir (Aydın, 2011, ss. 74-75,83-89; Çoban, 2018, ss. 132-145; Kurt & Aykıt, 2019, ss. 221-222; Turan, 2006, ss. 53-54,61,75-76; Ayrıntılı bilgi için bkz. Galatyalılar, 1:16; İşaya, 49:1,6; Yeremya, 1:5).

Pavlus'un, Hristiyanlığa geçişinden sonra, Helenistik düşünce ve paganist sır dinlerinin etkisi altında yeni bir Hristiyanlık anlayışı oluşturmaya çalıştığı iddia edilmiştir. Hristiyanlık inancının, pagan kültürünün hâkim olduğu bir coğrafyada ortaya çıkmasının da bu noktada önemli bir etkiye sahip olduğu kaydedilmiştir (Aydın, 2011, s. 75; Gündüz, 2004, s. 18; Kaplan, 2010, s. 178; Tanyu, 1988, s. 1/501-507; Turan, 2006, ss. 59-61). Bu bağlamda Mesih'in yediği son Fısıh Yemeği,¹¹ pagan inancındaki Mitra'nın dirilip göğe çekildikten sonra tanrılarla yediği "*Son Akşam Yemeği*"'ne benzetilmiştir. Bu yemekte yenilen yemeğin ve içilen şarabın kurtarıcı tanrının eti ve kanı olarak kabul edilerek Mitra, Attis ve Adonis gibi tanrılarla birleşme yani bir tür "*Komünyon*" olduğu inancı da aynen Hristiyanlığa geçmiş görünmektedir. Değişen sadece pagan tanrılarının yerine Mesih İsa'nın yerleştirilmesi olmuştur (Çelik, 1987, s. 20,25; McNeill, 2021, s. 252). "*Meryem Ana*" inancıyla mitolojideki "*Artemis*" arasında da bir bağlantı kurulduğu iddia edilmiştir. Buna göre, 431 tarihli Efes Konsili'nde Artemis'in yerine Meryem Ana konularak bu bölgenin Hristiyanlaştırılması gerçekleşmiştir (Kaleli, 1996, s. 53; Tümer, 1996, ss. 44-45, 126-127). Batı Anadolu'daki antik şehir

⁹ Suriye'nin baş şehri Antakya'da çoğunluğu putperest asıllı olan Hristiyanların başı kabul edilmektedir(Ayrıntılı bilgi için bkz. Bihlmeyer & Tuchle, 1972, s. 19).

¹⁰ Kudüs'teki Hristiyanların başı kabul edilmektedir. Yahudilik'ten Hristiyanlığa geçenlere yönelik olarak yazdığı kitap Yeni Ahit kitapları arasında yer almaktadır. Dönemindeki Yahudi taassubunun kurbanı olarak Yahudiler'in büyük kâhini Anne tarafından 62 veya 63 yıllarında taşlanarak öldürtülmüştür.(Bkz. Bihlmeyer & Tuchle, 1972, s. 20).

¹¹ Hristiyanlık inancındaki İsa'nın çarmıha gerilmeden önce havarileriyle yediği son akşam yemeğidir. Evharistiya (Komünyon) ayininin bu yemeğe nispeten oluşturulduğu ve erken dönemlerden itibaren uygulanan temel bir Hristiyan sakramenti olduğu bilinmektedir(Gündüz, 2017, ss. 446, 157).

kazılarında elde edilen bulgulara göre, Afrodite heykellerinin başına birer hale yerleştirilerek Meryem Ana'ya dönüştürüldükleri de kaydedilmiştir (Demirci, 1996, s. 26). Ayrıca Mısır'daki Tanrıça İsis ile oğlu Horus, Hristiyanlıktaki Meryem Ana ve İsa ile ilişkilendirilmiştir (Kurt & Aykıt, 2019, s. 217).

Pavlus öğretilerinin Barnabas ve Yakup'tan farklı oluşuyla Hristiyanlık dünyasındaki ilk ihtilafların temelleri atılmıştır (Çelik, 1987, ss. 21-27; Demirci, 1996, s. 81). Hatta Hristiyanlık dünyasında konsiller boyunca yaşanan teolojik tartışmaların kökeni Pavlus dönemine kadar dayanmaktadır (Erbaş, 2004, s. 18; Küçük & Tümer, 1993, ss. 234-235). Bu zamana kadar da Hristiyanlar arasında ihtilaflar yaşanmıştır. Hristiyanlık inancına bu dönemde girdiği tahmin edilen vaftiz ve ekmek-şarap ayini uygulamalarının İsa'nın mesajını kabul etmek istemeyen Esseniler adlı grup taraftarlarının da yer aldığı kimseler tarafından özellikle Hristiyanlık inancına dâhil edildiği iddia edilmiştir (Demirci, 1996, s. 81). Bununla birlikte Hristiyan dünyasındaki en köklü etkiyi Pavlus'un yaptığı bildirilmiştir. Pavlus'a gelene kadar Hristiyanlar arasında ihtilaflar yaşanmış olmakla birlikte bunların ciddi boyutta olmadığı,¹² İsa'nın gerçek takipçileri kabul edilen Barnabas ile Yakup'un ilk dönem Hristiyanları üzerinde daha etkili ve birleştirici olduğu belirtilmektedir (Bihlmeyer & Tuchle, 1972, s. 20; Çoban, 2018, s. 135; Demirci, 1996, s. 81).

Hristiyanlık inancını mümkün olan en geniş kitleye ulaştırmayı amaçlayan Pavlus'un Kutsal Ruh'un önderliğinde gerçekleştirdiğini ifade ettiği seyahatler dikkat çekmektedir (Elçilerin İşleri, 13: 2; 16: 6; 20: 22). Pavlus'un, Hristiyanlığa geçişiyle birlikte Hristiyanlığı Yahudilik'ten kurtarma çabasına girdiği anlaşılmaktadır (Gündüz, 2004, s. 18). Pavlus, Grek kültürünün etkisi altında olmalarından dolayı Yahudi şeriatına uymada pek titizlik gösteremeyen Diaspora Yahudilerini ve Yahudi olmayan milletleri (Gentileleri)¹³ Mesih inancına çekmek istemiştir. Bu bağlamda "*İsa'nın Mesihliği*" ve "*Yahudi şeriatının ortadan kaldırıldığı*" konusunu merkeze alan bir misyona sahip olmuştur. Bu nedenle Pavlus'a, "*Yabancılar Havarisi*" denilmiştir. Zira Pavlus tarafından Yahudi şeriatına uyma gerekliliği, Hristiyanlık inancının paganlar arasında yayılmasına en büyük engel olarak görülmüştür. Pavlus, Yahudi şeriatının en temel esaslarından biri olan sünnet uygulamasının da Yahudi olmayanlar için hem bir zorluk olduğunu hem de Mesih'e bağlılık için gerekli olmadığını iddia etmiştir. Pavlus, Galatyalılar'a yazdığı mektupta da (Pavlus'tan Galatyalılar'a Mektup, 2: 3-12; 5: 2- 6, 11; 6: 12- 15), Petrus'a Sünnetlilik İncili'nin, kendisine de Sünnetsizlik İncili'nin verildiğini ifade etmiştir (Eraslan, 2021, s. 127,132; Eroğlu, 2000, ss. 310-311; Turan, 2006, ss. 54-55). Sünnet uygulamasıyla birlikte Pavlus, Şabat (Cumartesi) günü yaşağını da kaldırmıştır (Demirci, 1996, s. 86). Çünkü Pavlus düşüncesine göre Mesih olan İsa, kendisini çarmıhta feda ederek insanları Yahudi şeriatının mesuliyetinden kurtardığı gibi, çarmıhta akan kanıyla özü sevgiye dayanan yeni bir anlaşma yazmıştır. Pavlus'un, Yahudi olmayan milletler arasında Hristiyanlığın hızla yayılmasını sağlayan teolojik doktrini bu olmuştur (Çelik, 1987, s. 17, 20, 24). Pavlus'un gayretleri sonucu Hristiyanlık inancı Diaspora Yahudileri arasında da hızla yayılmıştır (Roux, 2006, s. 118; Turan, 2006, s. 62). Diğer taraftan bu oluşumun karşısında Kudüs'te yaşayan Yahudiler'den İsa'ya inananlar, başka bir ifade ile ilk Yahudi-Hristiyanlar, "*Ebiyonitler*"¹⁴ yer almıştır. Bu ilk Yahudi-

¹² İlk Hristiyanlar arasında ihtilafla neden olan konular için bkz. Çoban, 2018, s. 136.

¹³ Kitab-ı Mukaddes'te Yahudi olmayanları ifade etmek için kullanılan bir terimdir (Gündüz, 2017, s. 181).

¹⁴ İsa'nın sadece peygamber kabul edilip sünnet uygulaması, bir çeşit abdest-gusûl gibi geleneklerin uygulandığı Yahudi- Hristiyan grubudur. Pavlusçu görüşün hâkimiyetiyle birlikte IV. yüzyıldan sonra ortadan

Hristiyanlar, Hristiyanlığın Yahudiler arasında yayılması amacıyla olup kabul ettikleri yeni dini, Yahudi dini geleneğine ait bazı uygulamalarla birlikte yürütme gayreti içinde olmuşlardır. Ayrıca Ebiyonitler, İsa'yı peygamber kabul ettikleri gibi inanç esaslarında da teslis yerine tevhidi kabul etmişlerdir (Eroğlu, 2000, s. 311; Küçük & Tümer, 1993, s. 285; Waardenburg, 2011, s. 40/548).

Pavlus'un düşüncelerinin yayılması üzerine Pavlus ile Yahudi-Hristiyanlar arasındaki münakaşalar hat safhaya ulaşmış ve duruma bir çözüm bulunması adına M.S. 49 yılında Kudüs'te konsiller tarihinin ilki olan "*Havariler Konsili*" toplanmıştır. Konsilde Yakup, Hristiyanlar arasında ilk ayrılığın önüne geçmek için Pavlusçu görüşe taviz vererek Yahudiler dışında Hristiyanlığa girenlerin Yahudi şeriatına değil de "*Nuh Kanunlarına*"¹⁵ uymaları gerektiği yönünde bir düzenleme getirmiştir. Bu aynı zamanda Pavlusçu görüşün ilk zaferi olarak da ifade edilmektedir (Duygu, 2017, ss. 102-103; Eroğlu, 2000, s. 310; McNeill, 2021, s. 251). Pavlus'un görüşlerini büyük oranda onaylayan bu konsil toplantısından sonra, Pavlus'un görüşleri Hristiyanlar arasında hızla yayılmış ve MS. 50'li yıllarda Barnabas ve Yakup'a karşı Pavlus'un hâkimiyeti güçlenmiştir (Demirci, 1996, s. 81).

Pavlus'un aktif olarak faaliyetlerini tamamladığı MS. 60'lı yıllara gelindiğinde Hristiyanlık artık Yahudiliğin bir mezhebi olmaktan çıkıp Pavlus merkezli yeni bir dünya dini haline gelmiştir (Batuk & Turan, 2006, s. 145; Bayrakdar, 2016, s. 208). Pavlus'un diğer milletlere Mesih öğretisini yaymak üzere yazdığı mektuplar da ölümünden sonra kutsal yazılarla eş değerde kabul edilmiş ve yaklaşık MS. 140 yılında Markion döneminde Yeni Antlaşma (İncil) metni içine dâhil edilmiştir (Günay vd., 2004, ss. 60-63).

Roma'da MS. 64 yılında çıkan büyük yangından Roma imparatoru Neron, Hristiyanları sorumlu tutmuş ve bu olayı sebep göstererek Hristiyanlara karşı şiddetli bir baskı ve zulüm dönemini başlatmıştır. Roma tanrılarına saygı göstermeyen Hristiyanlar çeşitli işkence ve hapis cezalarına çarptırılırken bu dönemde, Pavlus ve Petrus'un da aralarında olduğu pek çok Hristiyan öldürülmüştür (Küçük & Tümer, 1993, ss. 139-240; Roux, 2006, s. 118).

Hristiyanlık, I. yüzyılın sonlarına doğru filizlendiği Filistin coğrafyasından uzaklarda Anadolu coğrafyasında yayılma sürecine girmiştir. Bunda Pavlus ve Petrus tarafından atılan tohumların Kilise Babaları tarafından yeşertilmesi etkin olmuştur. Bu durumdan rahatsız olan Roma'nın Hristiyanlar üzerindeki baskıları ve uyguladığı zulümler sonucunda Hristiyanlık, gizli bir yayılma dönemine girmek zorunda kalmıştır. Ancak bu baskı ve zulümler istenen sonucu vermemiş ve bu yeni dinin mensupları büyük bir gayretle dinlerine bağlılıklarını sürdürdükleri gibi misyonlarını daha geniş kitlelere ulaştırma çabasından da vazgeçmemişlerdir (Aydın, 2012, ss. 16-18).

İkinci ve üçüncü yüzyıllarda devam eden baskı dönemiyle birlikte Kilise Babalarının öncülüğünde Hristiyanlığın yayılma süreci devam etmiştir. Bu süreçte Hristiyanlık yayıldığı coğrafya itibarıyla Yunan felsefesi ile yakın etkileşime girmiştir. Bu durumun Hristiyanlığın inanç sisteminin oluşma döneminde özellikle Teslis inancının inşasında ciddi etkilerde bulunduğu ifade

kalktıkları kaydedilmiş olsa da az sayıda mensubu VI. yüzyılın sonlarına kadar sessizce varlıklarını sürdürdükleri yönünde bilgiler de bulunmaktadır (Ayrıca bkz. Çelik, 1987, ss. 26-27; Eroğlu, 2000, s. 311; Küçük & Tümer, 1993, s. 240, 285-286).

¹⁵ Tanrıya şirk koşmamak, Tanrıya karşı gelmemek, kan dökmek, çalmamak, cinsel ahlaksızlık yapmamak, canlıken hayvanın etini kesip yememek ve adli kurumlar oluşturmaktır (Hasanov, 2012, s. 202, 2015).

edilmiştir (Yalduz, 2003, s. 271). Üçüncü yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşen önemli olaylardan biri de Ermeniler'in toplu olarak Hristiyanlığı kabul eden ilk millet olmasıdır (Aydın, 2012, s. 18; Bihlmeyer & Tuchle, 1972, s. 33; Kurt & Aykıt, 2019, s. 225).

IV. yüzyılın başlarına gelindiğinde Hristiyanlık tarihi açısından yeni bir dönem başlamıştır. MS. 313 yılında Roma imparatoru Konstantin'in¹⁶ yayınladığı emirname, Hristiyanlar için özgürlük dönemi diyebileceğimiz süreci başlatmıştır. Ülkesinde güçlü bir siyasi otoriteye sahip olma yolunda Grek-Pagan inancıyla Hristiyanlığın bir orta noktada buluşmasını destekleyerek hâkim olduğu topraklar üzerindeki halka dini yaşam hürriyeti vermiştir (Aydın, 2012, ss. 17-19; Gooding, 2013, s. 501; Yalduz, 2003, s. 267). Aslında MS. 311 tarihli Galer (Galerius) dönemine ait "*Galer Emirnamesi*" (Duygu, 2018, ss. 63-64) adlı bir bildiri ile Hristiyanlara ilk imtiyazlar verilmeye başlanmış ancak bu bildiri pek ses getirmemiş; Konstantin'in "*Milan Emirnamesi*" (Duygu, 2018, ss. 75-76; Kurt & Aykıt, 2019, s. 226) adıyla tarihi kayıtlara geçen bildirisi daha büyük yankı yapmıştır. Bu bildiriyle Hristiyanlara ve diğer din mensuplarına özgür bir yaşam alanı sunulmuştur. Bu emirnamenin Hristiyanlık tarihi açısından en mühim yönü, Hristiyanlık inancına serbestçe geçiş ve inancını yaşama hakkı vermesinin ötesinde Hristiyanlığı resmi olarak himaye altına almış olmasıdır. Bu bildiriyle Hristiyan ruhban sınıfı dini vazifelerin ifasına engel olacak bütün vergilerden ve hizmetlerden muaf kabul edildiği gibi kiliselere vakıf elde etme hakkı verilmiş, ayrıca piskoposlara da sivil hukuk mahkemelerine verilen haklar verilerek kilisenin toplum içinde saygın bir konuma yükselmesi sağlanmıştır. Devletin üst düzey memuriyetlerine tercihen Hristiyanlar getirilmiştir. Devam eden süreçte Hristiyanlık dünyasında Roma, İstanbul ve Kudüs'ün merkezi konuma yükselmelerinde ve yine bu bölgelerdekiler başta olmak üzere Hristiyanlığın dünyaca en meşhur kiliselerinin inşalarında hep Konstantin'in ve yayınladığı emirnamenin etkisi hissedilmiştir (Bauer, 2014, s. 20; Duygu, 2018, ss. 73-75; Küçük & Tümer, 1993, s. 240; Vasiliev, 1943, s. 1/51-65). İsa'nın çarmıh sonrası dirilişini sembolize eden Paskalya¹⁷ kutlamasından sonra, Hristiyan dünyasındaki önde gelen ikinci kutlama günü olarak, Noel¹⁸ kutlamalarının da bu fermanın etkisiyle ortaya çıktığı kaydedilmiştir (Katar, 2000, s. 29).

Galler Emirnamesi adıyla bilinen Caius Galerius Valerius Maximianus tarafından ilan edilen emirnamenin gerçek hoşgörü fermanı olduğunu savunan Paul Lemerle ise, yukarıda aktarılan tüm yenilik hareketlerinin aslında bu fermanla gerçekleştiğini bildirmiştir. İddiasına göre Milan Emirnamesinin sonucu şeklinde aktarılanlar doğru değildir. Lemerle'ye göre Konstantin, Hristiyanlık inancı için başlatılan bu özgürlük sürecinin öncüsü olmasa da destekleyicisi olmuştur. Bununla birlikte Hristiyan dünyasında Milan Fermanı daha büyük bir yankı yapmış ve bu ferman, Konstantin'in Hristiyanlığı kabulünün de bir ifadesi olarak görülmüştür. Çünkü Konstantin öncesi

¹⁶ Roma imparatoru olan Konstantin (ö. MS. 337) Pavlusçu Hristiyanlığı hâkim kılma yönünde bir politika izlemiştir. Donatistlere karşı 313 tarihinde, Ariusçulara karşı da 325'te konsiller toplamıştır (Gündüz, 2017, s. 288).

¹⁷ Hristiyan dünyasında kutlanan, İsa Mesih'in dirilişi anısına düzenlenen en köklü bayramdır. Paskalya kutlaması öncesindeki bir haftalık süreç "*kutsal hafta*" olarak kabul edilmiştir (Eroğlu, 2015, s. 172; Gündüz, 2017, s. 134).

¹⁸ Hristiyanlar tarafından Christmas da denen İsa Mesih'in doğumu anısına kutlanan köklü bir bayramdır. İsa'nın doğum günü hakkında net bir bilgi olmamakla birlikte IV. yüzyıldan itibaren 25 Aralık günü Avrupa ve Amerika başta olmak üzere tüm dünyada İsa'nın doğum günü olarak kutlanmaktadır (Eroğlu, 2015, ss. 171-172; Gündüz, 2017, s. 371).

pagan bir imparatorluk olan Bizans, Konstantin’le birlikte Hristiyan bir imparatorluğa dönüşmüştür (Lemerle, 2005, ss. 18-21).

Putperestlikten Hristiyanlığa geçiş dönemi olarak değerlendirilen bu süreçte putperestlikten miras alınan birçok mit (inanç) ve ritüel (uygulama) Hristiyanlığa aktarılmıştır (Eliade, 2003c, s. III/40; Kurt & Aykıt, 2019, s. 217). Örnek verecek olursak; Pazar gününün resmi tatil günü kabul edilişi de Milan Emirnamesiyle gerçekleşmiştir (Altıkulaç vd., 2017, s. 27; Yalduz, 2003, ss. 267-268). Başlangıçtan beri Hristiyanlığın Yahudilik’ten en temel farkı olarak kaydedilen Pazar gününün önemi, genel Hristiyanlık anlayışında İsa’nın Pazar günü dirildiği ve havarilerine görüldüğü inancı ile İsa sonrası süreçte İsa’nın fonksiyonunu icra ettiğine inandıkları Kutsal Ruh’un, Hristiyan topluluğu üzerine indiği Pentakost¹⁹ gününün yine Pazar gününe denk gelmesine bağlanmıştır (Katar, 2000, s. 25). Ancak Konstantin, bu günü tatil ilan ederken Hristiyanların dediği gibi “*Rabbın Günü*” olarak değil, Hristiyanlık öncesi “*Yenilmez Güneş*” kültürüne bağlayarak “*Sunday*” (Güneş Günü) olarak adlandırmış, dolayısıyla paganizmle Hristiyanlığın birleştiği ortak bir payda oluşturmuştur (Altıkulaç vd., 2017, s. 27; Yalduz, 2003, ss. 267-268). Bastırdığı bazı paralar ile yaptırdığı madalyalar²⁰ üzerinde kendi resmi ile birlikte Güneş Tanrısı’nın da resminin yer alması yine onun paganist inanca olan bağlılığının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir (Darcın, 2013, s. 173; Lemerle, 2005, s. 19,22; Yalduz, 2003, s. 268).

Konstantin, imparatorluğun doğu kısmını yönetimi altında tutan kardeşi Licinius’u 324 tarihinde yaptıkları savaşta yenerek tüm imparatorluk sınırlarına hâkim olmuştur. Böylece Hristiyanlık inancının daha geniş bir coğrafyaya yayılmasını sağlamıştır (Bauer, 2014, s. 22). Konstantin’in etkisiyle birlikte Hristiyanlık, yasal bir serbestlik imkânına sahip olmuş ve önce şehir merkezlerinde daha sonra da köylerde yayılmaya başlamıştır (Bihlmeyer & Tuchle, 1972, s. 81; Demirci, 1996, s. 88). Kiliselerin inşasıyla birlikte yavaş yavaş sistemli toplantılar yapılır hâle gelmiştir. Hatta zamanla Anadolu’da her yıl düzenli toplanmaya başlamışlardır. Hristiyanlık tarihinin ilk büyük çaplı ve resmi toplantısı, 325 tarihinde gerçekleştirilen İznik Konsili olmuştur (A. Historical Scientist, 1887, s. 1,366; Kaplan, 2008, s. 47,54; Pounds & G, 2000, s. 10; Seignobos & Tiryakioğlu, 1960, s. 56). Roma, İskenderiye ve Antakya piskoposlarının katıldığı bu konsilde Doğu, Batı ve Anadolu olmak üzere üç merkez şekillenmiş, ayrıca ileride kurulacak olan Patriklik kurumunun temelleri de atılmıştır (Bihlmeyer & Tuchle, 1972, s. 82,115). İznik Konsili’nin asıl toplanma nedeni III. asırda Antakya şehrinde İskenderiyeli bir papaz olan Arius tarafından ortaya atılan yeni bir doktrin olmuştur. Arius, İsa’nın yaratılmış olduğunu iddia etmiştir. Ülkesinde düzen ve huzur isteyen Konstantin Arius’a ve ona karşıt görüşte olan İskenderiyeli İskender’e birer mektup göndererek İznik Konsili’ni toplamıştır. İznik Konsili’ne katılan papazların sayısının üç yüz on sekiz (Aydın, 2012, s. 161) kadar olduğu kaydedilmiştir. Bu büyük çaplı toplantı ve münazara sonunda Ariusçulara karşı “*İsa’nın Allah’ın oğlu olduğu fakat babası tarafından halk edilmeyip babası ile aynı cevherden olduğu inancı*” kabul edilmiştir. Arius’un aforoz edildiği ve görüşlerinin reddedildiği bu toplantı sonucunda, İsa’nın Tanrılığı fikrini savunan Pavlus ve grubunun hâkimiyeti kabul edilmiştir. Böylelikle Konstantin, Hristiyanlar arasındaki bu teolojik tartışmaya son verip inanç

¹⁹ Hristiyanlık inancına göre, Kutsal Ruh’un havariler üzerine indiği kabul edilen gündür. Paskalya bayramından elli gün sonra bir bayram olarak kutlanır (Gündüz, 2017, s. 394).

²⁰ Konstantin ile Güneş Tanrısı’nın resimlerinin Tarragona’daki imparatorluk atölyesinde yapılan bir madalyanda yanyana işlendiği kaydedilmiştir (Lemerle, 2005, s. 22).

bütünlüğünü sağlama noktasında önemli bir adım atmıştır. Ancak görüntüde sağlanan bu birliğe rağmen Arius'un görüşleri, hem doğuda hem batıda yavaş yavaş yayılmış ve Aryanizm (Arianizm) adıyla bir ekolün oluşmasına zemin hazırlamıştır (A. Historical Scientist, 1887, s. 380; Bauer, 2014, ss. 22-24; Duygu, 2018, ss. 82-96; Eroğlu, 2000, s. 312; Kaplan, 2010, s. 178; Kurt & Aykıt, 2019, ss. 226-227; Vasiliev, 1943, ss. 66-68). Bununla birlikte İznik Konsili'ni değerlendiren John Hick, bu konsille İsa'nın ilahlaştırılması sürecinin tamamlandığını ve bu tarihten itibaren artık İsa'nın kesin olarak "*Tanrı Oğlu*" şeklinde kabul edildiğini ifade etmiştir (Aydın, 2002, s. 129).

Konstantin zamanında İstanbul Doğu Roma İmparatorluğu'nun başşehri olmuş ve "*Yeni Roma*" diye anılmaya başlamıştır. İstanbul patriğine verilen yeni yetkilerle neredeyse Roma'yla eşdeğer bir merkez haline gelmişti. Kadıköy Konsili'nde bu durum tam bir netlik kazanarak "*Eski Roma Patriği*" ile "*Yeni Roma Patriği*" yetki yönünden eş değerde kabul edilmiştir (Aydın, 2012, ss. 20-21; Eroğlu, 2000, s. 315).

Konstantin etkisiyle Hristiyanlar üzerindeki baskı döneminin sona ermesiyle Hristiyanlık inancı daha rahat bir yayılma imkânına sahip olmuştur. Bunun sonucu olarak Hristiyanlık, Doğuda Mezopotamya, Kuzeybatı Afrika, İran ve Hindistan'a; Batıda ise Galya (Fransa) ve İspanya'ya kadar ulaşmıştır. Diğer taraftan Roma, İskenderiye, Antakya, Efes ve Korint ve Kartaca gibi büyük kentler de Hristiyanlığın önde gelen merkezleri olmuştur. Anadolu dışında Suriye, Arabistan ve Yugoslavya'nın birçok yerinde önemli sayıda Hristiyan cemaatleri kurulmuştur (Bihlmeyer & Tuchle, 1972, ss. 30-38).

Ölümünden kısa bir süre önce veya ölüm döşeginde vaftiz edildiği bilinen Konstantin'in (Duygu, 2018, s. 84; Lemerle, 2005, s. 24; Vasiliev, 1943, s. 69; Yalduz, 2003, s. 268), yaşamı sürecinde kendisinin Tanrı tarafından görevlendirildiğine inanarak (Kilise-devlet uyumu - harmonie) Hristiyan dünyasında gerçekleştirdiği icraatlardan olsa gerek ölümünden (22 Mayıs 337) sonra Yunan Kilisesi onu aziz veya havarilere eşit, hatta on üçüncü havari olarak kabul etmiştir. Annesi Helena'yı da azize ilan etmiştir. Doğuda ise Konstantin'e daha doğru kabul edilen "*Büyük*" ünvanı verilmiştir (Bihlmeyer & Tuchle, 1972, s. 62; Darcan, 2013, s. 173).

İstanbul'da 381 tarihinde bir konsil toplantısı düzenlenmiştir. Bu konsilde Kutsal Ruh'un da Tanrı olduğu kabul edilerek "*üç uknumda yalnız bir tanrısal cevher*" düşüncesi onaylanmıştır. Böylece Teslis'in üç unsuru da tamamlanmış ve Pavlusçu düşüncenin etkisiyle Teslis inancı ortaya çıkarılmıştır (Eroğlu, 2000, s. 312; Küçük & Tümer, 1993, s. 254). Böylece Pavlus etkisiyle şekillenmiş bir Hristiyanlık anlayışı doğmuştur.

Hristiyanlık, Roma İmparatorluğu'na 383 yılında devlet dini olarak resmen kabul edilmiş, böylece tamamen özgür bir ortama sahip olmuştur (Erbaş, 2004, s. 9). Roma devlet teşkilatı ve hukuk sisteminden yararlanarak hızlı bir yayılma sürecine giren Hristiyanlık, Roma imparatorlarıyla sıcak bir ilişki içerisinde olmaya özen gösteren kilise önderlerinin de gayretiyle önceden sahip olduğu imtiyazları daha da genişletmiştir. Öyle ki zaman içerisinde dini otorite olması yanında sosyopolitik bir otorite de kazanmıştır. Zamanla yargı, yasama ve yürütme yetkisine sahip olan kilise, Roma'nın batısındaki toprakları elinde tutan normal bir devlet statüsüne ulaşmıştır. Hristiyan halk üzerinde manevi otoriteye sahip olmanın yanında kendine ait topraklar üzerinde maddi otorite sahibi de olmuştur. Bu gücüyle Hristiyan nüfusun yaşadığı coğrafyayı dîni eyaletlere ayırmaya, buralara piskoposlar tayin etmeye hatta devletten ayrı olarak vergi toplamaya başlamıştır. Dördüncü asırdan itibaren elde ettiği kazanımlara bağlı olarak artık söylemini de değiştiren kilise, sosyal hayatın her

alanına el atarak dünyevi ve ruhani otoritenin kendisinde birleştiği iddiasıyla devletlerle nüfuz mücadelesine girişmekten de geri durmamıştır (Erbaş, 2004, s. 65).

Hristiyanlık Roma topraklarında bir taraftan büyük bir nüfuz elde ederken diğer taraftan özgürlük ortamının diğer bir yönü olarak kendi iç çatışmalarını bir türlü sona erdirememiş, hatta katlayarak ilerletmiştir. Kendi içindeki bölünmelere çözüm bulma gayretiyle çok sayıda konsil toplantısı yapılmış ancak atılan bu adımlar beklenen başarıyı sağlayamamıştır. İlk konsil toplantısında başlayan tartışmalar, teslis inancı başta olmak üzere Hristiyanlık teolojisine yönelik yorumlarla farklı boyutlar kazanarak konsiller boyunca devam etmiştir. 431 yılında toplanan Efes Konsili'nde Meryem'in "*Teotokos*" (Tanrı Annesi) olduğu kabul edilmiştir. 451 Kadıköy Konsili'nde İsa'nın hem ilâhî, hem beşerî tabiata sahip olduğu yani bir şahısta iki ayrı tabiatın bulunduğu fikri kabul edilmiştir (Kaplan, 2008, s. 56; Vasiliev, 1943, s. 100,130-131). Ancak bu kabuller bütün Hristiyan dünyası için geçerli olmamıştır. Meryem'e bakış açısında ortak bir paydada buluşulmadığı gibi, İsa'nın doğası hakkında Kadıköy konsili kararlarını kabul edenler "*Diyofizit Kiliseler*"²¹ olarak tanımlanırken; bunun aksine İsa'nın iki tabiatının insan olduktan sonra tek tabiat hâline dönüştüğü yani insânî tabiatının ilâhî tabiatı içinde eridiği fikrini kabul eden Kıpti, Süryani ve Ermeni kiliseleri "*Monofizit Kiliseler*"²² olarak tanımlanmıştır. Böylece Hristiyanlığın Monofizit ve Diyofizit şeklindeki ayrılmasıyla birlikte doğuda ve batıda yayılma süreci kendi içinde devam etmiştir (Duygu, 2018, s. 20; Eroğlu, 2000, ss. 313-314; Kaplan, 2008, s. 55; Küçük & Tümer, 1993, ss. 254-255).

İstanbul Konsili'nde, 680 tarihinde yine İsa'da bölünmeyen, ayrılmayan ve birbirine karışmayan (Tanrısal ve insani) iki iradenin olduğu kabul edilmiştir (Vasiliev, 1943, s. 283). Toplanan konsillerde farklı görüşlere sahip olanlar dışlanmış ve bu durum Hristiyan dünyasındaki parçalanmaları hızlandırmıştır. Hristiyanlıkta önemli tartışma konularından biri olarak görülen "ikon" yani kiliselerde resim, heykel ve tasvirlerin bulunup bulunmayacağı meselesi de 787 tarihinde toplanan II. İznik Konsili'nde karara bağlanmış ve kiliselerde ikon bulunabileceği ve bunlara saygı duyulması gerektiği kabul edilmiştir. Bu konsil kararları Ortodokslarca da kabul edilmiştir (Yalduz, 2003, s. 266).

VII. ve VIII. yüzyıllarda İspanya'da iman esaslarına "*oğul*" ifadesi eklenmiştir. Bu ifadeyle kutsal ruhun hem babadan hem oğuldan çıktığı kabul edilmiştir. İspanya'da başlayan bu uygulama daha sonra Batı Kiliseleri tarafından da benimsenmiştir. Doğu Kiliseleri ise kutsal ruhun sadece babadan çıktığını belirtmişlerdir. Papa tarafından 1014 yılında "*oğul*" ifadesinin iman esaslarına eklendiğinin bildirilmesiyle Doğu ile Batı kiliseleri arasındaki ayrışma daha da güçlü bir şekilde kendini göstermiştir (Eroğlu, 2000, ss. 317-318, 2015, ss. 157-158; Kurt & Aykıt, 2019, s. 227). Bu konsiller süreci devam ederken, Papa IX. Leon tarafından 1054'te iki kilise arasında bir uzlaşma sağlanması için İstanbul'a Kardinal Umberto başkanlığında bir heyet gönderilmiştir. Ancak beklenenin aksine Kardinal Umberto ile İstanbul patriğinin karşılıklı aforozlaşması sonucunda bölünme daha net bir şekil almaktan kurtulamamıştır (Eroğlu, 2000, ss. 317-318; Kurt & Aykıt, 2019,

²¹ Kadıköy Konsili'nde (451), İsa'da birbiriyle karışmaz, birleşmez iki ayrı tabiatın var olduğu fikrinin kabul edilmesiyle, İsa'nın insani ve tanrısal iki ayrı tabiata sahip olduğunu savunan kiliselere verilen addır (Gündüz, 2017, s. 125).

²² Efes Konsili'nde (431), İsa'nın insani tabiatının ilahi tabiatı içerisinde kaybolduğu fikrinin kabul edilmesiyle İsa'da bir tek ilahi tabiatın bulunduğunu savunan kiliselere verilen addır (Gündüz, 2017, s. 345).

s. 227). Hristiyanlık dünyasında 1054 yılına kadar irili ufaklı bölünmeler(Vasiliev, 1943, s. 416) görülmüş olmakla birlikte en köklü ayrılık, 1054 yılındaki Katolik (Batı Hristiyanları)(Harman, 2002, ss. 55-58) – Ortodoks (Doğu Hristiyanları)(Demirci, 2007, ss. 409-414) bölünmesi olmuştur. Bu tarihten sonra da bölünmeler Batı kilisesi içinde devam etmiştir (Aydın, 2012, ss. 19-22; Erbaş, 2004, ss. 9-10; Küçük & Tümer, 1993, s. 241). İstanbul'un fethiyle birlikte Katolikliğin merkezi Avrupa, Ortodoksluğun merkezi İstanbul olmuştur. Politik rekabetler, düşünce ve sanattaki gelişmeler zamanla bu iki grubu birbirinden daha çok uzaklaştırmıştır. Sanat ve bilimdeki ilerlemeler Avrupa üniversitelerindeki skolostik eğitimin sona ermesi sonucunu doğururken Orta çağ kilisesini de sarsmıştır (Erbaş, 2001, s. 197).

Orta çağda kilise yapısında pek çok sıkıntı yaşanmakla birlikte papalık makamı, toplumsal yapı içerisinde sınırsız güç ve en yüksek ruhani otoritenin merkezi konumuna gelmiştir. Bu dönemde Vatikan Hristiyanlığın güç merkezi konumuna yükselmiştir. Neredeyse tüm papalar bir nevi işbirliği içinde akrabalarını kamu gelirleriyle zenginleştirmek, çocukları ve yeğenlerini soylu sınıfa yükseltmek için kilise sistemini kullanmışlardır. Kilisenin elindeki gayr-i menkuller yüksek fiyatlarla satışa sunulurken; lüks ve hırs uğruna para toplamayı amaç edinen rahiplik makamı tarafından bütün şartlar hazırlanmıştır. Din sömürücülüğünün en üst seviyelere çıktığı bu dönemde papazların uygulamaları arasındaki en kazançlı şey, muhataplarının kefareten muaf olduğu ve günahlarının affedilmesinin güvencesi sayılan Endüljansların satışı olarak kaydedilmiştir (Erbaş, 2001, ss. 198-199; Janney, 1853, s. 18).

Tarihteki ilk Endüljans²³ uygulaması Papa II. Urbain tarafından 1095 tarihinde Haçlı savaşlarına katılanlara verilmiştir. Ayrıca Papalık dogmaları ve kilise idaresine karşı yükselen tepkiler ile reform söylemleri XIII. yüzyıl başlarından itibaren duyulmaya başlamıştır. Bunun üzerine kilise 1215 yılında tepki olarak yeni bir uygulamayı yürürlüğe koymuştur. Engizisyon mahkemeleri²⁴ adıyla tarihte yerini alan bu prosedür, kilisenin gücünü koruma adına büyük zulüm ve işkencelere izin vermiştir. Bu durum sivil halk ile kiliseyi karşı karşıya getirerek reform sürecini hızlandıran bir adım olmuştur. Diğer taraftan Kilise, günah çıkarma, varisi olmayanların mallarına el koyma gibi uygulamalarla Orta çağ Avrupası'nda büyük bir servet sahibi olmuştur. Bunun sonucu olarak da XVI. yüzyıla gelindiğinde kilise, Avrupa'daki toprakların dörtte birine sahip duruma gelmiştir. Papa X. Leo da bu dönemde St. Pietro (Aziz Petrus) Kilisesi'nin inşasına katkıda bulunanlar için Endüljans uygulamasını yeniden faaliyete geçirmiştir. Bütün bunlar kiliseye karşı duyulan rahatsızlıklar ve eleştirilerin artmasına, fakir halkın zengin ve çalışmayan ruhban sınıfına karşı kıskançlık duymasına sebep olmuştur. Kilisenin para karşılığında günah affı ve Hristiyanlığın özüne ters olan diğer keyfi

²³ Endüljans: Bağışlanan günahın dünyevi karşılığı olan "alçak gönüllülük" ve "verimli bir kefarete" kısmına ilişkin olan endüljans kelimesi, Latince anlamıyla "hayra eğilmek" (indulgere) veya "bağışlanma" (indulgentia) demektir. Teolojik anlamda ise, Tanrı tarafından bağışlanan günahların manevi karşılığı ödenmiş olmakla birlikte, bu günahların geriye kalan dünyevi cezaların kilisenin manevi hazinesi aracılığıyla ve kilise hukukuna göre bağışlanmasını ifade eden bir uygulamadır (Bkz. Boudinhon, 1912, s. 5/253; Harman, 1995, s. 11/209).

²⁴ Orta çağda Kilisenin sapkın grupları bastırma ve eski gücüne ulaşma adına kurduğu, amaçları ve eylemleri yönüyle alışılmadık güçlerle donatılmış özel bir mahkemedir. Yetkili kişilerden oluşan bir grup yargıçlara farklı noktalarda yardım ediyor, şüphe altındaki sapkınlar durumlarına göre sınıflandırılıyordu. Sorgulamaları yapıp türlü işkencelerle itirafları sağlanıyordu. İtiraf ve tövbe durumuna göre para cezası, mallarına el konulması gibi cezalar yanında kazıkta yakılma cezasına çarptırılanlar da oluyordu. Kilise kan döken bir konumda olamayacağı için bu yakılma cezasını uygulamayı devlet yetkililerine devrediyordu (Ayrıntılı bilgi için bkz. Günay vd., 2004, ss. 323-326).

faaliyetlerine karşı bazı teologlar ve din adamları da rahatsızlık duymuştur (Erbaş, 2001, ss. 198-199, 2004, s. 67; McNeill, 2021, s. 493).

Ülkelerinde düzen isteyen kralların da çok zaman desteğini alması Engizisyonun gücünü arttırmıştır. Bununla birlikte Almanya, Fransa ve İtalya'da daha etkili olan engizisyon mahkemelerinin İngiltere'de fazla etkin olamadığı görülmüştür. Bunda Lollard'ın politik hareketlerinin kayda değer bir etkisinin bulunduğu vurgulanmıştır (Günay vd., 2004, ss. 327-328).

Hristiyanlık'ta Reform: Orta çağda bir yenilenme hareketi şeklinde doğan Rönesans dönemi 1300-1550 yılları arasındaki ortalama 250 yıllık bir sürecin adıdır. Yeniden doğuş ve klasiklerin yayılması anlamına gelen Rönesans, Avrupa kıtasındaki radikal değişimlerin çağı olarak anılmaktadır. Rönesans'ın ilim, kültür ve sanat gibi alanlarda bir yenilenme hareketi olarak doğuşunun etkisiyle yaşanan dini alandaki yenilenme hareketi de reform adıyla tanımlanmıştır (Mechikoff & Estes, 2013, ss. 103-142).

Reform, Katolik kilisesindeki bozulmadan, din adamlarının kilise üzerinden halkın dini inancına yönelik suistimalleri ve keyfi uygulamalarından duyulan rahatsızlık üzerine bir tepki hareketi olarak ortaya çıkmıştır. X. yüzyıl başlarında papaların bir takım uygulamaları tepkiyle karşılanmaya başlanmış ve ilk olarak Fransa'da Cluny Manastırı çevresinde ortaya çıkan reformcu düşünceler Hristiyan dünyasında yankılanmıştır. Roma İmparatoru III. Heinrich (1039-1056) papalığa karşı reform taraftarlarını desteklemiştir. Yenilikçi bir hareket olarak ortaya çıkan bu grup aslında eski kiliseyi canlandırmayı yani Hristiyanlığı ilk dönemdeki haline döndürmeyi hedeflemiştir. Bu nedenle reform hareketini destekleyen bu yeni yönetim grubu tarafından kutsal yazılar ve kanon yasası²⁵ esas alınarak bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Bu yeni düzenlemeye göre; Papa seçimi bu kardinaller kurulunca yapılacak, piskoposlar ve manastır başrahipleri dünyevi egemenlerce atanmayacaktı. Kanonlar kilise görevlerinin alınıp satılmasını yasakladığından bu uygulama da kaldırılmalıydı. Kilise yasasına göre rahiplerin evlenmemesi gerekiyordu. Böylece ruhbanlara evlenme yasağı da getirilmişti. XI. yüzyılda Hristiyanlık içinde bir yenilenme hareketi olarak başlayan ilk reform uygulaması sonucunda Kilise'nin otoritesi daha güçlü hale gelmiştir (Günay vd., 2004, ss. 262-263).

Reform hareketinin öncüleriyle imparatorluk makamı arasındaki en büyük sorun din adamlarının atanma meselesi olmuştur. İmparator IV. Heinrich ile Papa VII. Gregorius arasındaki çekişme 1077 tarihinden 1122 yılına kadar 45 yıl sürecek atama kavgası adı verilen bir sürecin başlangıcı olmuştur. Worms Antlaşmasıyla 1122 tarihinde imparatorun dünyevi otorite, papanın da dini otorite olduğu kabul edilerek uzlaşma sağlanmış olsa da devlet-kilise çatışması farklı şekil ve boyutlarda uzun süre devam etmiştir (Erbaş, 2004, ss. 18-19; Günay vd., 2004, ss. 262-264).

Reform ihtiyacını doğuran sebeplerden biri de Hristiyanlığın XII. yüzyılda ortaya çıkan kapitalist sürece adapte olmayı başaramaması olarak görülmüştür. Bu döneme kadar hâkim olan feodalite düzeni yerini burjuvaziye bırakırken kilise bu yapıya ayak uyduramamıştır. Bu dönem, Hristiyan teolojisi ile Avrupa kapitalizmi arasındaki sürtüşmenin gerek dini gerek politik yönde bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Coğrafi keşiflerle sömürge topraklarındaki hammadde ve ucuz iş gücünün Avrupa ülkelerine aktarılmasıyla birlikte Avrupa'nın sosyal yapısında bir değişim meydana gelmiş, işlenen hammaddenin satışı için yeni pazarlar bulma ihtiyacı ön plana çıkmış,

²⁵ Hristiyan literatüründe kutsal kitap olarak kabul edilen kitaplar listesi ile birlikte kilise disiplini ve Hristiyan dini yaşantısı üzerine temel kuralları içerir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Gündüz, 2017, s. 274).

bunun sonucu olarak da ticaret, şehirlerarasından uluslararasına dönmüştür. Ziraata dayalı ekonomi artık yerini sanayiye bırakmış, feodal düzendeki soyluların yerini orta sınıf tacirleri almıştır. Hızla zenginleşen bu sınıf tarafından elde edilen gelirin Roma'ya akışından duyulan rahatsızlık da Reform sürecini tetikleyen önemli bir faktör olarak görülmüştür (Erbaş, 2004, ss. 63-69).

Kilise miladi 400 yılından yaklaşık 1500'lü yıllara kadar toplumun egemen gücü olarak varlığını sürdürmüşken 1300-1500 yılları arasında papalık makamı ve manastır sistemi içinde yaşanan huzursuzluk ve ayrılıklar Protestan reform hareketini hazırlayan önemli bir süreç olmuştur. Bu süreçte papalık makamına geçen her papa kendince Katolik kilisesine karşı yapılan eleştirilere karşılık kilisenin eski gücüne kavuşmasını hedefleyerek reformist adımlar atmış ancak bu gayretler istenen sonucu vermemiştir (Günay vd., 2004, ss. 332-340).

Rönesans'ın da etkisiyle Almanya, İtalya gibi Avrupa devletleri başta olmak üzere hemen bütün batı ülkelerinde ilim adamlarınca her şeyin yeniden gözden geçirilip daha aydın bir bakış açısıyla değerlendirmeleri yapılma yoluna gidilmiş, halk da bu yöne kanalizе olmuştur. İtalya'da yenilenme adına eski öğrenimin canlandırılma çabası kendini göstermiştir. Bununla birlikte açıkça kutsal şeylere karşı saygısızlığın, samimiyetsizliğin ve ahlaki bozulmanın rahipler arasında artış göstermesi yeni neslin kiliseye karşı şüpheyile yaklaşması sonucunu doğurmuş ve halk manevi anlamda bir nevi çöküş yaşamıştır (Janney, 1853, s. 19).

Reform hareketinin en meşhur öncüsü bir Alman rahibi olan Martin Luther²⁶ (1483-1546) olarak bilinmekle birlikte aslında Reformun tohumları Luther'den 150 yıl önce yaşamış olan John Wickliffe²⁷ (1324- 1384) tarafından İngiltere'de atılmıştır.²⁸ Wickliffe, Yeni Ahit'i İngilizce'ye ilk çeviren kişi olmasıyla dikkat çeker ancak onun bu çevirisi çok fazla yayılma imkânı bulamamıştır. Wickliffe'nin görüşlerinin çağının çok ilerisinde olduğu tespit edilmiştir. Hatta bazı açılardan kendisinden sonra gelen Luther tarafından geliştirilmiş görülen halinden bile açık olduğu yorumları yapılmıştır. O, kurtuluş doktrinini inkâr ettiği gibi Papa'nın üstünlüğünü ve dokunulmazlığını da inkâr etmiştir. Kişinin ruhen vaftiz olmadan yalnız su vaftiziyle günahlarının kaldırılamayacağını ileri sürmüştür. O, vaftiz olmadan ölen bebeklerin de kurtarılamadığı yönündeki kabulün küstahça olduğunu söylemiştir. Ancak döneminde onun doktrinleri kabul edilmediği gibi kitapları yakılmış, kendisi de hapsedilmiştir. Piskopos konseyi emriyle, 1382 yılında serbest bırakılmıştır. Ölümünden sonra ardında iki yüz ciltlik bir yazılı eser bırakmıştır. Bir kaynağa göre 1425 yılında (Janney, 1853,

²⁶ Almanya'da 1483'te Eisleben şehrinde doğan Luther (1483-1546), 1501'de ülkenin en önde gelen eğitim merkezlerinden Erfurt Üniversitesi'ne gitmiştir. 1505'te manastır hayatı yaşamaya başlayan Luther, 1507'de rahip olmuştur. Wittenberg Üniversitesi'nde İlahiyat öğrenimi gören Luther, 1512'de İlahiyat doktoru/Aziz ünvanını almıştır. Augustin'in (354- 430) çizgisinde giden Luther'in Roma ziyareti ve Papa'nın uygulamaları zihin dünyasında köklü bir değişim yapmış ve onu reform hareketinin öncüsü olma yoluna sevk etmiştir. En önemli çalışması Kitab-ı Mukaddes'i Almanca'ya çevirmesi olmuştur. 1546'da ölümüne kadar reform yanlısı fikirlerini yayma gayretinde olmuştur. Trente Konsili (1546-1563) ile güç kazanan Katolik Kilisesi'ne karşı yazdığı "*Van den Concilis und Kirchen*" (Konsiller ve kiliseler üzerine) adlı eseri ölmeden önce kaleme aldığı son çalışması olmuştur (Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, 2005, ss. 457-459; Günay vd., 2004, ss. 368-372; Gündüz, 2017, ss. 311-312; Küçük & Tümer, 1993, s. 283).

²⁷ XVI. yüzyıldaki reform hareketlerinin öncüsü olarak nitelendirilen John Wycliffe, 1324'te Kuzey Yorkshire'da doğmuştur. Felsefeyle ilgilenen ve Oxford'da teoloji eğitimi almış olan Wycliffe, 1372'de doktorasını bitirdiğinde hem papaz olmuş, hem de Oxford'da ders vermeye başlamıştır. Teoloji, metafizik ve mantık alanlarında pek çok çalışma kaleme alan Wycliffe, 1382'de kilise tarafından aforoz edilmiş, 1384'te vefat etmiştir (Bkz. Alıcı, 2005, s. 38; Durant, 1957, s. 21; Günay vd., 2004, ss. 346-347).

²⁸ Reform hareketinin diğer öncüleri Waldenses, Albigenses, Bohem Kardeşler ve Lollard'dır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Holland, 1915a, s. 15; Janney, 1853, s. 19).

s. 21), bir başka kaynağa göre de 1427 yılında (Günay vd., 2004, s. 339) ölümünden kırk bir yıl sonra Constance Konseyi'nin emriyle bu yazılı miras, kendisinin mezardaki kemikleri çıkartılarak onlarla birlikte yakılmıştır (Günay vd., 2004, s. 339; Janney, 1853, s. 21). John Wickliffe hayattayken çok fazla eziyet görmüş ancak ölümünden sonra takipçilerinin sayısı çok fazla artmıştır. Çağdaş bir tarihçi olan Knighton²⁹ tarafından İngiltere'deki insanların yarısından fazlasının öğretilerini benimsemiş olduğu iddia edilmiştir. Bazı tarihçiler de Wickliffe'nin etkisiyle yayılan Baptistler'in İngiltere'den sürüldüğünü iddia etmişlerdir. Dolayısıyla Wickliffe, İngiltere halkının dini hayatında önemli bir basamak olarak tarihe geçmiştir (Janney, 1853, s. 22).

Wickliffe'nin açtığı çıkır Martin Luther ile tarihe damgasını vurmuştur (Aydın, 2008, s. 249; McNeill, 2021, s. 493). Yaşadığı dönemde Luther'in yetenekleri, öğrenme kabiliyeti ve dindarlığı onun Saksonya düküne tavsiye edilmesine sebep olmuştur. Bilge biri olan dük Frederick onu Wittemberg Üniversitesi'ne Teoloji profesörü olarak atamıştır (Janney, 1853, s. 20). Burada çalışmalarına devam eden Luther'in 1517 yılında kilisenin günahları affetmesine karşı olan doksan beş maddelik tezini (Olgun, 2001, ss. 221-229) Wittemberg Saray Kilisesi kapısına asmasıyla Reform hareketi başlamıştır (Erbaş, 2001, ss. 199-203; Küçük & Tümer, 1993, s. 176; McNeill, 2021, s. 493).

Luther, kutsal metinlere Hristiyan öğretilerinin standardı (herkesçe kabul edilen temel kaynağı) olarak bakmış ve her insanın kendi ana diliyle okuma hakkı olduğunu iddia etmiştir (Aydın, 2005, s. 456; Janney, 1853, s. 21). Günah çıkarma papalığının en önde gelen doktrini ve en büyük gelir kaynağı iken; Luther'e göre sadece Mesih'e iman yoluyla kişinin günahlarından arınabileceği iddia edilmiştir (Janney, 1853, ss. 20-21; Olgun, 2005, s. 328). Önceleri Luther'in hedefi sadece kilisenin suiistimalleri olup Roma'daki papalığa saldırı niyeti yokken, kısa süre sonra bu suiistimallerin kilisenin tüm yapısıyla iç içe olduğunu fark etmesiyle hareketinin seyri değişmiştir. Luther'in düşünceleri genel Hristiyan inancına ters düştüğü için kınanmış ve bu durum onun kâfir ilan edilerek kilise tarafından aforoz edilmesine sebep olmuştur. Luther'in düşüncelerinin ortadan kalkması için papalık makamı sivil halktan da destek istemiş ancak halk tarafından büyük bir destek gören Lutherci düşünce akımı bir çiranın yanışı gibi hızla yayılmıştır. Zamanla reform düşüncesi tüm Avrupa'yı etkisi altına almıştır (Holland, 1915a, ss. 9-11; Janney, 1853, s. 20). Luther, 1520 tarihinde yayınladığı kitaplarda fikirlerini ayrıntılı olarak açıklamıştır.³⁰

Protestan terimi ilk olarak Almanya'nın Spire kentinde toplanan politik bir mecliste kullanılmıştır. Üç yıl önce kendisinden Lutherci görüşü desteklemesini isteyen Alman prenslerle anlaşmış olan imparator Şarlken'in, bu tarihte kararını değiştirerek Roma'ya bağlılığını açıklaması üzerine karşılaştığı protesto hareketiyle doğmuştur. 19 Nisan 1529'da beş Alman prens ve on dört kent yöneticisi protestolarını ifade etmek adına bir bildirge yayınlamışlar ve bunu kabul edenlerin sayısı her geçen gün artmıştır. Aklı ön planda tutup kalıplaşmış kuralları protesto ettikleri için de bu adı aldıkları iddia edilmiştir. Almanya'da başlayan bu hareketle kendilerini Roma Katolikleri ile Ortodoks Doğu Kiliselerinden ayrı tutan, Reformun prensiplerine bağlı olan herkese Protestan denilmeye başlanmıştır (Erbaş, 2001, s. 205, 2004, ss. 59-60).

²⁹ Henry Knighton, İngiltere'nin Leicester kentinde doğmuş dönemin önde gelen tarihçilerindendir. Wickliffe ve Lollard geleneği üzerine yaptığı çalışmalarla ün salmıştır.

³⁰ Luther, "*Alman Ulusunun Soylularına Bir Başvuru*", "*Kilisenin Babil Tutsaklığı*" ve "*Bir Hristiyanın Özgürlüğü*" adlı üç kitap yayınlamıştır (McNeill, 2021, s. 493).

İsviçre’de Zwingli,³¹ (1484-1531) Fransa’da Calvin³² (1509-1564) reform hareketinin öncüleri olmuştur (Aydın, 2008, s. 250). Avrupa’nın diğer bölgelerinde olduğu gibi İngiltere’de de Protestan reform hareketinin etkileri hem dini özgürlükler hem de sivil hareket olarak kendisini göstermiştir. Reform hareketinin İngiltere’deki gelişimi, diğer Avrupa ülkelerine nazaran daha yavaş gerçekleşmiştir. Bunun birinci sebebi, krallığın Protestanların taleplerine karşı despotik davranması olarak değerlendirilebilir. Bu gelişmenin yavaş gerçekleşmesinin diğer sebepleri arasında, reform hakkında bilgisi olmayan insanların önyargıları ile Katolik rahiplerin toplum ve idare üzerindeki baskıları gösterilmektedir. Zira insanların kazandıkları alışkanlıkları tamamen değiştirmesi aşamalı olarak gerçekleşmektedir. Diğer taraftan, insanlar dine bağlılıklarından, sahip oldukları dini gelenek ve duygulardan vazgeçmek istemezler. Dolayısıyla İngiltere’de reform hareketinin yavaş ilerlemesinde bu faktörün de göz ardı edilmemesi gerekir (Janney, 1853, s. 17).

Roma Katolik Kilisesi ile İngiltere Kilisesi arasındaki kopmanın Papa’nın, VIII. Henry Tudor’a (1491-1547) boşanma onayı vermeyi reddetmesinden kaynaklandığı iddia edilmiştir. Bu olayı bahane ederek Roma’ya bağlılığına son veren VIII. Henry, reform akımının da etkisiyle Katoliklik ile Protestanlık arası bir mezhep olan Anglikan Kilisesi’nin³³ kurulması yolunda ilk adımları atmıştır (Doğan & Şentürk, 2017, s. 362; Güngör, 2016a, ss. 58-59; Holland, 1915b, s. 11; Janney, 1853, s. 22). Teoloji eğitimi aldığı ve “*Yedi Sakrament Üzerine*” adlı yazdığı eserle tanınan Kral VIII. Henry, Papa X. Leo tarafından kendisine “*İmanın Savunucusu*” unvanı verilen tek İngiltere hükümdarı olma ayrıcalığına da sahiptir (Aydın, 2008, s. 251; Polat, 2006, s. 10). Bu süreçte Tyndale tarafından yazılmış olan Kutsal Kitabın İngilizce çevirisi 1526’da ilk olarak Antwerp’te, daha sonra da Hamburg’da basılmıştır. Bu versiyonun İngiltere’ye girmesiyle birlikte halk üzerinde büyük bir merak uyandırmış ve büyük bir ilgiyle okunmuştur. Ancak Başpiskopos bu durumdan hoşnut olmamıştır. Bunun üzerine Kral tarafından yayınlanan bir bildiriyle Başpiskopos Cranmer gözetimi altında İngiltere’de başka bir kutsal Kitap çevirisi basılmıştır. Kral hükümlerinin ikinci döneminde Papalık öğretileri ve törenlerine karşı daha fazla bir yöneliş göstermiştir (Janney, 1853, s. 22).

³¹ İsviçreli Hristiyan reformist Ulrich Zwingli (1484-1531), 1519 tarihinde Yeni Ahit üzerine verdiği derslerle kendi reform hareketini başlatmıştır. 1523’te hazırladığı 67 maddelik tezini halk kitleleri karşısında savunmuştur. Papanın otoritesine karşı çıkan Zwingli’ye göre tek kaynak İncil otoritesidir. Özellikle Evharistiya ayininin geleneksel kabulüne tepki gösteren Zwingli’ye göre bu ayin, sadece sembolik bir sakramenttir (Gündüz, 2017, ss. 528-529).

³² Fransız ilahiyatçı John Calvin (1509-1564) ikinci nesil reformistlerden kabul edilmiştir. Edebiyat, tarih ve hukuk bilgisiyle İncil’in yeniden yorumlanmasına kapı açan Calvin, kendine özgü bir Hristiyan ilahiyatı geliştirmiştir. Fikirlerinden dolayı Fransa’dan kaçarak Cenevre’ye yerleşen Calvin, burayı Protestanlığın başkenti konumuna getirmiştir. Seksen bölümden oluşan “*Institutio Religionis Christianae*” (Hristiyan Dininin Kurumları) adlı kitabı Protestanların temel teoloji kitabı ve günlük yaşam kılavuzu olarak kabul edilmiştir. Kurtuluş için İsa Mesih’e imanın yeterli olduğunu savunan Calvinistler tarafından Hristiyanlık sakramentlerinden sadece Vaftiz ve Evharistiya kabul edilmiştir (Günay vd., 2004, ss. 382-383; Gündüz, 2017, ss. 95-96).

³³ Anglikan Kilisesi, İncil metnini esas kabul eden, sakramentlerden özellikle Vaftiz ve Evharistiya’yı ön planda tutan İngiliz Kilisesi’ne verilen addır. Anglikan Kilisesi, katolik, metodist ve puritanist eğilimlerin bir araya geldiği, pikoposların lordlarla birlikte oturduğu ve kilise meclisinin yasal bir teşkilat olarak kabul edildiği kendine mahsus bir kuruluştur. Kral VIII. Henry’nin Oxford’da İlahiyat tahsili görmesi ve siyasi gücü yanında dini lider de olma arzusuyla İngiltere’de gelişen bir takım olaylar sonucunda kurmaya çalıştığı İngiltere’ye özgü bir kilisedir. Zamanla Anglikan Kilisesi’nin bağlıları diğer ülkelere de yayılmıştır (Aydın, 2005, ss. 29-30).

VIII. Henry'den sonra tahta geçen oğlu VI. Edward (1537-1553) zamanında reform biraz daha ilerleme kaydetmiş ve Elizabeth (1533-1603) dönemine gelindiğinde artık İngiltere'de büyük oranda Katoliklik ile Protestanlık arası bir yapıya sahip olan Anglikan kilisesi hâkim olmuştur. Devlet tarafından korunup desteklenen Anglikan Kilisesi'nin başı kral ve kraliçe olarak kabul edilmiştir. Ayin ve törenlerde milliliğin esas kabul edildiği İngiltere'nin resmi kilisesi olarak tarihteki yerini almıştır. Dolayısıyla Kraliçe Elizabeth döneminde İngiltere tarihinde önemli bir dönüm noktası yaşanmış ve İngiltere'nin kendine has kilise yapısı oluşturulmuştur. Roma kilisesi gerçek bir kilise kabul edilmiştir. Bazı doktrin ve uygulamalarda yozlaşmış görölse de Papa gerçek bir piskopos kabul edilmiş ancak Papa'nın otoritesi reddedilmiştir. İngiliz piskoposlarının otoritelerinin havarilerden intikal ettiğine ancak bunun Roma kilisesi aracılığıyla sağlandığına inandıkları için, Roma Kilisesine yönelik bazı imtiyazların gerekli olduğunu kabul etmişlerdir. Anglikanların aksine Püritenler, Papa'nın Deccal olduğunu ve Roma kilisesinin tamamen mürted olduğunu onaylamıştır. Ancak Elizabeth'in hükümdarlığı döneminde Püritenler,³⁴ güçlü bir otorite ile sınırlandırılmışlardır (Erbaş, 2004, ss. 100-112; Holland, 1915b, s. 11; Janney, 1853, s. 23; Öztan, 2020, ss. 1-5). Elizabeth'ten sonra İngiltere tahtına geçen Kral I. James, 1604 yılında dönemin en önde gelen bilginleri ve din adamlarından oluşan bir komisyon kurdurarak Kutsal Kitab'ın İngilizce'ye çevrilmesi emrini vermiştir. Dönemin en iyi İngilizce edebî metni olarak kabul edilen bu çeviri 1611 yılında tamamlanmış ve Kral James versiyonu olarak günümüze kadar gelmiştir (Onay, 2009, s. 9).

Günümüz yazarlarından Alev Alatlî'nin, Modernleşmenin önünü açmasını bir 'ironi' olarak yorumladığı reform yorumu dikkat çekicidir: "*Reformcular, hiçbiri modern anlamda bireyci olmamasına rağmen bireyciliğe, Hristiyan bütünlüğünü yenileştirmeyi ummalarına rağmen milliyetçiliğe, neredeyse hiçbiri demokrat olmamasına rağmen demokrasiye, kapitalistlerden oldukça kuşkulanmalarına rağmen "kapitalist ruha", yani amaçlarının tam tersi yönde olmasına rağmen toplumun laikleşmesine katkıda bulunmuştur.*" (Atlî, 2014, s. 2/656)

³⁴ Püritenlik, XVI. ve XVII. yüzyıllarda I. Elizabeth'in İngiliz Kilisesi'nde başlattığı reformist harekete karşı çıkan, amaçlarını "*saflığı*" aramak olarak tanımlayan aşırı İngiliz Protestanların başlattığı dini bir harekettir. Kilisenin kutsal metinlerde yer almayan, sonradan eklenmiş olan her şeyden arındırılması gerektiğini savunmuşlardır (Cotton, 1968, s. 542; Doğan & Şentürk, 2017, s. 362; Gündüz, 2017, s. 406; Stone, 2017, s. 55).

2. GEORGE FOX'UN HAYATI VE KUVEYKIRLARIN TARİHİ GELİŞİMİ

XVII. yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkan Kuveykırların kurucusu olması itibarı ile George Fox’un hayatı ve biyografisinin öncelikle ele alınması uygun olacaktır. Kuveykırlar adlı bu grubun ortaya çıkmasında Fox’un insana ve dini yaşantıya bakış açısı ön plandadır. Fox üzerinde İngiltere’nin içinde bulunduğu dini yapının etkisi yanında yetişmiş olduğu aile ortamının da yansımaları kendini göstermektedir. Fox’un yaşadığı dönemde kölelik gibi bir uygulamanın varolması ve zencilere yönelik tutum da Fox’un insanı merkeze alan bir sistem kurmasında etkili olmuştur.

2.1. George Fox’un Hayatı (1624-1691)

George Fox, Birleşik Krallık adıyla tanınan İngiltere’nin Doğu Midlands kesimindeki Leicestershire kentinin Clay bölgesi, Drayton kasabasında 1624 yılının Temmuz ayında dünyaya gelmiştir. Babası Christopher ve annesi Mary İngiliz kilisesine bağlı olup Presbiteryen³⁵dir. Babası dokumacılıkla meşgul olan, sağduyulu, konuşkan, çevresindeki kişilerle iyi ilişkiler içinde bulunan ve komşuları tarafından “*Righteous Christopher*” (Dürüst Kristofır) diye tanımlanan biridir. Annesi ise “*Martyrs*” (Şehitler) soyundan gelen Lagos adıyla tanınan bir aileye mensup, iyi eğitilmiş ve kültürlü bir bayandır. Fox’un dini yaşantıya önem veren bir ailede dünyaya gelmiş olması erken yaşlardan itibaren dini konularla iç içe olmasını sağlamıştır (Beck, 1877, ss. 2-3; Budge, 1934, ss. 5-6; Cunningham, 1868, s. 2; Fox, 1919, s. 52,65; Janney, 1853, ss. 30-31; Roberts, 1954, s. 21; Schaff, 1952, s. 348; Tuke, 1818, s. 13; Turner, 1911, s. 26; Watson, 1860, s. 11).

George Fox’un çocukluk yıllarında kardeşlerinden farklı bir düşünce yapısına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Onlara kıyasla daha içe dönük, sakin ve gözlemci kişiliğiyle dikkat çekmiştir. Annesi küçük yaşlardan itibaren ondaki bilgeliği, dindarlığa karşı meyli ve özel ruh halini fark etmiş, onunla özel olarak ilgilenmiştir. Yerleşik kiliseye bağlı bir aile olarak çocuklarının dini eğitimine önem vermişlerdir. Fox’un yaklaşık on bir yaşlarından itibaren bir nevi Tanrısal lütuf ve etkinin altında bulunduğu iddia edilmiştir (Fox, 1919, s. 65; Janney, 1853, s. 31; Watson, 1860, s. 13). Bu iddiayı destekleyici olarak Fox’un yetişkin iki kişinin birbirlerine karşı sergiledikleri olumsuz davranışlara yönelik şu sözleri örnek gösterilmiştir. Fox, şahit olduğu bir olay karşısında; “*Bir gün yetişkin bir erkek olursam böyle olmayacağım. On bir yaşına geldiğimde saflığı ve doğruluğu biliyordum. Bir çocuk olarak bana saf kalmak için nasıl yürüyeceğim öğretildi. Rab bana her şeye sadık kalmayı ve iki şekilde sadık davranmayı öğretti; içten Tanrıya, dıştan insana. Çünkü Rab bana gösterdi ki, dünya insanların ağzı aldatmacalarla dolu. Benim sözlerimin zerafetle dolu, az ve lezzetli olması gerek...*” demiştir (Fox, 1911, s. 1, 1919, s. 65; Roberts, 1954, s. 22; Schaff, 1952, s. 348; Western Yearly Meeting, 2005, s. 1). Fox, çocukluğunda kısa süreli bir okul eğitimi alabilmiştir. Buna rağmen gençlik yıllarına ulaştığında gayet iyi derecede okuyup yazabildiği ifade edilmiştir (Janney, 1853, s. 31).

Fox, biraz daha büyüdüğünde bazı yakın akrabaları, onda yaşının ötesinde bir olgunluk gördükleri için George’un rahiplik eğitimi alması tavsiyesinde bulunmuşlardır. Annesi de

³⁵ Presbiteryenlik, piskoposluğu reddeden İhtiyar Meclisince yönetilen Protestan bir mezheptir. Mensupları Presbiteryanizmin havariler tarafından vaaz edilen ve Yeni Ahit’te anlatılan Hristiyanlığın saf hali olduğunu iddia ederler (Ayrıntılı bilgi için bkz. Gündüz, 2017, ss. 402-403).

George'un, dini hassasiyeti olan birinin yanında yetişmesinin önemli olacağı düşüncesinde olmakla birlikte sonunda ayakkabıcılık yapan birinin yanında yetişmesi uygun görülmüştür. Bu kişinin aynı zamanda hayvanları olup yün satışıyla da uğraşması üzerine George, çobanlık deneyimini de yaşayarak hayatının tefekkür sürecine yeni bir adım atmıştır. William Penn³⁶ (1644- 1718) bu durumu, İsa'nın kendisini, kendisine inananların başında çoban olarak tanımlamasına istinaden, George Fox'un ileride Hristiyanlık dünyasında yapacağı hizmetin bir işareti olarak değerlendirmiştir (Cunningham, 1868, s. 3; Fox, 1911, s. 2, 1919, s. 65; Janney, 1853, s. 31; Schaff, 1952, s. 349; Turner, 1911, s. 3; Watson, 1860, s. 13).

Fox, on dokuz yaşına geldiğinde bir fuarda çalışmaya başlamıştır. Bir gün kuzeni (Bradford) ve onun gibi dini konularda ileri derecede bilgi sahibi olan bir arkadaşı, onu bira içmeye davet etmiştir. Susamış olduğu için bu teklifi kabul etmiştir. Bir bardak içki içtikten sonra arkadaşları daha fazla bira içmek üzere garsonu çağırarak, *"içmeyecek olan hepsini ödemeli"* demişlerdir. Arkadaşlarının davranışları ve konuşmalarından dolayı üzüntüye kapılan George, *"Böyle devam ederseniz sizi bırakacağım"* diyerek masraftan payına düşeni masaya bırakarak oradan ayrılmıştır. Bu olay onun dini bilinç düzeyindeki derin uyanışın bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Zira dini bilgileri oldukça iyi olan bu arkadaşlarının Tanrısal etkiye girmeden, dışa dönük bir dini hayata sahip oluşları, George'u derinden rahatsız etmiş ve onu, sahip olduğu Hristiyanlık anlayışını yeniden değerlendirmeye sevk etmiştir (Beck, 1877, s. 4; Fox, 1911, s. 2, 1919, s. 68; Janney, 1853, s. 32; Turner, 1911, s. 28; Watson, 1860, ss. 14-15).

Fox'un Presbiteryen bir ailede, dini eğitim alarak yetişmesi, dini hassasiyeti olan biri olmasında önemli bir faktör olmuştur. Çevresindeki diğer dini grupları da incelemesi sonucu doğrunun tek olması gerektiği fikrine sahip olan Fox, en doğru yolu bulma gayesiyle zihinsel ve ruhsal bir çabaya girmiştir. Dini bilgisi olan kişilerle görüşerek zihnindeki sorulara cevap ararken ruhsal olarak da kendisini geliştirmesi gerektiğine inanarak, inancın hissi yönünü de ön planda tutmuştur. Birçok inanç sisteminde yer aldığı üzere günahattan uzak durma, oruç tutarak nefsin hâkim olma ve uzun süreli tefekkür uygulamalarıyla ruhsal tekâmül yolunda ilerlemeye yönelmiştir.

Fox, gençlik yıllarında genel olarak içe dönük bir hayat yaşamış ve hayatını devam ettirmeye yetecek kadar az miktarda yiyip-içmiştir. O, gençlik yıllarında yaşlıtlarına kıyasla daha ciddi ve dini hassasiyeti yüksek bir genç olmuştur. Çevresindeki diğer gençleri, eğlence mekânlarında vakit geçirdikleri için eleştirmiştir. Bu süreçte zihninde cevap bulmak istediği temel soru, gerçeğin ne olduğu olmuştur. Çünkü içinde bulunduğu ortamda Presbiteryenler, Independest (Bağımsızlar), Baptistler³⁷ başta olmak üzere tüm Hristiyan grupların, kendilerinin gerçek Kilise'yi temsil ettiği yönündeki iddialarını fark etmiştir (Fox, 1911, ss. 1-6). Gerçeğin tek olması gerektiği düşüncesiyle Fox, zihinsel ve ruhsal bir arayış sürecine girmiştir. İnsanın ailesinden ve yakınlarından uzak kalıp

³⁶ İngiliz kökenli bir hukukçu ve şair olan William Penn, Katolik Hristiyan düşüncesine karşı reformist bir akım olarak doğan Kuveykılar ve diğer Hristiyan dini azınlıklar için Pennsylvania'nın ılımlı Hristiyanlığın merkezi olmasını sağlayan bir Kuveykır lideri olarak tanınmıştır. Fox'un seyahatlerinde sık sık kendisine eşlik eden Penn, Kuveykır hareketinin yazılı ve sözlü savunucusu olduğu gibi ilk Kuveykır ilahiyatçısı olarak bilinmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Holland, 1915).

³⁷ Baptistler veya Vaftizciler, kökenlerini 1609'da inancın bilinçli olarak kabulüyle birlikte vaftizin uygulanması gerektiğini savunan John Smith'e dayandırılırlar. Baptizm, yalnızca inanan müminleri vaftiz eden ve bunu suya daldırma şeklinde uygulayan önde gelen bir Protestanlık mezhebidir. En temel görüşleri, vaftizin ergenlik çağına bireyin bilinçli olarak kabulüyle gerçekleştirilmesi gerektiğidir. Dolayısıyla çocuk vaftizinin gereksizliğini savunmaktadırlar (Ayrıntılı bilgi için bkz. Gündüz, 2017, s. 72).

çevresiyle yabancılaştığı bir ortamda ruhsal/manevi ilerlemenin daha iyi gerçekleşeceği düşüncesine sahip olmuş ve Hristiyan gruplar arasında kimin haklı olduğunu öğrenmek amacıyla 9 Eylül 1643'te doğup büyüdüğü yer olan Drayton'dan ayrılarak Lutterworth'a ilk yolculuğunu gerçekleştirmiştir. Burada bir süre kaldıktan sonra Buckinghamshire'deki Newport-Pagnel'e geçmiş ve dört ay kadar burada kalıp 13 Haziran 1644'te Barnet'e gitmiştir. Daha sonra Londra'ya geçerek oradaki önde gelen bazı rahiplerle görüşmüş ve onların kendisine tavsiyelerde bulunabileceklerini düşünerek bir süre orada kalmıştır (Fox, 1919, s. 27; Nickalls, 1975, ss. 1-6; Turner, 1911, s. 30; Watson, 1860, s. 12,17-21). Bu süreçte *"Neredeyse umutsuzluğa kapıldım."*, *"Birkaç yıl bu durumda büyük bir sıkıntı içinde devam ettim."* şeklinde durumunu ifade etmiştir. Fox, farklı mezheplerden din adamları ve sıradan dindar insanlarla görüşmüş, ancak hiçbirinden aradığı cevabı bulamamıştır. Yaşadığı ruhsal durumu değerlendiren Fox, *"Üzüntü, keder ve dertlerle o derece kurumuştum ki hiç doğmamış olmayı dileyebilirdim."* demiştir. Dolayısıyla bu şehirlerde kaldığı süre içerisinde yaşadıkları onu tatmin etmemiş ve hayal kırıklığıyla ailesinin yanına geri dönmüştür (Budge, 1934, ss. 6-7; Clarkson, 1806, s. I/XI; Nickalls, 1975, ss. 1-6).

Ailesinin yanında kaldığı süreçte Fox'u evlenmesi yönünde ailesi teşvik etmiş ancak o, öncelikle bilgelik kazanma yolundaki ilerlemesini gerçekleştirmek istediğini bildirerek onların bu isteğine karşı çıkmıştır (Cunningham, 1868, s. 4; Fox, 1919, s. 70; Watson, 1860, s. 21). Ruhsal arayışını gerçekleştirmek için bu sefer ilk olarak Coventry'e gitmiş ve bir süre oradaki papazlarla görüşmüştür. Daha sonra tekrar Drayton'a dönerek oradaki pek çok papazla fikir alış-verişinde bulunmuştur. Bu süreçte Nathaniel Stevens Drayton'da görüştüğü papazların önde gelenlerinden (Fox, 1911, s. 4, 1919, s. 71; Turner, 1911, s. 72). Bazen Fox, Stevens'in yanına gitmiş bazen de Stevens Fox'un yanına gelerek görüşmüşlerdir. Zaman zaman da Stevens'in yanına gelen bir başka papazın da katılımıyla dini meseleleri değerlendirdikleri de iddia edilmiştir. Bu görüşmelerden birinde Stevens, İsa'nın çarmıhta *"Tanrım beni niçin yalnız bıraktın?"* demesinin sebebini Fox'a sormuştur. Fox bu soruya; *"İsa o esnada tüm insanlığın günahını üzerine yüklenmiş ve tüm insanların günahı için Tanrı'ya yalvarmıştır. O bir insandır aynı zamanda da Tanrı'dır. İnsan olarak ölmüş ancak Tanrı olarak ölmemiştir. Ölüm acısını tüm insanlık için tatmıştır. İsa o esnada, 'Ben acı çeksem de Ey Rab, senin dileğin tüm insanlığın günahını temizlemek ise razıyım, ben tüm dünyanın günahı için kendimi feda ederim' yönünde cevap verdiğini"* ifade etmiştir. Fox'un bu soruya cevap verirken kullandığı, *"İsa'nın o zamanda çektiği acıların derecesi çok üst seviyedeydi"* şeklindeki ifadesi, Stevens'in çok hoşuna gitmiştir. Stevens Fox'u överek bu şimdiye kadar duyduğum en güzel cevaptı şeklinde, Fox'un cevabından duyduğu mutluluğu ifade etmiştir (Budge, 1934, ss. 6-7; Fox, 1919, s. 71; Nickalls, 1975, s. 5; Tuke, 1818, ss. 15-16; Watson, 1860, ss. 22-23). Fox, seyahatine devam ettiği 1645 yılında Warwickshire'in kuzeyindeki Mancetter (Manchester) bölgesine gitmiş ve orada yaşlı bir papazla görüşerek zihnindeki sorulara yanıt bulmaya çalışmış ancak bu papazın cevapları da kendisini tatmin etmemiştir. Fox'un yaşadığı ruhsal sıkıntıyı anlamayan papaz, Fox'a rahatlaması için Mezmurlar'dan ilahiler söylemesini ve tütün içmesini tavsiye etmiştir. Bu tavsiyelerin sıkıntısına çözüm olmayacağını bilen Fox, tütünden nefret ettiğini ve şarkı söyleyemeyecek kadar da umutsuz olduğunu söyleyerek oradan ayrılmış ve arayışına devam etmiştir (Fox, 1911, ss. 4-5; Janney, 1853, s. 35; Watson, 1860, ss. 23-24).

Fox, bu dönemde zihnini meşgul eden soruları yanıtlama ve içinde büyüyen ruhsal sıkıntıya çözüm bulma amacıyla duyduğu her meşhur papazla görüşmektedir. Sekiz mil uzaktaki Tamworth'ta

bilgili bir papaz olduğunu duyunca onunla görüşmeye gitmiş ancak kayda değer bir fayda görememiştir. Coventry’de Dr. Cradock adında meşhur bir papaz olduğunu duyunca onunla da görüşmeye gitmiştir. O’na kendini eriten bir umutsuzluk içinde olduğunu söylemiş ve “*Şeytana uyma ve günaha girmenin temelinde ne var? İnsanda ruhsal sıkıntılar nasıl ortaya çıkar?*” diye sormuş ancak Dr. Cradock kendisine tatmin edici bir cevap verememiştir (Fox, 1911, s. 5, 1919, ss. 72-73). Hatta Cradock, Fox’un sorusunu cevaplamak yerine Fox’a, İsa’nın annesi ve babasının kim olduğu yönünde bir soru yöneltmiştir. Fox, annesinin Meryem olduğunu, babasının da Yusuf olması gerektiğini ama onun Tanrı’nın oğlu olduğunu söylemiştir (Fox, 1919, s. 73; Marsh, 1881, s. 45). Bir süre Cradock’un yanında kalan Fox, zaman zaman Cradock’un bahçesinde gezinerek zaman zaman da kendi kaldığı odada dolaşarak tefekkür etmiştir. Daha sonra Macham³⁸ (1624- 1664) isminde meşhur bir papazla görüşmüştür. Bu papaz Fox’a bir takım fiziksel aktiviteler yapmasını ve kan vermesini tavsiye etmiştir. Ancak Fox’un bedeni o derece zayıflamış ki ne kolundan ne de başından kan alamamışlardır (Fox, 1911, s. 5, 1919, s. 73; Janney, 1853, ss. 35-36; Marsh, 1881, s. 45; Turner, 1911, s. 32; Watson, 1860, s. 25).

Noel zamanı geldiğinde diğer insanlar dost ve yakınlarıyla neşe içinde eğlenirken Fox, kimsenin ilgilenmediği dul insanlarla ilgilenmiş, onlara para vererek ihtiyaçlarını karşılamaya yardımcı olmuştur. Davet edildiği düğün merasimlerindeki eğlencelere katılmayıp ertesi gün veya birkaç gün içinde evli çiftleri ziyaret edip ihtiyaçlarına göre onlara maddi destekte bulunmuştur. Fox, 1646 yılının başında Coventry’e gittiğinde buradaki bir konuşmasında gerçek Hristiyanların Protestanlar ve Baptistler olduğunu söylemiştir (Fox, 1919, ss. 73-74; Janney, 1853, s. 36; Turner, 1911, ss. 36-37; Watson, 1860, s. 22). Genel olarak da Fox’un takipçilerinin çoğu Baptistler’den oluşmuştur (Fox, 1919, s. 74). Fox’un öğretisinin ilk Baptistlerle ortak özelliklere sahip olduğu yönünde kaynaklarda bilgiler yer almakla birlikte Fox, öğretisini oluştururken Baptistlerden esinlenmeyip doğrudan Tanrı’dan aldığı ilhamla hareket ettiğini ifade etmiştir (Budge, 1934, s. 10).

Fox, çevresindeki insanları Mesih’in ışığına davet etmeden önce gösterişli ve konforlu bir hayattan, anne-baba ve çevresindeki tüm insanlardan uzak bir süreç yaşamıştır. Bu dönemde Fox, günlerinin çoğunu oruçlu olarak geçirerek elinde sadece Kutsal Kitap olduğu halde ormanda, ağaçlık alanlarda yalnız başına gezip tefekkürle meşgul olmuş ve bu tefekkür sürecini öğretisine başladıktan sonra da sürdürmüştür (Cunningham, 1868, ss. 4-6; Dandelion, 2008, ss. 3-4; Fox, 1919, ss. 76-78; Hallowell, 1870b, s. 18; Macy, 2011, s. 159; Marsh, 1881, s. 48; Nickalls, 1975, ss. 7-8; Turner, 1911, s. 33). Seyahatlerine devam eden Fox, 1646 yılının baharında İngiltere’nin kuzey bölgesindeki Yorkshire ve Lancashire’a doğru gitmiştir. Bu seyahatleri sırasında Fox, farklı kilise ve mezheplere bağlı kişilerle görüşmüştür. Bu görüşmeler sonucunda kendisi gibi ruhsal bir arayış içerisinde olan kişilerle de karşılaşmıştır. Fox, bu kişilerle görüşmeleri üzerine, Hristiyanlığın doğası hakkında bazı tespitlerde bulunmuştur. Fox’a göre, “*İyi bir Hristiyan veya İsa’nın temsilcisi olacak bir papaz olmak için Oxford ya da Cambridge’den mezun olmak gerekli de yeterli de değildir.*” Ayrıca Fox, “*Dünya’yı yaratan Tanrı, ellerle yapılan tapınaklarda yaşamaz ama insanların kalbinde yaşar. Halkı O’nun tapınağıdır ve O orada yaşar. Dünya’yı var eden Tanrı’nın şu an içimde açtığı şeyleri*

³⁸ John Machin, George Fox’a diğer rahiplerden farklı bir tavsiyede bulunan, Atherstone’da görevli yüksek itibarlı bir rahiptir. Cambridge’deki Jesus Collage’de 1645 tarihinde öğrenim görmeye hak kazanan Machin, devamında üniversitede öğretim görevlisi olmuş ve bir taraftan da ülke çapında çeşitli toplantılar ve Pazar günü vaazları yoluyla Mesih öğretisini yaymaya çalışmıştır (Lee, 1893, s. 35/109).

hissetmek için kilise gibi bir mekâna ihtiyacım yok.” sözleriyle zihnindeki uyanışı ifade etmiştir.” Ona göre bu düşünceler ilahî bir keşifti ve Tanrı onun arayışına bir cevap olarak bunu kendisine ilham etmişti. Şimdiye kadar bunu nasıl fark edemediğine hayret etmekle birlikte, rahip ve papazların fark etmemesine de hayret ettiğini ifade etmiştir. Böylece yıllardır zihnini yoran sorulara cevap bulma süreci başlamıştır. Gerçeğin kiliselerde bulunamayacağından iyice emin olan Fox, her ne kadar zamanında Stephan ve Havari Paul (Pavlus) kilise inşa edilmesini emretmiş olsalar da gerçek Hristiyanlığın tapınaklarda değil inananların kalplerinde yaşadığına tanıklık ettiklerini vurgulamıştır (Budge, 1934, s. 7; Cunningham, 1868, s. 5; Dandelion, 2008, ss. 3-4; Fox, 1911, s. 6, 1919, ss. 76-78; Janney, 1853, s. 36; Nickalls, 1975, ss. 7-8; Roberts, 1954, s. 22; Schaff, 1952, s. 349; Turner, 1911, s. 16,38,40; Watson, 1860, ss. 26-27). Zira Pavlus’un ifadeleri de Fox’un yukarıdaki sözlerini desteklemiştir. Pavlus, Tanrı insan ilişkisinde tapınakların değil sevgi, rahmet ve lütfun öneminin ön planda olduğuna işaret etmiştir (Gurney, 1856, s. 16).

Fox, 1647 yılının başında hayatının dönüm noktası olarak tanımlanabilecek deneyimi yaşamıştır. Ruhundaki sıkıntıyı derin şekilde hissettiği bir anda yaşadıklarını şu sözleriyle aktarır: *“Ne zaman bütün umutlarım gitti, böylece kendime yardım edecek hiçbir şeyim kalmadı ve o zaman ne yapacağımı bilemedim ve sonra, ‘Senin durumuna göre konuşabilen biri var, İsa Mesih’ diyen bir ses duydum ve bunu duyduğumda kalbim sevinçten sıçradı.*” (Budge, 1934, s. 7; Macy, 2011, s. 159; Marsh, 1881, s. 48; Nickalls, 1975, s. 11; Western Yearly Meeting, 2005, s. 1) Fox’un yaşadığı bu deneyim (vahiy/vizyon), kendisince *“açılımlar”* olarak tanımlanmıştır. Fox, bu deneyimiyle Tanrı’nın kendisiyle doğrudan konuştuğunu iddia etmiştir. Ayrıca Fox, *“Tanrı beni nazikçe yönlendirdi, sonsuz ve ebedi olan sevgisini görmeme izin verdi ve bu, insanların doğal hallerinde sahip oldukları veya kitaplardan elde edebilecekleri tüm bilgileri aşmıştır”* şeklindeki sözleriyle bu vizyonun mahiyetini açıklamıştır. Bundan sonraki üç yıl boyunca Fox’un yaşadığı benzer deneyimlerin Kuveykır hareketinin temelini oluşturduğu iddia edilmiştir (Ingle, 1994, s. 183; Marsh, 1881, s. 48; Nickalls, 1975, s. 11; Turner, 1911, s. 42).

Fox, bu ilk vizyonundan sonra manevi algısının daha net hale geldiğini ve parlayan bir ışık gibi ilahi şeylere dair bilginin ruhunda hızla açıldığını ifade etmiştir. Âdem’deki ölümün bütün insanlara nasıl geçtiği ve Mesih’in tüm insanlar için ölümüyle kurtuluş yolunun nasıl açıldığı bilgisine sahip olduğunu bildirmiştir. Mesih’in insan ruhuna nasıl bir arındırıcı etkide bulunduğunu anlamasıyla yaşadığı mutluluğu vurgulamıştır. Ayrıca kendi ifadesine göre İsa, Şeytan tarafından nasıl ayartıldığının bilgisini de kendisine açarak Şeytan’a karşı da farkındalığının güçlenmesini sağlamıştır (Janney, 1853, ss. 39-40; Marsh, 1881, ss. 49-50; Turner, 1911, s. 36). Fox, iddia edilen aydınlanma deneyiminden sonra 1647 yılında görüşlerini yaymaya başlamıştır. Fox, Derbyshire ve Nottinghamshire başta olmak üzere farklı yerlerde görüşlerini yayma amacıyla pek çok konuşma yapmıştır. Önde gelen din adamlarının da katıldığı toplantılarda görüşlerini kabul edenler olduğu gibi kendisini eleştiren kişiler de olmuştur. Peak bölgesinde yaptığı vaazlar sonucu öğretisini kabul eden yeni kişiler kendisine eşlik etmiş ve bazıları yeni fikirlerle Fox’a destek olmuştur (Clarkson, 1806, s. I/11; Fox, 1911, s. 7, 1919, ss. 78-79; Kılıç, 2005, s. 220; Marsh, 1881, s. 50).

Fox, 1648 yılında yaşadığı yeni bir deneyimle Rab tarafından kendisinde yeni bir ruhsal ilerlemenin gerçekleştiğini bildirmiştir. Sözlerle ifade etmenin zor olduğu bir takım hakikatlerin kendisine açıldığını aktardığı bu süreçte, zihninde bilgelik gücünün doğduğunu ve Rabb’in kendisine sunduğu bu ikramla çevresindeki insanları etkileme gücüne sahip olduğunu ifade etmiştir. Fox aynı

zamanda, “*Rabb’in verdiği ruhsal derinlik sayesinde bir nevi eşyanın hakikati bilgisine*” ulaştığını iddia etmiştir. Fox, “*Şimdi ruhumda alevli kılıçla Tanrı’nın cennetine mi geldim.*” diyerek yaşadığı hâli betimlemiş ve “*Herşey yeniydi ve tüm yaratılış bana öncekinden, kelimelerin söyleyebileceğinin ötesinde başka bir korku verdi. Mesih İsa tarafından Tanrı’nın suretinde yenilenen saflık, masumiyet ve doğruluktan başka bir şey bilmiyordum, böylece Âdem’in düşüşten önceki haline geldiğimi söylüyorum.*” şeklinde sözlerine devam etmiştir. “*Ve Tanrı bana, Mesih’in gücünü ve O’nun ışığında O’na sadık olanların Âdem’in düşmeden önceki haline gelmesi gerektiğini gösterdi.*” sözleriyle yaşadıklarını aktarmıştır. Bu deneyimiyle Fox, dünyadaki gizli birliğe (tevhide) yönelik algısının açıldığını aktarırken yaratılışın bilgisine sahip olduğunu ve Âdem’in asli günah³⁹ öncesindeki masumiyetine ulaştığını bildirmiştir. Diğer bir deyişle Fox, ruhsal mükemmellik seviyesine ulaşmanın, yani tüm günahlardan kurtulma yolunun kendisine açıldığını ifade etmiştir (Barbour, 1964, s. 149; Fox, 1919, ss. 98-99; Nickalls, 1975, s. 27; Turner, 1911, ss. 42-44). Fox’un bu düşüncesinin, çevresindeki dini grupların öğretileriyle çeliştiği görülmüştür. Çünkü diğer Hristiyan gruplar, Âdem ve Havva’nın Asli Günahı nedeniyle, insanların özde günahkâr olduklarını savunmuşlardır. Oysa Fox, yaşadığı vizyon sonucu Âdem’in Asli Günah öncesindeki masumiyetine ulaştığı iddiasıyla, Hristiyanlık anlayışına farklı bir bakış açısı sunmuştur.

Fox, aynı yıl yapılan iki önemli rahipler toplantısına katılmak için Mansfield’a gitmiştir. İlk toplantıda, Fox dua ederken papazların bazıları havariler zamanındaki gibi evin sallandığını söylemişlerdir. Fox’tan sonra dua eden rahibin topluluk üzerine bir ağırlık ve hoşnutsuzluk getirmesi üzerine bir rahip Fox’un yanına gelerek tekrar dua etmesi ricasında bulunmuştur. Ancak Fox, duayı içinden gelen bir şekilde yaptığını, bir kişinin isteği üzerine yapmadığını ifade etmiştir (Fox, 1919, s. 90).

Kısa bir süre sonra burada katıldığı ikinci toplantıda rahipler İsa’nın kanından bahsederken Fox, kendisine açılan bir vizyonla, “Mesih’in kanını görmüyor musunuz?” diye haykırarak Mesih’in kanının Yeni Antlaşmanın kanı olarak kalbe nasıl girdiğini gördüğünü iddia etmiştir. Devamında ise, karşısındaki insanların yüreklerine bakmasını isteyerek yüreklerini ve vicdanlarını ölü işlerden ayırıp yaşayan Tanrı’ya hizmet etmeye çevirmelerini tavsiye etmiştir. Fox’un anlatımına göre, oradaki papazlar Fox’un bu sözlerinden ürkerken Amor Stoddart, Fox’un yaşadıklarını anlayarak onun ruh halini hissetmiş ve “*Gençlerin konuşmasına izin verin, gençlerin konuşmasını dinleyin.*” diyerek Fox’u desteklemiştir (Fox, 1911, ss. 13-14, 1919, s. 90; Turner, 1911, s. 74).

Fox’un yaptığı vaazları dinleyen William Penn, Fox’un, dinleyenlerin kalplerinin derinliklerine nüfuz eden etkili bir hitabet gücüne sahip olduğunu ifade etmiştir. Penn ayrıca Fox’un dua edişini şöyle tanımlamıştır: “*Fox dua ederken yaşadığı Tanrı’ya olan yakınlığı tüm içtenliği ve samimiyetiyle o kadar güzel bir şekilde aktarıyor ki, tam anlaşılır ve öz olarak kurduğu cümlelerle dinleyenleri kendisine hayran bırakıyordu.*” (Fox, 1919, s. 90)

Leicestershire’nin bazı bölgeleri ile Nottinghamshire’a doğru seyahatine devam eden Fox, farklı dini gruplara vaaz vererek deneyimlerini paylaşmıştır (Turner, 1911, s. 12). Bu seyahati

³⁹ Âdem’in Cennet’te işlediği ilk günaha verilen addır. Âdem’i ve ondan sonra gelen tüm soyunu etkilediği kabul edilen bu günahın Hristiyanlık inancına göre insanlık, İsa’nın çarmıhtaki ölümüyle kurtulmuştur (Ayrıntılı bilgi için bkz. Tarakçı, 2018, ss. 77-175, 80).

esnasında Fox'un öğretisine ilgi gösteren Elizabeth Hooton⁴⁰ (1600- 1671) Kuveykırlar arasına katılmıştır. Hooton, Kuveykır hareketinin ilk kadın vaizi olduğu gibi ilerleyen süreçte Kuveykır üye sayısının artmasında ciddi bir etkiye sahip olacaktır (Fox, 1919, ss. 79-80; Janney, 1853, s. 37; Marsh, 1881, ss. 49-50). Fox, ayrıca Leicestershire'da Presbiteryenler, Independents (Bağımsızlar), Baptists (Vaftizciler), Common Prayer-man (Dua Vatandaşları) ve İngiliz Kilisesi veya Piskoposluk Kilisesi üyeleri adlı gruplarının üyelerinin katıldığı büyük bir toplantıya katılmıştır (Clarkson, 1806, s. 12; Fox, 1911, s. 14, 1919, s. 92; Turner, 1911, ss. 14-15; Watson, 1860, s. 43).

Fox, 1648'de yaşadığı vizyon sonrası öğretisini sistemleştirmeye başlamış ve her geçen gün öğretisini kabul edip kendisine katılan yeni üyelerle daha güçlü bir topluluk halini almaya doğru ilerlemiştir (Fox, 1919, ss. 96-97). Aslında başlangıçta Fox'un yeni bir topluluk oluşturma yönünde bir amacının olmadığı iddia edilmiştir. Fox, temel iddiasının Hristiyanlığı saf ve hakiki haline yani ilk dönemdeki orijinal şekline döndürmek olduğunu ifade etmiştir (Hallowell, 1870b, s. 21; Kılıç, 2005, s. 221; Schaff, 1952, s. 349; Turner, 1911, s. 74). Fox, Duckingfield ve Manchester'da dini bilgisi iyi seviyede olan kişilerin bulunduğu bir grup arasına katılarak fikirlerini aktarmış ancak onlardan çok az bir kısmı kendisini desteklemiştir. Daha sonra Nottinghamshire'a geri dönmüştür. Oradan Vale, Mansfield ve Derbyshire'a geçerek öğretisini yaymaya devam etmiştir (Fox, 1911, ss. 11-12, 1919, s. 85,94-95).

Fox'un, Nottingham, Leicestershire, ve Beavor Vadisi bölgesinde devam eden faaliyetleriyle topluluğa yeni üyelerin katılımı devam etmiştir. Fox burada bulunduğu süreçte pek çok insana vaaz etme fırsatı yakaladığı gibi yalnız başına dini meseleler üzerine tefekkür etme fırsatı da bulmuştur (Clarkson, 1806, s. 1/13; Fox, 1911, s. 14, 1919, ss. 96-97; Marsh, 1881, s. 53). Bu süreçte dünyanın yaratılışı ve evrenin varoluş sebebi üzerine tefekkür etmiştir. Evren sadece maddeden ibaret olsaydı insanın içindeki yüksek umutları ve heyecanı olmazdı düşüncesiyle sessizce beklemeye ve içindeki sesi duymaya odaklandığını ifade etmiştir. Bir süre sonra, *"Her şeyi yaratan, yaşayan bir Tanrı var"* şeklinde duyduğu sesle kalbinin sevinçle dolup üzerindeki sıkıntının kalktığını ve Tanrı'ya şükrettiğini kaydetmiştir (Jones, 1919, s. 19). Ayrıca buradaki kasaba ve köyleri dolaşırken yaşadığı bir ilham üzerine, Tanrı'nın dünyadaki doktorlar, rahipler ve avukatlardan oluşan üç meslek grubunun halleriyle ilgili kendisine üç harika bilgiyi verdiğini aktarır. Ona göre doktorlar, yaratılmış canlı bedenleri inceledikleri halde onları yaratan Tanrı'nın bilgeliğinden habersizlerdir. Bilgelige sahip olmadıkları için yaratılmışların erdemleri hakkında da bilgi sahibi değillerdir. Rahipler, gerçek inancın dışında yaşadıklarından insanların ruhunu arındıran ve gerçek inanca çağıran konumunda değillerdir. Avukatlar da Tanrı'nın eşitliği ve hukukuna uygun hareket etmemektedirler (Cunningham, 1868, s. 19; Fox, 1919, s. 99). Bununla birlikte Fox, *"Eğer isterlerse onların da (doktor, rahip ve avukatların) Mesih'in ışığına yönelerek kendilerini düzeltebileceklerini ve her birinin Mesih'in ışığıyla aydınlanan 'Işığın Çocukları' olabileceklerini"* vurgulamıştır (Fox, 1919, ss. 99-100; Watson, 1860, ss. 46-47).

Mansfield'a doğru seyahatini devam ettiren Fox, buradaki halk tarafından çok kötü bir muamele ile karşılanmış taşlar ve sopalarla dövülerek şehirden atılmıştır. Karşılaştığı bu kötü muamele üzerine yaklaşık iki kilometreye yakın bir mesafe şehirden uzaklaştıktan sonra karşılaştığı

⁴⁰ 1600 yılında Nottingham'da doğmuştur. Kuveykırların ilk kadın vaizidir. Amerika ve Batı Hint Adaları'na iki dini ziyaret yapmış ve 1671'de Jamaika'da ölmüştür (Ayrıntılı bilgi için bkz. Fox, 1919, ss. 79-80; Jones, 1950, s. 31).

kişiler kendisine yardım etmiş ve yaralarının iyileşmesinde kendisine destek olmuştur. Bu kişiler aynı zamanda Fox'un öğretilerini de kabul ederek Fox'un ruhen de kendisini daha güçlü hissetmesini sağlamışlardır (Fox, 1919, ss. 111-112; Janney, 1853, s. 53; Turner, 1911, s. 50). Kendisine eşlik eden birkaç tanıdığı ile birlikte Leicestershire'a doğru seyahatine devam eden Fox, burada Baptistlerden bir grup ile görüşmüş ve onlara öğretilerini aktarmıştır. Yolculuğunun devamında Bagworth'a geçen Fox, buradaki bir kilisede, kendisine bağlı Kuveykır üyelerden oluşan bir grup insanla ve kilisenin rahibiyle Kuveykır öğretileri üzerine görüşmüştür (Fox, 1919, ss. 111-112; Janney, 1853, s. 54).

Fox, mükemmellik doktrini iddiasıyla, Tanrı ve Mesih ile kurduğu ruhsal yakınlığı kastederek çevresindeki diğer dini gruplardan farklı yönde bir söyleme sahip olmuştur. Fox'a göre, bu ruhsal yakınlık ve bu yakınlığın getirdiği ruhsal dönüşüm, Kuveykırlara eski benliklerinden ve kendileri dışındaki tüm insanlardan farklı bir ruhsal seviyede olma duygusu kazandırmıştır. Böylece kendilerini *Azizler* ve *Hakikat Dostları* şeklinde tanımlayan Kuveykırlar, kendilerini dünyadan ayrı bir kutsallıkta hissetmişlerdir. Fox'un bu yönde aktardığı fikirler üzerine aldığı eleştiriler ise, 1650 yılında Derby'de mahkemeye çıkarılmasına sebep olmuş ve Fox burada ilk hapis cezasını almıştır (Dandelion, 2008, ss. 6-7).

Fox, mahkemede hâkim Bennett'e, "*Tanrı'nın korkusuyla titre*" hitabında bulunmuştur. Bennett ise Fox'u küçümseyerek, "*Sarsılsın benliğin, kanunun görkemi önünde titriyorsun.*" şeklinde karşılık vermiştir. Dolayısıyla Fox ve grubunu "*Kuveykırlar*" (Titreyenler) diye ilk kez adlandıran Derby'deki hâkim Bennett (Dandelion, 2008, s. 39) olmuştur (Braithwaite, 1923, ss. 57-58; Clarkson, 1806, s. I/VIII; Fox, 1919, s. 126; Ingle, 1994, s. 183; Marsh, 1881, s. 61; Trevett, 1995, ss. 16-22; Turner, 1911, s. 52,56). Ayrıca Fox'un, öğretilerine bağlı olanlara hitaben, "*Tanrı'nın gazabının önünde titreyin*", "*Sizler ancak titreyenlersiniz*" şeklindeki ifadelerine bağlı olarak bu gruba "*Kuveykırlar*" (Titreyenler) adı verildiği de ifade edilmiştir. Kuveykır sözcüğü kelime anlamı olarak, "*titreyen*" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kelime anlamından yola çıkarak kendilerine bu ismin verildiği yorumu da yapılmıştır. Yazılı olarak ise, "*Kuveykırlar*" ifadesi ilk olarak 1654'teki Avam Meclisi Dergisi Parlamento kayıtlarında yer almıştır (Aydın, 2005, s. 356; Janney, 1853, s. 51; Küçük & Tümer, 1993, s. 292). Daha önce aktardığımız üzere o dönemde "*Seekers*" (Arayıcılar) adıyla tanınan grup büyük oranda Kuveykırlar arasına karıştığından o dönemde bu iki grup arasında bir isim bütünlüğü kurulmuş ve Kuveykırlar için kısmen bu ismin de kullanıldığı görülmüştür (Janney, 1853, s. 30; Turner, 1911, s. 31,46). Hatta Fox'un vaazını dinleyen bir grup Seeker'ın Fox'un öğretilerini kabul ederek Kuveykırlar arasına katıldığı kaydedilmiştir (Jones, 1919, s. 42).

Fox, öğretisi etrafında gelişen harekete verilen isimler konusunda esnek davranmıştır (Ingle, 1994, s. 183). Terim olarak genelde "*Işığın Çocukları*" nı (Children of the Light) kullanmıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Fox, 1991; Turner, 1911, s. 72). "Gerçeğin Arkadaşları" (Friends Of Truth) (Turner, 1911, s. 72) da ikinci sırada meşhur olan isimleri olmuştur. "*Kakerler*" (Quakers) (Aydın, 2005, s. 356) ve "*Familists veya Family of Love*" (Aşk Ailesi)⁴¹ adları da Kuveykırlar için kullanılan isimler arasında yer almıştır. Kuveykırlar için ayrıca, "*Tanrı'nın Yüce Tohumu*" (God's Supreme

⁴¹H. Nicholas (1502- 1580) tarafından kurulan panteistik ve antinomian eğilimlere ağırlık veren bir akımdır. Sevgi Ailesi adıyla da bilinen bu grup XVII. yüzyıl sonlarında Kuveykırlar ve diğer Hristiyan akımlar içerisinde kaybolmuştur (Ayrıntılı bilgi için bkz. Gündüz, 2017, s. 162; Turner, 1911, s. 46; Williams, 2000, s. 524).

Seed) ve “*Tanrı’nın Halkı*” (People of God) isimleri kullanılırken, ilerleyen süreçte “*Hakikat Dostları*” (Friends of Truth), (Turner, 1911, s. 97) “*Din Dostları Derneği*” (Friends of Religion Association) topluluğun resmi olarak da kullandığı meşhur isimleri olmuştur (Braithwaite, 1923, ss. 57-58; Ingle, 1994, s. 183; Jones, 1919, s. 42; Trevett, 1995, ss. 16-22).

Hapiste bulunduğu süre içerisinde kalem ve mürekkep kullanmasına izin verilen Fox, burada hâkimlere, belediye başkanına, rahiplere ve tüm Derby halkına yönelik yazılar yazmıştır. Belediye başkanına dava konusu olan iki mesele üzerinde tekrar düşünmesini tavsiye etmiş, hâkimleri, Tanrı’ya karşı savaştıkları konusunda uyarılmış ve rahiplere, peygamberler ve havarilerin sözlerini maddi kazanç sağlama yolu olarak kullanmamaları tavsiyelerinde bulunmuştur. Genel olarak da Derby halkına, Tanrı’nın sesine kulaklarını açmaları tavsiyesinde bulunmuştur (Watson, 1860, ss. 68-69). Fox’un hapis hayatı süresince yazdıkları ileriki süreçte öğretisini yayma konusunda önemli katkı sağlamıştır (Cunningham, 1868, s. 89).

Derby’deki mahkeme kararı üzerine 1650-1651 yılları arası bir yıllık hapis hayatı yaşayan Fox, sonrasında altı ay da ıslah evinde kalmıştır (Fox, 1919, s. 131). Fox, gezdiği yerlerde türlü sıkıntılar yaşadığını fakat Tanrı’dan aldığı inandığı ilahi güçle öğretisini yaymaya devam ettiğini bildirmiştir (Nickalls, 1975, ss. 103-105). Fox’un yaşadığı vizyon deneyimleri öğretisinin doğruluğuna olan inancını daha da güçlendirmiştir. Tanrı’dan aldığı inandığı güçle hareket eden Fox, karşılaştığı engellere rağmen azimle çalışmalarına devam etmiştir.

Hapis hayatının sona ermesiyle Fox, 1652 yılında Yorkshire’da Pendle Hill adlı büyük bir dağ üzerinde tekrar dünyayı ve insanları, yaşamı ve Tanrı’yı tefekkür sürecine geçmiştir. Tanrı’nın ilhamıyla çıktığını ifade ettiği bu tepede yaşadığını iddia ettiği bir vizyonu şu sözlerle anlatmaktadır: “*Tanrı beni yönlendirdi, zihnimi açtı ve nerelerde büyük insanların toplanacağını görmeme izin verdi. Adımlarımı hangi yöne çevireceğimi gösterdi.*” Mayıs ayında gerçekleştiği iddia edilen bu deneyim, pek çok kişi tarafından Kuveykır hareketinin temelini oluşturan en kritik olay şeklinde değerlendirilmiştir. Bu olayla birlikte Fox artık “*içsel ışığa*” sahip olduğunu ve Tanrı’nın yönlendirmesiyle hareket ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca Fox, bu vizyondan sonra bu bölgeyi Kuveykır hareketinin kalesi olarak tanımlamıştır. Tanrı’dan geldiğini hissettiği bu ilham üzerine Fox, kuzey yönüne doğru ilerlemeye karar vermiştir. Lenchester tarafına giden Fox, kaldığı yerden öğretisini yaymaya ve toplantılar yapmaya devam etmiştir. İlerleyen süreçte bu durumu değerlendirirken, Tanrı gerçekten o bölgeyi benim için hazırlamıştı ki beni o tarafa yönlendirdi demiştir. Çünkü öğretisi bu bölgede büyük bir ilgiyle karşılanmıştır (Blood, 2004, s. 3; Dandelion, 2008, ss. 7-8; Fox, 1919, s. 49; Marsh, 1881, s. 94; Murray, 1880, ss. 30-36; Nickalls, 1975, s. 104).

Fox, Yorkshire’dan sonra Westmoreland’daki merkeze yaklaşık beş mil uzaklıktaki Firbank Çölü diye adlandırılan bölgeye gitmiştir (Tuke, 1818, s. 51). Fox’un bu öğretisini yayma sürecinde bu bölgeyi seçmesinin özel bir önemi olduğu kaydedilmiştir. Zira burası, Kilise yapısına dâhil olan uygulamaların çoğunu reddeden ve daha canlı bir maneviyatın doğuşunu arzulayan Seekerlar (Arayıcılar)⁴² adlı yeni bir hareketin, 1640 yılının sonlarından itibaren gelişmeye başladığı bölgedir. Bu bağlamda, Kuveykır öğretisi ile ortak bir takım esasları kabul etmiş olan Seekerlar’ın yayıldığı

⁴² Seekers 1620’lerde ortaya çıkmışlardır. Arayıcılar ya da Meşru-Aryalılar (Legatine-Arians) adlarıyla tanınan Bartholomew, Thomas ve Walter Legate kardeşlerin fikirlerini temel alan İngiliz Protestan muhalif gruptur. Tanrı’nın yeni bir kilise kurmak için yeni havariler veya peygamberler göndereceğine inanan Püriten bir akımdır (Gündüz, 2017, s. 49).

kesimlerin, Fox'un öğretisini yayma sürecinde gezdiği yerler olduğuna işaret edilmiştir (Blood, 2004, s. 3). Seekerlar Yorkshire, Lancashire ve Westmoreland'ın bazı ilçeleri ile sınır kasabalarında yayılmış olmakla birlikte, aylık Genel Kurul toplantıları için Firbank Şapeli'ni seçmişlerdir. Fox, ilk kez burada kalabalık bir Seeker topluluğuna konuşarak öğretisini aktarmıştır. Fox'un yaptığı vaazı öncesinde, önde gelen Seeker vaizlerinden Francis Howgill⁴³ (1618- 1669) ve John Audland⁴⁴ topluluğa konuşmuştur (Jones, 1919, s. 40).

Firbank Şapeli'nde Fox'un, yaklaşık bin kişilik bir kalabalığa üç saat boyunca vaaz vermiştir (Benson, 1974, s. 26; Fox, 1919, ss. 154-155; Jones, 1919, s. 42; Tuke, 1818, s. 51). Bu vaazın etkisiyle Francis Howgill, ve John Audland başta olmak üzere pek çok kişi burada Fox'un öğretisini kabul etmiştir (Fox, 1919, ss. 154-155; Jones, 1919, s. 42; Tuke, 1818, s. 51). Fox'un öğretisini kabul edip kendisine katılan bu yeni üyeler sonraki süreçte meşhur Kuveykır vaizleri olmuştur. Bazı kaynaklarda Kuveykır hareketinin bu olayla birlikte doğduğu kaydedilmiştir (Blood, 2004, s. 3). Meşhur Kuveykır vaizlerinden George Whitfield'in de burada Fox'un vaazını dinleyip öğretisine katılanlar arasında olduğu bildirilmiştir (Murray, 1880, s. 32). Samuel Fisher da yine bu dönemde Fox grubuna katılan meşhur bir Kuveykır vaizidir (Sharpless, 1909a, s. 393).

İlerleyen süreçte çalışmalarına devam eden Fox, Kendal'a giderek belediye binasında bir toplantı yapmıştır. Fox, buradaki toplantıda daha önce görüştüğü ve kendisinin dikkatini çektiğini ifade ettiği Edward Burrough'un⁴⁵ da bulunduğunu vurgulamıştır (Tuke, 1818, s. 52). Zira Edward Burrough'un Firbank Çölü'nde Fox'un konuşmasını dinleyenler arasında olup orada Kuveykır öğretisini kabul ettiği kaydedilmiştir (Jones, 1919, s. 42; Murray, 1880, s. 32). Dürüst ve erdemli bir genç olan Brough, kendi ifadesine göre, yıllar geçtikçe zihinsel olarak geliştiğini fakat dinin özü olan iç saflığa ve gerçek Tanrı bilgisine ulaşamadığını farketmiştir. Fox'un vaazını dinlemesi ve bazı dini meseleler hakkında Fox'la görüşmesi üzerine onun öğretilerinden etkilenmiştir. Bu zihinsel uyanışla birlikte yaklaşık on sekiz yaşında Fox'un öğretisini kabul eden Burrough, aldığı bu karar üzerine babası tarafından evden kovulmuştur. Bu durum, Burrough'un kararını değiştirmemiştir. Burrough, Kuveykır öğretisinin Mesih inancının en doğru şekli olduğuna kanaat ettiğini ifade etmiş ve bundan sonraki süreçte Fox'un seyahatlerinde kendisine eşlik etmiştir (Gough, 1799, ss. 5-9; Turner, 1911, s. 85,90).

Fox'un devam eden yolculuğunda uğradığı yerlerde, tanıştığı önde gelen isimler öğretisine katılmıştır. Fox'un o yaz Lancashire'daki Ulverston'a gitmesi ve Fell çiftiyle tanışması 1652 yılının en önemli olayı şeklinde kaydedilirken, bu görüşme aynı zamanda Kuveykır tarihine yön veren yeni bir dönüm noktası olmuştur. Fox, burada Ulverston kilisesini ziyaret ettikten sonra bir arkadaşı onu

⁴³ Westmoreland'lı toprak sahibi biri olan Howgill, üniversite eğitimi almış, Kuveykır olmadan önce de bulunduğu çevrede sevilen ve çok saygı duyulan bir kişidir. Fox'la otuz beş yaşında tanışmasından sonra gayretli bir Kuveykır vaizi olarak çalışmıştır (Turner, 1911, s. 85).

⁴⁴ Önde gelen Seeker vazizlerinden olan Audland'ın, Howgil'den daha genç olduğu kaydedilmiştir.

⁴⁵ Baroni'deki Underbarrow adlı köyde doğan Edward, bir papazın oğludur. Kendal'da iyi eğitim veren bir devlet okulunda ilk eğitimini almış, ilerleyen yıllarda ise piskoposluk eğitimi almıştır. Ruhsal gelişime önem veren ve Kutsal Kitapları inceleyen Edward, Fox'un öğretisiyle tanışma öncesinde on yedi yaşına kadar Presbiteryen kilisesine bağlı olarak manevi arayışını sürdürmüştür. Fox'la tanışmasından sonra, onun görüşlerini kabul ederek İngiltere, İrlanda ve İskoçya'daki birçok kilisede vaazlar vererek ömrünün sonuna kadar Kuveykır çizgisinde yaşamıştır. "*Whitefield of Quakerism*" (Kuveykırların Beyaz Yüzü) olarak da tanımlanan Burrough, birçok Kuveykır öncüsü gibi yapmış olduğu vaazlarından dolayı farklı zamanlarda hapis hayatı yaşamıştır. Londra'da, 1662 yılında hapisanede ölen Burrough, Kuveykırların ilk şehitleri arasında kabul edilir (Fox, 1919, s. 154; Gough, 1799, ss. 5-10; Turner, 1911, s. 90).

sadece bir mil uzaklıktaki Swarthmore Hall'a getirmiştir (Ayrıntılı Bilgi için bkz. Webb, 1865). Fox burada püriten eğilimli bir yargıç olan Thomas Fell ve karısı Margaret'in⁴⁶ evinde misafir olmuştur (Budge, 1934, s. 16; Fox, 1919, ss. 154-158; Marsh, 1881, s. 95; Murray, 1880, ss. 33-34; Nickalls, 1975, s. 104; Tuke, 1818, s. 52; Turner, 1911, s. 66). Fox'un bu ziyareti ilerleyen süreçte önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilecektir. Margaret Fell ise bu ziyareti şöyle anlatmaktadır; *"George Fox, bize hiç okumadığımız bir kitap açtı, bunun vicdanımızda Mesih'in Işığını görmek için öğretmenimiz olduğunu, buna inanmamız gerektiğini ve aklımızı ona çevirmemiz gerektiğini açıkladı."* Devamında ise Fell, Fox'un gayesini kendilerine İncil'deki şu sözlerle aktardığını belirtmiştir: *"Mesih bunu söyler ve havariler bunu söyler" diyeceksiniz; ama ne diyebilirsiniz? Sen bir Işık çocuğusun ve Işıktay yürüdün ve ne diyorsun, içten gelen Tanrı'dan mı?"* (1. Korintoslular, 15:10) Bunun üzerine Margaret Fell, *"Hepimizin yanıldığını ve Kutsal Yazıları çalan hırsızlar olduğumuzu gördüm, sıramda oturdum ve ağladım çünkü daha önce yaptığımız her şeyin hiçbir şeye değmediğini gördüm."* sözleriyle yaşadığı ruh halini ifade etmiştir. Bu olay üzerine Fell çifti de Kuveykır hareketine dâhil olduğu gibi evlerini de bu hareketin çalışmalarını yürütme hizmetine açmışlardır.

Swarthmoor Hall, bir nevi hareketin örgütsel merkezi olmuştur. Seyahat eden Fox grubu için bir konaklama merkezi olduğu gibi önemli yazışmalar için de güvenilir bir mekân kabul edilmiştir. Yaklaşık kırk yıl Kuveykır hareketinin toplantı merkezi olarak hizmet eden Fell çiftinin evinin yakınına 1690 yılında büyük bir toplantı evi⁴⁷ inşa edilmiştir. Margaret Fell'in seçkin konumu, erken dönem Kuveykır hareketine ciddi anlamda bir güç kazandırmış ve devam eden süreçte nüfuz sahibi kişilere erişim sağlama konusunda önemli bir rol oynamıştır (Dandelion, 2008, ss. 75-76; Murray, 1880, ss. 34-36; Nickalls, 1975, s. 104; Tuke, 1818, ss. 53-55; Turner, 1911, s. 68). Böylece Fox'un Thomas ve Margaret Fell çiftiyle tanışması o yıl yaşadığı en önemli olay olmuştur.

Fox, daha sonra içlerinde Edward Burrough'un da bulunduğu birkaç kişilik bir grupla Underbarrow'a geçmiştir (Fox, 1919, s. 157; Turner, 1911, s. 68). Ulverstone, Walney adası, Baycliff, Westmoreland ve Swarthmore'u gezen Fox, bu bölgelerde yaptığı toplantılarla öğretisini yaymaya devam etmiştir. Yorkshire ve Lencester'da faaliyetlerini geliştiren Fox, Lencester'da önce sivil halk ve askerler arasında, daha sonra kilisede görüşlerini aktarmış ve kayda değer bir kitle Kuveykır öğretisini kabul etmiştir (Dandelion, 2008, ss. 7-8; Fox, 1919, ss. 158-160; Murray, 1880, s. 36).

Fox'a ilk katılanların önde gelenleri, Richard Farnsworth, James Nayler, William Dewsberry, John Camm, John Audland, T. Taylor, John Aldam, T. Holmes olmuştur. Alexander Parker, Anthony Pearson, George Bishop, John Crook, William Ames, William Simpson, William Caton, John Stubbs, Robert Widders, John Burnyeat, Robert Lodge, Thomas Salthouse da yine bu hareket içinde

⁴⁶ Margaret Fell'in (1614-1702), bazı tarihçiler tarafından VIII. Henry döneminde din uğruna hayatını feda eden Anne Askew'in torunu olduğu düşünülmüştür. Şehit atasının kendisine yansıyan gerçeği bilme arzusuyla ruhsal bir arayış içine girmiş ancak bir türlü huzur bulamadığı ruh hâlini, *"Yirmi yıldır arıyordum ve sorguluyordum"* sözleriyle ifade etmiştir (Murray, 1880, s. 33). Furness Bölgesi'ndeki Marsh Grange'deki varlıklı bir ailenin çocuğu olan Margaret'in 1658'de on sekiz yaşındayken Parlamento üyesi ve İngiltere'nin kuzey kesiminde önde gelen yargıçlardan biri olan Thomas Fell ile evlendiği, yedi kız, iki erkek çocuğa sahip olan soylu bir kadın olarak tanımlanmıştır. Bu kaynağa göre ise, Margaret'in, Anne Askew'in torunu olma ihtimalinin düşük olduğu ifade edilmiştir (Jones, 1919, ss. 44-45).

⁴⁷ Günümüzde Fox'a ve Kuveykır'lar'a ait bazı eşyalarında içerisinde yer aldığı bina, Fox'un hediyesi olarak durmakta ve ilgililer tarafından ziyaret edilmektedir (Fox, 1919, ss. 164-165).

yer alıp hareketin ilerlemesine öncülük eden ilk meşhur Kuveykır vaizleri olmuştur (Beck, 1877, ss. 127-128; Fox, 1919, s. 48; Jones, 1950, s. 31; Tuke, 1818, s. 56). Hâkim Benson da bu süreçte Fox'un öğretisini kabul ederek en yakın dostu ve destekleyicisi olmuştur (Fox, 1919, s. 48; Tuke, 1818, ss. 49-50). Richard Hubberthorn⁴⁸ da ilk Kuveykırlardan olup hayatının sonuna kadar Fox öğretilerini yaymaya çalışan önemli isimler arasında yer alır (Gough, 1799, s. 2; Tuke, 1818, s. 56). Howgill, Audland, Burroughs, Nayler, Dewsbury ve diğer önde gelen üyeler bundan sonraki süreçte Fox'a seyahatlerinde eşlik etmişlerdir (Hancock, 1859, s. 22). Böylece 1653 yılında, Fox'un öğretisini yayma yolunda bu ismi zikredilen kişilerin dahil olduğu yirmi beş kişilik bir grup Kuveykır vaizi olarak kendisine destek olmaya başlamıştır. İki yıl sonra ise bu vaizlerin sayısı altmış kişiye ulaşmıştır (Kılıç, 2005, s. 222; Sharpless, 1909a, s. 393; Turner, 1911, s. 75).

Foto 1. Kuveykırların ilk toplantı evi.

Bkz. <https://www.swarthmoorhall.co.uk/programme-for-courses-and-retreats-for-2020/>

Fox, 1653 yılında görüşlerinden dolayı Charlisle'de hapse atılmıştır (Fox, 1919, s. 179; Tuke, 1818, s. 68). Fox'un hapiste bulunduğu bu süre içerisinde James Parnel'in Fox'un ziyaretine gelmesi ve onun öğretisini kabul etmesi, Kuveykır öğretisinin yayılması noktasında önemli bir etkiye sahip olmuştur (Fox, 1919, s. 180; Tuke, 1818, s. 68; Turner, 1911, s. 81). Fox hayatının kalan kısmında birçok kez hapis hayatı yaşamak zorunda kalmış ve buralarda kaleme aldığı eserleriyle bu süreçleri,

⁴⁸ Lancashire'ın kuzey kesiminde dünyaya gelen Hubberthorn, soylu bir ailenin oğlu olup gençlik yıllarından itibaren ahlakı ve dindarlığı ile tanınan biri olmuştur. Hayatının son döneminde fikirlerinden dolayı hapse atılmış ve hapiste gördüğü kötü muamele sonucunda Newgate Hapishanesinde ölmüştür (Gough, 1799, s. 2).

fikirlerini yayma noktasında neredeyse dışarıda bulunduğu zamanki kadar iyi değerlendirmeye çalışmıştır. Fox, 1654 yılında London, 1656'da Launceston, 1660 ve 1663 yıllarında Lancaster, 1666'da Scarborough ve son olarak 1674 yılında Worcester'da hapis hayatı yaşamıştır (Cantor, 2005, s. 20; Schaff, 1952, s. 349; Turner, 1911, s. 13). Kuveykır hareketinin Fox tarafından sistemli bir şekilde örgütlenmeye başladığı yıl, vaazlarına başladıktan yaklaşık yirmi yıl sonrasına denk gelen 1667 yılı olarak kaydedilmiştir (Hallowell, 1870, s. 21).

George Fox, 1669'da kırk beş yaşındayken, on bir yıllık dulluk sürecinden sonra elli beş yaşında olan Margaret Fell ile evlenmiştir (Beck, 1877, s. 109; Clarkson, 1806, s. II/3-4; Ingle, 1994, s. 184; Marsh, 1881, ss. 299-300; Richmond, 1960, s. 52; Schaff, 1952, s. 349; Turner, 1911, s. 68). Fox, bu evlilik öncesinde Margaret'ın ilk evliliğinden olan tüm çocuklarını kendilerinin rızalarından emin olmak ve aynı zamanda yapılacak evlilik sonrasında kendisinin, eşinin mal varlığından hiçbir şekilde yararlanmama kararı aldığını belgeler ile onlara bildirmek üzere çağırmıştır. Fox, bu kararını öğretisini kabul eden tüm Kuveykır grup üyelerine de bildirmiştir. Ayrıca Fox, Margaret'e ilk eşinden kalan mirası, eğer çocuklarına paylaştırmadıysa bu evlilik öncesinde paylaşmasını da teklif etmiştir. Bu evlilik sözleşmesi üzerine gerçekleşen evlilikleri Bristol'da, Broad Mead'da halka açık bir nikâh salonunda kıyılan resmi nikâhla kutlanmıştır. O zamanın şartlarına uygun şekilde sade bir tören yapılmıştır. Kırk beş yaşında gerçekleştirdiği bu evlilikle Fox, kendisine bağlı bir eşe sahip olmanın yanında eşinin ilk evliliğinden olan kızları ile onların kocalarından oluşan geniş bir aileyle yaşamının da kendisini mutlu ettiğini ifade etmiştir (Beck, 1877, s. 109; Clarkson, 1806, s. II/4; Marsh, 1881, s. 299).

Fox, Margaret Fell ile evliliği süresince eşine bağlı olduğu kadar eşinin çocuklarına karşı da hem ilgili bir manevi baba hem bir arkadaş olarak hareket etmeye çalışmıştır. Aile içi görevlerini şefkatle yerine getirme gayreti içinde olmakla birlikte dini hizmetlerinin doğası gereği ailesiyle vakit geçirme imkânından çok zaman mahrum kaldığı ifade edilmiştir. Hâlâ saklanan bazı mektuplardaki Margaret ve kızlarının Fox'un öğretisini yayma konusundaki çabasını ifade eden sözleri, bu duruma delil gösterilmiştir (Tuke, 1818, s. 317).

Margarett Fox'un da içlerinde bulunduğu ikisi kadın, on iki kişiyle 1671 yılında Barbados adasına, oradan da Amerika'ya öğretisini yayma seyahatine çıkan Fox, Amerika'da iki yıl kalmıştır (Fox, 1911, ss. 280-281, 1919, ss. 482-483; Ingle, 1994, s. 184; Murray, 1880, s. 139; Schaff, 1952, s. 349; Turner, 1911, s. 95). Daha sonra Fox, 1677-1684 yılları arasında Hollanda'ya gerçekleştirdiği seyahatiyle buradaki Kuveykır gruplarını organize etmiştir (Schaff, 1952, s. 349).

Fox, öğretisini yayma sürecinde pek çok engelle karşı karşıya gelmiş olsa da yılmadan çalışmalarına devam etmiştir. Zaman zaman kendi yakınlarından gelen eleştiriler kendisini üzdüğünde Mesih'in yaşadığı dönem ve onun yaşadığı sıkıntılarla özdeşlik kurarak kendini teselli ettiğini ifade etmiştir (Fox, 1919, s. 56; Ingle, 1994, s. 183). Fox, hiçbir zaman konumunu kötüye kullanmadığını, Mesih kilisesi içinde her zaman tevazu, nezaket ve hoşgörülle hareket etme gayretinde olduğunu vurgulamıştır (Fox, 1919, ss. 58-59).

Margaret Fox da Rabb'e hizmetin kendi kişisel rahatlığından daha değerli olduğuna inandığını ifade etmiştir. Toplum yararını ön planda tuttukları evliliklerinde, Fox çifti birbirlerine destek olmaya çalışmıştır. Bu nedenle, düğünden on gün sonra, ikisi de farklı hizmet bölgelerine seyahat etmişler ve yirmi yıllık evlilik hayatlarının çok azı, birbirleri ve aileleriyle geçmiştir. Dolayısıyla Fox çifti,

gerek dini yaşam gerek eğitim alanında atmış oldukları adımlarla İngiliz toplumunda kalıcı izler bırakmışlardır (Beck, 1877, ss. 110-111; Turner, 1911, s. 68).

Fox'un hayatını genel olarak değerlendirdiğimizde İngiltere, İskoçya ve İrlanda'ya yaptığı seyahatlerle birçok kişiyi Tanrı yoluna çağırmaya ve öğretisini yaymaya adanmış olduğunu görürüz. Seyahatlerinin sona ermesine doğru Amerika ve Almanya'daki Mesih kiliselerini ziyaret eden Fox, oradaki gerek Kuveykır gerek diğer Hristiyan gruplarla görüşmüştür. Hayatının kalan kısmını Londra ve civarında geçirmiştir. George Fox hem Kuveykırlar hem diğer Hristiyan kesime yönelik yazılar yazmıştır (Fox, 1911, s. 253, 1919, s. 56).

Fox'un yaşamı boyunca iyi bir yaşam kalitesine sahip olduğu gerek kılık-kıyafet gerek gıda konusunda oldukça iyi bir durumda yaşadığı aktarılmıştır. Gerçekleştirdiği seyahatler sürecinde hep hanlarda kaldığı, iyi bir atının olduğu yönündeki bilgiler de maddi bir sıkıntı çekmediği düşüncesini kuvvetlendirmiştir. Ayrıca sık sık ihtiyaç sahibi kişilere maddi destekte bulunduğu, sadaka verdiği bilgileri de kaydedilmiştir (Fox, 1919, ss. 72-73). Onun maddi gelirinin nereden geldiği sorusu merak konusu olmuş ve arkasında bıraktığı miras bu konuya ışık tutmuştur. Kaynaklarda akrabalarının, Fox'un seyahatlerine çıkarken evden yüklü miktarda altın ve gümüş aldığına dair ifadeleri yanında farklı işlerde ticari ortaklıklara ve Searborough'da iki geminin hisselerine sahip olduğuna dair Spence koleksiyonunda yer alan resmi belgelere ulaşılmıştır. Bazı Kuveykır üyelerin elinde olduğu kaydedilen bir meblağın da toplamda sekiz yüz pound civarında olduğu bildirilmiştir. Ayrıca William Pen'in bin dönümlük bir araziye kendisine verdiğini söyleyen Fox'un, bu araziden herhangi bir fayda sağlayıp sağlamadığına dair bir bilgi kaynaklarda yer almamıştır. Fox, zengin bir kadınla evlenip bu yolla zenginleşme gibi bir durum yaşamadığına göre, onun sahip olduğu zenginliğin babasından miras kaldığı yönünde bir yorum yapılmıştır. Dolayısıyla hayatı boyunca yaptığı seyahatler ve geçim masraflarını karşılamak için başkalarından yardım almadığı, ailesinden miras kalan kaynakları kullandığı tahmin edilmiştir (Fox, 1919, ss. 72-73; Tuke, 1818, s. 316).

George Fox 13 Ocak 1691 akşamı gerçekleşen ölümünden önce, kendisini ziyarete gelen dostlarına, *"Her şey yolunda; Tanrı'nın Tohumu, ölümün kendisi üzerinde hüküm sürer. Ve bedenim zayıf olsa da, yine de Tanrı'nın gücü her şeyden üstündür ve Tohum tüm düzensiz ruhların üzerinde hüküm sürer."* şeklindeki son sözleriyle ruhen huzurlu olduğunu ifade ederek son nefesini vermiştir. Fox'un cenazesine çok kalabalık bir grup katılmıştır. Bunhill Fields yakınlarındaki bir mezarlığa gömülen Fox'un mezarının başına mütevazı bir mezar taşı yerleştirilmiştir (Fox, 1919, s. 576).

Fox, 10 Ocak 1691 tarihinde yazdığı son mektubunda Kuveykır üyelerinin ülke içinde ve dışında birlik, beraberlik, sevgi ve barış içinde yaşamalarından duyduğu mutluluğu dile getirmiştir. Mektubunda Şeytan'ın etkisini kaldıran Mesih tohumunun her yerde hüküm sürdüğünü vurgulayan Fox, hepiniz Mesih İsa'da yaşayın ki aranızda hiçbir sıkıntı olmasın tavsiyesinde bulunmuştur. Fox, huzura, mutluluğa ve kurtuluşa ulaştıracak tek yolun Mesih olduğuna işaret etmiştir. Fox mektubunu, Rab İsa Mesih'teki sevgisinin sanki isimlerini kendisi vermiş gibi tüm Kuveykır üyelere ulaşması temennisiyle tamamlamıştır (Fox, 1919, s. 576).

Foto 2. George Fox'un temsili resmi

bkz. <https://www.britannica.com/biography/George-Fox>

2.2. Kuveykırların Ortaya Çıktığı Dönemde İngiltere'nin Siyasi ve Dini Yapısı

Kuveykırların ortaya çıktığı dönemdeki İngiltere'nin ekonomik, siyasi ve sosyal yapısı hakkında bilgi verilmesi, bu grubun ortaya çıkışını hazırlayan faktörleri ve yayılma sürecini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. İngiltere, Batı'nın aydınlanma çağına geçişinde önemli bir etkiye sahip olmasının yanında siyasi devrimler noktasında da Kıta Avrupası'nda öncü bir role sahip olmuştur (Çelik, 2019, s. 7). İngiliz siyasi tarihinde kişisel hak ve özgürlüklerin gelişimi esasen Magna Carta'ya (Büyük Özgürlük Fermanı) dayanmaktadır. Magna Carta'dan 1688'deki İngiliz Şanlı Devrimine, oradan da XVII. yüzyıldaki liberalizm akımına kadar İngiltere'de gelişen özgürlükçü fikirler önce Amerika, daha sonra da Avrupa'yı etkileyerek modern dünyayı şekillendirmiştir (Yurttaşer, 2017, ss. 230-232).

İngiltere’de XIV. yüzyılın ortalarından XV. yüzyılın ortalarına kadar devam eden “Yüzyıl Savaşları” ülkenin hem siyasi hem ekonomik yönden zorlu bir dönem geçirmesine sebep olmuştur. Bu savaş yıllarının geride kalmasıyla yaklaşık otuz yıl sürecek olan “Taht kavgaları” süreci başlamıştır (McNeill, 2021, ss. 551-556). Dolayısıyla XV. yüzyılın ikinci yarısından başlayan uzun bir dönem İngiltere’nin hem iç savaşlarla hem de siyasi kavgalarla uğraştığı bir dönem olmuştur. Britanya Adaları’na hâkim olan İngiltere ile İskoçya ve İrlanda arasında 1493’ten 1651 yılına kadar çok sayıda iç savaş gerçekleşmiştir. İngiltere, İskoçya ve İrlanda’da 1687-1692 yılları arasında gerçekleşen devrim hareketleri yanında, 1666-1685 tarihleri arasında tekrar bu ülkeler arasında yaşanan iç savaş İngiltere tarihinde derin izler bırakmıştır (Kılıç, 2005, s. 219; Tilly, 2016, ss. 157-162). Ayrıca İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz, Belçika, Fas, Cezayir ve Osmanlı’dan Çin, Afganistan ve Mısır’a kadar pek çok devletle 1492-1992 yılları arasında savaş halinde olmuştur (Tilly, 2016, ss. 158-161).

İngiltere’nin kendi içinde yaşadığı iktidar mücadeleleri de bu döneme damgasını vurmuş olan diğer çatışma alanıdır. Krallık ile Parlamento arasındaki iktidar mücadelesi XVI. ve XVII. Yüzyıl İngiltere’sine damga vurarak toplumun tümünü etkisi altına almıştır (Aydoğan, 2020; Doğan & Şentürk, 2017, s. 354). İngiltere’nin Tudor ve Stuart hanedanlarının iktidar mücadelelerinin hâkim olduğu dönemde, İngiltere’de büyük ayaklanmalar yaşanmıştır. 1497’deki Cornwall ayaklanması, 1549-1550’deki Güneybatı ve Doğu Anglia’daki ayaklanmalar, 1553-1554’deki Wyatt ayaklanması, 1569’da Katolik Lordların ayaklanması, 1642-1647 ve 1648-1651’deki iki iç savaş, 1685’deki Mon-mouth ayaklanması bunların en önde gelenleri olmuştur (Tilly, 2016, ss. 158-160).

Genel Hristiyanlık anlayışında Tanrı’nın hâkimiyeti ile yeryüzündeki siyasi iktidarın hâkimiyeti birlikte düşünülerek kişinin her iki otoriteye de itaat etmesi gerektiği kabul edilmiştir (Gündüz, 2002, s. 100). İngiltere’de de bu durumun tipik bir örneği olarak hukuki, askeri, ekonomik veya dini olsun, tüm iktidar, nihayetinde kraliyet merkezli olarak şekillenmiştir. Ülke bu şekilde istikrarlı siyasi sisteme bağlı bir yapı oluşturmaya çalışmıştır (Little, 2014, s. 3). İngiltere’de kralların dini yapıyı kendi kontrolleri altında tutmak istemeleri sonucu toplumdaki hâkim dini gruplar ile iktidar arasındaki çatışmalar ise, ayaklanmaların en önemli sebebi olarak görülmüştür (Tilly, 2016, ss. 164-167). Gerek İrlanda ve İskoçya ile yapılan savaşlar gerek iktidar mücadeleleri halktan ağır vergiler alınmasına sebep olmuş, bu da halkın tepkisine yol açarak ayaklanmaların diğer sebebini oluşturmuştur (Seignobos & Tiryakioğlu, 1960, ss. 194-197; Tilly, 2016, s. 173). Kraliyetin Kilise topraklarına el koyması ve Kilise gelirlerine müdahalesi de toplumda gelişen diğer bir sıkıntı olarak kendini göstermiştir (Doğan & Şentürk, 2017, s. 362).

Lancaster hanedanının son vârisi Henry Tudor’un (VII. Henry 1457-1509) 1485’te siyasi iktidarı sağlamasıyla İngiltere tarihinde Tudorlar hâkimiyeti dönemi başlamıştır. Siyasi olarak olumlu bir dönemin başlangıcı kabul edilmekle birlikte devam eden yıllar inişli-çıkışlı bir süreç olarak İngiltere tarihinde kaydedilmiştir (Doğan & Şentürk, 2017, s. 358; Tilly, 2016, s. 160). Henry Tudor’un oğlu VIII. Henry döneminde İngiltere’nin yeni kilise sistemi olan Anglikan Kilisesi’nin temelleri atılmıştır. Aristokrasi içindeki önde gelen kişiler ile kendi askeri güçleri olan Lordların desteğini yanına alan Protestan kitle bu dönemde parlamentoda etkili bir güç haline gelmeye başlamıştır. Devamındaki VI. Edward döneminde de Protestanlığın etkisi artmaya devam etmiştir. Altı yıl süren VI. Edward döneminin ardından Katolik inancı benimsemiş olan Mary Tudor’un Kraliçe olarak tahta geçmesi ülke içinde ciddi siyasi ve dini karışıkların yeniden gündeme gelmesine

sebeptir. Ancak Mary Tudor'un baskı dönemi halkın direnişiyi karşılamış ve Katolik inancı yeniden güç kazanmamıştır (A. Özcan, 2000, s. 22/297; Tilly, 2016, ss. 160-163,170-175).

Mary Tudor'un ardından başlayan I. Elizabeth dönemi İngiltere tarihinin en parlak dönemi olmuştur. Ülkenin gerek dış gerek iç siyasetinde, gerekse ekonomik ve dini alanlarındaki karışıklıklarının devam ettiği sıkıntılı bir süreçte İngiltere tahtına geçen I. Elizabeth, izlediği politika sayesinde ülkesinin adının yalnız Avrupa'da değil tüm dünyada duyulmasını sağlamıştır. Döneminde öncelikle siyasi iktidar sağlanmış, ardından ticari ve ekonomik gelişmeler hız kazanmıştır. Bu dönemde yetişen meşhur ressam, filozof ve akademisyenlerin çalışmalarıyla sanat ve edebiyat alanlarında önemli eserlere imza atılmıştır. Deniz aşırı ülkelere yapılan seyahatler ve yeni keşiflerle ticaret hayatında yeni bir döneme geçen İngiltere, dünya ticaretinde İspanya, Portekiz ve Hollanda'yla yarışır hale gelmiştir. Yeni ticari şirketler kurulmuş,⁴⁹ mücadele içinde olunan komşu ülkelerle barış antlaşmaları⁵⁰ yapılmıştır (A. Özcan, 2000; Öztan, 2020, s. 22/297). Ekonomik gelişme ve ticari canlılık eğitim faaliyetlerini de olumlu yönde etkilemiştir. Yeni devlet okulları ve kilise okullarının açılması hatta Oxford ve Cambridge gibi üniversitelerin kolejlerinin açılması da eğitim alanındaki önemli adımlar olmuştur. Özellikle matbaanın kullanılması eğitim alanında önemli bir gelişme olmasının yanı sıra reform hareketinin yayılmasında temel bir rol oynamıştır (Eliade, 2003c, s. III/41; McNeill, 2021, s. 494; A. Özcan, 2000, s. 22/297-298).

Din-siyaset ilişkisinin çok güçlü olduğu İngiltere'de reform hareketinin etkisiyle kilise yapısında da köklü değişiklikler gerçekleşmiştir. İngiliz Kilisesi'nce I. Elizabeth döneminde kabul edilen "39 Maddelik Bildiri" yle yeni bir döneme geçilmiştir. Bu bildiriye göre İngiliz Kilisesi, Dört İncil'e ve takdir gününe olan yaklaşımı ile ağırlıklı olarak Lutheryan,⁵¹ sakramentlere⁵² olan yaklaşımı ile ise Kalvinist⁵³ kabul edilmiştir. Dolayısıyla İngiliz Kilisesi, XVI. yüzyıldan itibaren bağımsız bir yapı olma yolunda ilerlerken kendi dini terminolojisini de üretmeye başlamıştır (Beck, 1877, s. 43; Yami, 2010, s. 579).

Hristiyanlık anlayışına getirdiği yeni bakış açısıyla birlikte XVII. yüzyılın ortalarında İngiltere'de ortaya çıktığı görülen Kuveykırılar, temelde dini merkezli bir harekettir. Bununla birlikte siyasi ve sosyal alanları etkileyen görüşlere sahip olduğu da bildirilmiştir. Bu karşılıklı etkileşim başlangıçta Püriten anlayış konusunda kendisini göstermiştir. 1640 yılından itibaren İngiltere'de hızla yayılan Püriten anlayışın George Fox'un görüşleriyle ortak noktalara sahip olduğu görülmüştür.

⁴⁹ Asya ve Uzakdoğu ülkeleriyle ticari faaliyetlerde bulunmak için İngiliz Doğu Hindistan Şirketi (British East Indian Company) kurulmuştur (Bkz. Özcan, 2000, s. 22/297).

⁵⁰ Fransa ile geleneksel düşmanlığa son verilmiş, İspanya'ya karşı Fransa ile anlaşma yapılmıştır (A. Özcan, 2000, s. 22/297).

⁵¹ Martin Luther'in fikirleri merkezinde gelişen teolojik bir akımdır. Kutsal Kitabı esas kabul eden, Papa ve konsillerin yanılabilir olduğunu, rahiplerin evlenebileceğini ve kurtuluşun sadece Tanrı'ya olan imanla gerçekleşeceğini savunan reformist bir harekettir. Lutherci reformistlerin görüşleri, 1530'da Luther'in öğrencisi Melancthon tarafından yazılan Augsburg İtikadnamesi ile ilan edilmiştir (Gündüz, 2017, s. 312).

⁵² Hristiyanlık inancında inancın göstergesi olarak uygulanan ritüeller ve ayinlere verilen addır (Gündüz, 2017, s. 426).

⁵³ Kalvinizm, XVI. yüzyılın başlarında Fransız reformcu John Calvin'in görüşlerine dayalı olarak Cenevre'de ortaya çıkan teolojik bir akımdır. Katolikliğe karşı yeniden bir yapılanma (Re-form) hareketi olarak görülen bu inanç sistemi daha sonra Almanya, Fransa, Hollanda ve İskoçya'da kurulan kiliselerle örgütlenmiştir. Fransa'da Nantes Fermanı ile kabul edilmiştir. Hristiyanlık inancında yer alan sakramentlerden sadece iki tanesini kabul ederler; Vaftiz ve Evharistiya (Komünyon). Bu sakramentlerde İsa'nın ruhsal olarak bulunduğu inanılır. Kalvinizmin ilkeleri, 1566'da Halvetik İkrarı ile ilan edilmiştir (Gündüz, 2017, ss. 95-96).

Püritenler, İngiliz Kilisesi'ndeki Protestan Reformu eksik görüp, Kiliseyi şekilsel unsurlardan arındırarak esas olarak Yeni Ahit ilkelerine bağlı kalmasını hedeflemişlerdir. İngiliz Parlamentosu ile Kraliyet arasında 1642-1643 yıllarında bir çekişme yaşanmıştır. Bunun sebebi Püritenlerin Parlamento ile özdeşleşmesi olarak görülmüştür. Kraliyet askeri gücünün 1645 yılında devrilmesi Püritenlerin reform vizyonlarını rahatça yaymalarına imkân sağlamıştır. Parlamento tarafından Westminster'de toplanan Meclis, dînî doktrinler ve kilise otoritesi üzerine tartışmalara girmiş ve sonunda dini ve medeni özgürlük fikirleri kabul edilmiştir. Aynı yasayla tüm dini görevliler siyasi otoriteye bağlanmıştır. Daha önce siyasi otorite tarafından kısıtlanan çeşitli dini gruplar rahat bir ortama kavuşmuştur. Böylece toplumda pek çok dini grup ön plana çıkmıştır. Presbiteryenler, Baptistler, Independents (Bağımsızlar) ve Erastianlar bunların en önde gelenleri olmuştur (Cunningham, 1868, s. 1; Hill, 1976; Holland, 1915b, ss. 12-13; Janney, 1853, s. 26,28; Stone, 2017; Underdown, 1987; Watson, 1860, s. 13; Wilson, 2004, ss. 213-214; Yami, 2010, s. 580).

Bu Püriten mezhepleri, inanç noktasında Anglikan Kilisesi'nden önemli bir farklılık göstermemiştir. Farklılık daha çok kilise yapısı ve tören merasimleri açısından görülmüştür. Piskoposların bu konudaki görüşleri ise zaman içinde değişime uğramıştır. Presbiteryenler⁵⁴ ve Baptistler⁵⁵ bu bütünün en çok sayıya sahip olan kısmını oluşturmuştur. Independents (Bağımsızlar),⁵⁶ Erastianlar,⁵⁷ Arminianlar⁵⁸ ve Antinomianlar⁵⁹ da bu dönemdeki diğer Püriten mezhepler olarak bilinmektedir (Davies, 2000, s. 1; Hancock, 1859, s. 192).

XVII. yüzyılda İngiltere'de doğan Kuveykır hareketinin, ıslah edilmiş Kalvinizm'in bir dalı olmayıp Püriten Devrim'den doğduğu kaydedilmiştir. Kuveykırlar, insanın Tanrı ile ilişkisinin önemi gibi bazı teolojik ilkeleri püritenlikle paylaşmışlardır. Klasik liberalizm ile cumhuriyetçilik düşüncesinin güçlü unsurlarına dayanarak ve İngiliz ortak hukuk geleneğini temele alarak fikirlerinin

⁵⁴ Presbiteryenler, ilksel kilisede presbit ve piskopos terimlerinin eş anlamlı olarak kullanıldığını iddia etmişlerdir. Buna bağlı olarak, bir din adamı sınıfları vardır. Birkaç Presbiteryen bir Synod oluşturmuş ve bu Synod'lar da oluşturulan ihtiyar heyeti tarafından yönetilmişlerdir. 1572 de Kraliçe Elizabeth döneminde İngiltere'de yayılmaya başlamış olan bu grup, Kalvinist sisteme bağlı olup piskoposluğu reddetmiştir. Presbiteryenler, Presbiteryanizmin, Havariler tarafından aktarılan bir sistem olduğuna inandıkları için ilk Hristiyanları ve ilk kiliseleri taklit etme gayreti içinde olmuşlardır. Zühd ve riyazete önem veren Presbiteryenlere göre ibadette sadelik, kolaylık ve gizlilik esastır. Ayin ve dua metinleri Kitab-ı Mukaddes'ten alınmıştır (Bkz. Erbaş, 2004, s. 116; Gündüz, 2017, ss. 402-403; Janney, 1853, s. 27).

⁵⁵ Baptistler, vaftiz töreninin suya daldırma yoluyla gerçekleştirilmesi ve yetişkinlerle sınırlandırılması gerektiği iddiasıyla temel olarak diğerlerinden ayırt edilmişlerdir. Baptist Kiliseleri esas olarak iman, Kutsal Yazılar, ruh yetkinliği ve cemaat temelli kilise inanışını benimsemişlerdir. 1644 yılına gelindiğinde ülke genelinde kırk yedi, Londra'da yedi tane Baptist grup kaydedilmiştir. Kendi içlerinde iki sınıftır: Kalvinistik doktrine sadık kalanlara Özel Vaftizciler denilirken; Arminian'ın özgür irade inancına sahip olanlara Genel Vaftizciler denilmiştir (Janney, 1853, s. 29).

⁵⁶ Independents (Bağımsızlar), her cemaatin eksiksiz bir kilise olduğunu ve kendi disiplinlerini kurma ve yönetme konusunda tam güce sahip olmaları gerektiğini söylemişlerdir. Bu nedenle kendilerine bazen "Cemaatçiler" de denilmiştir. Bağımsızlar çok fazla sayıda olup bu dönemde sayıları hızla artan bir grup olarak dikkat çekmiştir (Janney, 1853, s. 27).

⁵⁷ Erastianlar, adlarını XVI. yüzyılda yaşamış Alman Teolog Erastus'tan almışlardır. Sivil veya dini nitelikte olan tüm suçların cezalandırılmasının, yalnızca sivil hâkimlere ait olduğunu iddia etmişlerdir. Bu küçük bir gruptur ve Westminster Meclisi'nde papazlarından sadece iki tanesi yer almıştır (Janney, 1853, s. 27).

⁵⁸ Kalvinist doktrinine karşı çıkıp İsa'nın bütün insanlar için öldüğüne ve lütfunun herkese yönelik olduğuna inanan küçük bir grup olarak varlığı kaydedilmiştir (Janney, 1853, s. 28).

⁵⁹ Eski Ahit'teki ahlaki ilkelerin Yeni Ahit'te kabul edilen doktrinlerle değiştirildiğine inananlardır. Bu nedenle ahlak kurallarına karşı gelenler olarak tanımlanırlar (Janney, 1853, s. 28).

alt yapısını oluşturan Kuveykır hareketinin, zamanla kendilerini özgün bir dini yapı ve güçlü bir siyasi topluluk olarak gördükleri kaydedilmiştir (Calvert, 2006, ss. 587-589).

Püriten anlayışın etkisiyle İngiltere’de doğan Kuveykır hareketi George Fox’un görüşleri etrafında şekillenmiştir. Fox, Kuveykırılar tarafından, var olan bir sistemi reforme eden bir kişi olarak değil, yeni bir dini sistem kuran lider olarak tanımlanmıştır. Kurmaya çalıştığı bu sistemde Fox, İsa’nın öğretileri ile Kitab-ı Mukaddes’i kendine dayanak olarak almış fakat bunları kendine göre yorumlamıştır (Benson, 1974, s. 22). Paul N. Anderson,⁶⁰ Fox’un geleneksel Hristiyan öğretisini farklı bir bakış açısıyla yorumladığını ve bireyden hareketle toplumsal bir dönüşümü hedeflediğini aktarmıştır. Herhangi bir kilise ve rahibe bağlı olmaksızın üyelerine bireysel olarak Tanrı’yla bağlantı kurabilecekleri bir sistem sunan Fox, bizzat yaşadığı vizyonları delil göstererek aynı deneyimleri her bir Kuveykır üyesinin de yaşayabileceğini iddia etmiş ve böylece tüm dini otoritelerden bağımsız bir topluluk kurma yolunda ilerlemiştir (Anderson, 2015, s. 183; Cantor, 2005, s. 20). Ayrıca Fox ve ilk Kuveykırılar, öğretilerini tüm insanlığa duyurmayı hedefleyerek İsa’nın Krallığının tüm dünyaya hâkim olması yolunda bir misyona sahip olduklarını ifade etmişlerdir (Hancock, 1859, s. 30).

Kavram olarak 1910’dan sonra kullanılmaya başlamış olmakla birlikte Kutsal Kitap merkezli olarak gelişen ve daha çok Amerikan misyonerliği şeklinde tanımlanan fundamentalizm, bir öze dönüş hareketidir (Özkan, 1998, ss. 5-9). Fundamentalizmin sahip olduğu anlam dikkate alındığında Kuveykır düşüncesi de bu bağlamda değerlendirilmiştir. Fox’un, İsa’nın yaşadığı dönemdeki Hristiyanlığın ilk hâline yeniden dönüşü hedeflemesi ve bu sebeple Hristiyanlık inancına sonradan eklendiği düşünülen şeylerden Hristiyanlık inancının ayrıştırılması gerektiği fikrinden dolayı Kuveykır hareketinin fundamentalist temelli bir akım olduğu düşünülmüştür.

Kuveykır hareketi ilk yetmiş yıllık süreçte hızlı bir yayılım gösterirken kritik bir süreç de yaşamıştır. William James, *“The Varieties of Religious Experience”* adlı eserinde Kuveykırılar, *“İngiltere’deki genel Hristiyan halkın tahmininden daha çok İncil’in özüne bağlı, müjde gerçeğine dönüş hareketi”* olarak tanımlamıştır (Davies, 2000, s. 1; Hancock, 1859, s. 192).

İlk Kuveykırılar, insanları içlerindeki Mesih’in ışığına yönlendirmek için pazarlarda, fuarlarda ve caddelerde insanları tövbe etmeye çağırmışlardır. Bu gönüllü elçiler çok zaman eşlerini ve çocuklarını bırakıp insanları Kuveykır öğretilerine davet etmek için uğraşmışlardır. Katolik rahiplerin ters yöndeki söylemlerinin etkisiyle taşlanma, dövülme, kırbaçlanma ve hapsedilme gibi türlü sıkıntılarla da karşı karşıya gelmişlerdir. Katolik rahiplerin tüm karalama çalışmalarına, onları ortadan kaldırma ve ülke dışına sürme gibi gayretlerine rağmen Fox ve arkadaşları çalışmalarına devam etmiştir. Yasal sıkıntılarla karşı karşıya gelmişler ancak Yargıç Bradshaw ve Yargıç Fell’in hoşgörülü yaklaşımı sonucu ülkeden sürülme gibi bir durumla karşı karşıya gelmemişlerdir (Jones, 1919, s. 19).

⁶⁰ Paul N. Anderson, 1956’da dünyaya gelen Amerikalı bir Yeni Ahit uzmanıdır. İsa Mesih, Yuhanna İncili’nin teolojik, tarihi ve kültürel arka planı ile Kuveykır öğretisi üzerine çalışmalarda bulunan Anderson, George Fox Üniversitesinde profesördür ve 1989’dan bu yana burada görev yapmaktadır. Ayrıca Yale İlahiyat Okulu’nda misafir doçent ve Güney Afrika’daki North-West Potchefstroom Üniversitesi’nde özel görevli bir din profesörü olarak hizmet vermektedir. Anderson üç kitap serisinin editörü olmasının yanı sıra yayınlanmış iki yüzden fazla makalenin de yazarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.georgefox.edu/academics/undergrad/departments/religion/faculty/anderson.html> (12.052022)

İngiltere, İskoçya ve İrlanda krallıkları 1642-1651 tarihleri arasındaki İngiliz sivil savaşlarında bir taraftan Katolik merkezli Kral Charles'ın (I. Charles) taraftarları diğer taraftan Protestan inancın temsilcisi olan Parlamento destekçileri arasında bölünmüştür. Kral Charles kendi tebaası tarafından esir alınmış, bir süre ev hapsinde kaldıktan sonra 1649 yılında Whitehall sarayının önünde idam edilmiştir. Bu sıkıntılı dönemin sonunda Monarşi'den Cumhuriyet rejimine geçilmiştir (Murray, 1880, s. 21; Talbot, 2017, s. 1).

I. Charles'ın ölümüyle İngiltere'de yönetim Oliver Cromwell'in eline geçmiştir. Askerlerin desteğini alarak siyasi iktidara sahip olan Oliver Cromwell, ülkede Aristokratlar, Burjuvalar ve Katolikler arasında bir denge kurma politikasıyla hareket etmiştir. Yönetim şeklinin adı 'Cumhuriyet' olmakla birlikte bu dönem çok uzun sürmemiş yine krallık yönetimine benzer bir yapıya dönmüştür. Bu dönemde tahta geçen krallar "*Lord Protector*" (Koruyucu Lord) ünvanı ile hükmetmişlerdir. Bu yeni dönemde İngiltere siyasi yapısının yeni adı "*The Commonwealth*" (İngiliz Milletler Topluluğu) olmuştur (Aydoğan, 2020, s. 1; Cunningham, 1868, s. 16,58; Doğan & Şentürk, 2017, s. 358; Tuke, 1818, s. 71; Turner, 1911, s. 5,88).

Siyasi anlamda yeni bir döneme geçiş yapan İngiltere'de dini hayatta da bir takım yenilikler kendini göstermeye başlamıştır. Zira genel olarak ülkelerin siyasi anlamda köklü değişimler yaşadığı dönemler yeni dini oluşumların gelişimine de fırsat tanımıştır (Aydoğan, 2020, ss. 1-2; Doğan & Şentürk, 2017, s. 354,360; Tilly, 2016, s. 38; Yami, 2010, s. 580). Kuveykır hareketi de İngiltere'de tam bir siyasi devrim sürecinde ortaya çıkmış ve yayılma imkânına sahip olmuştur. Dolayısıyla 1649 yılı, Fox'un faaliyetlerinin yoğunlaştığı ve üye sayısının hızla arttığı bir dönemin başlangıcı olmuştur (Fox, 1911, ss. 248-254; Murray, 1880, s. 21; Sarıkçıoğlu, 2002, s. 393).

Bu siyasi dalgalanmalar yaşanırken Kuveykır mesajının ilk yayılma imkânı bulduğu yer, İngiltere'nin doğusundaki Essex bölgesi olmuştur. Kuveykır mesajını Essex'e ilk getiren, genç Evanjelist⁶¹ James Parnel'dir. Fox'un Colchester'daki Carlisle hapisanesinde olduğu süreçte 1653 tarihinde, onu ziyarete gelen ve öğretisini kabul eden yaklaşık on altı yaşlarındaki Parnel, bu ziyaret sonrası geldiği Essex bölgesinde faaliyet göstermeye başlamıştır (Fox, 1919, s. 191; Tuke, 1818, s. 68; Turner, 1911, s. 81). Bu bölgede pek çok kişinin Fox'un öğretisine katılmasında etkin bir rol oynayan Parnel'e gençliğinden dolayı "*Kuveykır oğlanı*" adı verilmiştir. Onun rahiplik çalışmaları hızla etkisini göstermiştir. Robert Ludgater ilk önde gelen üye olarak tanımlanırken, William Talcot, Colchester'dan bir yün ve elyaf satıcısı olarak onu takip etmiştir. Bunları diğerleri izlemiş ve kısa sürede Parnel, ülkenin kuzey yarısı boyunca bir sempatizan ağına sahip olmuştur. Colchester, Thaxted, Coggeshall ve Witham gibi bölgenin kuzey-doğusundaki bölgeler üye artışında ilk önde gelen yerler olmuştur. Bu yeni inanç sistemine girenler arasında zenginlik ve nüfuz sahibi kişilerin de yer aldığı kaydedilmiştir. Parnel ayrıca Cambridge'deki öğrencilerle de görüşmüş, fikirlerini paylaşmıştır (Davies, 2000, s. 12,131; Fox, 1919, ss. 191-192).

Kuveykır mesajının özellikle İngiltere'nin kuzey kesiminde yayılmasında Fox ve diğer Kuveykır yazarlarının yazıları ile Parnel gibi gezici Kuveykır vaizlerin etkisi yanı sıra bölgenin

⁶¹ Evanjelizm; Jacob Albright'ın (1759-1808) görüşlerine dayanan, Eski Ahit'te savunulan, Yahudilerin Tanrı'nın seçilmiş halkı olduğunu, kutsal toprakların (Kenan diyarı veya Tanrı tarafından Yahudilere vaat edilmiş olan Arz-ı Mev'ud'un) Yahudilerin malı olduğunu ve Yahudilerin Mesih'in gelişiyle birlikte dünya egemenliğine ulaşacaklarını kabul eden Protestan, misyoner bir akımdır. Bu akımın mensupları öğretilerini İncil'e dayandırmakta ve İsa Mesih'in keffaret olarak Çarmih'ta ölümüne iman etmenin kurtuluş için esas olduğunu savunmaktadırlar (Erbaş, 2001, s. 216; Gündüz, 2017, s. 157).

önceden benzer bir alt yapıya sahip olmasının da önemli bir faktör olduğu ifade edilmiştir. Aynı coğrafi bölgede Kuveykirlardan yaklaşık kırk yıl öncesinde yaşayan Lollard geleneğinin etkisi olduğu ve Kuveykirların bu hareketin paralelinde bir hareket olduğu iddia edilmiştir. Bu iddia Margaret Spufford ve Christopher Hill başta olmak üzere dönemin popüler din tarihçileri tarafından çok tartışılmıştır. Spufford'un gözetiminde olan bir grup ilim adamı, erken modern dönemde kırsal muhaliflerin doğasını ayrıntılı olarak incelemiş ve 1520'lerin Lollardları ile 1660'ların Kuveykirları ve Baptistleri arasında güçlü bir bağlantı tespit etmiştir. Nesta Evans'ın yürüttüğü özel araştırma da Lollard soyadlarının yüzde 81'inin Kuveykirlar ve Baptistler arasında tekrarlandığını göstererek bu iddiayı destekleyen önemli bir adım atmıştır. Bazı araştırmacılar ise, Parnel'in görüşlerinden yola çıkarak Kuveykır inancının eski bir muhalefet geleneğinden geldiğini belirtmişlerdir. James Parnel'in "*Mükemmeliyet*" (perfection), "*Günah*" (sin) ve "*Son Günler*" (last days) hakkındaki görüşleri, 1656'daki Colchester papazı olan Henry Nicholas'ın öğrencisi Henry Glisson'a dayandırılmıştır (Davies, 2000, ss. 129-131).

Başlangıçta dini bir hareket olarak ortaya çıkmasına rağmen Fox'un kitlesel dönüşüm amacının siyasi otorite tarafından hissedilmesiyle birlikte, Fox ve grubu için siyasi baskı dönemi başlamıştır. Kuveykirlara karşı uygulanan ilk yasal tepki 1650 yılında çıkarılan "*Blasphemy Act*" (Küfür Yasası) olmuştur. Bundan sonraki süreçte ise Fox ve diğer Kuveykır üyeler için farklı zamanlarda hapis cezaları uygulanmıştır (Anderson, 2015, s. 183; Cantor, 2005, ss. 20-21).

Fox'un 1650 ve 1653 yıllarındaki hapis cezalarıyla birlikte ilk Kuveykır vaizlerinin de benzer cezalar aldığı görülmüştür. Bu bağlamda James Parnel önemli bir isimdir. Fox'un hapis cezası devam ederken Parnel de Colchester kalesindeki⁶² hapishanede mahkûm edilmiştir. Buradaki zindanda büyük sıkıntılar yaşadığı anlatılan Parnel'in çektiği eziyetler sonucu burada öldüğü kaydedilmiştir (Fox, 1919, ss. 191-192; Turner, 1911, ss. 81-82). Fox'un buradaki hapis cezası ise on altı yıl sürmüştür (Fox, 1919, ss. 191-192). Önde gelen Kuveykır vaizlerinden Richard Hubberthorn ve Edward Burrough başta olmak üzere yirmi kişinin de Newgate hapishanesinde öldüğü bu döneme ait kayıtlar arasındadır (Gough, 1799, ss. 1-2).

Hapis cezası verilmesi konusunda kendisine haksızlık yapıldığını düşünen Fox, kendisine bu cezayı verenlere bir şey yapamamıştır, fakat kendisinin cezalandırılmasını onaylayan herkesin sıkıntılı durumlar yaşadığını, dolayısıyla bir nevi Tanrı tarafından cezalandırıldığını ifade etmiştir. Fox'un ifadesine göre, o mahkemede bulunan Justices Preston, Porter, Rawlinson ve West adlı hâkimler başta olmak üzere hâkimlerden çoğu kısa süre sonra ölmüştür. Hayatta kalanlar ise, başlarına gelen türlü sıkıntılar sonucunda başka şehirlere gitmek zorunda kalmışlardır. Flemming adlı hâkim de eşini kaybetmiş, on üç veya on dört çocuğuyla tek başına kalmıştır (Marsh, 1881, s. 288). Kuveykır tarihinde benzer şekilde Tanrı tarafından cezalandırıldığına inanılan kişiler olduğu kaydedilmiştir (Pullin, 2018, s. 471).

Hareketin öncülüğünde Fox'a denk görülen bir diğer isim James Nayler (1618-1660)'dır. Nayler da Fox'la birlikte hapse atılmıştır. Hapse atılışlarının temel sebebi olarak, "*Azizlerin Tanrı'nın çocuğu olan Mesih gibi olduğu*" iddiasında bulunmaları gösterilmiştir. Aynı zamanda Nayler'in alını "*blasphemer*" (kâfir) anlamında "B" harfiyle damgalanmış ve dili sıkılmıştır. Nayler'in bu şekilde cezalandırılması Kuveykır tarihinde kritik bir olay olarak tanımlanmış ve bir

⁶² James Parnel'in öldüğü bu kale günümüzde de turistler tarafından ziyaret edilmektedir.

nevi dönüm noktası şeklinde değerlendirilmiştir (Dandelion, 2008, ss. 20-21; Ingle, 1994, ss. 183-184). Nayler, 1660'da hapisten çıktıktan sonra ölmüştür. Hareketin önde gelen isimlerinden Edward Burrough da 1662'de ölmüştür. Fox ve Margaret Fell ise uzun yıllar hapis hayatı yaşamıştır (Dandelion, 2008, s. 22).

Hızla büyüyen Kuveykır hareketinin 1660 yılında İngiltere ve İrlanda'da yaklaşık 66.000 üyeye sahip olduğu kaydedilmiştir (Kershner, 2019, s. 9). Kuveykırların İngiltere'deki yayılışı başlangıçta büyük oranda kırsal bölge merkezli olarak gerçekleşmiştir. Şimdiye kadar yapılan fikir birliği, Kuveykırların ağırlıklı olarak kırsal bir hareket olduğu yönünde olmuştur. Örneğin Warwickshire'daki bir dini grubun yaptığı araştırmada, 1660 ile 1683 yılları arasında Kuveykırların yaklaşık yüzde 63'ünün kırsal kesimlerde yaşadığı, yüzde 47'sinin ise ülkenin tekstil bölgelerinde yoğunlaştığı yönündedir. 1700-1720 yılları arasında bile, o bölgedeki Kuveykırların yarısının hâlâ kırsal bölgelerde yaşadığı bildirilmektedir. Kuveykırlar XVIII. yüzyılın başlarına kadar kırsal alanda yaşamayı tercih ettikleri halde diğer muhalif gruplar, Kuveykırlar'dan çok daha erken bir zamanda şehir yaşamı için kırsal bölgeyi terk etmişlerdir (Davies, 2000, ss. 160-161).

İncelenen yetmiş yıllık sürecin elli yıllık döneminde kırsal bölgedeki Kuveykırlar, toplam Kuveykır nüfusunun yaklaşık yüzde 40'ını oluşturmuştur. Topluluğun bu bölgelerde iyi gelişmiş bir organizasyona sahip olduğu görülmüştür. Kırsal alanlarda büyük bir takip sağlanmasının aylık ve yıllık toplantılar sayesinde olduğu ifade edilmiştir. Bu aylık ve yıllık toplantılarda ibadet etmenin yanı sıra topluluğun gelişim sürecine dair önemli bilgiler de bir araya gelmiştir. Doğum, evlilik, ölüm, mezar yerleri, üyelerin sayısı ve ihtiyaç sahiplerine yapılan yardımlar gibi konular başta olmak üzere pek çok konu hakkında elde edilen verilerin bu toplantılarda tutulan kayıt defterlerine geçirildiği bildirilmiştir (Beck, 1877, ss. 105-108; Davies, 2000, s. 162). Londra'da gerçekleştirilen yıllık toplantıların ilkinin 1660 tarihinde yapıldığı bildirilmiştir. Devamında üç aylık toplantılar ve kadınlar için ayrı toplantılar düzenlendiği de kaydedilmiştir (Anderson, 2007, s. 4).

Kuveykırlar tarafından açıklanan verilere göre, Essex bölgesinde ilk 10 yılın sonunda kayda değer bir Kuveykır nüfusu mevcuttur. Essex'te 1655-1664 yılları arasında erkek, kadın, çocuk toplam Kuveykır nüfusunun 1.283 kişiye ulaştığı bildirilmiştir. Aynı dönemde Restorasyon adlı bir grup tarafından yapılan değerlendirmede bu rakam 30.000 iken, Kuveykır tarihçisi William C. Braithwaite'a göre ise 40.000 olarak belirlenmiştir. Ancak Kuveykırların çocuklarını koruma adına bu rakamları ne kadar net yansıttıkları bilinmemektedir. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa; bu rakamlar, topluluğun bölgedeki faaliyetlerinin etkili bir şekilde ilerlediğinin göstergesidir. Bu bölgedeki Kuveykır sayısındaki en büyük artışın 1665-1674 yıllarındaki 600 yeni üyenin katılımıyla gerçekleştiği kaydedilmiştir. Kuveykır hareketinin üye sayısı hakkındaki ilk bilgiler 1690'lardan itibaren topluluğun resmi açıklamalarıyla elde edilmiştir (Davies, 2000, ss. 156-157).

Kuveykırlar grubuna katılan üyelerden bir kısmı ülke içinde Fox öğretisini yayma faaliyetinde bulunurken bir kısmının da ülke dışına doğru faaliyet zincirini genişlettiği görülmüştür. 1650'den sonraki süreçte, Luka'dan sonraki havariler dönemine benzer şekilde altmış ile yetmiş kişilik gezici bir vaiz grubuyla başlayan Kuveykır öğretisini yayma faaliyeti, 1654 yılına gelindiğinde Fox öğretisinin İngiltere ve Galler'de büyük oranda duyulmasını sağlamıştır. Devam eden süreçte Kuveykır hareketi bu gezici vaizler yoluyla İrlanda, Vatikan, İstanbul ve Amerika'ya doğru yayılmaya başlamıştır (Cunningham, 1868, s. 13; Dandelion, 2008, s. 8,19; Turner, 1911, s. 72). İngiltere'ye yaptığı bir seyahatinde James Nayler'la tanışması sayesinde Kuveykır öğretisini kabul

eden William Edmundson,⁶³ İrlandalı ilk Kuveykır olmuş ve ülkesinde Kuveykır hareketinin yayılmasına öncülük etmiştir. İrlanda'daki ilk Kuveykır toplantısı ise, 1654 yılında Edmundson'un evinde yapılmıştır (Onay, 2009, s. 24).

Kuveykır hareketi 1656 yılına gelindiğinde diğer Avrupa ülkelerinden Asya ve Afirika'ya kadar ulaşmıştır. Bu yeni öğretiyi kabul eden ilk Kuveykırılar sadece İngiltere'de değil Roma, Malta, Avusturya, Macaristan, Almanya, Danimarka, İsveç gibi birçok yerde çeşitli baskı ve zulümlere de katlanmak zorunda kalmışlardır (Hallowell, 1870, s. 20; Sharpless, 1909a, s. 393; Turner, 1911, s. 5). Kuveykır üyelerinin Amerika'yı ilk ziyareti de bu tarihte gerçekleşmiştir. İngiltere'de baskıların başlaması üzerine yeni yerler keşfetme eğilimine giren Kuveykır hareketi, Mary Fisher ve Anne Austin öncülüğünde Barbados adası üzerinden Amerika'ya ulaşmıştır. İlk olarak Boston'a ulaşan Fisher ve Austin liderliğindeki grubun, zararlı görüşlere sahip oldukları gerekçesiyle ellerindeki kitaplara el konularak yakılmıştır. Grup üyeleri önce gemide, sonrasında bir hafta hapiste tutulmuş ve İngiltere'ye geri gönderilmişlerdir (Hallowell, 1870, s. 6; Sharpless, 1909a, s. 394).

İngiltere'de kraliyet ailesi olan Stuart hanedanının yakın akrabalarından ve meşhur bir şair olan William Penn ile İskoçya'nın soylu ailelerinden Robert Berclay'in de Fox grubuna katılmasıyla Kuveykırılar daha da güç kazanmıştır (Budge, 1934, ss. 298-300; Kılıç, 2005, s. 222; Sharpless, 1909a, s. 394; Turner, 1911, ss. 188-219). İngiltere'deki baskıların da artması üzerine William Penn öncülüğünde Amerika'ya yeniden gidiş denemeleri gerçekleşmiştir. Kuzey Amerika eyaletlerinde faaliyetlerine başlayan ilk Kuveykır öncüleri burada çeşitli baskı ve engelleme girişimleri yanında hapis cezası ve sürgün edilme durumları da yaşamışlardır. William Robinson ve Marmaduke Stevenson 1659 yılında, Mary Dyer 1660'da, William Leddra ise 1661 yılında darağacında asılarak ölüm cezasına çarptırılmışlardır (Sharpless, 1909a, s. 394).

Kuveykır temsilcileri 1658 yılında fikirlerini paylaşmak üzere Papa'yla görüşmeye gitmiştir. Mary Fisher de 1660 yılında İstanbul'daki Osmanlı Padişahı IV. Mehmet'le görüşmeye gitmiştir. Padişahın Edirne'de bulunması üzerine görüşme burada gerçekleşmiştir (Cunningham, 1868, ss. 61-62; Dandelion, 2008, s. 19; Murray, 1880, s. 88; Sharpless, 1909a, s. 394; Turner, 1911, s. 5,97).

New England olarak adlandırılan Amerika'nın kuzey kesiminde⁶⁴ Kuveykır üyelerinin artması üzerine, 1660 yılından itibaren düzenli aylık toplantılar yapılmaya başlanmıştır. New England'daki Rhoda Island'da ilk yıllık Kuveykır toplantısı 1661'de gerçekleştirilmiştir. Baltimore Yıllık Toplantısı 1672'de ve Virginia Yıllık Toplantısı 1673'te yapılmıştır. Kuveykırılar üzerindeki her türlü baskı ve zulümlere rağmen buradaki üyelerin faaliyetleri ve yaptıkları bu yıllık toplantılar hiç ara verilmeksizin (günümüze kadar) devam etmiştir. New York, New Jersey, Maryland, Virginia ve Carolinas Kuveykırılarının bu süreçte yayıldığı ilk merkez eyaletler olmuştur (Sharpless, 1909a, s. 394; Western Yearly Meeting, 2005, ss. 4-5).

Stuart hanedanından, sürgündeki II. Charles'ın da 1660 yılında geri dönerek tahta geçişiyle birlikte İngiltere'de Restorasyon adı verilen yeni bir döneme geçilmiştir. Bu dönemde Parlamente

⁶³ İngiltere'de 1627 yılında doğan ve 1652'de İrlanda'ya yerleşen Edmundson, Kuveykır hareketini İrlanda'ya taşıyan kişidir. İrlanda'da Lurgan, County Armagh'da çalışmalar yapmıştır (Carroll, 2005, s. 41).

⁶⁴ Christof Colomb'un Amerika kıtasını keşfi sonrasında 1497'de Amerika'nın kuzey doğu bölgesinin İngiliz denizci John Cabot tarafından keşfedilmesiyle bu bölge İngiliz sömürgesi olmuş ve New England adıyla anılmaya başlamıştır (Mather, 1820, ss. 42-45).

destekleyen politikasıyla II. Charles, ülkede Protestanlar ve Anglikanların güçlenmesini sağlamıştır (Ingle, 1994, s. 184; Onay, 2009, s. 11; A. Özcan, 2000, s. 22/298).

Kral ve Parlamento tarafından 1661’de, Protestan piskoposundan başka herhangi bir ibadet biçiminin kullanılmasını yasaklayan bir “*Uygunluk Yasası*” çıkarılmıştır (Murray, 1880, s. 95). Bu yasaya göre, yemin etmeyi reddedenler ömür boyu hapis cezası ve tüm mallarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Yemin etmeye karşı oluşlarıyla bu karardan en yüksek oranda etkilenenler Kuveykır inancına bağlı olanlar olmuştur. Bu süreçte ne yaş ne cinsiyet ayrımı yapılmaksızın dört bin Kuveykır üyenin hapse atıldığı kaydedilmiştir. Bununla birlikte Breda bildirgesine (Fox, 1919, ss. 412-413; Marsh, 1881, s. 230) uymayan iki bin Presbiteryen papazı da evlerinden atılmıştır (Cunningham, 1868, ss. 58-59; Murray, 1880, s. 95). Ayrıca 1650 ile 1689 yılları arasında İngiltere’de 14.000 Kuveykır para cezası ve hapis cezasına çarptırılmıştır. Hapse atılanlardan 369 kişinin de kötü hapisane şartları nedeniyle burada öldüğü kaydedilmiştir (Fox, 1901, s. 33; Sharpless, 1909a, s. 394). Bu süreçte para cezasına çarptırılan ve hapis cezası alan Kuveykırın yaklaşık 21.000 kadar olduğunu kaydeden Joseph Besse ise, 450 kadar Kuveykırın hapisanede öldüğünü kaydetmiştir (Cantor, 2005, s. 20). Ömrünü Kuveykır öğretisini yaymaya adayıp birçok yere seyahat eden ve türlü sıkıntılara katlanan Elizabeth Hooton da 1672 yılında Jamaika’da Fox’la birlikte yine Kuveykır öğretisini yayma yolculuğunda iken vefat etmiştir (Budge, 1934, s. 62; Carroll, 2005, s. 41; Ingle, 1994, s. 184). Bu dönemde Kuveykırılarla birlikte diğer Hristiyan gruplar da türlü eziyet ve baskılara maruz kalmıştır. İmparator Diocletian zamanında 1652 yılında Lichfield’de bin kadar Hristiyanın şehit olduğu kayıtlara geçmiştir (Fox, 1919, s. 132; Tuke, 1818, s. 39). Anabaptistler adlı gruptan da 1525-1618 yılları arasında çok sayıda kişinin idam edildiği bildirilmiştir (Eliade, 2003c, s. 41). II. Charles döneminde ise çoğu ondalık ödemeyi reddettiği için hapisanede yatan yaklaşık yedi yüz Kuveykırın serbest bırakıldığı kaydedilmiştir. (Cunningham, 1868, s. 58)

İngiltere’deki Kuveykır hareketi için 1670 yılı bir kırılma yılı olarak değerlendirilmiştir. Hareketin ilk yayıldığı bölge olan Essex’de 1670’lerin sonlarında zirvesini yaşayan Kuveykır hareketinin bu tarihten itibaren düşüşe geçtiği kaydedilmiştir (Davies, 2000, s. 66). Kuveykırılar, Mesih’in gelişiyle mülk edinme hakkının geçersiz hale geleceği yönündeki görüşlerinden dolayı ülke genelinde de yerleşik düzenin istikrarına bir engel olarak algılanmışlardır. Kuveykırılar bu tutumu, onların sosyal ve politik bir felakete sebep olabilecekleri şeklinde yorumlanmıştır. Bazı yazarlar, Kuveykır iç ışığına olan bağlılığın toplumsal düzenin ve değerlerin yıkımına yol açacağından korkmuşlardır. Kuveykırıların şahit olunan bazı davranışları da bu tezi destekler nitelikte görülmüştür (Cunningham, 1868, s. 83; Davies, 2000, s. 65,163).

Kilise, Kuveykırıları bastırmak için yenilenmiş olan dini mahkeme sisteminin işe yarayacağını ummuş ancak Kuveykırılar aleyhine verilen kararlar Kuveykırılar üzerinde fazla etkili olmamıştır. Kuveykırılar doktriner görüşlerinin, kilise otoritesini kabul etmeyi açıkça reddediyor olması kiliseyi ve siyasi otoriteyi rahatsız etmiştir. Bunun sonucu olarak bölge bazında Great Leights’ın John Aylett’inin 1670’de beş veya altı yıl boyunca aforoz edildiği kaydedilmiştir. Şahıs bazında ise John Dawson ve John Cutt adlı iki Kuveykır’ın 1667’den itibaren on iki yıllık, Phineas Barnard’ın 1685’ten itibaren on yıllık, Peter Petchey adlı bir demircinin de 1684’ten itibaren yirmi yıllık aforoz edildiği yönünde bilgiler mevcuttur (Cunningham, 1868, ss. 82-83; Davies, 2000, ss. 12-24; Marsh, 1881, s. 240).

Kuveykır sayısındaki azalma 1684'ten sonraki süreçte devam etmiştir. Essex bölgesindeki grup 1685-1694 yılları arasında iki yüz altmış bir üyenin kaybına tanık olmuştur. Üye sayısındaki düşüş bu tarihten itibaren on yıl boyunca devam etmiştir. Kuveykır yetkilileri, 1694'ün başlarında Colchester kasabasında gerçekleştirilen toplantıda, bazı genç Kuveykırların yabancılarla evlendiklerini ve bu eğilimin Kuveykır inancına bağlılığı zayıflatıldığını vurgulamıştır. Bu üyeler daha sonraki toplantılarda “*kayıtsız*” veya “*ılık*” olarak tanımlanmıştır. Colchester’da 1697’deki toplantı komitesi de, grubun yapısında “*Reformasyon*” yapılmasını istemiş ve üyelerini kendilerini Tanrı’ya adamaya çağırmıştır. Benzer tavsiyeler, Kuveykır yetkililerince ülke genelinde bildirilmiştir (Davies, 2000, s. 158).

Kuveykır üyelerin XVII. yüzyılın sonundan itibaren Kuveykır grubuna bağlılığının azalmasının bir başka sebebi, birçok üyenin gizli olarak ondalık vergileri ödemeye yönelmesi olmuştur. Bu azalan bağlılık karşısında toplantılar, çocukları ve gençleri gruba bağlı tutmaya odaklanmıştır. Çocukların sosyalleşmesine vurgu yapılarak harekete bağlılıkları güçlendirilmeye çalışılmıştır. Kısa bir süre boyunca bu strateji başarılı olsa da zamanla hareketin üye sayısındaki düşüşü durduramamıştır (Davies, 2000, s. 159). Her ne kadar sayıca bir düşüş yaşanıyor olsa da Kuveykır fikirlerinin toplumda ciddi bir yayılmaya sahip olduğu ifade edilmiştir (Clarkson, 1806, ss. 277-278).

İngiltere’de Kuveykırların yaşadığı siyasi baskılar hareketin yayılma hızını olumsuz şekilde etkilerken aynı süreçte Amerika’daki Kuveykır nüfusun artış göstermeye başladığı izlenmiştir. Diğer bir deyişle İngiltere’den kovulan Kuveykırlardan bir kısmı Amerika’da yayılma yolunu seçmişlerdir (Aydın, 2005, s. 356). İlk olarak 1672 tarihinde Amerika’ya gitmiş olan Kuveykır üyeler yoluyla buradaki Kuveykır hareketi yayılmaya başlamıştır (Budge, 1934, s. 62; Carroll, 2005, s. 41; Ingle, 1994, s. 184). 1680 yılına gelindiğinde Kuveykırların İngiltere’deki nüfusları 66.000 civarındayken (Sharpless, 1909a, s. 394) Amerika’daki nüfusun %1’i Kuveykır öğretisini benimsemiş ve sayıları 80.000’e yaklaşmıştır. Bristol gibi bazı liman şehirlerinde ise Kuveykır nüfusu, genel nüfusun %10’una ulaşmıştır (Dandelion, 2008, s. 19).

Kuveykır hareketinin Amerika’daki gelişim sürecinde William Penn ve Keith önde gelen isimler olmuştur. William Penn 1682’de Amerika’ya gelerek Pennsylvania eyaletini kurmuştur. Pennsylvania böylece Kuveykırların Amerika’daki merkezi olmuştur. Penn, böylece Kuzey Amerika eyaletlerindeki hem Kuveykırlar hem diğer azınlık dini gruplar için büyük bir rahatlatma ortamı sağlamıştır. Vaazlarından dolayı İngiltere’de sık sık hapse atılan Keith’in⁶⁵ 1685 yılında Amerika’ya gelmesi de Kuveykırlar için büyük bir öneme sahiptir. Robert Barclay,⁶⁶ (1648- 1690) Fox ve William Penn ile yakın ilişki içinde olan Keith, New Jersey’de bir süre araştırma ve çalışmalarda bulunduktan sonra 1689’da Philadelphia’ya yerleşmiştir. Burada açtığı Kuveykır Okulu ile Kuveykır ilkelerinin savunuculuğunu yapmıştır. Kuzey Amerika eyaletlerini de ziyaret eden Keith, buradaki Kuveykır gruplar için büyük bir destek olmuştur (Sharpless, 1909b, s. 307; Turner, 1911, ss. 255-259). Keith, kendisine bağlı olan Kuveykırlar ile 1692 yılında Amerika’da Keithçiler veya Ana akım

⁶⁵ İskoçya’da doğan ve 1664 yılında Kuveykırlar arasına katılan Keith, öncesinde Presbiteryen papazıdır. Teoloji diplomasına sahip olan Keith, 1670’de “*The Light of Truth Triumphant*” ve 1671’de “*Universal Grace*” adlı kitapları yazmıştır (Anderson, 2007, s. 5; Turner, 1911, ss. 255-260).

⁶⁶ Barclay, 1666 yılında Kuveykırlar arasına katılan önde gelen Kuveykır teoloji yazarlarından (Western Yearly Meeting, 2005, s. 32).

Kuveykırlar adlı grubu kurmuştur. 1694'te İngiltere'ye dönen Keith, fikirlerinden dolayı William Penn tarafından dışlanmıştır. 1695 yılında gerçekleştirilen yıllık toplantıda alınan kararlar görevinden alınmıştır. Bunun üzerine beş yıl Londra'daki Turner's Hall'da vaazlarda bulunmuş ve 1700 tarihinde Anglikan Kilisesi'ne katılmıştır (Anderson, 2007, s. 5; Sharpless, 1909b, s. 307).

İngiltere'de kraliyet makamına II. Charles'tan sonra II. James geçmiştir. Kısa süren hükümdarlığı esnasında ülkede Katolik rüzgârlar esmesine sebep olan II. James'in, karşılaştığı tepkiler üzerine Fransa'ya kaçmasıyla, yerine damadı William geçmiştir. Böylece Protestanlık tekrar eski gücünü toplamaya başlamıştır. William, eşi Mary ile birlikte İngiltere tarihinde yeni bir devrim yaşanmasını sağlamıştır. "*Kansız ve Şanlı Devrim*" adıyla tarihe geçen bu dönemde William tarafından Parlametonun üstünlüğüyle birlikte Kralın yetkilerini denetim altına alan "*Haklar Bildirgesi*" (1689) yayınlanmıştır. İngiltere'de, parlametonun üstünlüğü ve hükümdarın denetim altına alınışını ifade eden bu bildirge ile yeni bir yönetim tarzı olan "*Meşrutî Monarşi*"ye geçiş gerçekleşmiştir (Tilly, 2016, s. 172). Böylece Kuveykırlar üzerindeki baskı dönemi de sona ermiştir ([https://en.wikipedia.org/wiki/Quakers#:~:text=Quakers%20are%20people%20who%20belong,of%20God%20in%20every%20one%22.\(09.05.2022\)\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Quakers#:~:text=Quakers%20are%20people%20who%20belong,of%20God%20in%20every%20one%22.(09.05.2022)))).

İngiltere'de kabul edilen "*Haklar Bildirgesi*" yalnız İngiltere tarihinde değil tüm Avrupa tarihinde demokratik döneme geçiş noktasında önemli bir adım olarak görülmüştür. Aslında bu bildiri İngiliz halkının tümünü değil politik gücü elinde tutan hâkim iki grubun haklarını kapsar nitelikteydi. İngiltere'deki toprak sahipleri olan Troy'lar ile ticarete hâkim olan Whig'ler arasındaki mücadelenin birleşerek krala karşı kazandığı zaferi ifade ediyordu (Aydoğan, 2020, s. 2; Özcan, 2000, s. 22/298).

Kuveykırlar pek çok açıdan on yedinci yüzyılın Whig'lerine benzetilmiştir. Aynı kaynaklara sahip olup aynı kaygıları duymuş olmaları bu iki grubun birbirine yakın düşünülmesine sebep olmuştur. Kuveykırları Whig geleneğinde kabul edenler olduğu gibi özellikle "*Amerikan Devrimi*" sırasında muhafazakâr kabul edenler de olmuştur. Bu iki grup bireysel hak ve özgürlükler konusunda aynı paralelde olmakla birlikte Kuveykırların Whig'lerden en önemli farklarının dini söylemleri olduğu kaydedilmiştir (Calvert, 2006, s. 586).

XVII. yüzyılın sonları, Kuveykır politik düşüncesinde yoğun bir gelişim dönemi olarak adlandırılmıştır. Kuveykırlar, 1669 ile 1701 yılları arasında dini temele dayalı yedi tane sivil anayasa yazmıştır (Boorstin, 1958, s. 68; Hill, 1976, s. 327; Robbins, 2004, s. 222). Onlar, ne Whig ne de Troy geleneğine uymayan alternatif bir bakış açısıyla radikal ve barışçıl bir düşünceye sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Bu süreçte politik faaliyetlerini doğrulayan önemli bir literatüre sahip oldukları da fark edilmiştir. William Penn bu noktada önemli bir isim olarak kaydedilmiştir. Özellikle onun Pennsylvania'da yürüttüğü siyasi faaliyetleri dikkat çekmiştir. Bununla birlikte çağdaşı olan araştırmacılar tarafından Penn'in çalışmaları değerlendirilirken, bir grup araştırmacının Kuveykır teolojisine fazla vurgu yapmadan bir değerlendirmede bulunduğu gözlenmiştir. Bu bağlamda konuya değinen kişiler onun düşüncelerini nasıl sınıflandıracakları konusunda hemfikir kalamamıştır. Sonuç olarak Penn merkezli Kuveykır grubunu bazıları Whig geleneğinde konumlandırırken, diğerleri onları erken dönem modern gelenek içinde kategorize etme eğilimi göstermiştir (Calvert, 2006, s. 586).

İngiltere'de 1689-1760 yılları arasında Whig grubu yönetime hâkim olurken 1760-1820 yıllarında Tory grubu hâkim olmuştur. Bu iki partili siyasi sistem uzun süre İngiliz toplumunda

etkisini sürdürmüştür. Whigler,⁶⁷ Parlamento'nun yetkilerini savunurken Tory'ler Kralı destekleyen grup olmuştur (Aydoğan, 2020, ss. 2-3).

Fox, hayatı boyunca öğretisine karşı yapılan eleştirilere uygun cevaplar vermiş ve kendinden sonraki dönem için arkasında yetenekli liderler bırakmıştır (Ingle, 1994, s. 184). İngiltere ve Galler'deki toplam Kuveykır nüfusunun 1680 tarihinde 60.000 civarında olduğu bildirilmiştir. Bu sayının o tarihteki İngiltere ve Galler nüfusunun % 1.15'i olduğu kaydedilmiştir⁶⁸. Amerika'daki eyaletlerde ise 1690 yılında en az 10.000 Kuveykır varken 1702 tarihine gelindiğinde sadece Pennsylvania ve New Jersey'deki Kuveykır sayısı 20.000'e ulaşmıştır (Kılıç, 2005, s. 223; Sharpless, 1909a, s. 394).

George Fox'un 1691 yılında ölmesiyle Kuveykır tarihinin ilk dönemi tamamlanmış ve yeni bir döneme geçilmiştir. Bu süreçte ilk Kuveykır öncülerinin çoğu da, hapis ve yaşadıkları türlü zorluklar sonucu ölmüştür. Margaret Fox 1702'deki, William Penn 1718'deki ölümlerine kadar Kuveykır öğretisini yayma yolunda çalışmışlardır. George Whitehead da 1723'e kadar önde gelen Kuveykır lider olarak harekete yön vermiştir (Comfort, 2007, s. 32).

İlk on veya on iki yıl boyunca kendi iç disiplinlerini sağlama gayretini gösteren Kuveykırlar, bu süre zarfında sistemli bir topluluk haline gelememişlerdir. Bu dönemde özellikle Mesih ruhu tarafından yönlendirildiklerine inanarak Mesih vasıtasıyla gelen sevgi ruhunu grup içinde canlı tutmaya, böylece üyelerin gruba bağlılıklarını güçlendirmeye çalışmışlardır. Bu yönüyle kendilerinin ilk dönemki Hristiyanlara benzediklerini ifade etmişlerdir (Turner, 1911, ss. 145-146).

Kuveykırların tarihsel süreç içerisinde takip ettikleri gelişimi değerlendirecek olursak Arthur Roberts'in tespitlerinin dikkate değer olduğunu aktarabiliriz. Kuveykırlar hakkında kaydedilen literatürü inceleyen Roberts, genel olarak Kuveykırların tarihsel gelişimini şu şekilde özetlemiştir:

- 1- Tanrı'nın Hristiyanlığı yeniden canlandırmak için Fox'u desteklediği kabul edilmiştir. William Penn, Fox'u, Tanrı'nın bu karanlık ve şaşkın ulusu görkemli bir bahar aydınlığıyla ziyaret ettiği "*chosen vessel*" (seçilmiş bir gemi) olarak tanımlamıştır.
- 2- Fox'un, Hristiyan ilke ve doktrinlerini en açık şekilde aktardığına inanılmıştır.
- 3- Başlangıçta kendilerini Tanrı'nın tek ve gerçek kilisesi şeklinde tanımlayan Kuveykırlar, tarihsel süreç içerisinde bu düşünceden uzaklaşarak diğer dini grupların da kurtuluşa götüren yollar olabileceğini kabul etmişlerdir.
- 4- Fox, İngilizler arasındaki mistik fikirlerin kâşifi olarak tanımlanmıştır. Jones'a göre o, ruhsal gerçeğin taşıyıcısı ve dağıtıcısı olmaya layık bir biçimde donatılmış yeni bir mistik toplum tipinin organizatörüdür. Bu mistik perspektifleri sebebiyle *İç Işık* Kuveykır öğretisinin temelini oluşturmuştur.
- 5- Başlangıçta Püritenlikle bağlantılı olduğu düşünülmüş ancak ilerleyen süreçte kendine özgü yeni bir dini oluşum olduğu anlaşılmıştır (Roberts, 1954, ss. 3-9).

Kuveykır öğretisinin ortaya çıkıp geliştiği bu coğrafyanın aynı zamanda Hristiyanlığın tüm dünyaya duyurulması amacıyla doğan evenjellik hareketin de merkezi olduğu görülmüştür. Zira

⁶⁷ Whig, XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılda İngiliz siyasetine hâkim olan düşünce ve vicdan özgürlüğünü temele alan liberal partiye bağlı olanlara verilen addır.

⁶⁸ [https://en.wikipedia.org/wiki/Quakers#:~:text=Quakers%20are%20people%20who%20belong,of%20God%20in%20every%20one%22.\(08.05.2022\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Quakers#:~:text=Quakers%20are%20people%20who%20belong,of%20God%20in%20every%20one%22.(08.05.2022))

evanjelik hareketin, Protestan Hristiyanlıkta XVIII. yüzyıla girişle birlikte İngiltere’de ortaya çıkan ve devamında asıl yayılma alanını Amerika’da bulan bir akım olduğu bilinmektedir (Güngör, 2016a, s. 8). Bu bağlamda ilerleyen süreçte Kuveykır öğretisinin evanjelik akımın etkisinde bir yayılma politikasına sahip olduğu da görülecektir.

Kuveykırın köleliğe karşı oluşları, hapishane şartlarının iyileştirilmesi ve azınlık hakları gibi konulara vurgu yapmaları yanında genel olarak, sağduyulu hareket etmeleri ve temel ahlaki ilkelere bağlı olmaları bulundukları toplum içinde dikkat çeken bir grup olmalarını sağlamıştır. Kuveykır, Mesih ışığını öğretilerine esas almışlar ve yaşadıklarını iddia ettikleri ruhsal uyanışla birlikte mistik bir yaşamı amaçlamışlardır. Kuveykırın, görüşlerinin yayılması için dünyanın her yerine ulaşma şeklinde bir hedefleri olmakla birlikte Kuveykır, toplumsal yapı içerisinde sistemli bir organizasyona sahip olamamışlardır. Dolayısıyla Kuveykır, XX. yüzyılda reformist temelli bir Hristiyan mezhebi olarak var olmaya ve sessizce yayılmaya devam etmişlerdir.

3. KUVEYKIRLARIN İNANÇ ESASLARI VE ÖĞRETİLERİ

Dinler Tarihi kaynaklarındaki aktarımlar dikkate alındığında, tarihsel süreçteki tüm ilahi kaynaklı dinlerin aslında özünde benzer ortak noktalara sahip olduğu görülmektedir. Yahudilik'teki bir takım esasların Hristiyanlık içerisinde de devam ettiği yönündeki örnekler bu iddiayı desteklemektedir. Hristiyanlık öncesi bir Yahudi camaati olarak bilinen Esseniler ile Hristiyanlık inancı arasındaki vaftiz, dua, kutsanma, şifacılık gibi inanç ve uygulama noktasındaki ortak esaslar bu bağlamda dikkat çekmektedir (Çoban, 2018, s. 124).

Tüm dinlerde olduğu gibi Hristiyanlıkta da Tanrı inancı, inanç esaslarının temel unsurunu oluşturmuştur. Bir kişinin Hristiyan olması için vaftiz olmasıyla birlikte Hristiyanlığın inanç esaslarını kabul etmesi gerekmektedir (Küçük & Tümer, 1993, s. 251). Kuveykılar da diğer Hristiyan gruplar gibi kendilerine has belli inanç esaslarına sahip olmuşlardır.

Kuveykılar diğer konularda olduğu gibi inanç esasları ve öğretilerinde de Hristiyanlığın başlangıç dönemindeki sadeliğe ulaşmayı yani ilksel Hristiyanlığı yeniden canlandırmayı hedeflemişlerdir (Anderson, 2015, s. 183; Janney, 1853, s. 415; Küçük & Tümer, 1993, s. 292). Genel olarak ilk Kuveykılar, bireyin kendi ruhsal deneyimini esas alan mistik bir Hristiyanlık öğretisine sahip olmuşlardır (Cantor, 2005, s. 20). Bu öğretiye göre evren, ikiye bölünmüş bir dünya sistemine sahiptir. Bu sistemin ilk yarısı görünen ve içinde yaşanan dünya, diğer yarısı da sakın ve doğaüstü olması yönüyle ihtişam içinde kabul edilen ilahi boyutudur (Jones, 1950, s. 54).

Amsterdam'dan William Sewel'in yazdığı ve 1722'de Flemekçe'den İngilizce'ye çevrilen "The History of the Rise, Increase, and Progress, of the Christian People Called Quakers" (Kuveykılar Adlı Hristiyan Halkın Yayılması ve İlerlemesinin Tarihi) adlı çalışmasında Kuveykır hareketini reformun doruk noktası şeklinde açıklamıştır. Fox'un insanları yavaş yavaş aydınlatmaya çalıştığını ifade eden Sewel, Fox, bu gayretiyle Tanrı'yı da memnun etti, şeklinde bir yorumda bulunmuştur (Roberts, 1954, s. 3).

Kuveykır mistisizmi, aynı zamanda Tanrı'nın ruhunun insanın içinde var olduğu kabulüne dayanmaktadır (Comfort, 2007, s. 64). Kuveykır kaynakları tarandığında, *İçsel ışıık* veya *Mesih'in Işığı* şeklinde de tanımladıkları bu manevi etkinin Kuveykır inancının özünü oluşturduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kuveykır inancı, teolojik bir dünya görüşünden ziyade içsel bir vizyon ve dışa dönük bir yaşam tarzı şeklinde tanımlanabilir. Buna göre bireysel aydınlanmayla birlikte, Kuveykırların deneyimlerini bir bütün içinde değerlendirdiklerinden Hristiyan topluluğunun diğer üyeleriyle ilişkilendirilmeleri de gerekli görülmüştür (Dandelion, 2008, ss. 64-65).

Kuveykılar başlangıçta kendi içinde dört temel prensibe sahip olmuşlardır. Bu prensiplerden birincisi, ruhsal hayatlarında ilahi sözlerin esas alınması; ikincisi kiliseye karşı güçlü bir bağlılık düşüncesinin oluşması; üçüncüsü, bireysel davranışların temel Hristiyan prensipleriyle bağlantı içinde olması; dördüncüsü, etkili bir disiplin ve eğitime önem verilmesi olmuştur. Bu prensipler ilk Kuveykırların kiliseye ve birbirlerine bağlı olmalarında etkili olmuştur (Hancock, 1859, ss. 234-235). Ayrıca Kuveykır kaynaklarında, Kuveykılar tarafından kabul edilen tüm doktrin ve uygulamaların bağlı olduğu iki temel ilke şu şekilde aktarılmıştır: Birincisi, insanın ruhsal kurtuluşunu sağlayıp Tanrı'nın Krallığı'na ulaştıracak, kalplerde doğan Mesih ışığından başka bir kurtarıcının olmadığıdır. İkincisi ise, babanın sevgisinin tezahürü olarak gelen Mesih'in, evrensel bir

ışık olarak her insanın ruhunda parlayacağı, böylece kişinin kurtuluşunu sağlayacağını kabulüdür (Hancock, 1859, s. 30).

Kuveykırlar konuşmalarında ve yazılarında kullandıkları dini terimler konusunda son derece dikkatli davranmışlardır. İnanç ve öğretilerini aktarırken Kutsal Kitap'ta geçen terimleri kullanmaya özellikle dikkat etmişlerdir. Kuveykırların bu sayede, diğer Hristiyan grupları meşgul eden pek çok teolojik tartışmaya girmekten kendilerini kurtardıkları aktarılmıştır (Clarkson, 1806, s. II/275). Kutsal Kitap sözlerini öğretilerinin çerçevesi olarak kabul eden Kuveykırlar, inançlarının tüzüğünü özellikle Yuhanna İncili'nde bulmuşlardır (Jones, 1950, s. 79).

Kuveykırlar, Tanrı ile inananlar arasında doğrudan bir ilişki olduğuna inanmıştır. Her insanın içinde Tanrı'dan gelen bir şeyler vardır ve buna *Tanrı'nın Işığı* adını vermişlerdir. Yazılı kurallardan oluşan bir inanç sisteminden ziyade her insanın özünde var olan kendi *İç Işığına* uymasının daha doğru olacağını ifade etmişlerdir (*Faith And Practice New York Yearly Meeting*, 2018, ss. 8-9). Dolayısıyla bu *İç Işık* doktrini Kuveykır inanç esaslarının temelini oluşturmuştur.

Bu bölümde, Kuveykırların sahip oldukları inanç esasları hakkında genel bilgi verildikten sonra, inanç sistemleri ve öğretileri alt başlıklar halinde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.1. İnanç Esasları

Kuveykırlar'da Tanrı, birey ve inanç topluluğu arasında güçlü bir ilişki kurulmuştur. Kuveykırlar genel olarak diğer Hristiyanların kabul ettikleri inanç esaslarını kabul etmekle birlikte bunlara getirdikleri yorumlarla bir takım değişiklikler de yapmışlardır. İsa sonrası dönemde, ilk Havariler Konsili'nden başlayıp MS. IV. yüzyıldaki konsillere kadar tespit edilme süreci devam eden Hristiyanlık inanç esasları, İznik Konsili'nde alınan kararlarla Havariler İnanç Sistemi (Havariler Kredosu)⁶⁹ adıyla kabul edilmiştir. Genel olarak Hristiyan dünyasında kabul edilen bu temel inanç esasları; “*Tanrı'ya (Baba), Kutsal Ruh'un etkisiyle bakire Meryem'den doğmuş olan İsa'ya (Oğul), İsa'nın Pilatus zamanında çarmıha gerilip öldüğüne, gömüldüğüne ve üçüncü gün ölümler arasından dirilerek göğe yükseldiğine, Baba'nın sağına oturduğuna, ölümleri ve dirileri yargılamak için ineceğine, Kutsal Ruh'a, Kutsal Kiliseye, günahların bağışlanacağına, ölümlerin dirileceğine ve sonsuz hayata inanırım*”, şeklindedir (Aydın, 2012, ss. 160-161; Eroğlu, 2015, ss. 156-157; Gündüz, 2019, ss. 120-121; Kurt & Aykıt, 2019, ss. 226-227; Küçük & Tümer, 1993, ss. 251-252).

Kuveykırlar genel olarak Havariler Kredosu'ndaki inanç esaslarını kabul etmişlerdir (Tuke, 1810, ss. 8-9). Bununla birlikte Kuveykır yazarlarından William Bromfield, “*Faith Of The True Christian*” (Gerçek Hristiyanın İnanıcı) adlı çalışmasında yukarıdaki Havariler Kredosu'na işaret ederek bu inanç esaslarının Kuveykırlar için yeterli olmadığını ifade etmiştir. Özellikle tarihsel inancın kimseye faydası olmayacağını vurgulayarak inancın ruhsal boyutunun Kuveykırlarca ön plana çıkarıldığını aktarmıştır. Genel Hristiyanlık inancında yer alan Kutsal Kilise'ye olan bağlılığa da Kuveykırlar yeni bir bakış açısı sunmuştur. (Bu bakış açısını ileride Kilise ile ilgili başlık altında aktarılacaktır.) Dolayısıyla Bromfield, Kuveykırlar için yukarıda aktarılan inanç esaslarına bağlılığın yeterli olmadığını, inanan bireyin asıl yapması gerekenin gerçek bir inançla Mesih'e bağlanmak ve Tanrı yolunda çalışmak olduğunu bildirmiştir (Turner, 1911, ss. 273-275). Kendilerine has bir

⁶⁹ Kitab-ı Mukaddes'te bildirilmiş olan ve İsa sonrası dönemde toplanan konsiller tarafından kabul edilen Hristiyanlığın temel inanç esaslarıdır (Eroğlu, 2015, ss. 156-157; Gündüz, 2017, s. 290).

yorumla kabul ettikleri bu inanç esaslarına bağlılıkla, yeryüzünde Tanrı'nın egemenliğini hâkim kılmak istediklerini ifade eden Kuveykılar, doğruluk ve dürüstlük temeli üzerine inşa edilen bir hayatı amaç edindiklerini belirtmişlerdir. Dolayısıyla Kuveykıların, barışın hâkim olduğu bir dünya için çalıştıkları kaydedilmiştir (*Faith And Practice New York Yearly Meeting*, 2018, s. 10).

Kuveykılar, Yeremya 31: 31-34⁷⁰ e işaret ederek Tanrı'nın Kuveykılar aracılığıyla insanoğluyla yeni bir anlaşma yaptığını iddia etmişlerdir. Buna göre Kuveykılar, uzun zamandır beklenen Mesih'in gelmesine kendilerinin bir kapı açtığına inanmışlardır (Dandelion, 2008, s. 74). Bu bağlamda Fox, amacının tüm insanları diğer din ve inanç sistemlerinden uzaklaştırarak onların, Mesih'in ışığıyla aydınlanmalarını sağlamak olduğunu ifade etmiştir. Fox, bireylere kendi ruhsal performanslarına göre ilerlemelerini tavsiye etmiştir ve böylece asıl olanın Mesih'in ışığının ortaya çıkarılması olduğunu vurgulamıştır. İnsanların ancak inancın ışığıyla sonsuz yaşama kavuşabileceklerine inanan Fox, insanların Tanrı'ya bağlılıkla ışığın çocukları gibi olup yeniden ruhsal bir doğuş yaşayabileceklerini ve böylece Tanrı'nın krallığına girebileceklerini ifade etmiştir (Fox, 1919, s. 47,102-103).

Kuveykılar tarafından ruhsal gelişim, inançlarının en önemli amacı olarak görülmüştür. Bu nedenle, özellikle 1650'li yıllarda Kuveykılar ruhsal gelişimlerini güçlendirmek adına günlük hayatta oldukça az konuşmaya ve içlerine dönük, ruhsal bir yaşantıya sahip olmaya çalışmışlardır. Çünkü Kuveykılar'a göre, kadın ve erkek bedeni bir nevi Tanrı'nın tapınağı şeklinde algılanmıştır. Bu bakış açısına göre, Tanrı'nın ruhu insan bedeni içinde öz olarak yer almakta ve Tanrı bu beden aracılığıyla konuşmaktadır (Dandelion, 2008, s. 74).⁷¹

George Fox öğretisini aktarmaya başladığı, XVII. yüzyılın ortalarında İngiltere'de Katolikler ve neredeyse tüm Protestan mezhepleri inanç noktasında, Teslis ve Asli Günah doktrinlerini benimsemişlerdir. Westminster Meclisi tarafından onaylanan ve İngiltere Kilisesince kabul edilen üç temel doktrin şu şekilde kaydedilmiştir:

1. Tanrı'nın birliğinde tek öz, güç ve sonsuzluk ile birlikte Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olmak üzere üç unsur vardır.

2. Asli Günah, Âdem'den gelir ve Âdem'in soyundan gelen her insan günahkâr olarak doğar.

3. Tanrı önünde yalnızca Rabb'imiz ve kurtarıcımız İsa Mesih'in faziletinden dolayı doğru sayılırız. Bu üç madde, genellikle Katolikler, Baptistler, Presbiteryenler, Episkopallar ve Bağımsızlar tarafından benimsenen o çağın popüler öğretileri olarak kaydedilmiştir (Janney, 1853, s. 421). Kuveykılar genel olarak bu doktrinleri kabul ediyor olmakla birlikte, özellikle Asli Günah'a bakış açıları nedeniyle bu gruplardan ayrı bir konumda yer almışlardır.

Kuveykır öğretisini sistemleştirme yönündeki ilk adım 1656 yılında atılmıştır. Yorkshire'ın güney doğusundaki Balby kentinde yapılan yıllık toplantıda, bu tarihten sonra yazılacak tüm Kuveykır disiplin kitaplarına referans teşkil edecek şöyle bir açıklama kaydedilmiştir: "*Sevgili*

⁷⁰ "İsrail halkıyla ve Yahuda halkıyla Yeni bir antlaşma yapacağım günler geliyor" diyor RAB, 32: "Atalarını Mısır'dan çıkarmak için Ellerinden tuttuğum gün Onlarla yaptığım antlaşmaya benzemeyecek. Onların kocası olmama karşın, Bozdular o antlaşmamı" diyor RAB. 33: "Ama o günlerden sonra İsrail halkıyla Yapacağım antlaşma şudur" diyor RAB, "Yasamı içlerine yerleştirecek, Yüreklerine yazacağım. Ben onların Tanrısı olacağım, Onlar da benim halkım olacak." (Yeremya 31; 31; ayrıca bkz. II. Korintliler, 5: 16- 21).

⁷¹ Ayrıca Bkz. Hezekiel, 3; 27: "Seninle konuştuğumda dilini çözeceğim. Onlara 'Egemen Rab şöyle diyor' diyeceksin."; Hezekiel, 33; 22: "...Rab'bin eli üzerimdeydi, konuşmıyordum. Sabah o yanıma gelmeden Rab dilimi çözdü. Dilim açıldı artık konuşabilirdim."; Matta, 10; 20: "Çünkü konuşan siz değil, aracılığınızla konuşan Babanız'ın Ruhu olacak."

Dostlar! Sizlere uymanız gereken bir takım kurallar sunmuyoruz ancak saf ve kutsal olan ışık, her şeye rehberlik edebilir. Kutsal metinlerden ziyade kutsal ruh bize hayat verir.” Bu mesaj, kaynaklarda yer alan resmi Kuveykır mesajı olarak karşımıza çıkmaktadır (*Faith And Practice New York Yearly Meeting*, 2018, s. 8; Fox, 1901, ss. 182-183; Hallowell, 1870, s. 19).

Kuveykır teolojisinin sistemleşmesi yolunda Fox’un mektuplarının önemli bir etkiye sahip olduğu iddia edilmiştir. Fox, hapis hayatı yaşadığı zamanlarda Tanrı tarafından geldiğini iddia ettiği vahiyleri ve Kuveykır öğretisine dair aktarmak istediği bilgileri mektuplarında yazıya dökmüştür. Kuveykır toplantılarında Fox’un yazdığı bu mektupların okunması üzerine, Kuveykırılar tarafından, sanki Petrus ve Pavlus’un mektuplarının okunduğu Hristiyanlığın ilk yılları tekrar canlandığı şeklinde yorumlar yapılmıştır (Cunningham, 1868, s. 89).

William Smith, 1664’de yazdığı “*A New Catechism*” (Yeni İlmihal) adlı çalışmasında Kuveykır inanç esasları hakkında şu ifadeleri aktarmıştır: “*Kutsal peygamberler ve havariler tarafından Mesih hakkında söylenen her şeyin Kutsal Kitaba göre doğru olduğuna inanıyoruz. Her şeyin Tanrı tarafından yapıldığına ve elçilere Kutsal Kitap tanıklık eder. Babanın daha sonra Oğula verdiği yetkinin Baba’nın isteğine göre yerine getirdiğine inanıyoruz. Yaşam ve kurtuluşla ilgili her şeyin tam ve mükemmel bir şekilde O’nda olduğuna, kendisinin alçakgönüllülükle çarmıhta ölümüne ve ölümden tekrar dirildiğine, O’nun diriliş ve yaşam olduğuna, O’na inanan herkese sonsuz yaşam verdiğine inanıyoruz.*” (Tuke, 1810, ss. 11-12)

Kuveykır öğretilerinin geliştirilmesindeki en önemli adım, George Fox tarafından 1668 tarihinde “*Canons And Institutions*” (London Yearly Meeting (Society of Friends) & George Fox, 1669)⁷² (Kanunlar ve Kurumlar) adlı tavsiye ve düzenlemeleri içeren bir çalışmanın hazırlanması yoluyla atılmıştır. Fox’un bu eseri bu tarihten sonra yazılan tüm Kuveykır disiplin kitapları için temel başvuru kitabı niteliğinde kabul edilmiştir (*Faith And Practice New York Yearly Meeting*, 2018, s. 4; Western Yearly Meeting, 2005, s. 2).

Fox, sistematik bir ilahiyatçı olmadığından Kuveykır teolojisinin erken dönem kaynaklarında çok net ifadelerle yer almadığı kaydedilmiştir. Kendisi bir teoloji kitabı yazmamakla birlikte Fox, doktrin hakkındaki düşüncelerini tutarlı bir şekilde aktarabilmiştir (Dandelion, 2008, s. 16,55; Roberts, 1954, s. 75). Dolayısıyla Kuveykır inanç esaslarını sistematize etmeye çalışan ilk Kuveykırılar, öğretilerini şu şekilde formüle etmişlerdir:

- 1- Mükemmellik doktrinini esas alan bireysel ve evrensel kurtuluş,
- 2- Mesih’in ikinci gelişi ve kuracağı krallığın gerçek olduğu,
- 3- Kuveykırılardan gerçek kilise olduğu ve diğer Hristiyanların da bu yola döneceği,
- 4- Farklı bir rahiplik anlayışının kabulü ile şekilsel ibadetlerin sona erip ruhsal yükseliş için sessizliğin esas alınması,
- 5- Vahiyden sonra ikinci kaynak olarak, vahyi onaylayan bir Kutsal Kitap otoritesinin kabulü,
- 6- Sade kıyafet ve sade konuşmayla inancın aktarılması,
- 7- Mesih’in ikinci gelişine kadar siyasi yapı ile uyum içinde olma.

⁷² <https://quod.lib.umich.edu/e/eebo2/A40127.0001.001?rgn=main;view=fulltext>. (23.02.2022)

İlk Kuveykırılar tarafından aktarılan bu inanç esaslarının ayrıntısı hakkında tam bir netlik olmadığı, bazı kısımların muallak kaldığı, Kuveykır teolojisi üzerine yazdığı kitabında Pink Dandelion tarafından belirtilmiştir. Bu esaslara göre Kuveykırılar, Tanrı'nın dünya planında diğer Hristiyan gruplara kıyasla oldukça ileri bir konumda olduklarına inanmışlardır (Dandelion, 2008, ss. 55-56). Fox'un 1659'da kaleme aldığı bir yazısında, “*Biz kraliyet soyundan geliyoruz, seçilmiş ve değerliyiz*” ifadesi, bu düşüncelerini desteklemektedir. Fox, devamında kendilerinin yeryüzünde Tanrı'ya gece-gündüz hizmet eden Tanrı'nın ev halkı, dünyanın manevi yapıcıları ve doğruluğun vaizleri olduklarını ifade etmiştir. Ona göre Mesih, kraliyet tohumudur ve kendisine inananları Tanrı'nın egemenliğine götürür (Roberts, 1954, s. 180).

Fox ve ilk Kuveykır öncüler tarafından, Kuveykır öğretisi üzerine yukarıda aktardığımız şekilde yazılanlar olmakla birlikte Kuveykır öğretisi hakkında tüm yazılanları derli toplu bir şekilde biraraya getirerek sistematize eden ilk isim Barclay olarak kaydedilmiştir (Cunningham, 1868, s. 89). Dolayısıyla, Fox'un deneyimsel olarak tanımladığı Kuveykır öğretisi, Barclay tarafından teolojik anlamda geliştirilmiştir (Anderson, 2007, s. 3).

Kuveykırılar arasında Barclay o kadar etkin bir konuma sahip olmuştur ki, onun tarafından hazırlanan bu inanç esasları, zamanla tüm Kuveykırılar tarafından kabul görmüştür. Hatta Kuveykır tarihçiler tarafından, Pavlus ve Augustine'nin⁷³ (354- 430) Hristiyanlık için yaptıklarını, Barclay Kuveykır inancı için yapmıştır yönünde yorumlar dile getirilmiştir. Barclay, 1676 tarihinde yazdığı “*Apology*” (Savunma) adlı çalışmasında (Barclay, 1848), Kuveykır inanç esaslarını kendine göre toplayarak on beş madde şeklinde ayrıntılı olarak aktarmıştır. Dolayısıyla Kuveykırılıların, on iki maddelik Havariler Kredosu'ndan ziyade, bu on beş maddelik Kuveykır inanç esaslarını kabul ettikleri görülmektedir. Önde gelen Kuveykır yazarlarından Cunningham ise, “*The Quakers*” (Kuveykırılar) adlı çalışmasında Barclay'in kitabındaki inanç esaslarını aşağıdaki şekilde özetlemiştir:

- 1- Mutluluğun kaynağı Tanrı'nın gerçek bilgisinden gelir.
- 2- Tanrı'nın gerçek bilgisine Kutsal Ruh aracılığıyla ulaşılabilir. Bu ilahi-işsel vahiy, peygamberler ve havarilere geldiği gibi aynı şekilde hâlâ devam etmektedir. Kutsal Ruh'un etkisiyle bireyin ruhunda ortaya çıkan ilham, *anında ortaya çıkan ilham (immediate revelation)* dır. Ayrıca Kutsal Ruh'un ilhamıyla gelen bilgiler, Kutsal Kitap ile akla aykırı değil, aksine birbirlerini destekleyicidirler.
- 3- Kutsal Kitap Tanrı'nın ruhunun açığa çıkmış halidir. Bununla birlikte onlar sadece bize ulaşan görünen bir kısımdır, ilahi gerçeğin en yüksek kaynağı olarak kabul edilmemelidir.
- 4- Tüm insanlık Tanrı'nın karşısında içsel bir düşüş yaşamış ve ölmüştür.
- 5- Tanrı, Oğlunu dünyaya gelen her insanı aydınlatması için ışık olarak göndermiştir.
- 6- Mesih'in kurtarıcılığı evrenseldir. Müjde gerçeğini bilmeyenleri bile kapsar.
- 7- İç ışığa kendini açanların hepsinde kutsal ve saf bir ruhsal doğum gerçekleşir.

⁷³ Augustine hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Matthews, 2005, s. 113.

8- Ruhen yenilenmiş olanlar günden kurtulmuştur. Ruhen özgür olanlar bu yönüyle mükemmeldir.

9- Ruhsal aydınlanma yolunda ilerlemiş olanların bu halden biraz uzaklaşması mümkündür, ancak bu sapma bireyin ulaştığı mükemmelliğin etkisiyle yüksek bir oranda olmayacaktır.

10- Kalplerindeki ilahi ışığı Tanrı'nın armağanı olarak almış olan herkes kutsal şeylere hizmet edebilir ve bunu içtenlikle yapması gerekir.

11- Gerçek ibadet, Kutsal Ruh'un insanın içine akmasıyla gerçekleşir.

12- Yahya'nın vaftizi semboliktir. Çocukların suyla vaftiz edilmesi, Kutsal Kitap'ta geçmeyen insanlar tarafından sonradan gelenek haline getirilen manevi bir uygulamadır.

13- Mesih'in havarileriyle ekmeği bölmesi sembolik bir şeydir. Mesih'in bedeninin ve kanının birleşmesi içsel-ruhsal bir durumdur.

14- Hiçbir insan otoritesinin bireyin vicdanını zorlamaya hakkı yoktur. Vicdan, Tanrı'ya bağlıdır. Hiç kimse vicdanını bahane ederek toplum refahına aykırı bir davranışta bulunamaz.

15- Dinin amacı, insanı dünyanın etkisinden kurtarmak ve Tanrı ile içsel birliğe yönlendirmektir. Bu nedenle, dünyanın boş adetleri ve zevkleri terk edilmelidir (Barclay, 1848, ss. 25-28; 28-72; 72-97; 97-109; 109-188; 188-229; 229-249; 249-256; 256-321; 321-380; 380-413; 413-450; 450-474; 474-527).

Cunningham bu maddeleri aktardıktan sonra, tüm bu maddelerin kendisinden doğduğu, inanç esaslarının kök doktrinini, *anında ortaya çıkan ilham (immediate revelation)* doktrini olarak tanımlamıştır. Bunu da, Tanrı'nın tüm insanların kalbinde kendisini açığa çıkarması şeklinde açıklamıştır. Bu bağlamda Mesih, dünyaya gelen her insanı aydınlatan ışık, Kutsal Ruh da en büyük öğretmendir. Ayrıca Cunningham, Kuveykırlar'a göre, insan kalbine doğan bu ilhamın sadece peygamber ve havarilerle sınırlı olmadığını, her insana aynı şekilde ulaşabileceğinin kabul edildiğini ifade etmiştir (Cunningham, 1868, ss. 90-91). William Wistar Comfort, bu doktrini *devam eden vahiy (continuing revelation)* doktrini şeklinde tanımlamıştır. Comfort, bu doktrini benimseyen Kuveykırların, inançlarını evrensel ve ebedi kabul ettiklerini ifade etmiştir. Ayrıca Comfort, Kuveykırların kendilerini klasik Hristiyanlık anlayışının yeni bir adla ortaya çıkışı şeklinde tanımladıklarını da iddia etmiştir (Comfort, 2007, s. 83).

William Penn de bu doktrinin, Kuveykırların temel doktrini olarak kabul edildiğini belirtmiştir. Penn yukarıdaki terimi kabul etmekle birlikte kendisi bu terimi, *kendisinden büyüyen ve dallanan güzel doktrinler ağacının kökü (the root of the goodly tree of doctrines)* şeklinde açıklamıştır (Wilkinson, 1836, s. 22,28). Rachel King ise Fox'un, İncil'de yer almayan hiçbir inanç, doktrin ve ilkeyi kabul etmediğini belirterek, burada bahsi geçen doğrudan ilham doktrininin İncil'in özüyle bağlantılı olduğunu kendisinin de kabul ederek çalışmasına esas aldığını vurgulamıştır (Roberts, 1954, s. 81). John Wilkinson da yukarıdaki yazarların söylemlerini doğrulayarak bahsi geçen doktrininin, Kuveykırların temel doktrini olduğunu kabul etmiştir. Ayrıca Wilkinson, *inward light* veya *inward and immediate revelation* şeklinde ifade edilsin fark etmeksizin burada kastedilenin, *İç Işık* olduğunu vurgulamıştır (Wilkinson, 1836, s. 28). Dandelion da aynı şekilde, İsa'nın otantik maneviyatın içselliğini ortaya çıkardığını ve doğrudan vahyin insan kalbine doğuşunu

vaaz ettiğini savunmuştur (Dandelion, 2008, s. 37). Kuveykırklar tarafından inançlarının özü şeklinde aktarılan bu *İç Işık* doktrininin (Hancock, 1859, s. 19) Yuhanna İncili'nden esinlenerek geliştirildiği kaydedilmiştir (Roberts, 1954, s. 96).

Barclay, bahsi geçen kitabında ayrıca Kuveykır inancının temel esaslarından kabul edilen *İç Işık Doktrini* ve *Tanrı ile İletişimin Evrenselliği* doktrinlerini de açıklamıştır (Dandelion, 2008, s. 23). Bu iki doktrinin, Kuveykır inancını diğer teolojik yaklaşımlardan ayırdığını söyleyebiliriz. Buradaki mükemmellik doktriniyle kastedilen, genel Hristiyanlık anlayışının temeli kabul edilen asli günah düşüncesi yerine, İsa'yla ruhsal bütünleşmenin kişiyi ruhen mükemmelleştirdiği fikridir. (Bu doktrin, kurtuluş doktriniyle bağlantısı nedeniyle ileride tekrar ele alınacaktır.) Bunun ilk örneğinin Fox'un yaşadığını iddia ettiği ilk vizyon deneyiminde görüldüğü kabul edilmiştir. Fox'un iddiasına göre, bu vizyon esnasında Tanrı kendisine seslenmiş ve Mesih'in gücü ile Mesih'in ışığında, Tanrı'ya sadık olanların Âdem'in düşüşten önceki hâline gelebileceklerini söylemiştir. Fox, bu deneyimden hareketle herhangi bir sınırlama olmaksızın evrensel bir şekilde bireyin Tanrı ile iletişiminin mümkün olduğunu ve bunu gerçekleştiren kişinin de mükemmellik seviyesine yükselebileceğini bildirmiştir. (Mesih inancından habersiz olanlar bile buna dâhil kabul edilmiştir ki bu konunun ayrıntısı kurtuluş konusunda verilecektir.) Fox şahsi deneyiminde, Âdem'in düşüşten önceki masumiyetine ulaşmakla birlikte yaratılışın bilgisinin kendisine verildiğini de vurgulamıştır. Ayrıca eşyanın hakikati bilgisinin de açıldığını yani, her şeyin özelliğine göre nasıl isimlendirildiğinin kendisine gösterildiğini ifade etmiştir (Nickalls, 1975, s. 27).

Barclay'in Apology'sinin ilerleyen süreçte Kuveykır toplantılarında bir başvuru kitabı olarak kullanıldığı bildirilmiştir. Örneğin, 1748 tarihinde Londra'da düzenlenen Kuveykırkların yıllık toplantısına Barclay'in Apolpgy'sinin bir nüshasının gönderildiği kayıtlarda yer almıştır. Ayrıca Antony Benezet, 1780 tarihli "*Short Account Of The People Called Quakers*" (Kuveykırklar Üzerine Kısa Bir Değerlendirme) adlı çalışmasında, yazdıklarını Barclay'in aktardığı öğretilere dayandığını vurgulamıştır. Dolayısıyla Barclay'in bu çalışması Kuveykırklar üzerine kayda geçirilen eserler arasında temel bir eser konumunda değerlendirilmiştir (Turner, 1911, s. 281).

Barclay'den sonra Kuveykır teolojisi üzerine çalışma yapan en önemli isim Henry Tuke olarak karşımıza çıkmaktadır. Henry Tuke, 1801'de "*The Faith Of The People Called Quakers In Our Lord And Saviour Jesus Christ*" (Tuke, 1810) (Kralımız ve Kurtarıcımız İsa Mesih'te Kuveykır İnancı) adlı eserini, 1805'te ise Kuveykırklar'a yönelik olarak yazdığı "*The Principles Of Religion*" (Tuke, 1880) (Dinin Prensipleri) adlı çalışmasını yayınlamıştır. XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, on iki baskısı yapılmış olan Tuke'un bu kitabının bulunmadığı tek bir Kuveykır evin dahi kalmadığı yönünde yorumlar yapılmıştır. Tuke, kitabında özellikle İsa'nın ilk gelişi ve çarmıhta kurban oluşu konusu üzerinde yoğunlaşmıştır. XIX. yüzyıla geçişle birlikte Kuveykır düşüncesinde bazı değişikliklerin görüldüğü kaydedilmiştir. Örneğin, 1806 tarihinde gerçekleştirilen Philadelphia ve Baltimore yıllık toplantılarında, İsa'nın tanrısallığını ve Kutsal Kitapların doğruluğunu sorgulamanın suç olduğuna karar verilmiştir (Dandelion, 2008, s. 58). Bu dönemdeki asıl köklü değişim ise, Kuveykır düşüncesini etkisi altına alan Evanjelizm akımı olarak gösterilmiştir (Dandelion, 2008, s. 27).

Kuveykır inanç esasları ve gelişimini günümüze taşıyan en önemli kaynağın Kuveykır yıllık toplantıları olduğu, Faith And Practice adlı Kuveykır toplantı kayıtlarını içeren kitapta bildirilmiştir. Bu kitap, Amerika'daki Kuveykırklarca ilk dönemlerden bu yana gerçekleştirilen yıllık toplantılar

sonucu “*Western Yearly Meeting*” (Yıllık Batı Toplantısı) adlı bir disiplin kitabı şeklinde oluşturulmuştur. Kuveykır inanç esasları ve uygulamalarına dair bilgilerin aktarıldığı bu kitabın 1955 tarihindeki baskısına, “*Faith and Practice*” başlığı eklenmiş ve günümüze dek kullanılan temel Kuveykır disiplin kitabı olarak kabul edilmiştir (Western Yearly Meeting, 2005, s. 2). Bahsi geçen kitabın, 1960, 1972, 1974, 1979, 1983, 1988, 1995, 1997, 2001, 2005, 2007, 2009, 2011, 2013, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 ve 2020 tarihli basımları da bulunmaktadır.(Faith and practice, 2019; <https://nyym.org/faith-and-practice-28.05.2022>; <https://www.bym-rsf.org/publications/fandp/home.html>- 28.05.2022).

3.1.1. Teslis İnancı

Teslis, Hristiyan inanç esaslarının temelini oluşturmaktadır. İznik ve İstanbul konsilleriyle son halini alan inanç esaslarıyla Hristiyanlık, Teslis’in onaylanmasıyla, içinden çıktığı ve monoteist karakter gösteren Yahudilik’ten farklı bir çizgiye kaymıştır (A. Historical Scientist, 1887, s. XIV-XV; Aykıt & Kurt, 2019, s. 257; Eroğlu, 2015, ss. 156-157; Küçük & Tümer, 1993, s. 253). İsa’nın Tanrılaştırılması süreci içerisinde Hristiyanlığın, yayıldığı coğrafyada hâkim olan inanç ve kültürlerin etkisi altına girdiği iddia edilmiştir. Özellikle Yunan mitolojisindeki (Zeus-Hera-Apollo) Tanrı anlayışının etkisi vurgulanırken, teslis doktrininin Hinduizm inancı (Brahma-Vişnu-Şiva), Mısır (Osiris-İsis-Horus) ve Sümerler’e (Anu-Enlil-Ea) kadar uzanan köklerine de dikkat çekilmiştir (Aykıt & Kurt, 2019, s. 257; Küçük & Tümer, 1993, s. 253; Waardenburg, 2011, s. 40/548).

Hristiyanlık inancına göre, teslis bağlamındaki Baba, Oğul ve Kutsal Ruh aynı öze sahip olan fakat farklı işlevleri yerine getiren üç uknumu ifade etmektedir. Bu sisteme göre, Baba’nın en önde gelen fonksiyonu, evreni yaratmaktır. Oğulunki, çarmıhta kendini feda ederek insanlığı Asli Günah’tan kurtarmaktır. Kutsal Ruh’un en önde gelen fonksiyonu ise, manevi bir güç olarak insanların kalbine ilahi sevgiyi yerleştirmek, diğer bir deyişle insanı kutsamaktır. Hristiyanlar bunu, üçlükte birlik veya birlikte üçlük şeklinde ifade etmektedirler. Buna göre teslisin her bir uknumu, Tanrısal öze aynı şekilde sahip kabul edilmiştir (Aydın, 2012, ss. 159-160; Aykıt & Kurt, 2019, s. 256; Waardenburg, 2011, s. 40/578).

İsa, İncil bağlamında değerlendirildiğinde, “*Ben ve Baba biriz*”(Yuhanna, 10:30), “*Tanrı’nın Oğlu*” (Yuhanna, 1: 34, 49; 10: 36; 11: 27; 20: 31), “*Baba*” (Markos, 11: 26; 13: 32; 14: 36; Luka, 2: 49; 10: 21- 22; 11: 13; Yuhanna, 1: 14, 18; 2: 16; 3: 35; 4: 21, 23; 5: 19- 23) gibi ifadeler, Teslis’e delil olarak gösterilmiştir. Bununla birlikte İsa için kullanılan “*peygamber*” (Yuhanna, 4: 19; 4: 44; 6: 14; 7: 40; 9: 17), ve “*insanoğlu*”(Matta, 9: 6; 10: 23; 12: 8, 40; 13: 41; Markos, 2: 10- 11; 8: 31, 38; 9: 9, 12, 31; 13: 26, 27, 29; 14: 21, 41, 62; Luka, 5: 24; 6: 5, 22; 9: 22, 26; 12: 10, 40; 17: 22- 30; 18: 8, 31; 21: 27; 22: 69; Yuhanna, 1: 51; 3: 13- 14; 5: 27; 6: 27, 53, 62; 8: 28; 9: 35; 12: 23, 34; 13: 31; İbraniler’e Mektup, 2: 6; Vahiy, 1: 13; 14: 14), şeklindeki hitaplar ise, onun insanlara rehberlik etmek üzere gelen bir insan, bir peygamber olduğunun delilleri olarak görülmüştür. Ayrıca Sinoptik kabul edilen Matta, Markos ve Luka İncilleri’nde Teslis’e işaret eden net ifadeler yer almamıştır. Bu bağlamda Matta İncili’nde yer alan, “*Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh’un adıyla vaftiz edin*”(Matta, 28:19) sözünün de, metnin ilk halinde yer almadığı, Teslis inancının ortaya çıkışından sonra metne ilave edildiği yönünde yorumlar yapılmıştır (Eroğlu, 2015, ss. 155-156).

Hristiyanlara göre Teslis, akılla açıklanabilecek bir şey değil ancak ilham yoluyla anlaşılacak ilahi bir sırdır. Dolayısıyla Teslis'i aklen açıklamakta zorluk çeken Hristiyanlar, bunu "izah edilmesi zor, fakat inanılması gereken bir sır", "gizem" olarak tanımlamışlardır (A. Historical Scientist, 1887, s. 379; Aykıt & Kurt, 2019, s. 256; Eroğlu, 2015, s. 158; Küçük & Tümer, 1993, s. 253; Waardenburg, 2011, s. 40/549).

Kitab-ı Mukades'te ne kelime ne de doktrin olarak yer almayan teslisin, kavram olarak ilk defa Antakyalı Teofilos tarafından Yunanca "Trias" şeklinde yaklaşık 180 yıllarında kullanıldığı kaydedilmiştir (Küçük & Tümer, 1993, s. 253; Waardenburg, 2011, s. 40/548). Teslis doktrini şeklinde sistemleştirilmesinin ise IV. yüzyılın başlarında Athanasius tarafından gerçekleştirildiği bildirilmiştir (Aykıt & Kurt, 2019, s. 257; Waardenburg, 2011, s. 40/548). Kuveykirlara göre Kutsal yazılar, Kutsal Ruh'un değişmeyen ilhamıyla kaydedilmiştir. Athanasius'un teslis doktrinini, Kutsal Ruh'un ilhamı ile karşılaştıran Kuveykirlar, bunu yanılabilir bir ölümlünün hatalı yorumu şeklinde değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla Kuveykirlar, vicdan sahibi herkesin, sonradan ortaya çıkarılan bu doktrini inkâr edebileceğini belirtmişlerdir (Marsh, 1881, ss. 413-414).

Kuveykirların Teslis inancına bakışı, diğer Hristiyanlardan farklı olarak Kutsal Kitap merkezli olarak gelişmiştir. Kuveykirlar, "Trinity" (Teslis) teriminin Kutsal Kitap içerisinde yer almadığını⁷⁴ delil göstererek bunu dini bir terim olarak kabul etmemişlerdir. Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'a inanmakla birlikte üçlü birlik kavramını reddeden Kuveykirlar, ne yazılarında ne de konuşma dilinde bu terimi kullanmamışlardır (Janney, 1853, ss. 421-422). Kuveykirlar bu terimin, Tanrı tarafından bildirilen bir tanımlama olmayıp insanlar tarafından İsa'dan uzun zaman sonra oluşturulduğunu iddia etmişlerdir. Buna delil olarak, ne ilk dönem Hristiyan azizlerinden Justin Martyr, Irenus, Tertullian ve Grijgen'in yazılarında ne de Hristiyanlığın ilk üç yüzyıl yılındaki tanınmış Kilise Babalarının yazılarında Teslis teriminin yer almadığını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla Kuveykır yazarları Teslis'i, İncil dışı bir kavram olarak düşünmüşler ve hakkında fazla konuşmamışlardır. İlk dönem Kuveykır yazarlarından Barclay, Apoloji adlı eserinde Teslis kavramından hiç bahsetmemiştir. William Penn, Isaac Pennington ve John Crook da yazılarında kavram olarak Teslis'ten bahsetmemiştir. Son dönem Kuveykır yazarlarından Henry Tuke da Teslis doktrinini, İsa'dan yaklaşık üç yüz yıl sonra ortaya çıkarıldığını belirterek bu kavramın nadiren kullanılmasının daha uygun olacağını açıklamıştır. İnsanın sınırlı algısıyla ilahi olanı algılamasının zor olduğunu ifade eden Tuke, bu noktada Kutsal Kitap'ın esas alınmasının en doğru yol olacağını vurgulamıştır (Barbour, 1964, s. 145; Clarkson, 1806, s. II/276-278). Bu bağlamda, Kuveykirlar tarafından da gizemli olduğu kabul edilen bu konu hakkında fikir yürütmek uygun görülmemiştir (Cunningham, 1868, s. 78; Turner, 1911, s. 348). Kısaca Baba yaratıcı, Oğul kurtarıcı, Kutsal Ruh da takdis edici olarak kabul edilmiştir (Aykıt & Kurt, 2019, ss. 256-257; Waardenburg, 2011, s. 40/548).

Kuveykirlar tarafından teslis, kavram olarak kabul edilmemiş olmakla birlikte, Kuveykirlar Baba olarak tanımladıkları Tanrı'yı, İsa Mesih'i ve Kutsal Ruh'u kabul ettiklerini ifade etmişlerdir. Kuveykirlar, Yeni Ahit'te geçen, "Baba'yı onurlandıran, ondan çıkan Oğlu onurlandırır ve o Ruh'u inkâr eden, hem Baba'yı hem de Oğul'u inkâr eder." (Yuhanna, 5:23) sözünü üçlü birliği kabul

⁷⁴ Kitab-ı Mukaddes'te Matta, 28: 19 ve Pavlus'un Korintoslular'a II. Mektubu 13: 13- 14 dışında hiçbir yerde Baba, Oğul ve Kutsal Ruh kavramları birlikte geçmemektedir (Cunningham, 1868, s. 78; Küçük & Tümer, 1993, s. 252; Roberts, 1954, s. 80; Turner, 1911, s. 230,389; Waardenburg, 2011, s. 40/548).

ettiklerinin delili olarak bildirmişlerdir (Clarkson, 1806, s. II/278; Janney, 1853, ss. 422-423; Marsh, 1881, s. 412). Kuveykırlar tarafından üçlü birliği oluşturan unsurların, bireysel tecrübeler yoluyla hissedildiğine inanılmıştır. Kuveykırlar tarafından 1648 yılında Fox'un kendi ruh dünyasında yaşadığı deneyim, bunun en güçlü delili olarak kabul edilmiştir. İlerleyen süreçte benzer deneyimlerin diğer Kuveykır üyelerce de yaşandığı iddia edilmiştir (Morries, 2010, s. 46). Ayrıca Kuveykır inancına göre, Yuhanna İncili'nin başında *"Başlangıçta söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi..."* (Yuhanna, 1: 1) sözleriyle aktarıldığı üzere yaratılış, İsa'nın da (Söz) dâhil olduğu üçlü birlik tarafından gerçekleştirilmiştir (Eroğlu, 2015, ss. 158-159; Gündüz, 2019, ss. 122-123).

Yukarıda ismi zikredilen yazarlar da Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'u tek bir doğaya sahip bir bütünün unsurları olarak tanımlamışlardır. William Penn, özellikle Kuveykırların Kutsal metinlere bağlılığına vurgu yaparken, Isaac Pennigton, Kuveykırlara göre bu üç unsurun özde bir olduğunu ifade etmiştir. Pennington bu noktada Mesih'in Philip'e söylediği *"Onlardan herhangi birini tanıyan ve gören hepsini bilir. Babayı gördüm."* sözünü delil göstermiştir. John Crook ise Kuveykırların, yalnızca Gerçeğin Ruhu tarafından tanık olunan, İsa Mesih'in Babası olan tek bir Tanrı'yı kabul ettiklerini ve bu üçünü bir olarak tanımladıklarını bildirmiştir (Marsh, 1881, s. 412).

Önemli Kuveykır yazarlarından William Sewel, Kuveykır doktrinini, *"Baba, Söz ve Kutsal Ruh, ilahi olarak ayrılmaz, tek, gerçek, yaşayan ve sonsuz Tanrı sonsuza dek kutsanmış birdir."* sözüyle ifade etmiştir (Cunningham, 1868, s. 78). George Whitead ve William Penn'in 1671'de birlikte yazdıkları *"A Serious Apology"* (Gerçek Bir Savunma) adlı eserde, teslis doktrinine vurgu yapan Kuveykır inancını şu ifadelerle aktarmışlardır: *"Her şeye gücü yeten, her şeyin yaratıcısı olan Ebedi Ruh'a, Kutsal Yüce Tanrı'ya inanıyoruz. Tek Oğlu olan Rab İsa Mesih'te özünün görüntüsünü ifade eder. Beden alan, dünyada olan Mesih, hayatta, doktrinde, mucizelerde, ölümden, dirilişte, yükselişte ve arabuluculukta Tanrı'nın iradesini mükemmel bir şekilde yaptı ve yapmaya devam ediyor... Herkese fayda sağlamak için verilen Baba ve Oğul'dan çıkan tek bir Kutsal Ruh'a inanıyoruz. Bu üçü, Alfa ve Omega, ilk ve son olan, her şeyin üzerinde Tanrı, sonsuza dek kutsanmış olan Bir'dir. Amin."* (Tuke, 1880, s. 12)

Barbados Konseyi'ne sunulan inanç beyannamesinde de Kuveykırların Musa'ya Sina dağında verilen On Emir başta olmak üzere Kutsal Kitap'ta aktarılan bütün inanç esaslarını aynen kabul ettikleri ifade edilmiştir. Burada, Kuveykırların özellikle Kutsal Kitaba son derece bağlı oldukları vurgulanmıştır. Bu bağlamda Kuveykırların, bu beyannamede ayrıntılı şekilde aktardıkları inanç esaslarında özetle, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh hakkında havariler tarafından söylenen her şeyin, Kutsal Kitap merkezli olarak kabul edildiği bildirilmiştir (Tuke, 1810, ss. 7-10).

Kuveykırların teslisin unsurlarını ayrı ayrı kabul ettikleri ifade edilirken, Kutsal Ruh'u, Baba ve Oğul gibi bir şahsiyet olarak kabul etmedikleri, dolayısıyla bunun, teslis inancını kabul etmemelerinin sebebi olduğu yönünde bir iddia kaydedilmiştir. Bu iddiaya göre Kuveykırlar, tek bir Tanrı'nın var olduğuna, Mesih'in O'nun Oğlu olduğuna inanırlar. Kutsal Ruh'a ise, insanları etkileyen Tanrı'dan gelen bir öz şeklinde inanmaktadırlar (Watson, 1860, s. 5). Kuveykır inancına dair yazılan eserlerdeki aktarımlar ve Fox'un ifadeleriyle karşılaştırıldığında farklı bir yaklaşım olan bu değerlendirme, zayıf bir yorum olarak kaynaklarda yerini almıştır. Yukarıdaki anlatımlara ek olarak Fox ile bir rahip arasında geçen şu diyalogu bu noktada delil gösterebiliriz: Rahip Ferguson'un *"Mesih ve Baba ve Kutsal Ruh'un bir olmadığını, ancak üç, dolayısıyla farklı olduklarını"* iddia etmesi üzerine Goerge Fox'un, *"Bu, 'Ben ve Babam biriz' diyen Mesih'in doktrinini reddetmektir;*

Kutsal Ruh, Baba ve Oğul'dan gelir ve o Kutsal Ruh tarafından tasarlandı ve hepsi birdir ve farklı değil, birlik içinde birdir; ondan çıkan, azizleri tüm gerçeğe götürür. Gerçeğin ruhundan verilmişti ve bu yüzden gerçeğin babası olan Tanrı'ya yani geldiği yere geri dönüyor” sözleriyle karşılık verdiği kaydedilmiştir (Janney, 1853, s. 422).

Kuveykırların son dönem inanç bildirilerine baktığımızda karşımıza çıkan, 1887 Gurneyite Richmond İnanç Beyannamesi'nde, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un, ebedi Tanrı katında bir olduğu kaydedilmiştir. Bolivya'da 2001 tarihinde gerçekleştirilen, Evanjelist Dostlar Kilisesi Yıllık Toplantısındaki inanç beyannamesinde de benzer şekilde, *“Tanrı üçlüdür, Mesih Tanrısaldır, Kutsal Yazılar ilahi ilhamla verilmiştir...”* ifadeleri yer almıştır (Dandelion, 2008, ss. 59-60). Kuveykır doktrinleri, uygulama ve disiplin kitabı olarak bilinen *“London Yearly Meeting”* (Londra Yıllık Toplantısı) kitabında da aynı şekilde üçlü birlik doktrininin kabul edildiği bildirilmiştir (Bronner, 1990, s. 357).

3.1.2. Tanrı (Baba)

Hristiyanlıkta Teslis inancının ilk ve asıl unsuru Baba'dır. Teslisin ilk unsuru olan Baba ifadesi, Hristiyanların kutsal kitabı kabul edilen Sinoptik İnciller'de (Matta-Markos-Luka İncilleri)(Aykıt & Kurt, 2019, s. 263; Gündüz, 2019, ss. 118-119) geçtiği şekliyle, Yahudiler'in kutsal kitabı Tanah'ın (Eski Ahid) bazı bölümlerinde de geçmektedir. İnciller'deki en yaygın kullanımı *“Göklerdeki Babamız”* şeklindedir (Matta, 5:16; 5:45, 6:1).

Hristiyan inancına göre Baba, göklerin, yerin ve ikisi arasında var olan her şeyin yaratıcısıdır. O, yalnız görünen varlıklar değil melekler ve görünmeyen diğer varlıkların da yaratıcısı, olmuş ve olacak her şeyi bilendir. Yaratılış Baba tarafından gerçekleştirildiği için O'nun tüm yaratılanlardan önce ilk var olan olduğu kabul edilmektedir (Eroğlu, 2015, ss. 158-159; Gündüz, 2019, ss. 122-123).

Hristiyanlık inancına göre Baba, sonsuz sevginin kaynağıdır. Bu sevgiyi, İsa'yı insan bedeninde, oğlu sıfatıyla dünyaya göndererek göstermiştir. İsa, Âdem'le birlikte insanlığa yayılmış olan Asli Günah'tan, çarmıhta ölmek suretiyle tüm insanlığı temizleyerek bu sevgiyi ispatlamıştır. Dolayısıyla bu öz sevginin, Teslis'in diğer unsurları kabul edilen İsa (Oğul) ve Kutsal Ruh'ta da, Baba'da olduğu gibi bulunduğu kabul edilmektedir (Eroğlu, 2015, ss. 158-159; Gündüz, 2019, ss. 122-123; Küçük & Tümer, 1993, ss. 253-254; Western Yearly Meeting, 2005, s. 10).

Hristiyanlık düşüncesinde Tanrı'nın insanı kendi suretinde yarattığının ifade edilmesi, bireyin ruhsal tekâmülünde etkili bir güç olarak yorumlanmıştır (Eroğlu, 2015, s. 158). Kuveykır anlayışının merkezinde de kişinin ruhsal tekâmülünün yer aldığını vurgulayan Fox, Tanrı'nın ancak vahiy yoluyla bilinebileceğini ifade etmiştir. Buna göre, Tanrı'ya ait bilgi ancak Tanrı aracılığıyla insana bildirilmektedir. Manevi akışın insandan Tanrı'ya doğru değil, Tanrı'dan insana doğru gerçekleştiği iddia edilmiştir. Dolayısıyla vahiy, insanın kutsal olanı algılamasıdır (Roberts, 1954, ss. 75-77). Bu bağlamda Kuveykırlar Tanrı'nın, peygamberler ve havariler başta olmak üzere tarih boyunca insanlara, çeşitli sesler, görüntüler, rüyalar veya kalpte doğan hisler yoluyla vahyettiğine inanmışlardır. Ayrıca bu vahiy bilgisinin Kutsal Kitap'la ve insan aklıyla kesin bir uyum içerisinde olması gerektiğini de vurgulamışlardır (Barclay, 1848, s. 13).

Mesih'te var olan kutsallığın da yine vahiy yoluyla algılanabileceğini ifade eden Kuveykırlar, Mesih'in gerek dünyevi yaşantısının gerek ölümden dirilişiyle birlikte gerçekleşen tanrısallığının kavranmasının da ancak Tanrı'dan gelen vahiy yoluyla mümkün olabileceğini savunmuşlardır

(Roberts, 1954, s. 87). Ayrıca Fox, bilgelik ve ruhsal rehberliğin vahiy yoluyla kişiye ulaşacağını iddia etmiştir. Bireysel tecrübe yoluyla Tanrı'yla bağlantı kurduğunu ve Tanrı'nın kendisine seslendiğini bildiren Fox, bu tecrübenin dileyen herkes için mümkün olduğunu vurgulamıştır. Böylece karanlık içindeki insan ruhu Mesih'in ışığıyla aydınlanacaktır (Dandelion, 2008, s. 5; Turner, 1911, ss. 44-45).

İlk Kuveykılar İncil'deki Tanrı sözüyle Tanrı kabul edilen Mesih'in sözlerini ayırmaya dikkat etmişlerdir. Bu konuda William Penn şu açıklamayı yapmıştır: “*Kutsal Yazıların, Tanrı'nın kutsal adamlarının yüreklerinde hareket eden Kutsal Ruh tarafından verilen ve yazıldığı çağlarda Tanrı'nın aklının ve iradesinin bir beyanını içerdiğine inanıyoruz.*” (Comfort, 2007, s. 67)

Fox'la birlikte ilk Kuveykılara göre, insanları Mesih'in ışığıyla ruhsal olarak dönüştüren Tanrı'dır. Diğer taraftan bu dönüşümü sağlayanın Kutsal Ruh'un ilhamı olduğu da ifade edilmektedir. Dolayısıyla Kuveykılar tarafından bu üçlü birliği oluşturan unsurların net olarak ayrılamadığı, bir bütün olarak algılandığı vurgulanmaktadır. Bununla birlikte Kuveykır inancının en önemli yansıması olan bireysel deneyimlerde, Tanrı'dan gelen ilham esas kabul edilmiştir. Kuveykılar, bu bireysel deneyimler yoluyla, Tanrı tarafından kendilerine yaratılışın bilgisinin verildiğini ve eşyanın ardındaki hakikate ulaştıklarını bildirmişlerdir (Morries, 2010, s. 46).

Kuveykılar Tanrı'nın ruhunun, insanın ruhsal kurtuluşunu sağlayan yani, manevi olarak yeniden doğuşunu ve ruhsal tekâmülünü gerçekleştirmesine destek olarak mükemmelliğe ulaşmasını sağlayan içsel gücü, *İçer Light veya Inward Light veya Light Within (İç Işık-İçsel Işık veya Mesih Işığı)* şeklinde tanımlamışlardır (Comfort, 2007, s. 64). İncil'de geçen, “*Tanrı'dan doğmuş olan, günah işlemez. Çünkü Tanrı'nın tohumu onda yaşar. Tanrı'dan doğmuş olduğu için günah işleyemez.*” (Yuhanna'nın 1. Mektubu, 3:9) ifadesini bu kabullerine delil göstermişlerdir (Clarkson, 1806, s. II/173-175).

Kuveykılara göre *İç Işık*, insanın Tanrı ile bağlantısını kuran ve Tanrı ile kurduğu bu bağlantı sonucu yaşayacağı ruhsal deneyimi sağlayan manevi bir güçtür. *İç Işığın* bireyin ruhuna aydınlanma ve berraklık verdiğine inanan Kuveykılar, bu etkinin Kutsal Ruh'un önderliğini takip etme konusunda kişi üzerinde önemli bir rol oynadığına da inanmışlardır. Bununla birlikte her insanın içine Tanrı tarafından yerleştirilmiş olan ruhsal özü, sağlam bir Tanrı inancına ve Tanrı iradesine bağlayan aslında, Tanrı'nın sevgisidir (Dandelion, 2008, s. 64).

Kuveykılar tarafından kullanılan *İç Işık* terimini William Penn, “*inancımızın en seçkin maddesi*” şeklinde tanımlamıştır. İlk Kuveykılar Şahit ve Tohum kavramlarını kullandıklarında da aynı ilahi gücü kastettiklerini bildirmişlerdir. George Fox'un her insanda bulunduğunu söylediği “*that of God*” (Tanrı'ya ait olan) ifadesiyle de yine bu terimi kastettiği kaydedilmiştir. Sonraki süreçte de bu terim, insanları Tanrı ile deneyimsel birliğe ulaştıracak güç olarak tanımlanmıştır. Aynı zamanda kötü işlerden uzak durmaya ve Tanrı'yla bir olma halinde diğer Hristiyan kardeşlerine destek olmaya da özel vurgu yapılmıştır. Çünkü Tanrı'yla kurulan bu yakınlık, kişinin insan doğasına ilahi bir rehberlik olarak değerlendirilmiştir (Bishop, 1665, ss. 17-21; Comfort, 2007, s. 64).

William Penn, Tanrı'nın insana yüklediği sorumluluğu şöyle ifade eder: “*Tanrı, Mesih aracılığıyla, her insana görevini bildirmek ve bu görevi yerine getirmesini sağlamak için bir ilke koydu. Bu ilkeye uyanlar Tanrı'nın halkıdır, ona itaatsizlik içinde yaşayanlar ise, adı ne olursa olsun veya hangi dinden olursa olsun Tanrı'nın halkı değildir.*” Bu evrensel bakış açısını Joseph John Gurney de, (1788-1847) “*Tanrı hepimizin yaratıcısı ve merhametli Babası'dır.*” ifadesiyle dile

getirmiştir (Marsh, 1881, s. 409). II. Vatikan Konsili'nde de benzer şekilde kiliseyi tanımlamak için *Tanrı'nın Halkı* ve *Tanrı'nın Ailesi* kavramları kullanılmıştır (Güngör, 2016b, s. 185).

Teslisin ilk unsuru Baba kabul edilmekle birlikte İncil metninin daha çok İsa (Oğul) merkezli olarak şekillendiği görülmektedir (Eroğlu, 2015, s. 159; Gündüz, 2019, s. 123). Bunda, insanın görünmeyene kıyasla görüneni algılamasının daha kolay oluşunun etkisi vurgulanmıştır. Diğer Hristiyan gruplarda görüldüğü gibi Kuveykırılar tarafından da İsa Mesih üzerine yapılan vurgu Tanrı'dan daha fazla olmuştur. İnsanların manevi kurtuluşu İsa'ya olan inançlarına bağlanmıştır. Bununla birlikte İsa'nın ilahlığının Baba konumundaki Tanrı merkezli olduğu fikri ise, arka planda her zaman tazeliğini korumuştur (Hancock, 1859, s. 30).

Kuveykırıların sahip olduğu bu Tanrı merkezli bakış açısının günümüzde biraz daha ön plana geçtiği görülmektedir. Bu doğrultudaki Kuveykır düşüncesinin de Katolik teolog Paul F. Knitter ile Protestan teolog John Hick'in görüşleriyle paralellik arz ettiği fark edilmektedir. Adı geçen her iki teolog, Tanrı'nın mesajının tek bir dinsel gelenek, tek bir vahiy ve tek bir kurtarıcı ile sınırlandırılmayacağı, bu yöndeki bir vahiy anlayışının Tanrı'ya yönelik bir kısıtlama olacağını savunmuştur. Hristiyanlık doktrinlerine yeni bir bakış açısı getiren bu teologlara göre, Tanrı'nın ruhu veya sözün inkarnasyonları farklı dini sistemler içerisinde farklı şekillerde görülebilir. Diğer bir deyişle, her dini gelenek içerisinde İsa gibi kurtarıcı kabul edilen araçlar olabilir (Aydın, 2002, s. 259).

Hristiyan doktrinlerine yeni bir bakış açısı getiren Hick, Hristiyanlık dâhil tüm dini sistemleri Tanrı merkezli olarak yeniden tanımlamanın gerekliliğine işaret etmiştir. İsa'yı ikinci plana alarak Tanrı'yı merkeze yerleştiren bu teorisine Hick, "*Hristiyan Dinler Teolojisinde Kopernik Devrimi*" adını vermiştir. Hick bu adı astronomideki, Dünya'yı kâinatın merkezi olarak gören Batlamyus dogmasından Dünya ile birlikte bütün gezegenlerin Güneş etrafında döndüğü fikrine geçiş şeklindeki Kopernik görüşünden almıştır. Buna göre Hick, Hristiyan teolojisinin de İsa'yı ve kiliseyi merkeze alan klasik görüşten, tüm inanç sistemlerinin ortak noktası olan Tanrı'yı merkeze alan bir anlayışa geçişi sağlayacak Kopernik hareketine ihtiyaç duyduğunu savunmuştur (Aydın, 2002, ss. 100-101).

Tanrı'nın merkeze alındığı bu yeni yaklaşımlar, genel anlamda dinlerin birbirine olan bakışına olumlu bir katkıda bulunmakla birlikte realite olarak uygulanabilirliği özellikle belli bir ayin-ibadet sistemine sahip olan dinler bağlamında pek makul görülmemiştir.⁷⁵ Tüm Hristiyan dünyasını dikkate aldığımızda bu gelişmenin henüz bazı Hristiyan teologlar tarafından onaylanan oldukça kısık bir ses modunda olduğu da fark edilmektedir. Bununla birlikte Katolik ve Protestan teologlar tarafından geliştirilen bu yeni yorumlar, Kuveykır düşüncesinde kendisine yer bulmuştur. Diğer inanç sistemlerine ait kurtarıcı figürlerin de İsa gibi kurtarıcı kabul edilmesi sonucunu doğuran bu yeni yaklaşımlar, Kuveykırılar tarafından Kuveykır inancının tüm inanç sistemleri içine girişini destekleyici akımlar olarak değerlendirilmiştir.

⁷⁵ Dinler arası diyalog bağlamında önemli bir adım gibi görülen bu yaklaşım, Muhammed'in son peygamber, Kur'an'ın Allah'ın eşsiz kelamı olduğu konuları başta olmak üzere tüm inanç esaslarının literal değil metaforik anlamda değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bir taraftan gayet olumlu bir adım şeklinde görülen bu yenilikçi akımlar yoluyla tüm inanç sistemleriyle Tanrı merkezinde buluşma hedeflenirken, diğer taraftan inanç sistemlerinden ibadetlerin (uygulama, ritüel vs.) ayrıştırılmasıyla içi boş bir inanç sisteminin hedeflendiği iddia edilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, 2002, ss. 174-175).

Bu Tanrı merkezli anlayış Hristiyanlık inancındaki kurtuluş doktrinine bakış açısında da yeni bir farkındalığın oluşmasına sebep olmuştur. İleride kurtuluş doktrini adlı bir başlığımız bulunduğundan gelişen bu farkındalık süreci ilgili bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3.1.3. İsa Mesih (Oğul)

Hristiyanlık inancında teslisin ikinci unsuru, Oğul olarak tanımlanan İsa'dır. İsa, Tanrısal öz olarak Baba ve Kutsal Ruh'la özdeşleşmiş kabul edilir (Aydın, 2002, ss. 120-124). İncil'de İsa'nın, *Tanrı Oğlu* olduğu birçok kez vurgulanmaktadır. Yahudi anlayışında ise Tanrı'dan gelen emirlere uyan kişilerin, *Tanrı Oğlu* şeklinde tanımlandığı bilinmektedir. İsa'nın İsrailoğullarından olup Yahudi geleneği içerisinde büyüdüğü ve ilk Hristiyanların da Yahudi olduğu dikkate alınırsa buradaki mecâzi anlamda kullanılan *Tanrı Oğlu* kavramının daha sonraki dönemlerde Hristiyanlık anlayışında, gerçek anlamda kullanılarak Baba-Oğul ilişkisine dönüştüğü kaynaklarda yer almaktadır (Aydın, 2000, ss. 59-62, 2002, s. 132; Aykıt & Kurt, 2019, s. 259; Hick, 1995, s. 93).

İsa'nın *Tanrı Oğlu* oluşuna dair en net ifadeler, İncil'de Yuhanna'da 8: 58; 17: 5 yer almıştır. Yuhanna İncili'nde yer alan "*Kardeşlerime git ve onlara söyle, benim Babam'ın ve sizin Babanız'ın, benim Tanrım'ın ve sizin Tanrınız'ın yanına çıkıyorum.*" (Yuhanna, 20: 17) ifadesi de bu yorumu desteklemektedir. Yine aynı İncil'de İsa hakkında geçen "*Kendisini kabul edip adına iman edenlerin hepsine Tanrı'nın çocukları olma hakkını verdi.*" (Yuhanna 1: 12; Yuhanna'nın 1. Mektubu, 3: 1) sözü, herkesin Tanrı'nın çocuğu şeklinde tanımlanabileceğini ifade etmektedir.

İsa hakkında yapılan Tanrı'nın Oğlu şeklindeki vasıflandırmanın bir şeyin Tanrı'ya nispet edilerek yüceltilmesi anlamında gerçekleştiği yorumu da yapılmıştır. Nasıl normal bir eve kıyasla bir mekâna Tanrı'nın evi denilmesiyle o mekânın yüceltilmesi hedefleniyorsa bir insanın diğer insanlardan olan üstünlüğünü ve Tanrı'ya olan yakınlığını ifade etmek için kendisine Tanrı'nın Oğlu şeklinde bir benzetme yapılabileceği düşünülmüştür. Hatta çarmıh sonrası göğe yükselmesini de bu bağlamda anlamının en doğru yaklaşım olduğuna işaret edilmiştir (Özcan, 2013, ss. 69-70).

İsa'nın konumunun mecazi bir çerçevede değerlendirilmesinin gerekliliği üzerine farklı yorumlar bulunmakla birlikte Hristiyanlık inancına göre, İsa'nın yaratılıştaki asli unsur olma, kurtarıcılık ve yargılayıcılık şeklinde üç temel işleve sahip olduğuna inanılmıştır. İsa'nın İbrahim'den önce hatta tüm yaratılıştan önce var olduğu kabul edilmiştir (Moore, 2000, s. 108; Western Yearly Meeting, 2005, ss. 77-78). Yaratılışı anlatan Yuhanna İncili'nde, "*Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi...*" (Yuhanna, 1:1-4) ifadeleriyle, İsa'nın Tanrı'yla birlikte yaratma işlemine dahil olduğu bildirilmiştir. Söz (Kelâm) olarak tanımlanan İsa'nın Logos⁷⁶ olduğu kabul edilmiştir. İncil ifadelerine göre Logos (Yuhanna, 1: 1- 4, 10, 14, 17, 18, 30; Pavlus'tan Korintliler'e I. Mektup, 8: 6), bedenleşerek (inkarnasyon) insanlar arasında yaşamıştır. Hristiyanlık düşüncesinde İsa, vahyin kendisi kabul edildiği için diğer inanç sistemlerindeki peygamberlerin aldığı şekilde vahiy alması söz konusu olmamıştır. Burada özellikle onun tanrısallığı ön plana çıkarılmıştır (Aykıt & Kurt, 2019, s. 259). İsa'nın Yuhanna İncili'nde yer alan "*Ben Baba'dan çıkıp dünyaya geldim*" (Yuhanna, 16: 28), "*Bana iman edin. Ben babadayım, Baba da bendedir*" (Yuhanna, 14: 11; 17: 20-21) şeklindeki sözleri, bu duruma delil olarak gösterilmiştir (Gündüz, 2019, s. 124). Matta

⁷⁶ Hristiyanlık inancında, Tanrısal özün Mesih kabul edilen İsa'da bedenleşmesi ve yaratılıştaki asli unsur kabul edilmesidir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, 2002, s. 57; Aykıt & Kurt, 2019, s. 259; Gündüz, 2019, s. 124).

İncili'ndeki "Göklerden gelen bir ses, 'Sevgili Oğlum budur, O'ndan hoşnudum' dedi"(Matta, 3: 17) sözü de yine İsa'nın Tanrı Oğlu kabul edilişine delil olarak gösterilmektedir.

Tanrısallığı yanında Oğul İsa'nın en önde gelen fonksiyonu, kurtarıcılığı olmuştur. Çünkü insanın, Âdem'le kendisine yüklenen Asli Günah'tan Mesih aracılığıyla kurtulduğuna inanılmıştır. Bu inancıya göre İsa Mesih, Âdem'in Cennet'te yasak meyveyi yiyerek insanlığa bulaştırdığı günden tüm insanlığı kurtarmıştır. Tanrı'nın insanlığa olan sonsuz sevgisi gereği İsa'da bedenleşmesi ve merhametinin evrenselliği gereği tüm insanlığın günahlarına keffaret olarak çarmıhta ölmesi, Hristiyanlık inancının temelini oluşturmuştur (Ayıkıt & Kurt, 2019, s. 265; Barclay, 1848, s. 17; Eroğlu, 2015, s. 151,159; Forrest, 1901, ss. 228-232; Marsh, 1881, s. 380; Western Yearly Meeting, 2005, s. 79; Yuhanna, 3: 15-17). Bu olay sonucunda İsa'nın, Tanrı ile insan arasındaki bağı yeniden kurduğuna inanılmıştır. Çarmıha gerilişinden üç gün sonra dirildiği ve böylece tanrısallığını kanıtladığı iddia edilmiştir. Kırk gün süreyle havarileriyle görüştüğü, onlarla oturup yemek yediği anlatılan İsa'nın, bu süre sonunda göğe yükselip Tanrı'nın sağına oturduğu kabul edilmiştir (Eroğlu, 2015, s. 159; Forrest, 1901, ss. 228-232; Küçük & Tümer, 1993, s. 233; Ayrıca bkz. Markos, 16: 9-19; Luka, 24: 36- 51; Yuhanna, 20: 14- 17; Elçilerin İşleri, 1: 3). Dolayısıyla İsa, insan görünümünde bir süre dünyada yaşamış Tanrı kabul edilmiştir. Asli Günah temelli, İsa'nın merkeze alındığı bu Hristiyan anlayışının Pavlus tarafından oluşturulduğu ve sonraki süreçte Aziz Augustine tarafından sistemleştirildiği iddia edilmiştir (Ayıkıt & Kurt, 2019, s. 265; Eroğlu, 2015, s. 159; Küçük & Tümer, 1993, s. 255).

Yuhanna İncili'nde İsa'nın, halka şöyle seslendiği aktarılmıştır: "Ben dünyanın ışığıyım. Benim ardımdan gelen asla karanlıkta yürümez, yaşam ışığına sahip olur." (Yuhanna, 8: 12) Yine aynı İncil'deki, "İsa yüksek sesle, 'Bana iman eden bana değil, beni gönderene iman etmiş olur' dedi. 'Beni gören beni göndereni de görür. Bana iman eden hiçkimse karanlıkta kalmayın diye, dünyaya ışık olarak geldim.'" (Yuhanna, 12:44-46) şeklindeki sözler İsa'nın kendisine inananlar için önemini ifade etmektedir. Bu anlayışa göre Hristiyanlıkta İsa, insanlara Tanrı'ya giden yolu göstermeye gelmiş ve insanlığı Tanrı ile birleştirmek için ölmüştür (Anderson, 1994, s. 3).

Diğer Hristiyan gruplarda olduğu gibi Kuveykırların inanç sistemlerinde de İsa merkezi bir öneme sahiptir. Kuveykılar, kitaplarında yer yer İncil'den aktarımlar yaparak inanç sistemlerindeki İsa Mesih inancını ifade etmişlerdir. James Nayler, İsa'yı şöyle tanımlamıştır: "Ve Oğul, kendisinden çıkan her şeyi değiştiren, gölgeleri ve gelenekleri altüst eden ve dünyayı yeniden kuran kendi görüntüsündeki dünyanın ışığıdır." (Nayler, 1716, s. 459).

Kuveykılar İsa'dan bahsederken, Mesih, içimizdeki inci, içimizdeki ölçü, içteki Tanrı sözü, tohum, madde, Tanrı'nın gücü, Kutsal Ruh, gerçeğin ruhu, içteki haç, hayat, mesetme, ve ikinci Âdem (Roberts, 1954, s. 115; Tuke, 1810, s. 10) terimlerini kullanmışlardır (Roberts, 1954, s. 97). George Fox, İsa'ya atfen çoğunlukla Tanrı'nın Tohumu, İçinizdeki Tanrı'nın Sözü ve İçindeki Işık ifadelerini kullanırken, William Penn'in İnsandaki Tanrı'nın Büyük İlkesi ile İlahi Tözün Kökü ve Pınarı ifadelerini kullandığı, Robert Barclay'ın ise İsa'yı, Gerçek, Ruhani Bir Madde ile İlahi İhsan şeklinde tanımladığı kaynaklarda yer almaktadır (Western Yearly Meeting, 2005, s. 11).

Kuveykılar, Kudüs'te acı çeken ve çarmıhta ölen tarihsel İsa'yı kabul etmekle birlikte; Tanrı ile birlikte olan hatta Tanrı olan ebedi sözdür, şeklindeki tanımlamalarıyla ikisinin aynı öze sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Kuveykılar'a göre İsa, insanın hem yaratıcısı hem kurtarıcısı olarak kendisini sınırsız sevgiyle ve bilgelikle ortaya çıkarmıştır. Gökte ve yerdeki her şeyi yaratan olduğu

gibi, aynı zamanda Kutsal Ruh tarafından Meryem'e gönderilen, etten, kemikten bir insandır. Diğer bir ifadeyle tanrılık ile beşeriyetin kendisinde birleşmiş olduğu yüce bir varlık olarak kabul edilmiştir (Western Yearly Meeting, 2005, ss. 77-78). İsa'nın doğumu, mucizeleri, ölümü ve dirilişinin Tanrı'nın vahyiyle gerçekleştiğinin kabul edildiğine dikkat çeken Arthur Robert de, İsa'nın tanrısallığının yine Tanrı merkezli olduğunu vurgulamıştır (Roberts, 1954, s. 87). Dolayısıyla Kuveykılar, özünde Tanrı (Baba) ile (Oğul) İsa'yı birbirinden ayırmamışlardır. Tanrı'nın İsa'yı Mesih ilan ettiğini kabul eden Kuveykılar, yaşamı da Tanrı tarafından insanlara bahşedilen bir ışık olarak görmüşlerdir. Kuveykılar, ayrıca Mesih'in, kendisine iman edenlerin kalbine bir ışık olarak gelip onları aydınlatacağına inanmışlardır. Zira inançlarına göre Mesih, tanrısız öze sahiptir (Western Yearly Meeting, 2005, s. 18).

Kuveykılar tarafından 1675 tarihinde Baba ve İsa merkezli olarak bir inanç beyannamesinin hazırlandığı kaydedilmiştir. Bu beyannameye göre Kuveykır inanç esasları şu şekildedir: *"Gökte ve yerde her şeyin yaratıcısı ve yarattığı her şeyin koruyucusu olan tek bilge, her şeye gücü yeten ve sonsuz olan Tanrı'ya inanırız. Tanrı, sonsuza dek kutsanmıştır, şan, şeref, egemenlik ve şükran şimdi ve sonsuza dek O'na aittir."* *"Bizler, sevgili ve tek Oğlu olan, Kutsal Ruh tarafından gönderilen ve Meryem Ana'dan doğan İsa Mesih'e inanıyoruz. Bizim için çarmıha gerildiğine, üçüncü gün dirildiğine ve Tanrı'nın katına yükseldiğine inanıyoruz. O'nun kanıyla günahların bağışlanmasıyla kurtuluşa sahibiz."* (Tuke, 1810, ss. 7-8; Yuhanna, 1: 29).

Fox'un İsa anlayışında, onun İsa'yı Eski Ahit peygamberleri tarafından tarif edilen, havariler tarafından onaylanan ve Yahudilerce beklenen Mesih olarak kabul ettiği ifade edilmiştir. Fox, tarihsel İsa'nın doğumu ve yaşantısına yönelik geleneksel inanca sahip olmakla birlikte kendi öğretisinde, daha çok onun ruhsal rehberliği üzerine eğilmiştir (Roberts, 1954, s. 92). Mesih öğretisini açıklarken bunun bir gizem olduğunu ifade eden Fox, bu sırrın yine Mesih ışığıyla anlaşılabilirliğini savunmuştur (Roberts, 1954, s. 96).

Genel Hristiyanlık anlayışında İsa'nın tüm insanlığı günah kirinden kurtardığı kabul edilmekle birlikte, kötü ahlak sahibi kimselerin bile İsa'nın tüm insanlığın günah kirinden kurtuluşu için çarmıhta öldüğünü kabulleriyle tüm hayatlarının değiştiğine inanılmaktadır. Fox'a göre ise İsa'ya imanla birlikte yaşanacak olan bu ruhsal değişim, kişinin İsa Mesih tarafından kutsanması merkezli olarak gerçekleşmelidir. Bu bağlamda Fox, bireyleri Mesih'e bağlayan ve Mesih inancına dair fikirlerini en sade şekilde aktaran, İsa'nın kurtarıcılığının sözlü temsilcisi olduğunu iddia etmiştir (Beck, 1877, s. 2; Murray, 1880, s. 5). Ayrıca Fox, yaşadığı vizyonlar yoluyla Tanrı'nın kendisine, Mesih'e inananların üzerinde Mesih'in ışığının nasıl parladığını gösterdiğini de ifade etmiştir (Nickalls, 1975, s. 33).

Kuveykılar tarafından İsa, soyut Tanrı'nın somut yansıması olarak algılanmıştır. Buna göre, Tanrı'nın insanlığa olan sonsuz sevgisi ve şefkati gereği İsa, kendisindeki yüceliği insanlara karşı perdeleyerek sonsuz zenginlik sahibi olmasına rağmen fakir gibi yaşamıştır. İlâhlık gücüyle her şeyi yapabilecek konumda olmasına rağmen insanlara olan sevgisi ve onların kurtuluşunu sağlama arzusuyla insanoğlunun çektiği en ağır eziyetleri çekmeye katlanmıştır. Kendini bu şekilde alçaltarak İsa, insanların Mesih'in tüm insanlığa karşı duyduğu sevgiyi anlamalarını ve Mesih'e inanarak yücelmelerini istemiştir. Özveri, doğruluk ve sevginin mükemmel bir örneğini hem hayatta olduğu süreçte hem de çarmıhta ölümü kabul edişiyle göstermiştir. İsa'nın üç gün sonra dirilerek Tanrı'nın yanına yükseldiği iddia edilmiştir. Bu hadiseyle İsa'nın ölümü yendiğine ve Tanrı'nın katında sonsuz

yaşama kavuştuğuna inanıldığı gibi kendisine inananların da ona olan imanları sayesinde aynı şekilde sonsuz yaşama kavuşacakları kabul edilmiştir. Böylece Kuveykılar, genel Hıristiyanlık anlayışında olduğu üzere Mesih'in kendisine inanan her insanı aydınlatan gerçek ışık olduğunu ifade etmişlerdir (Western Yearly Meeting, 2005, ss. 75-77).

Kuveykılar, yaşama, ölüme ve yeniden dirilişe sahip olan İsa Mesih'e inananların sonsuz yaşama kavuşacaklarına inanmışlardır. Çünkü geçmiş ve gelecek zaman mefhumlarının Mesih'in ebediliği dairesinde değerlendirildiğinde Mesih'in zaman olgusunun üstünde bir varoluşa sahip olduğuna inanan Kuveykılarca Mesih, kendisine inananlar için şimdiki zamanda bir araya gelmiştir (Kershner, 2019, s. 8). Zaman ve mekân kavramlarının ortadan kalktığı bu kabulde kronolojik olarak gelen İsa ile zamansızlık boyutunda var olan İsa birleşmiştir (Hinds, 2011, s. 88). Bu bağlamda Edward Burrough, Mesih'e inananların ruhen Mesih'le bütünleştiğini ifade etmiştir (Barbour, 1964, s. 145). İsa'ya inanmakla kendisinin İsa'nın zaman boyutuna geçtiğini iddia eden Fox'un sözlerinin de bu fikri desteklediği bildirilmiştir (Roberts, 1954, s. 179). Bu düşüncüyü paylaşan Hilary Hinds'e⁷⁷ göre de, zaman kronolojisini aşıp zamansızlığa ulaşan Mesih ile zamanda yaşayan insan bir arada var olmuş, diğer bir deyişle bütünleşmiştir. Mesih'le ruhsal bütünlüğü gerçekleştirenler için ise zaman ve mekân olgularının sınırları ortadan kalkmıştır. Böylece Mesih, kendisine inananlara ruhsal olarak geri dönmüştür (Hinds, 2011, s. 88). Dolayısıyla bu konudaki Kuveykır bakış açısının, günümüz kuantum fiziği bağlamında değerlendirilerek ruhsal ve zihinsel bir bağlantı kurma şeklinde anlaşılmasının mümkün olduğu görülmektedir.

Kershner'a göre, Hinds'in Kuveykır düşüncesindeki Mesih anlayışına getirdiği diğer bir yorum ise ışığın doğasıyla ilgilidir. Işığın tüm varlık âleminin aydınlanmasını sağlayan ve gözümüzle gördüğümüz her nesneye nüfuz eden çok güçlü bir cevher olmasıyla bağlantı kuran Hinds, manevi anlamdaki ışığın da kişiye manevi dünya hakkında bilgi verdiğini savunmuştur. Işık tüm yaratılışı içine aldığına göre her yer kutsaldır. Buna göre Hinds, Mesih ışığının kişiyi Tanrı ve yaratılış ile birlik konumuna getirdiğini ifade etmiştir. Kershner da, tüm gerçeği yaratan Tanrı olduğundan *İç Işık* ta yaşamak, Tanrı'nın yarattığı gerçeklikle birlik içinde yaşamaktır şeklindeki ifadesiyle Hinds'le benzer şekilde bir yorumda bulunmuştur (Kershner, 2019, s. 8). Her iki yorum da Kuveykır düşüncesindeki mistik bakış açısına örnek olarak görülebilir. Zira Kuveykılar, başlangıç döneminden itibaren mistik düşüncelerle etkileşim içinde olmuşlardır.

Arthur Roberts, Mesih ışığını insan kalbinde saklı inciye benzetmiştir. Bu açığa çıkarılmayı bekleyen bir hazine gibidir (Roberts, 1954, s. 180). Pennington ise Mesih bağlamında Tanrı'dan gelen sevgi, merhamet, bilgelik, yaşam, güç ve lütuf hazinelerini *yaşamının kanunu* kabul edenlere; *"Hissedin dostlarım, kendi payınızı hissedin. Mesih'i hakiki manada tanımak mümkün değildir, ancak onun kalpte hissedilen varlığının derecesine göre onun krallığının gücünü ve yaşamı anlayabiliriz. Onsuz ruh ölüdür..."* sözleriyle karşılık vermiştir. Ona göre, insan ruhu ancak Mesih'e iman yoluyla Tanrı'dan gelen yaşam enerjisine sahip olabilir. Bu yaşam enerjisiyle duyuları daha da güçlenir, her şeyi daha iyi görür, daha iyi duyar, tat alır ve daha iyi hisseder. Bu duyuların güçlenmesiyle kişide istikrar, güven ve tatmin duyguları yükselir. Kişi, tanrısal/manevi unsurlarla

⁷⁷ Hilary Hinds İngiliz edebiyatı alanında uzman olan ve Fox'un eserlerini yakından inceleyerek erken dönem Kuveykır öğretisi ve kültürü hakkında çalışmalarda bulunan bir araştırmacı yazardır. Hinds halen Lancaster Üniversitesi'nde profesör olarak görev yapmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.lancaster.ac.uk/english-literature-and-creative-writing/people/hilary-hinds> (30.04.2022).

dünyevi şeyleri ayırt eder. Böylece zihindeki şüpheler ve karışıklıklar giderek yerini güçlü duygular, güven merkezli bir inanç ve yaşam enerjisine bırakır (Pennington, 1667, s. 494). William Beck de Mesih'in Güneş'e benzeterek önde gelen aydınlanmış tüm Hristiyanların ve onların takipçilerinin sahip oldukları ışığı İsa'dan aldıklarını ifade etmiştir (Beck, 1877, s. 1). Sonuç olarak, adı geçen yazarların her biri Mesih'e imanla kişinin ruhsal uyanışa sahip olacağını ifade etmişlerdir.

İlk dönemde Kuveykirlara, tarihsel İsa'yı ve Kutsal Kitabı arka planda bırakarak Mesih'i aşırı şekilde ruhanileştirmeleri sebebiyle birçok eleştiri yöneltmiştir (Dandelion, 2008, ss. 55-56). Zira öğretisini Mesih inancı merkezli geliştiren Fox'a göre, ruhsal kurtuluş, Kutsal Kitap'a ve kilise dogmalarına değil; bireyin ruhunda doğacak olan Mesih ışığına bağlıdır (Barbour, 1964, ss. 94-126; Moore, 2000, ss. 55-56; Nickalls, 1975, s. 33). Etten ve kemikten tekrar geleceği düşünülen Mesih söylemine karşılık ise tarihsel olarak yaşamış İsa'nın Mesihliği, yani kurtarıcılığı fikrine odaklanmışlardır. Dolayısıyla Kuveykirlar, bireyin ruhsal yaşamının canlılığı için kalplerde olması gereken Mesih ışığını vurgulamışlardır (Fox, 1654, s. 8). Fox, "*Ruhu olmadan kimse Mesih'in ve diğer elçilerin sözlerini idrak edemez*" şeklinde bu durumu ifade etmiştir (Fox, 1911, s. II/475). Öğretisinin temeline Mesih ışığını yerleştiren Fox, "*Her insan Mesih'in ilahi ışığıyla aydınlandı. Mesih'in ışığının her şeyin içinden parladığını gördüm. O'na inananlar, kınanmaktan kurtulup hayatın ışığına çıktılar ve O'nun çocukları oldular ama O'ndan nefret edenler ve inanmayanlar, bununla kınandılar.*" sözleriyle de bu durumu vurgulamıştır (Nickalls, 1975, s. 33).

Başlangıçtan bu yana Kuveykır inancındaki en önemli kavram olan *İç Işık*, XX. yüzyıla gelindiğinde Kuveyr düşüncesinin doktrinsel özü haline gelmiştir (Roberts, 1954, s. 7). Bu *İç Işık*, kişiyi Tanrı'ya ulaştıran gerçek bir arabulucu olarak tasvir edilmiştir. Augustine, İsa'nın Logos olması yönüyle ilâhlığını ve ölümsüzlüğünü ifade ederken, insan olması hasebiyle de Tanrı ile insanlar arasındaki aracılığı savunmuştur. Buna göre Augustine, insanın Mesih'ten başka bir kurtuluş yolu ve Tanrı ile bağlantısını sağlayacak başka bir aracı aramasının gereksizliğini ifade etmiştir (Roberts, 1954, s. 95). Bu bağlamda Augustine çizgisinde ilerleyen Kuveykır düşüncesine göre de İsa Mesih tek kurtuluş yoludur. Kuveykirlar tarafından her şeyin başı kabul edilen İsa, manevi olarak yeryüzündeki kilisenin, yani Hristiyan topluluğun başı olarak tanımlanmıştır. Şu an Cennette olduğuna inanılan Mesih'in oradaki bulunuşu ise bedensel değil, ruhsal kabul edilmiştir (Janney, 1853, ss. 422-423).

Lewis Benson'a göre Fox, İsa öğretisini şu üç temel üzerine oturtmuştur. Birincisi, Mesih hayattadır ve yeryüzündeki kilisenin bizzat başıdır. İkincisi, Mesih var olan her şeyin üzerine inşa edilmesi gereken temel yapı taşıdır. Peygamber, rahip, çoban, vaftizci, sonsuza kadar var olacak esas, başlangıç ve sondur. Üçüncüsü ise *Peygamber Mesih* şeklinde tanımladığı ve onun ruhsal rehberliğini vurguladığı Mesih, ruhsal kurtarıcıdır. Fox'un bu şekilde aktardığı İsa öğretisi, öğretisini kabul edenler tarafından takdir edilmiştir (Benson, 1974, ss. 20-22).

Kuveykirların Mesih anlayışını değerlendiren Maurice Creasey,⁷⁸ Kuveykirlar'a göre, yaşadığı dönemde İsa'ya dar bir bakış açısıyla yaklaşıldığını ve İsa'nın tam olarak anlaşılmadığını

⁷⁸ Londra Üniversitesi, Tarih bölümünden mezun olan Creasey, Hristiyan teolojisi ve İncil üzerine yaptığı çalışmalar yanında Kuveykır teolojisi üzerine de çalışmalar yapmıştır. Creasey, Dünya Kiliseler Konseyi'nin İnanç ve Düzen Komisyonu üyeliği yanında İngiliz Kiliseler Konseyi'nin İnanç ve Düzen Departmanı üyesidir. Beş yıl süresince Londra Yıllık Toplantısı'nın Hristiyan İlişkileri Komitesi Kâtibi olarak görev yapan Creasey, 1953'ten bu yana İngiltere'deki Kuveykır Koleji Woodbrooke'da araştırmalar direktörü olarak çalışmaya devam etmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Creasey, 1967).

ifade etmiştir. Onlara göre, İsa döneminde yaşayanlar Mesih'e inanmışlar ancak bu imanları, kalplerinde filizlenip yeşerememiştir. Bu eksikliği farkedene Kuveykırların Mesih'i algılama noktasında *kapsamlı* ve *yoğun* (Creasey, 1959, s. 6) bir algılamanın gerekliliğini vurguladıklarını aktaran Creasey, bunu gerçekleştirmek için de iki ana doktrin üzerinde durduklarını ifade etmiştir. Bunlardan biri, Mesih'in dünyaya gelen her insanı aydınlatan *divine and universal light* (ilahi ve evrensel ışık) olarak kabul edilmesi diğeri, Protestan ve Evanjelik bakış açısının yani tarihsel İsa anlayışının merkeze alındığı yaklaşım olmuştur. Birincisine meyledenler, İsa'nın içsel, kapsamlı ve mistik yönlerine odaklanırken, ikinci grup, İsa hakkındaki tarihi gerçeklerin geleneksel Hristiyan yorumu üzerine yönelmişlerdir. Edward Grubb, 1914'te Swarthmore Konferansı'ndaki "*The Historic And The Inward Christ*" (Tarihi ve İçsel Mesih) adlı konuşmasında, bahsi geçen unsurları, bir makinenin parçaları veya bir makasın iki bıçağı gibi bir arada olması gereken unsurlar olarak tanımlamış ve ikisi birarada harmonize edilmesi gerekir ki, diğeri türlü bu sorunun çözülmesi imkânsızdır şeklinde bir çözümleme getirmiştir. Dolayısıyla Creasey, Kuveykırların tarihi İsa ile vahiy alan Mesih arasındaki ilişkiyi varoluşsal olarak bir arada tutarak, İsa'nın doğumunun, mucizelerinin, acılarının, ölümünün, dirilişinin ve yükselişinin özellikle manevi önemini vurguladıklarını savunmuştur (Creasey, 1967, ss. 4-6).

Maurice Creasey, Kuveykırların Mesih inancını nihayetinde üç temel noktaya bağlamıştır. İlki, Mesih ışığının ilahi ve evrensel olduğunun kabul edilmesi, diğeri kapsamlı ve yoğun olarak tanımlanan Mesih'in mistik bir bakış açısıyla değerlendirilmesi ve sonuncusu tarihsel biçiminden daha geniş bir yapıya sahip olduğu kabul edilen Mesih ruhunun disiplini altında saklı kilise anlayışıdır (Creasey, 1959, ss. 11-12).

Kuveykırların *İç Işık* doktrini üzerine Mesih bağlamında derin bir bakış açısına sahip olduklarını ifade eden Creasey, Fox ve diğeri Kuveykır yazarlar tarafından bu konu hakkında pek çok metnin kaleme alındığına da işaret etmiştir. Creasey'in verdiği örneklerden biri, George Bishop'un 1665'te yazdığı "*The Vindication Of The Principles And Practices Of The People Called Quakers*" (Kuveykırların İlke ve Uygulamalarını Savunma)(Bishop, 1665) adlı makalesidir. Mesih'in *İç Işık* oluşunu ayrıntılı olarak ele alan Bishop, bu makalesinde özellikle, Mesih bağlamında Kuveykırlarla ilgili olarak iki önemli noktanın hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde net olduğunu bildirmiştir. Bishop'a göre bunlardan birincisi, ilk Kuveykırların tümü *İç Işık* hakkında konuştuklarında Mesih'i kastettikleri; ikincisi, Logos, Söz veya Oğul sıfatları dâhil Mesih'e yüklenen tüm vasıflarla birlikte insanların dünyasıyla ilişki içinde olan bir Mesih'i kastettikleridir (Creasey, 1959, s. 3,5).

Fox'un 1676 tarihinde yazdığı, "*To All Who Claim to Be Christians: To All the Kings, Princes and Governors in the Whole World...*" (Hristiyan Olduğunu İddia Eden Herkese: Dünyadaki Bütün Krallara, Prenslere ve Valilere...) ⁷⁹ başlıklı mektubunda Fox, Yuhanna İncili'nin girişinden bir bölüm aktararak Mesih'i, dünyayı aydınlatan bir ışık olarak açıklamıştır. Fox'un 1689 tarihinde yazdığı "*Concerning the Antiquity of the People of God Called Quakers*" (Kuveykırlar Olarak Tanımlanan Tanrı Halkı'nın Kökeni) ⁸⁰ adlı mektubu da Mesih'in *İç Işık* oluşunu vurgulayan diğeri

⁷⁹ Bkz. George Fox, *To All Who Claim to Be Christians: To All the Kings, Princes, and Governors in the Whole World: And All Who Profess themselves Christians, and Others, to Read and Consider. This was Upon Me from the Lord to Write unto You*, 1676, www.biblesnet.com - Online Christian Library. (23.02.2022).

⁸⁰ Bkz. George Fox, *Concerning The Antiquity Of The People Of God, Called Quakers Their Worship, Their Mother, New And Heavenly Jerusalem, Their Faith, And Who Is The Author And Finisher Of It ... The Church Of Christ's Prayer, And In What, Their Cross, And Their Baptism*, 1689,

bir çalışma şeklinde kaydedilmiştir. Dolayısıyla ilk dönem Kuveykılar, Mesih kelimesinin bu şekilde kapsamlı kullanımının Mesih gizemini taze ve canlı kıldığını ifade etmişlerdir (Creasey, 1959, ss. 4-5).

Kuveykır düşüncesinin buraya kadar aktardığımız geleneksel bakış açısı yanında İsa Mesih konusunda yenilikçi görüşleriyle tanınan bazı Hristiyan teologlar da dikkat çekmektedir. İsa'nın *Tanrı Oğlu* şeklindeki vasıflandırılmasına yüklenen anlama gerek Katolik gerek Protestan teologlar tarafından geliştirilen yeni yorumların Kuveykır düşüncesinin bu yöndeki gelişimine katkı sağladığı kanaatindeyiz.

Kutsal metinlerdeki *Tanrı Oğlu* ifadesinin mecâzi bir yaklaşım olduğuna vurgu yapan Hristiyan yazar John Hick, insan bedeniyle dünyada hayat süren İsa'nın, dinsel ve kültürel şartlara bağlı olarak ilahlaşma süreci yaşadığını savunmuştur. Hick, bu geçiş sürecinde özellikle, Yahudi anlayışındaki *Tanrı Oğlu* ifadesine yüklenen mecâzi anlamın, Roma kültürüne geçişle birlikte literal bir anlam kazanmasının önemine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla Hick, İsa sonrası dönemde yaşanan olayların etkisiyle, eskatolojik bir Yahudi peygamberi kabul edilen İsa'nın zamanla ilâh olma konumuna yükseltildiğini ifade etmiştir. Hick ayrıca, İsa'nın ilahlaşmasına yönelik mecâzi ifadelerin literal anlamda *Tanrı Oğlu* şekline dönüşmesiyle, Budizm inancındaki Buda'nın ilahlaştırılması süreci arasındaki bağlantıya da işaret etmiştir (Aydın, 2002, ss. 120-129; 228-241; Hick, 1977). Dolayısıyla yaşadığı dönemdeki *Tanrı Oğlu* ifadesine yüklenen anlam bağlamında İsa'nın metaforik olarak *Tanrı Oğlu* şeklinde algılandığına hükmedilmiştir (Hick, 2002, ss. 126-127).

Hick'le aynı fikirleri paylaşan Paul Knitter, İsa'nın eskatolojik bir Yahudi peygamberi olarak gelmesine rağmen zaman içerisinde neredeyse putperestlik derecesinde tanrılaştırılmasının aslında Hristiyanlık inancına zarar verdiğini, dolayısıyla İsa'nın, *Tanrı Oğlu* tanımlamasının mecâzi anlamda kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Aydın, 2002, ss. 191-192; Knitter, 1985). Aslında her iki teolog da İznik ve Kadıköy Konsilleri'ne kadar gelen süreç içerisinde mecâzi ve metaforik bir anlamda kullanılan *Tanrı Oğlu* ifadesinin, bu konsiller yoluyla literal bir anlam kazandığını ileri sürmüşlerdir. Aynı zamanda günümüze kadar devam eden geleneksel Hristiyanlık inancının teşekkülünde Helenist kültürün etkisine de vurgu yapmışlardır. Sonuç olarak adı geçen teologlar, Hristiyanlık inancında İsa merkezli bir bakış açısı yerine Tanrı merkezli bir anlayışın hâkim olmasının çok daha isabetli olacağını ifade etmişlerdir (Aydın, 2002, s. 262,265). Konunun bundan sonraki süreci İsa'nın kurtarıcılığı konusuyla daha yakından ilgili olması sebebiyle bu tartışmayı kurtuluş başlığı altında aktaracağız.

Sonuç olarak Kuveykılar, tarihsel süreci Mesih öncesi ve Mesih sonrası şeklinde değerlendirirken, Mesih anlayışlarının da tarihsel Mesih ile ilâhi-evrensel Mesih'in kompoze edilmiş hâli olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte günümüz dünyasında Kuveykılar, Mesih'in evrensel ışık olup herkesi aydınlatacağı inancını merkeze alıp bireylerin ruhsal kurtuluşunu sağlamaya yönelmişlerdir.

3.1.4. Kutsal Ruh

Hristiyanlıkta Teslis'in üçüncü unsuru kabul edilen Kutsal Ruhun, Baba ve Oğul ile birlikte Tanrısallığı paylaştığı 381 tarihli İstanbul Konsili'yle karara bağlanmıştır. Katolikler Kutsal Ruhun hem Baba hem Oğuldan çıktığını kabul ederken, Ortodokslar Oğul yoluyla Babadan çıktığını kabul etmişlerdir (Ayıkıt & Kurt, 2019, s. 232; Küçük & Tümer, 1993, s. 256).

Kutsal Ruh'un kişilerin ruhsal dünyalarını güçlendiren, Tanrı'dan gelen sevgi başta olmak üzere tüm güzel duyguları insana yükleyen manevi bir kuvvet olduğuna inanılmıştır (Ayıkıt & Kurt, 2019, s. 257). İncil'de İsa'nın, Kutsal Ruh'un önemine dikkat çeken "... O, yani Gerçeğin Ruhu gelince sizi tüm gerçeğe yöneltecek." (Yuhanna, 16: 13; 14: 16) sözü ve benzeri ifadeleri, özellikle kendisinin gidişinden sonra Kutsal Ruh'un işlevinin başlayacağına işaret etmiştir (Yuhanna, 15: 5-16).

Hristiyanlık inancında, İsa Mesih'e iman eden herkesin üzerine Kutsal Ruh'un geldiği ve bu sayede kişinin ruhani bir yükseliş yaşadığı kabul edilmiştir (Gooding, 2013, s. 383; Western Yearly Meeting, 2005, ss. 77-78). Bu kabule göre, ancak İsa Mesih adıyla vaftiz olanlar ruhsal bir huzura ve güven duygusuna sahip olabilirler. Çünkü bu manevi hâli ancak Kutsal Ruh'un kişiye verebileceği iddia edilmiştir (Gooding, 2013, s. 385; Yuhanna, 1: 6-8). İsa sonrası dönemde Pavlus ile İsa'nın havarileri arasında geçen diyalog, bu duruma en açık delil olarak İncil'de yer almıştır. Pavlus'un havarilere yönelik olarak, "İman ettiğinizde Kutsal Ruh'u aldınız mı?" şeklindeki sorusu, ancak İsa Mesih adına gerçekleşen vaftiz ile kişinin üzerine Kutsal Ruh'un indiğine işaret etmektedir (Elçilerin İşleri, 19: 1-5).

Genel Hristiyanlık düşüncesinde olduğu gibi Kuveykır inancında da önemli bir yere sahip olan Kutsal Ruh inancı, Kuveykırılarca, İsa'nın çektiği acıların ve ölümünün en önemli dayanak noktası kabul edilmiştir. Kutsal Ruh içsel ve algılanabilir bir rehber olarak algılanmıştır (Hinds, 2011, s. 88; Marsh, 1881, s. 35; Sharpless, 1909a, s. 395). Dolayısıyla Kuveykırılar tarafından dindeki temel otorite "*Kutsal Ruh*" olarak kabul edilmiştir. Kilise ve kutsal kitap otoritesini reddeden Kuveykırılar, sadece Kutsal Ruh'un otoritesini kabul etmişlerdir. Onlara göre Tanrı, doğrudan insan kalbine vahyetmektedir. Bu bağlamda Fox, öğretisinin Kutsal Ruh merkezli bir sisteme sahip olduğunu sık sık vurgulamıştır (Cunningham, 1868, s. 92; McGuire, 2008, s. 276; Turner, 1911, s. 145; Wilson, 2004, s. 213). *Inner ligh* veya *Inward light* (İç Işık) olarak tanımlanan bu Kutsal Ruh inancı, Kuveykırıların temel doktrini kabul edilmiştir (Bronner, 1990, s. 357; Wilkinson, 1836, ss. 22-46).

Bu ilke tüm Hristiyanlar tarafından kabul ediliyor olmakla birlikte Kuveykırılar buna çok daha fazla vurgu yapmışlardır (Tuke, 1880, s. 64). İncil'de bu kavram, *dünyaya gelen her insanı aydınlatan ışık* (Yuhanna, 1:9), *Tanrı'nın lütfu*, *Tanrı'nın Ruhu* ya da *Mesih'in Işığı* olarak tanımlanmıştır. Aynı zamanda her insana verilmiş olan bu ruhun, insanı tüm manevi kaygılardan huzura ulaştıracak içsel bir güç ve evrensel bir rehber olduğu ifade edilmiştir (Marsh, 1881, s. 409).

Fox, Kutsal Ruh ile Kutsal Yazılar arasında güçlü bir bağlantı olduğunu iddia etmiştir. Ona göre, Kutsal Yazılar'ın değerini ortaya çıkaran Kutsal Ruh'un ilhamıdır. Fox, Kutsal Ruh'un etkisi olmaksızın sadece bir yasa ve tarihten ibaret olan Kutsal Kitap, ilahi ilham ona dokunduğunda kendisine inananlar için yaşam kaynağı olur, demiştir (Roberts, 1954, s. 70). Böylece Kutsal Ruh, Kutsal metinlerin anlaşılması noktasında en önemli otorite kabul edilmiştir. Aynı zamanda Kutsal Ruhun işleyişi ve gücünün de Kutsal Yazılar tarafından ispatlandığı vurgulanmıştır (Marsh, 1881, s.

380; Roberts, 1954, s. 81). Dolayısıyla Kutsal Ruh inancının Kuveykır öğretisinin özü kabul edildiği ve Kuveykır tarihi boyunca Kutsal Ruh'tan gelen ilhamın Kutsal Kitap'tan ön planda yer aldığı her fırsatta dile getirilmiştir (Wilson, 2004, s. 213; Ayrıca Pavlus'tan Korintliler'e II. Mektup, 3: 6'da "*Yazılı yasa öldürür, Ruh ise yaşatır*" denilmiştir).

Kuveykırlara göre içsel aydınlanma Kutsal Ruh vasıtasıyla gerçekleşecektir. Bu nedenle Kutsal Ruh'un dışlanması temel bir problem olarak düşünülmüştür. Çünkü Kuveykırların çok azının Kutsal Kitap hakkında yeterli bilgiye sahip olduğu kaydedilmiştir (Davies, 2000, s. 26). Bu nedenle Fox, "*Rab bana, havariler ve peygamberlerin içinde bulunduğu ruhla ayakta durma ve yaşama gücüyle dolu bir erkek veya kadın yetiştirilirse, bunlardan birinin ülkeyi on mil boyunca sallayabileceğini söyledi.*" ifadesiyle, Kutsal Ruh'un önemini ve Kutsal Ruh'la bütünleşen kişinin içinde bulunduğu güçlü ruh halini dile getirmiştir (Murray, 1880, s. 30).

Fox ile Perrot, Nayler, Story ve Wilkinson gibi erken dönem Kuveykırlar tarafından iç ışığın kişiler üzerinde farklı etkileri olduğu yönünde aktarımlar yapılmıştır (Hinds, 2011, s. 88). Çünkü Kuveykırlara göre aydınlanma, her insanın bizzat yaşaması gereken kendine özgü bir süreç olarak görülmüştür. Başkalarının deneyimleri sadece kişiyi kaynağa götürür fakat o kaynaktan şifalanmak bireysel çabayla gerçekleşir şeklinde bu sistemi açıklamışlardır (Janney, 1853, s. 416).

Antonia Bourignon gibi bazı mistiklere göre, içsel aydınlanma olayı gerek İsa'nın gerek Muhammed'in hayatında benzer şekilde görülmektedir. Bourignon, Muhammed nasıl vahyin gelerek kendisinde içsel aydınlığı sağladığını söylüyorsa benzer şekilde Kuveykırlar da bu deneyimi yaşadıklarını iddia etmektedirler, der. Hatta Kur'an ile İncil'in birbirine benzediğini iddia edenler de olmuştur. Kuveykırlara göre, bu içsel aydınlanma gücü her canlıya verilmiş ve bu yolla ilahi gerçeğin en üst seviyedeki bilgisine ulaşılabilmiştir. Bu deneyimi yaşayanlar böylece hayat ışığına sahip olmuşlardır (Cunningham, 1868, ss. 18-19).

İlk dönemlerde Kuveykırlar, Kutsal Ruhun insana olan yansımalarını *Işık* kavramıyla anlatırken; modern Kuveykır temsilcileri daha çok *Tohum* kavramını kullanmışlardır. Kuveykırlara göre, her dönemdeki peygamberler, elçiler, misyonerler ve reformcular Tanrı tohumunun ekicileri olarak görülmüştür. Onların ettikleri tohum, Tanrı'nın sözüdür. Bununla birlikte insan kalbine bu tohumu asıl eken bizzat Tanrı'dır. Sevgi, hakikat, bilgelik, doğruluk veya Kutsal Ruhun herhangi bir etkisi her nerede bulunursa bulunsun orada ilk olarak var olan Kutsal Ruhun tohumudur (Hancock, 1859, s. 11).

Robert Barclay, kişi eğer Şeytan'a uyup manevi bir düşüş yaşadığı takdirde Tanrı'nın tohumunun o kişinin içinde yeşermediğini ifade etmiştir. Barclay, bu durumdaki kişinin ilahi ışıkla birleşene kadar hiçbir şeyi doğru olarak bilemeyeceğini iddia etmiştir. Ayrıca Barclay, iç ışığın insan aklını etkileyen ve insanı doğru yola sevkeden içsel bir güç olduğunu vurgulamıştır (Calvert, 2006, s. 591).

Creasey, özellikle Kutsal Ruh inancının antropolojik bir kökeni olmadığını ifade etmiştir. Creasey'e göre, Kutsal Ruh bağlamında Kuveykırların *İç Işık* doktrininin en ayırd edici özelliğinin, antropolojik bir doktrin olmaktan ziyade kristolojik bir doktrin olduğu kaydedilmiştir (Bruyneel, 2013, s. 28). *İç Işık* doktrinini kristolojik bir doktrin şeklinde tanımlayan Creasey, bu ifadesiyle insanın ruhsal özünün *Tanrı'nın sûretinde (the image of God)* kabul edilişiyle Mesih'in yaratıcı, vahyedici, kurtarıcı ve evrensel olarak görünmez *Tanrı'nın sûretinde (the image of the invisible God)* algılanması arasındaki ayrıma dikkat çekmiştir (Creasey, 1959, s. 4).

John Hoyland, Kutsal Ruh'un insanın içine girmesiyle kişiyi Tanrı'ya benzemeye doğru ilerleteceğini iddia etmiştir. Kutsal Ruh'la bütünleşip aynı iyilik, güzellik ve gerçeklik hislerine sahip olan kişinin ruhundan bir nevi ışığın yansıdığını ifade etmiştir. Bu ruhsal gelişimi gerçekleştiren her bir kişinin, kendisindeki yayılan ışığı fark etmesiyle birlikte başkalarının içinde var olan ışığı da algılayabilir hâle ulaştığını savunmuştur. Tanrı'nın insana olan bu lütfunu ise *kendini feda eden aşk* (*self sacrificing love*) sözüyle ifade etmiştir (Hoyland, 1928, s. 34). Bu durum, Kuveykır üyelerin birbirine olan bağlılığı noktasında önemli bir etken olarak değerlendirilmiştir.

Dunstan ise Kutsal Ruh'un rehberliğini onaylamakla birlikte *İç Işık* doktrininin insana tanrısallık vermediğini vurgulamıştır. Tanrı ile insan arasındaki bu yakınlığın kişiyi Tanrı'nın mükemmel iyiliğine ulaştıramayacağını ve burada panteist yorumlara gitmenin yanlışlığını dile getirmiştir. Dunstan'a göre *İç Işık*, sadece dünyada mevcut olan Kutsal Ruh'un varlığını ve rehberliğini algılamayı sağlar (Dunstan, 1956, s. 22). Ancak Dunstan, böyle bir iddiada bulunan tek araştırmacı olarak görüldüğünden Dunstan'ın görüşünün, ikinci planda kaldığı kaydedilmiştir. Bu bağlamda Doncaster, Kuveykırların çoğunun Kutsal Ruh ve *İç Işık* aynı öze sahip kabul ettiklerinden Dunstan'ın görüşünün aksini savunduklarını iddia etmiştir. Doncaster, ayrıca Hristiyanlar için Tanrı'nın, Kutsal Ruh olarak adlandırılan etkisinin Pentakost günü dünyaya girdiğini vurgulamıştır. Böylece Kutsal Ruh ile *İç Işık* yakınlığına ve güçlü etkileşimine dikkat çekmiştir (Doncaster, 1970, s. 9). Dolayısıyla Doncaster'ın görüşünü kabul eden Kuveykırlara göre, *İç Işık* etkisiyle ruhsal bir aydınlanma yaşayan birey Tanrı'yla iletişim kurabilmektedir.

Richenda Schott, Işığın Mesih'ten veya Kutsal Ruh'tan gelen öz olduğunu, Tanrı'nın gücü ve lütfu olduğunu ifade etmiştir. Schott, Işık'ın Tanrı'nın varlığına erişim için bir yol değil, Tanrı'dan bir öz olduğunu savunmuştur (Scott, 1964, s. 71). Janet Scott ise "*Işık Ruhu veya Tanrı her kişiye doğrudan ulaşır*" sözüyle bu iki kavramın farklılığını vurgulamıştır. Scott'un ifadesinde veya bağlacını kullanarak bu anlama işaret ettiğine dikkat çekilmiştir (J. Scott, 1980, s. 4). Randazzo da Kuveykırların *İç Işık* kavramını aynı çerçevede yorumlamıştır. Ona göre Kuveykırlar, insanın içinde var olan Ruh olarak tanımlanan şeyin Işık olarak tanımlanan şeyle aynı olduğu ifade etmişlerdir. Randazzo, diğer bir deyişle Işığın insan ruhunda bulunan ilahi varlık olarak tanımlandığını aktarmıştır. Buradaki Işık ile kastedilenin, *İç Işık*'tan farklı olduğunu belirterek Kuveykırlara göre *İç Işık*, Kutsal Ruh'tur demiştir (Randazzo, 2017, s. 211).

Amerikalı Kuveykırlar arasında 1827 tarihinde Kutsal Kitap'ın otoritesi ile *İç Işığın* doğası hakkındaki anlaşmazlıklar üzerine bölünmeler yaşanmıştır (Kershner, 2019, s. 10). *İç Işığın* doğası ve otoritesi konusundaki tartışma, Kuveykır hareketindeki büyük ayrılığın teolojik yönüne etkide bulunmuştur. *İç Işık* hakkındaki görüş ayrılıklarının Wilburites ile Gurneyites adlı grupların oluşumunda etkisinin olduğu kaydedilmiştir (Dandelion, 2008, s. 58).

Kuveykırlar, Tanrısallık bir lütf olarak tüm insanlığa verilmiş olan bu *İç Işığın* gücünün ruhsal olarak hissedilebileceğine ve bu içsel gücün kalbin saflaşip kutsallaşmasının yolu olduğuna inanmışlardır (Marsh, 1881, s. 409). Kuveykırlara göre, İsa Mesih'in İncil'de söylediği gibi, kişi ancak bu sayede ruhsal olarak yeniden doğacak ve Cennetin krallığına ulaşacaktır (Clarkson, 1806, s. II/176). Zira Kutsal Kitap'ta Pavlus'un Romalılar'a hitaben yazdığı mektupta, " ... *Çünkü bize verilen Kutsal Ruh aracılığıyla Tanrı'nın sevgisi yüreklerimize dökülmüştür.*" (Pavlus'tan Romalılar'a Mektup, 5: 5) ifadesi yer almıştır.

3.1.5. Kutsal Kitap Anlayışı

Hristiyanlar, Hristiyanlığın Yahudilik içinden çıkmış bir inanç olması ve İsa'nın geleceğini müjdeleyen pek çok ifadeyi içermesinden dolayı Yahudilerin Kutsal Kitabı olan Eski Ahit'i (Eski Antlaşma - Ahd-i Atik - Tora) ve İsa sonrası dönemde kayda geçirilen Yeni Ahit'i (Yeni Antlaşma - Ahd-i Cedid) Kutsal Kitapları olarak kabul etmişlerdir. Eski Ahit'in ilk beş kitaplık bölümü Tevrat'ın asıl kısmı kabul edilip Tora ismiyle adlandırılırken, Yeni Ahit bölümünün de ilk dört kitabı asıl İncil kısmı olarak tanımlanmıştır. Yahudi kutsal metinlerine eklenen diğer peygamberlere ait kitaplar ile Mezmurlar ve Yeni Ahit'e eklenen Elçilerin işleri, Pavlus, Petrus, Yakup, Yahuda ve Yuhanna'nın Mektupları ile Vahiy kitabından oluşan bütüne İngilizce ve Fransızca *Bible*, Türkçe *Kitab-ı Mukaddes* ve yine Türkçe yeni tercümesiyle *Kutsal Kitap* adı verilmiştir (Eroğlu, 2015, ss. 150-155; Gündüz, 2019, s. 118; Küçük & Tümer, 1993, s. 259).

Hristiyanlık inancına göre, İsa'ya hayattayken Tanrı tarafından kutsal bir metin verilmediği gibi İsa kendisi de yazılı bir metin bırakmamıştır. Grekçe *Evangelion* sözünün karşılığı olan *İncil* kelimesi, iyi haber ve müjde anlamına gelmektedir. İsa'nın gelişini müjdeleyen İncil metinlerinin ikinci ve üçüncü yüzyılda kaleme alındığı tahmin edilmektedir (Aydın, 2012, ss. 156-157; Aykıt & Kurt, 2019, s. 260; Küçük & Tümer, 1993, s. 257). İsa'nın mesajını ilk olarak kaleme alan Matta, Markos, Luka ve Yuhanna adlı İncil yazarları da İncil kelimesinin anlamından yola çıkarak ilk evanjelistler olarak tanımlanmışlardır (Güngör, 2016a, ss. 12-13). Ayrıca kilisenin kutsal kabul ettiği ve Kanonik şeklinde tanımlandığı bu İnciller dışında Apokrif adıyla kilise tarafından reddedilen İncillerin de varlığı bilinmektedir (Aykıt & Kurt, 2019, s. 263; Gündüz, 2019, ss. 118-119; Küçük & Tümer, 1993, ss. 257-259).

İsa'nın Yeni Ahit'te, “*Ben yalnız İsrail halkının kaybolmuş koyunlarına gönderildim*” (Matta, 5: 17) ve “*Kutsal Yasa'yı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğini sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim*” (Matta, 15: 24) şeklindeki sözleri, İsa'nın İsrail halkına gönderildiğini ve şeriatı tamamlamak üzere geldiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla İsa, bu sözleriyle kendisinden önce gelmiş olan Kutsal Kitapları onaylamıştır.

Protestan gelenekte en önde gelen konu Kutsal Kitap okumaktır, denilebilir. Bu bağlamda Michelet, Reform hareketinin en önemli basamağını “*Okul*” olarak tanımlarken; Peguy, “*Katolik, büyük babasından itibaren okuyan bir adamdır, Protestan üç yüz seneden beri, Yahudi ise iki bin seneden beri okuyan bir adamdır*” diyerek Kutsal Kitabı okumanın önemine vurgu yapmıştır. Jean Calvin ise kişinin Tanrı hakkındaki bilgisinin artmasının ancak Kutsal Kitabı okuma yoluyla gerçekleşeceğini bildirmiştir. Ona göre, Kutsal Kitap Cennet'ten gelmiştir ve Kutsal Kitabın anlamı, Kutsal Ruhun insan kalbine nüfuz etmesiyle ortaya çıkacaktır. Diğer bir deyişle Kutsal Kitaba duyulan saygı ve yakınlık sonucu aktarılanların manası insan kalbine açılır ki; bundan başka Kutsal Kitabın anlaşılma yolu yoktur. Kutsal Kitabın gerçekliğine tanıklık edecek kaynağın da yine Kutsal Ruh olduğu kabul edilmiştir. Protestan teologlar XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonlarına kadar Kutsal Kitabın ilham yoluyla kaleme alındığını kabul etmiş olsalar da XIX. yüzyılın başlarından itibaren bu görüşlerinden uzaklaşmaya başlamışlardır. XX. yüzyıla gelindiğinde ise Kutsal Kitabın yanılmazlığı görüşü, bazı Fundamentalist gruplar dışında tüm Protestan dünyada ortadan kalkmıştır. Kutsal Kitaba bakış açısı her ne kadar bu şekilde bir seyir izlese de, Hristiyan dini geleneğinde Kutsal Kitap okumanın önemini ifade eden en önde gelen uygulama olarak, gerek Hristiyanlara

gerek Hristiyan olmayanlara Kutsal Kitap dağıtma ve okumaya teşvik etme şeklindeki faaliyet değişmeden uygulanmaya devam etmiştir (Erbaş, 2001, ss. 224-227).

Kuveykılar, genel Protestanlık anlayışında yer aldığı gibi Kutsal Kitabı, Kutsal Ruh'un inananların yüreğinde gerçekleştirdiği etkiyi ispatlayıcı, inanç ve dini uygulamaların dışsal kuralı olarak kabul etmişlerdir. George Fox yanında, vaaz ederken sıkça kullandığı bir İncil taşımış ve Kutsal Kitaptaki hakikatlere atıfta bulunarak öğretilerini kanıtlamaya çalışmıştır (Murray, 1880, s. 22). Fox'un öğretilerinde Kutsal Kitap, Mesih'in gelişi, müjde gerçeği, çeşitli şahıslar ve milletlerle ilgili kehanetler gibi pek çok konuda bilgi veren bir kaynak olarak görüldüğü gibi, insanları kötülükten uzaklaştırıp dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşmaya vesile olacak dini ve ahlaki ilkeleri bildiren kutsal bir kitap şeklinde kabul edilmiştir (Tuke, 1880, ss. 18-19). Fox'un Kutsal Kitabı reddetmesi, resmi yasalar koyma yönüyledir (Pennington, 1667, s. II/494). Fox, Kutsal Kitap metinleri üzerine yapılan yorumları da kabul etmeyip metnin kendisini esas almıştır. Çünkü O'na göre, ancak Kutsal Ruh'un etkisiyle Kutsal metinler anlaşılabilir (Moore, 2000, ss. 55-57). Ayrıca Fox, her insanda bir *İç Işık* olduğunu, Tanrı'nın yükseklerde bir yerlerde değil insanların kalplerinde olduğunu söyleyerek Kitab-ı Mukaddes'i şahsına gelen bir vahiy kabul etmiştir. Diğer bir ifadeyle Kutsal Kitabı şahsında gerçekleşen aydınlanmayla yeniden yorumlama yoluna gitmiştir (Küçük & Tümer, 1993, s. 293; Sarıkçıoğlu, 2002, ss. 393-394).

Çağdaşları tarafından Fox'un Kutsal Kitap hakkındaki bilgisi, dünyadaki tüm İnciller ortadan kaybolursa Fox'un hafızasıyla yeniden yazılabilir, şeklinde ifade edilmiştir. İlk Kuveykıların çoğu Kutsal Kitabı temel kaynak olarak kullanmışlardır. Fox, İncil yazarlarına ilham veren ruhun tüm insanların içinde aynı şekilde var olduğunu kabul etmiştir (Barbour, 1964, ss. 156-159; Nickalls, 1975, ss. 51-59). Fikirlerini *İç Işık*'tan aldıkları destekle açıklayan Kuveykılar, sık sık Kutsal Kitap'tan alıntı yapmışlardır. Çünkü orada kendi deneyimlerini destekleyen pek çok ifade bulmuşlardır (Comfort, 2007, s. 67). Kuveykılara göre, Kuveykıların kitapları veya Kuveykır öncülerinin hayatlarıyla ilgili konularda az da olsa bilgi sahibi olan hiçbir kimse Kuveykır inancının gerçekliğinden şüpheye düşemez. Hatta bu bağlamda Fox, tarlalarda dolaşırken bir gün, Rabb'in kendisine, "*Senin adın, dünyanın kuruluşundan önce Kuzu'nun yaşam kitabında yazılıdır...*" şeklinde hitap ettiğini aktarmıştır. Dolayısıyla Kuveykılar, Kuveykır inancının George Fox'tan çok öncelerde, Kutsal Kitapta yer alan, en doğru inanç yolu olduğuna inanmaktadırlar (Hancock, 1859, s. 11; Nickalls, 1975, s. 33).

Matta, Markos, Luka ve Yuhanna tarafından kayda alınan Kutsal Kitabın tüm insanlığa karşılıksız olarak verilmiş olmasına rağmen tarihsel süreçte en yüksek piskopostan en düşük rahibe kadar ruhban sınıfının bunları maddi kazanç sağlama aracı olarak kullanması Fox'u derinden rahatsız eden bir durum olmuştur. Fox, Mesih'in karşılıksız şekilde Kutsal Kitap sözlerinin insanlara vaaz edilmesini tavsiye ettiğini bildirerek tüm peygamberler ve havarilerin de dini uygulamalar karşılığında para alınmasını kınadıklarını vurgulamıştır (Janney, 1853, s. 46).

Kuveykılar Kutsal Kitabın ilham yoluyla yazılan Tanrı sözü olduğunu kabul ediyor olmakla birlikte, Kutsal Kitap içerisinde *Tanrı Sözü (The Word of God)* şeklinde bir tanımlama yer almadığından, diğer Hristiyan gruplar tarafından Kutsal Kitabı ifade etmek için kullanılmakta olan bu terimi kullanmamışlardır (Clarkson, 1806, s. II/275). Fox tarafından Yeni Antlaşma için en sık kullanılan terim, *Işık Sözleşmesi (Covenant Of Light)* olmuştur. O zaman zaman Lütuf Antlaşması (*Covenant Of Grace*) terimini de kullanmıştır. Bu terimlerle Fox, Tanrı'nın gönderdiği kişiyi işitmek

ve ona itaat etmek suretiyle Tanrı'yı ışıtmeyi ve ona itaat etmeyi içeren Tanrı ile yapılan bir anlaşmayı kastettiğini ifade etmiştir. Ayrıca Kutsal Kitabın Tanrı ile insan arasındaki Lütuf Antlaşması olarak kabul edilişiyle birlikte insanların kutsal sözler vasıtasıyla kurtuluşları da lütuf yoluyla kurtuluş şeklinde tanımlanmıştır (Benson, 1974, s. 28).

Fox, felsefesini geliştirmek için temelde İsa'nın İncili'nden yararlanmıştır. Bilgelik ve bilgi, sevgi dolu, merhametli eylemlerin diğerlerinden ayırt edilmesi noktasında İncil'i kaynak almıştır. O, Mesih ile ruhsal birliğin değerini onaylayarak, Mesih'in veya elçilerin öğretisinin kayıtlı ayrıntılarına bağımlı olmayı gereksiz görmüştür (Pennington, 1662, s. 268). Pennington ise İsa'nın yaşamından ve öğretisinden alınması gereken dersleri vurgulayarak inancı güçlendirici olarak İsa'nın Tanrı'ya olan bağlılığına işaret etmiştir. Dolayısıyla ilk Kuveykırlar, Kutsal Yazılarda kaydedilen İsa'nın öğretisi ve karakteri üzerine aktarılan bilgilere bağlı kalmaya özen göstermişlerdir (Russell, 1945, s. 45). Bununla birlikte Pennington, özellikle Mesih'in Tanrı'yı temsil ettiğini, samimiyetini ve inananlara yaptığı rehberliğini vurgulamıştır. Mesih merkezli bir inanca sahip olan Kuveykırlar, Kutsal Yazıları *İ Işığın* etkisiyle okudukları için, diğer Hıristiyan gruplara kıyasla İsa'nın mesajını daha iyi anladıklarını iddia etmişlerdir (MacMurray, 1998, s. 183).

Francis Howgill, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'nın İncil olmadığını söyleyerek, "*Mesih ebedi İncildir*" şeklinde düşüncesini ifade etmiştir. Bu düşüncenin, Pavlus'la ortaya çıkan ve sonraki dönemde radikal gruplar arasında yaygın bir fikir olduğu kaydedilmiştir (Moore, 2000, s. 54). Ebedi mesajı Mesih'e dayandırarak, yazılı İncillerin kendi zamanlarında geçerli olduğunu, bu nedenle sonraki süreçte geçerliliğinin ortadan kalkmış olabileceğini kabul etmişlerdir. Barclay, *yasa* yani, İncil ile *içten gelen, ruhani bir yasa* kabul edilen *Yaşam Ruhu'nun yasa*ı olan ruhsal İncil'i birbirinden ayırmıştır (Bales, 1980, ss. 283-285).

İncil'in ruhuna olan inanç, yazılı kelimenin katılığından kurtararak bireylere esneklik olanağı sağlamıştır. İncil, inananlarına ilahi bir hayat sunarak kurtuluşlarına yol açmıştır. Pennington, hayatın ve kurtuluşun gizemini açıklayan İncil'i, Mesih tarafından anlayışlarını örten perde kaldırılana kadar ve zihinleri karanlıktan aydınlığa dönene kadar kimsenin göremeyeceğini iddia etmiştir. Diğer bir deyişle Mesih etkisiyle İncil, üzerindeki örtüyü açarak nasıl erdemli bir hayat yaşanacağını göstermektedir (Pennington, 1960, ss. 404-405; Ayrıca bkz. Elçilerin İşleri, 26: 18; Yuhanna'nın 1. Mektubu, 1: 5). Çünkü Kuveykırlara göre Mesih, sadece kendisine iman edenlerin kalplerinde yaşar. Kutsal yazılar da Mesih veya Kutsal Ruh'un insanın karanlık ruhunu aydınlattığını kesinlikle onaylar. Dolayısıyla Kutsal Ruh birinci sırada öneme sahip görülürken Kutsal Kitap, Kutsal ruh'u destekleyici vasfıyla ikinci sırada öneme sahip kabul edilmiştir (Marsh, 1881, s. 380). İncil'de öğrencilerine hitaben İsa, Gerçeğin Ruhu'nu veya Kutsal Ruh'u dünyanın almayacağı yalnızca iman eden kalplerin alabileceğini dile getirmiştir. Devamında "*...ünkü O, sizin içinizde, sizinle beraber*" (Yuhanna, 14: 17) sözleriyle bunu desteklemiştir (Wilkinson, 1836, s. 12). Kutsal Ruh'un bu içsel ve algılanabilir rehberliği, müjde (Yeni Ahit) tarafından en çok vurgulanan konu olarak kabul edilmiştir. Çünkü ruhsal rehberlik yanında Mesih'in acılarını, hatta ölümü ortadan kaldırdığına inanılmıştır. İsa'nın armılış sonrası dirilişi gibi, Kutsal Ruh ile aydınlanmış olan insanın, sonsuz yaşama kavuşacağına inanılmıştır (Marsh, 1881, s. 409).

Fox, Kutsal Yazıların önemini şu şekilde anlatmıştır: 1. Kutsal Yazılar Tanrı'nın vahyinin bir parçasıdır. Onlar Tanrı'nın sözleridir. Bu bağlamda Fox'un en sevdiği ifadenin, Kutsal Yazıları kaleme alan yazarların sahip olduğu ruha aynen sahip olamayan hiç kimsenin Kutsal Yazıları tam

olarak anlayamayacağı, olduğu kaydedilmiştir. Yani bu, Kutsal Yazıların yazılması için gerekli olan vahiy gücünün, aynı metinlerin anlaşılması için de gerekli olduğu iddiasıdır. Fox bu nedenle kişisel deneyimlerine dayanarak gerçekleştirdiği çağrısında, insanları Kutsal Yazıları esinleyen Kutsal Ruh'a yönlendirmek zorunda olduğunu ifade etmiştir. Çünkü Fox'a göre, ancak bu sayede kişi, tüm hakikatlere, Mesih'in ve Tanrı'nın bilgisine ulaşabilecek, bunları ruhunda hissedebilecektir.

2. Kutsal Kitap doğrudur, esinlenme eseridir ve bu yönüyle çok kıymetlidir. İnancın bireyin kalbine yerleşmesinde yaşanan vizyonların çok önemli olduğunu bildirir. İnsanı Kutsal Kitabın hakikatlerine ulaştıran yol Kutsal Ruh tarafından açılır.

3. Kutsal Kitap doktrinin standardıdır. Yani Fox, tüm uygulamaların Kutsal Kitap merkezli olarak yerine getirilmesini öngörür.

4. Kutsal Kitap tarih için gerçek bir rehberlik sağlar. Fox, Kutsal Ruh, Kutsal Kitabın yorumu için gerekli bir otorite olarak kabul ederken, Kutsal Kitap aracılığıyla Kutsal Ruh'un desteklendiğini ifade eder.

5. Kutsal Yazılar davranışların dışsal kuralıdır. Oysa vahye muhatap olmak için havarilerin sahip olduğu ruha sahip olmak gerekir. Kutsal yazılar, kendisinin herkes için en iyi rehber ve inancın açıklayıcısı olduğunu bildirmekle birlikte bireye asıl liderlik edecek olanın Kutsal Ruh olduğunu ifade eder. Kişisel ve kurumsal düzeyde Hristiyan yaşamının kurallarını kapsayan Kutsal Kitap, ancak Kutsal Ruhun etkisi altında okunursa kişiyi asıl anlamına ulaştırır (Roberts, 1954, ss. 77-84).

Barclay tarafından yapılan Kutsal Kitap tanımlaması dikkat çekicidir. O Kutsal Kitabı, Tanrı halkının farklı çağlardaki yaşamlarının doğru bir tarihsel açıklaması; bazıları geçmiş bazıları da geleceğe dair olan pek çok şeyin peygamberlik niteliğinde aktarılması ve Mesih öğretisinin tüm ana ilkelerinin tam ve geniş bir açıklaması olarak tanımlamıştır (Bales, 1980, s. 14).

Fox ve genel olarak Kuveykır üyeleri, diğer Hristiyan mistikler ve ruhsal reformcular gibi özellikle dördüncü İncil olan Yuhanna İncili'ni öğretilerinde esas almışlardır (Jones, 1950, s. 73,78). Sonuç olarak Kuveykırılar, ruhsal aydınlanma yolunda Kutsal Kitap merkezli bir vahiy anlayışını benimsemişlerdir (Anderson, 2007, s. 3). Her ne kadar bireysel yaşanan mistik bir yapıya sahip olsalar da buradaki esas ölçü, şahsî Kuveykır deneyimlerinin Kutsal Kitap ile bağlantı içinde olmasının temel kural olarak kabul edilmesi şeklinde görülmektedir.

3.1.6. Vahiy Anlayışı ve Peygamberlik Algısı

Hristiyanlıktaki vahiy algısı, Yahudilik ve İslam'daki vahiy anlayışından farklı bir noktadadır. Tanrı kelamı şeklinde tanımlanan vahyin Hristiyanlık inancında, İsa bedeninde dünyaya gelerek somut bir gerçeklik olarak insanlara görüldüğü kabul edilmiştir. Bu bağlamda Hristiyan teologların vahye yüklediği anlam, diğer inanç sistemlerindeki farklı bir çerçeveye yerleşmiştir (Tarakçı, 2018, s. 79, Pavlus'tan İbraniler'e Mektup, 1:1-2).

Hristiyanlık anlayışına göre yapılan bir vahiy tanımı, *"Tanrı'nın söz ve eylemlerle ilahi irade ve şahsını insanlığa açması ve inananlarında bu açılım vasıtasıyla Tanrı'nın iradesinden haberdar olmasıdır"* şeklindedir. İkinci Vatikan Konsili'nde (1962-1965) vahiy, Tanrı ile insanlık hakkındaki bilgilerin aktarılmasının ötesinde Tanrı'nın kendisini insanlığa sevgiyle tanıtmaması olarak açıklanmıştır (Tarakçı, 2018, s. 83). Katolik Ansiklopedisi'nde ise vahiy kavramı, tabiattaki normal iletişim araçlarının ötesindeki araçlarla Tanrı tarafından birtakım bilgilerin akıllı varlıklara ulaştırılması şeklinde tanımlanmıştır (Kılıç, 2004b, s. 54).

Saint Thomas vahyi, diğer insanların ulaşabileceğinin ötesindeki bilgilerin peygamberlere ulaşma yolu olarak tanımlarken, ilhamı peygamberlerin Kutsal Ruh aracılığıyla ruhen yükselmesi ve ilahi hakikatleri alması şeklinde tanımlamıştır. Aslında aralarında çok küçük bir nüans bulunan bu iki kavram, Thomas'a göre aynı içeriği ifade etmektedir. Bununla birlikte Hristiyan teologlar genel olarak vahyi iki kısma ayırmışlardır. Birincisi bedenleşmiş vahiy olan İsa, ikincisi ise İsa, havariler ve farklı şahıslarda görüldüğü iddia edilen ilham veya vahiy diye nitelendirilen ilahi güçle kurulan ruhsal bağlantıdır (Biçer, 2004, ss. 47-50). Dolayısıyla Hristiyanlık inancındaki İsa dışındaki şahıslarda görülen vahiy-ilham algısı net olarak ayırlanamamıştır.

Hristiyanlığın ilk dönemine hakim olan önerme merkezli vahiy anlayışı yanında XVI. yüzyıl reformcularının etkisiyle ortaya çıkan kişi merkezli vahiy anlayışı, modern batı dünyasının vahye bakış açısına önemli bir ivme kazandırmıştır. Luther ve Calvin çizgisindeki bu yeni vahiy anlayışı, köklerinin ilk Kiliseye ve Yeni Ahit'e kadar dayandığını iddia ederek sağlam bir temele oturduğunu savunsa da reform sonrası Hristiyan batı dünyasında yayılan bir akım şeklinde görülmektedir. Üçüncü bir yaklaşım ise bu iki yaklaşımı birarada ele alan yaklaşımdır ki, Richard Swinburne Hristiyanlığın vahiy anlayışının bu dairede yer aldığını savunmuştur. Buna göre ilahi vahiy, Tanrı'nın kendini açması veya Tanrı tarafından önermesel doğruların aktarılması şeklinde gerçekleşmiştir. Hristiyanlık bağlamında İsa, hem Tanrı'nın bedenleşmiş hali olarak gelmiş hem de insanlara önermesel doğrular bildirmiştir. Hristiyanlığın önerme merkezli olmadığını iddia edenlere Swinburne, önerme formundaki bilgiler olmaksızın Tanrı'nın kendisini açığa vuruşunu ve bu bağlamdaki hadiseleri insanların algılayamayacağını savunmuştur. Bununla birlikte Swinburne, Tanrı'nın kendisi hakkındaki hakikatleri peygamberler vasıtasıyla bildirmesinin imkânını da dile getirmiştir (Kılıç, 2004b, ss. 54-56). Dolayısıyla Hristiyanlığın vahiy anlayışı bağlamında İsa'ya da farklı anlamlar yüklenmiştir. İsa dışındaki şahıslardaki vahiy algısı ilhama yakın şekilde algılanmakla birlikte İsa sonrası dönemde vahiy kavramına yüklenen anlam, daha çok ilahi ilham şeklindedir.

Kuveykır öğretisine göre de, kişi ilahi vahye muhatap olabilir. Fox yaşadığı vizyonla Tanrı'nın kendisine, *“Adın daha önce kuzunun yaşam kitabında yazılmıştır”* şeklinde seslendiğini iddia etmiştir. Yine Fox'un iddiasına göre, vizyon yoluyla Tanrı, tüm insanlara öğretisini yaymasını emretmiştir. *“Mesih'in herkes için öldüğünü gördüm”* ifadesiyle Fox, yaşadığı deneyimle zamansızlık boyutuna geçip geçmiş bir olaya şahit olduğunu vurgularken, *“Tanrı ve Oğlu Mesih O'nun sonsuzluğunu vaaz etmem için beni gönderdi”* sözüyle kendisine yüklenen misyonu bildirmiştir (Budge, 1934, s. 9).

İncil'de İsa'ya yüklenen anlamlara baktığımızda, daha önce açıkladığımız İsa'nın Mesih olması ile *Tanrı Oğlu* olması yanında peygamberliğine de atıfta bulunulduğu görülmektedir. Yuhanna İncili'nin dördüncü bölümünde İsa'nın Samiriyeli bir kadınla su kuyusunun başında geçen diyalogu bunun delillerinden biri olarak görülmüştür. İsa, kuyudan su çekmeye çalışan kadına, bu sudan içen tekrar susar fakat benim vereceğim yaşam suyundan içen bir daha asla susamaz, içinde sonsuz yaşam için fışkıran bir pınar olur diyerek, kendine iman eden kişinin yaşam suyuna kavuşacağını söylemiştir. Bu diyalog sonunda kadın İsa'yı, *“Efendim, anlıyorum, sen bir peygambersin”* sözüyle onaylamış ve İsa'ya iman etmiştir (Yuhanna, 4: 6-19).

İncil'de İsa'nın peygamberliğine yönelik ifadeler oldukça güçlü bir şekilde yer almış ve İsa'nın bu yöndeki misyonunu desteklemiştir (Duygu, 2017, ss. 94-95; Gündüz, 2008, ss. 21-22;

Ayrıca bkz. Matta, 21: 10- 11; 26: 67- 68; Markos, 14: 65; Luka, 22: 64). Bununla birlikte İncil’de peygamberliği yanı sıra İsa’ya yönelik *Tanrı Oğlu* ve Mesih gibi farklı tanımlamaların yer alması, havariler ve ilhamla yazıldığı kabul edilen Kutsal Kitabın yazarlarının da peygamber şeklinde nitelendirilmesi aslında Hristiyanlık inancında net bir peygamberlik anlayışının bulunmadığı sonucunu doğurmuştur (Kuzgun, 1996, ss. 143-146). Temelde ilgili kavram üzerinde bir netliğin olmayışı da sonraki süreçte peygamberlik kavramının yeni anlamlar yüklenerek algılanmasına zemin hazırlamıştır.

Hristiyanlık inancında öze dönmeye birlikte bir yenilenmeyi de hedefleyen Fox, İsa’nın peygamberliği konusunda da yeni bir bakış açısı getirmiştir. Fox, İsa’nın peygamberlik görevi de dâhil tüm işlevleriyle hayatta olduğuna ve Tanrı halkının merkezinde yer aldığına işaret etmiştir. Fox’a kadar gelen süreç içerisinde İsa’nın dini bir lider, kral ve kurtarıcı gibi sıfatlarla tanımlanması Hristiyan düşüncesinde normal bir durum iken Fox, İsa’nın öğretmen ve peygamber olması sebebiyle kurtarıcı olduğunu açıklayarak çevresindekilere daha önce duymaya alışık olmadıkları bir perspektif sunmuştur. Vaazlarındaki *“Mesih halkına öğretmek için geldi”* sözüyle bu görüşünü dile getiren Fox, havariler döneminden beri kaybolmuş olan müjde öğretisinin kendi öğretisi vasıtasıyla yeniden duyurulmaya başlandığını iddia etmiştir. Dolayısıyla Fox, İsa’nın Tanrısal bir vahiy olması ve kurtarıcılığını savunurken bunu, İsa’nın peygamberlik vasfına bağlamıştır. Bu yönüyle Fox’un, klasik Hristiyan söyleminden farklı bir sistem kurmaya çalıştığı farkedilmiştir (Benson, 1974, ss. 24-25,27).

Fox, Mesih’i *kurtuluşu getiren öğretmen (teacher that bringeth salvation)* olarak tanımlamıştır. *“Peygamber İsa”* adlı bir vaazı da kaydedilen Fox, İsa’nın peygamberliği ile kurtarıcılığı arasındaki ilişkiyi vurgulayarak İsa’nın, yaptığı vaazlar yoluyla insanları günahın tutsaklığından koparan bir kurtarıcı olduğunu belirtmiştir (Benson, 1974, s. 28). Aslında İncil’de de bu bağlamda, Hristiyanlık inancının elçilerle peygamberlerin sözleri üzerine inşa edilen bir sistem olarak tanımlandığı yönünde sözler yer almıştır (Pavlus’tan Efesliler’e Mektup, 2:20). Ayrıca Fox, tarihsel süreçte Tanrı’nın rahipler ve krallar değil, peygamberler gönderdiğini belirtmiştir. Fox’a göre İsa, işitilmesi ve itaat edilmesi gereken, Musa gibi bir peygamberdir. Mesih ışık veya ışığın yeni antlaşmasıdır. Mesihî ışığı işitip ona uyanlar ışıktaki yürüyenler ise ışığın çocukları, yani Yeni Antlaşmanın çocukları olurlar (Benson, 1974, s. 28).

Kuveykır öğretisine göre peygamber, ilham yoluyla kendisine ulaşan Rabb’in sözünü diğer insanlara aktaran araçlar olarak tanımlanmıştır (Turner, 1911, s. 130). Mesela, Yuhanna İncili’ndeki *“İsa Mesih’in vahyidir. Tanrı yakın zamanda olması gereken olayları kullarına göstermesi için O’na bu vahyi verdi. O da gönderdiği meleği aracılığıyla bunu kulu Yuhanna’ya iletti”*(Vahiy, 1: 1) sözleriyle Yuhanna, kendisinin peygamberliğini ifade etmektedir. Yazdığı bölümün sonuna eklediği, *“Bunları işten ve gören ben Yuhanna’yım”*(Vahiy, 22: 8) sözüyle peygamberliğini tekrar vurguladıktan sonra, *“Bu kitaptaki peygamberlik sözlerini duyan herkesi uyarıyorum! Her kim bu sözlerle bir şey katarsa, Tanrı da bu kitapta yazılı belaları ona katacaktır. Her kim bu peygamberlik kitabının sözlerinden bir şey çıkarırsa, Tanrı da bu kitapta yazılı yaşam ağacından ve kutsal kentten ona düşen payı çıkaracaktır”*(Vahiy, 22: 18-19) ifadesiyle de aktarılan tüm sözlerin kendisine vahyedilen peygamberlik sözleri olduğunu iddia etmiştir.

İsa’dan sonraki süreçte Pavlus’un, havariler üzerine ellerini koymasıyla Kutsal Ruh’un indiği ve havarilerin, Kutsal Ruh’un etkisiyle bilmedikleri dillerde konuşmaya başlayarak peygamberlik

yaptıkları bildirilmiştir (Elçilerin İşleri, 19: 6) Pavlus da yazmış olduğu mektuplarda kendisinin peygamberliğini vurgulamıştır.⁸¹

Peygamberlik ile öğretmenlik kavramlarını bir bütünlük içinde algılayan Fox, Kuveykır vaizlerinin insanları Mesih inancına bağlayan öğreticiler olduğunu, diğer bir deyişle peygamberlik görevini icra ettiklerini ifade etmiştir. Ayrıca Kuveykırların çoğunun deneyimlerinin ilk elçilerin ve Eski Ahit'in peygamberlerinin deneyimlerine benzer olduğuna işaret edilmiştir. Hatta ilk yıllarda kendilerinin Yeni Ahit Kilisesi olduklarını iddia eden Kuveykırlar, İncil'de okudukları davranışları taklit etmeye yönelmişlerdir. Çul ve küllü kıyafetler giymişler, bazen de yüzleri karartılmış Kuveykır misyonerleri, İngiliz kasabalarında dolaşmış ve bölge sakinlerinin tövbe etmeleri için çalışmışlardır (Davies, 2000, s. 26).

Kuveykır hareketi başlangıçta binyılcı (millennialist) bir hareket şeklinde görülürken devam eden süreçte Fox'un kendini kıyamet peygamberi şeklinde yansıtmaya eğilimde olduğu farkedilmiştir. James Nayler'ın kendisini Mesih olarak tanımlayarak Bristol kasabasından girişi de, Fox'un bu yöndeki görüşlerini destekler mahiyette yorumlanmıştır (Wilson, 2004, s. 213). Fox ayrıca, kendisinin havariler hatta peygamberler derecesinde ilahi ilhama muhatap olduğunu savunmuştur. Kendisinin Tanrı tarafından, Mesih müjdesini duyurması için özel olarak gönderildiğine inanan Fox, insanları Tanrı'ya, iç ışığa ve sonuç olarak ruhsal kurtuluşa yönlendirmekle görevlendirildiğine de inanmıştır (Turner, 1911, s. 45). Diğer bir deyişle Fox, Tanrı tarafından özel bir misyonla dünyaya geldiğini iddia etmiştir.

İncil'de İsa, sahte peygamberler konusunda, *"Sahte peygamberlerden sakının! Onlar size kuzu postuna bürünerek yaklaşırlar, ama özde yırtıcı kurtlardır"* (Matta, 7: 15) ifadesiyle kendisine bağlı olanları uyarmıştır. Devamında ise hesap günü birçok kişinin İsa'ya gelerek biz senin adıyla peygamberlik yapmadık mı, senin adıyla cinleri kovmadık mı ve birçok mucize göstermedik mi dediğinde, İsa'nın onların kötülük yapan kimseler olduklarını söyleyerek onları reddedeceği kaydedilmiştir (Matta, 7: 22-23).

Chelmsfordlu Kuveykır Mary Bradly 1657 yılının Ekim ayında, Felsted semti rahibi Nathaniel Raven'e *"Sen sahte bir peygambersin ve ben seni uyarmaya geldim"* diye bağırıştır. Kuveykır yazarlar bu dönemde benzeri türden otuz dokuz olay kaydetmişlerdir (Davies, 2000, s. 23). Dolayısıyla sadece Mesih ışıyla tamamen aydınlandığı kabul edilen kişilerin, Kuveykır öğretisini yayma faaliyetine başlamasıyla birlikte peygamber olarak vasıflandırıldıkları anlaşılmaktadır.

Kuveykırlar ayrıca, bu fikirlerine destek olarak Pavlus'un mektuplarında geçen *"Toplantıda oturanlardan birine vahiy gelirse, konuşmakta olan sussun. Herkesin öğrenmesi ve cesaret bulması için hepiniz teker teker peygamberlikte bulunabilirsiniz"* (Pavlus'tan Korintliler'e I. Mektup, 14: 30-31) sözünü aktarmışlardır. Böylece Kuveykırlar herhangi bir kişiye özel bir konum atfetmeksizin herkesin peygamberlik anlamında konuşabileceğini ve çevresine faydalı bilgiler aktararak topluluğun gelişimine katkı sağlayabileceğini savunmuşlardır (Tuke, 1880, ss. 64-65).

Dolayısıyla Kuveykırlar, İsa'nın Mesih olarak geldiğini kabul ettikleri gibi İsa'dan sonraki süreçte de peygamberlerin, Mesih'i temsil eden araçlar konumunda olduğuna inanmışlardır. Kutsal Kitap ile birlikte peygamberler, inananları Şeytan'ın günaha yönlendirmesinden Hakikatin Ruhuna, diğer bir deyişle Tanrı'ya ulaştıran vasıtalar şeklinde değerlendirilmiştir. Mesih ışığının içlerinde

⁸¹ *"Çünkü Mesih'in yolunda sayısız eğiticiniz olsa da çok sayıda babanız yoktur. Size Müjde'yi ulaştırmakla Mesih İsa'da manevi babanız oldum."* Pavlus'tan 1. Korintliler'e Mektup, 4: 15'te ifadesi yer almaktadır.

doğuşuyla ruhsal uyanışlarını gerçekleştiren Kuveykır üyeler, peygamber konumunda değerlendirilmiştir. Matta İncili'nde yer alan, “Çünkü konuşan siz değil, aracılığınızla konuşan Babanız'ın Ruhu olacak”(Matta, 10: 20) ve “İsa'ya tanıklık peygamberlik ruhunun özüdür”(Vahiy, 19: 10) ifadeleri, Kuveykırların bu inançlarına delil olarak görülmüştür. Peygamberlik görevinin yerine getirilmesinin önemini vurgulayan Kuveykırlar, kalpte yer alan sevginin, bundan da üstün olduğunu ifade etmişlerdir. İncil'de İsa'nın, “Sevgi asla son bulmaz. Ama peygamberlikler ortadan kalkacak” (1. Kronitler, 13: 8) sözüne işaret eden Kuveykırlar, ilahi sevgiyi yaşamanın peygamberlikten ön planda olduğunu vurgulamışlardır.

3.1.7. Mucizeye Bakış Açısı

Peygamberlik denildiğinde insanları Tanrı yoluna davet edici konuşmalar yapmanın yanı sıra, onları ikna etme noktasında gösterilen mucizeler de akla gelmektedir. Kutsal Kitaba göre havariler ve peygamberler, hastaları iyileştirme, ölüleri diriltme ve geleceği önceden haber verme gibi mucizeler göstermiştir. Aynı iç Işığa sahip olan Kuveykırların da benzeri mucizeler gösterme potansiyeline sahip oldukları kabul edilmiştir (Turner, 1911, s. 124).

David Hume, “Of Miracles” (Mucizelere Dair) adlı makalesinde mucizeyi, Tanrı'nın iradesiyle veya görünmez bir failin araya girmesiyle bir doğa yasasının ihlal edilmesi şeklinde tanımlamıştır. Kana'da suyun şaraba dönüşmesi (Yuhanna, 2: 1-11), fırtınaların dinmesi (Matta, 8: 23- 27; Markos, 4: 35- 41; Luka, 8: 22- 25), ekmeklerin çoğalarak beş bin kişiyi doyurması (Eliade, 2003c, s. II/383; Ayrıca bkz. Matta, 14: 13- 21; Markos, 6: 30- 44; Luka, 9: 10- 17; Yuhanna, 6: 1- 14) gibi olaylar İsa'nın gösterdiği mucizelere örnek gösterilmiştir (Boobyer, 1964, s. 31).⁸²

İsa'nın gerçekleştirdiği felçlileri ve cüzzamlıları tedavi etme (Bkz. Matta, 8: 5- 13; 9: 1-7; Markos, 2: 1- 12; Luka, 5: 17- 26; 7: 1- 10; Matta, 8: 1- 4; Markos, 1: 40- 45; Luka, 5: 12- 16), görme, işitme veya konuşma kaybı yaşayanları iyileştirme (Bkz. Matta, 8: 14- 15; 20: 29- 34; Markos, 1: 29- 34; 10: 46- 52; Luka, 4: 38- 41; 18: 35- 43) gibi gerek fiziksel beden üzerinde görülen gerek ruhsal anlamda yaşanan rahatsızlıkları şifalandırma (Bkz. Matta, 8: 16; 8: 28- 32; Markos, 5: 1- 20; Luka, 8: 26- 39) olaylarının Kutsal Kitap'ta yer alması ise mucize kavramına yüklenmesi gereken anlamın yukarıdakinden çok daha geniş olması gerektiği düşüncesini uyandırmıştır. Bu bağlamda etimolojik bir değerlendirmeye tâbi tutulan mucizenin, merak uyandıran bir eylemi veya durumu ifade ettiği kaydedilmiştir (Boobyer, 1964, s. 32).

Hristiyanlık inancına göre, Mesih kabul edilen İsa'nın hayattayken göstermiş olduğu mucizelerin benzerleri İsa'dan sonraki dönemde havariler (Petrus'un mucizeleri için bkz. Elçilerin İşleri, 3: 1- 16) ve azizler tarafından gösterilmiştir. Normal insanlar tarafından gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir takım hadiselerin ilahi gücün etkisiyle insanı hayrete düşürecek şekilde meydana gelmesi diye tanımlanan mucizeler, Hristiyanlığa ait kaynaklarda yer alan hikâyeler formundadır. Hristiyan azizlerin temel özelliği kabul edilen mucize gösterme; şifacılık (hastaları iyileştirme), kehanet (doğa mucizeleri) ve basiret (ileri görüşlülük) şeklinde üç grupta değerlendirilmiştir. Bu mucizelerin toplandığı kaynaklara ise Hagiografi (hikâye) ve Kanonizasyon (aziz ilan etme) adı verilmiştir. MS. 500 ile 1500 yılları arasında özellikle şifacılık şeklindeki mucizelerin oldukça fazla örneği kayıtlara geçmiştir. Bunlar sadece bedensel hastalıkları iyileştirme

⁸² Ayrıca Yuhanna İncili, 6. Bölümde İsa tarafından gösterilen mucizeler ayrıntılı şekilde yer almaktadır.

değil, Şeytan çıkarma ve kötü ruhları kovma şeklinde ruhsal rahatsızlıkların giderilmesi yönünde de gerçekleşmiştir (Polat, 2008, ss. 205-210).

Peki, aktarılan bu mucizevi hadiseler herkes tarafından hemen kabul görmüş müdür? Gerek İsa zamanında İsa tarafından gerek İsa sonrası süreçte aziz kabul edilen kişiler tarafından gösterildiği iddia edilen mucizevi olaylar hiç eleştiri almamış mıdır? yönündeki sorulara ilk cevap, İsa'dan sonra II. yüzyılda yaşayan pagan teolog Celsus'la verilmiştir. Celsus, İsa'nın sihir sanatını Mısırlı sihirbazlardan öğrenen bir büyücü olduğunu iddia etmiştir. Celsus'un iddiasının Hristiyan dünyasını ciddi şekilde etkilediği düşünülmüştür. Çünkü üçüncü yüzyılda Origen'in Celsus'un iddiasına reddiye olarak "*Contra Celsum*" adlı çalışmasıyla bu tartışmayı ele aldığı bildirilmiştir. Beşinci yüzyılda ise Hippo'lu Augustinus İsa ve İncil mucizelerini reddeden görüşleriyle kayıtlara geçmiştir. Orta çağ Hristiyan dünyasında genel olarak İncil mucizelerine inananlar çoğunluğu teşkil etmekle birlikte XVII. ve XVIII. yüzyılın rasyonalist filozoflarından Spinoza ve Hume ile bazı deistler daha geniş çapta ve sistematik tartışmalarla mucizelere yönelik eleştirilerini aktarmışlardır. XIX. yüzyıldaki mucize reddiyecilerinin önde gelen isimleri ise Matthew Arnold ve T. H. Huxley olarak bildirilmiştir (Augustine & Evans, 2003; Boobyer, 1964, s. 33).

İslam inancına göre de İsa, Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberdir (Meryem Sûresi, 19: 30). Beşikte konuşması (Al-i İmran Sûresi, 3: 46) başta olmak üzere çamurdan yaptığı kuşun canlanması, ölüleri diriltmesi, kör ve benzeri hastalıkları iyileştirmesi şeklinde gösterdiği mucizeleri, Kur'an-ı Kerim ayetleriyle ifade edilmiştir (Al-i İmran Sûresi, 3: 49). Mucize bağlamında, Kur'an-ı Kerim'de diğer peygamberlerin gösterdiği olağanüstü hadiselerden de bahsedilmiştir (A'raf Sûresi, 7:73- 79; Hud Sûresi, 11: 32- 48, 59- 60, 88- 95; Şuara Sûresi, 26: 32- 33, 43- 45, 117- 121, 167- 174, 185- 190; Zariyat Sûresi, 51: 41- 42; Hakka, 69: 6- 8).

Yuhanna İncili'nin altıncı bölümündeki, İsa tarafından gösterilen mucizevi olaylara atıfta bulunan Kuveykılar, Hristiyanlığın özünün bu ruhsal temele bağlı olduğuna işaret etmişlerdir (Jones, 1950, s. 75). Fox, öğretisini yayma sürecinde İsa'nın hayatında görülen mucizelere benzer şekildeki olayların kendi şahsında ve diğer Kuveykır üyelerin hayatında da görüldüğünü iddia etmiştir. Fox'un şifa çalışması yaptığı hastaların, ateş, titreme, sıtma gibi semptomlar gösteren bedensel hastalıklara sahip kişiler, bulaşıcı hastalıkları olan kişiler ve psikolojik travma yaşayan kişiler oldukları kaydedilmiştir. Fox, tedavi yolu olarak, genellikle şu üç yolu kullanmıştır: 1. Kişi için dua etmek, 2. Kişinin üzerine ellerini koyarak şifa aktarımı yapmak, 3. Tanrı'nın varlığı ve gücü hakkında peygamberlik niteliğinde konuşarak kişiyi rahatlatmak (Anderson, 2000, s. XIX-XXV).

Fox'un gerçekleştirdiği mucizeler konusunda kaydedilen en erken kayıt, onun Mansfield Woodhouse'a giderken yaşadığı bir olaydır. Aktarıldığına göre Fox, ilk hapis cezasının bitişinden kısa bir süre sonra doktorun kendisinden kan alınmasına izin vermeyen bir kadını konuşarak sakinleştirmiştir. Fox'un gelişi öncesi hırçınlık gösteren kadının bağlanarak, zorla kanı alınmaya çalışılırken, Fox'un konuşmasından sonra kadının sakince kanının alınmasına izin verdiği belirtilmiştir. Fox, bu hadise üzerine, Tanrı'dan gelen ve insan ruhunu etkileyen güce işaret etmiştir (Turner, 1911, s. 126).

Fox'un bedensel rahatsızlıklara yönelik şifa uygulamasına, Arnside'da uzun süredir bir kolunun sakat olduğu bilinen Richard Myer adlı Kuveykır vaizinin Fox'un dokunuşuyla iyileşmesi örnek gösterilebilir. Bu olayın herkes tarafından bilinmesi için kalabalık bir halk kitlesinin ortasında Fox kendisine seslenmiş ve Myer, ayağa kalkarak "*Bugün iyileştiğimi hepiniz bilin*" demiştir.

Anlatıldığına göre, başta Myer'in ailesi bile bu iyileşmeye inanmakta güçlük çekmiş ve yaşadıkları hayreti dile getirmiştir (Turner, 1911, s. 127; Watson, 1860, s. 127). Ancak devamında Fox tarafından aktarılan şöyle bir olay kaydedilmiştir ki; Tanrı'nın New York'a bir mesajla gitmesi yönündeki ilhamını reddeden Myer'a, Fox ikinci kez vurmuş ve olaydan bir yıl kadar sonra Myer'in vücudunun dörtte üçü felç olmuştur (Watson, 1860, ss. 127-128).

Fox'un günlüğü dışında Fox tarafından gerçekleştirilen mucizelere referans olacak yeterli bir kaynağın bulunmadığı, sadece John Banks'ın bu konuda bir istisna olduğu kaydedilmiştir. Fox gibi kendi günlüğünü kaydeden Banks,⁸³ 1676 yılında omuzundan başlayan bir ağrının koluna ve eline ulaşması sonucu kolunu ve elini kullanamayacak hale gelip dayanılması zor ağırlar içinde kaldığını ifade etmiştir. Gittiği hiçbir doktorun rahatsızlığına çare bulamadığı bu süreçte Banks, Fox'u bir gece uyku esnasında görmüştür. Uyandıktan sonra bir nevi iç sesinin, iki gün iki gece boyunca, yaşadığı bu hadisenin bir vizyon olduğunu vurguladığını ifade etmiştir. Banks, yaşadığını iddia ettiği bu vizyonunda, Fox'un omuzuna dokunmasıyla hastalığının iyileşeceğine inandığını söylemiş ve Fox'dan şifa talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Swarthmoore'daki bir Kuveykır toplantısına katılan Banks, rüyasında gördüğü üzere Fox'dan dua talebinde bulunmuş ve Fox'un dokunarak dua etmesiyle iyileşmiştir. Bu olay, Fox'un gerçekleştirdiği önde gelen mucizevi olaylardan biri şeklinde kayıtlara geçmiştir (Cadbury, 1948, ss. 65, 118, 147; Turner, 1911, ss. 128-129).

Fox'un zihinsel özürlü kişiler üzerindeki tedavi edişine örnek olarak ise Amerika'da Anamessy'de yaşayan zihinsel rahatsızlığı olan bir kadını iyileştirmesi kaydedilmiştir. Uzun yıllar zihinsel problemi olan bu kadının bazen iki aya yakın bir süre hiç konuşmadan ve çevresiyle iletişime geçmeden yaşadığı aktarılmıştır. Fox'la görüşmesinden sonra zikredilen kadının şifa bulması üzerine Fox, *"Ben ona yaşam sözünü söyledikten ve onun için Rabb'e yalvardıktan sonra o düzeldi ve bizimle toplantılara gelip gitti. O zamandan beri iyi. Şükürler olsun Tanrım!"* sözleriyle durumu aktarmıştır (Turner, 1911, s. 127).

Fox'un *"Mucizeler Kitabı"*nda (Ayrıntılı bilgi için bkz. Fox vd., 2000), ölüm döşeğindeki bir yargıcın sağlığına kavuşması, attan düşüp ölen birinin çevredeki kalabalığın gözü önünde Fox'un ilgilenmesi sonucu yeniden dirilmesi, iki aydır hiç konuşmayan bir kadının dilinin çözülmesi gibi pek çok olağanüstü olay kaydedilmiştir (Fox vd., 2000, ss. 118-147). Fox dışında diğer Kuveykır tarafından gösterilen mucizevi hadiseler de kayıtlarda yer almıştır. İkinci nesil Kuveykırlardan Thomas Chalkley (1675-1699), yapmış olduğu dualarına Tanrı'nın pek çok kez karşılık verdiğini iddia etmiştir. Hastaların iyileşmesinden batan gemilerin kurtulmasına ve fırtınaların durmasına kadar çok kez Rabb'in desteğini üzerinde hissettiğini ifade etmiştir. Geleceğe dair bazı olaylar hakkında bilgi veren Kuveykır vaizleri de olmakla birlikte bu peygamberi özelliğin, Kuveykır vaizlerinde olması gerekliliği kabul edilmemiştir (Turner, 1911, s. 130).

Fox'un Mucizeler kitabına atıfta bulunan Henry J. Cadbury, (1883- 1974)⁸⁴ Fox'un yaşadığını ifade ettiği vizyon ve içgörülere ek olarak, havariliğe atfedilen bazı iyileştirici doğaüstü güçlerin de

⁸³ İngiltere'nin Cumberland kasabasında doğan ve 1638-1710 tarihleri arasında yaşayan John Banks, 1654'te Kuveykırılar arasına katılmış ve önemli Kuveykır vaizlerinden biri olmuştur. Uzun yıllar hapis hayatı yaşayan Banks, ölene kadar Kuveykır öğretisine bağlı olarak yaşamıştır. Burada aktarılan şifalanma hadisesinin, kendi Journal'inde (günlük) yer aldığı kaydedilmiştir (Turner, 1911, s. 128).

⁸⁴ Cadbury, Pennsylvania'da dünyaya gelen Amerikalı bir İncil uzmanı ve Kuveykır tarihçisidir. William Penn Charter Okulu, Haverford Koleji ve Harvard Üniversitesi'nde eğitim görmüştür. Haverford Koleji'nde İncil edebiyatı ve Yunanca alanında doçenttir. Kendisinin ve eşi Lydia Carolina Brown'un tanınmış Kuveykır

Fox'un hayatında görüldüğü iddialarını aktarmıştır. Cadbury, Kuveykılar ile mucize ilişkisini değerlendirirken, Kuveykılar arasında İsa dönemine benzer şekilde çeşitli mucizeler yaşanmasını, Kuveykılarının kendilerince gerçekleşmesi beklenen doğal bir süreç olarak algıladıklarını ifade etmiştir. Yapmış olduğu değerlendirmenin devamında Cadbury, genel Hristiyanlık anlayışında olduğu üzere Kuveykılar tarafından da mucizenin, Allah'ın vahyinin ve gücünün bir göstergesi olarak kabul edildiğini ifade etmiştir. Böylece Hristiyanlık inancındaki mucizeye bakış açısıyla Kuveykılarının mucizeye bakış açısındaki ortaklığı dile getirmiştir (Roberts, 1954, s. 89).

Hollandalı ünlü Baptist Dr. Galenus Abraham mucizenin, Tanrı'dan gelen bir elçinin gerçekliğinin ispatı ve kabulü için şart olduğuna işaret ederek, William Penn, Barclay ve Fox ile yaptığı bir münazarada, İsa sonrası dönemde hiç kimsenin, öğretisini mucizelerle doğrulamadığı takdirde Tanrı'nın elçisi olarak kabul edilemeyeceğini iddia etmiştir (Roberts, 1954, ss. 88-89; Turner, 1911, s. 123).

William Penn ise Hristiyanlığın başlangıç zamanında zaten mucizelerle desteklendiğini dolayısıyla mucizelerin tekrarına gerek olmadığını ifade etmiştir. Çünkü Penn'e göre, *İç Işığa* sahip olan Kuveykılarının mucizeye ihtiyacı yoktur. Penn, aksine *İç Işık*'tan mahrum olanları en açık mucizeler bile ikna edemez, der. Mucize gerçekleştirme yetisine sahip olmadıklarını, bunun Tanrı'nın iznine bağlı olduğunu kabul eden Kuveykılar, aslında mucizeyi çok fazla ön plana çıkarmamışlardır. Fox'un hayatına baktığımızda da aynı şekilde hareket ettiğini, söz ve yazılarında mucizeye çok az yer verdiğini görmekteyiz. Penn'in ve Fox'un fikirleri Kuveykılar arasında kabul görmüş olmakla birlikte Kuveykılar, Kutsal Kitap ifadelerinden etkilenmekten de kendilerini alamamışlardır. Dolayısıyla mucizelerin çekiciliğinin kısmen de olsa Kuveykılarını etkisi altına aldığı kaydedilmiştir (Turner, 1911, ss. 123-124).

Yukarıda zikredildiği üzere Kuveykır düşüncesinde mucize insanlara faydalı olma ve onları imana davet için kullanılmıştır. Aktarılan mucize çeşitleri dışında İncil'de, bilinmeyen dillerde konuşma şeklinde bir mucizeden de bahsedilmiştir. Bazı şahısların göstermiş olduğu bu mucizevi hâl sadece şahsın kendisini bağlayan diğer bireylere herhangi bir faydası dokunmayan mucize grubunda yer almıştır. Henry Tuke, bu şahsi mucize ile peygamberliği kıyaslamıştır. Tuke, ilahi bir ilhamla konuşmayı peygamberlik yapmak şeklinde tanımlayan Kuveykılar'a göre, insanların faydasına dokunacak şeyler aktarmanın şahsi mucize göstermekten çok daha önemli olduğunu vurgulamıştır. İncil'de Pavlus'un, bilmediği dillerde mucizevi bir şekilde konuşan kişilerin bu hâli Tanrı ile olan iletişimlerinin göstergesidir fakat insanlara bir faydası yoktur, dolayısıyla siz peygamberlik yeteneğine sahip olmayı isteyin yönündeki tavsiyeleri (Pavlus'tan Korintliler'e I. Mektup, 14: 1- 40), Kuveykılarının bu fikirlerini desteklemiştir (Tuke, 1880, s. 66). Böylece Kuveykılar, gerek peygamberlik vasfıyla gerek mucize gösterme yoluyla olsun insanlara faydalı olmayı asıl amaç olarak kabul etmişlerdir.

ailelerden geldiği ve Rufus Jones'un Cadbury'nin kayın biraderi olduğu bilinmektedir. Cadbury, Amerika'da çikolata üretimiyle bir servet sahibi olan Cadbury ailesindendir. Onun döneminde Amerikalı olup akademik yönü Cadbury'den daha güçlü olan Kuveykırın çok az olduğu kaydedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.friendsjournal.org/henry-cadbury-afsc-haverford/> (22.05.2022)

3.1.8. İsa'nın Kıyamete Yakın Tekrar Geleceği İnancı

İsa'nın kıyamete yakın tekrar geleceğine dair genel kabulün yanı sıra bu konuya getirilen en ilginç yorum Cotton Mather tarafından yapılmıştır. Cotton Mather, Amerika'nın keşfiyle birlikte New England diye adlandırılan Amerika'nın kuzeydoğu bölgesinin Hristiyanlık inancı açısından özel bir önemi olduğuna inanarak buranın yeni Kudüs olduğunu ve İsa'nın ikinci gelişinin burada gerçekleşeceğini iddia etmiştir. Keşfedildiği günden bu yana misyonerlik çalışmalarının da odak noktası olan bu bölge, Mather tarafından, Hristiyan dünyasında yenilenmenin merkezi olarak görülmüştür (Mather, 1820, ss. 42-45).

İncil'de Elçilerin İşleri adlı bölümde, İsa'nın öğrencilerine son sözlerini söyledikten sonra göğe yükselişi tasvir edilmiştir. Burada öğrencileri, onun bulutların arasına doğru yükselişini seyrederken beyaz kıyafetli iki kişinin gelip onlara, "*Aranızdan göğe alınan İsa, göğe çıktığını nasıl gördünüzse, aynı şekilde geri gelecektir*" (Elçilerin İşleri, 1: 11) şeklinde seslendiği aktarılmıştır. Yine İncil'in farklı bölümlerinde, "*O zaman İnsanoğlu'nun bulutlar içinde büyük güç ve görkemle geldiğini göreceksiniz*" (Matta, 24: 27- 30; Markos, 13: 26- 29; Luka, 21: 27- 31). sözü tekrar edilmiştir. Mesih'in gelişinin ise normal bir insan gibi değil neredeyse dünyanın her tarafından görülecek bir şimşek çakışı gibi gökten inişle gerçekleşeceği, "*İnsanoğlu'nun gelişi, doğuda çakıp batıya kadar her taraftan görülen şimşek gibi olacaktır*" (Matta, 24: 27; Markos, 13: 26; Luka, 21: 27) sözüyle aktarılmıştır. Kutsal Kitap sözlerini öğretilerine esas kabul eden Kuveykırılar da İsa'nın kıyamete yakın tekrar geleceğini kabul etmişlerdir. Bununla birlikte sahip oldukları mistik bakış açısı bu konudaki görüşlerini etkilemiş ve bu konuya kendilerince farklı bir yorumlama getirmişlerdir.

XVII. yüzyıl Hristiyan dünyasında İsa'nın ikinci gelişi geniş bir tartışma konusu olmuştur. Az sayıda Kuveykır'ın dillendirip yankılandırmasına rağmen aslında pek çok Hristiyan yüzyıllardır bu inanca sahip olarak yaşamıştır. Kuveykırılar'a göre, Mesih'in yeryüzü krallığı temsilidir. İnsanlar Tanrı'nın ruhunu kabul ederek ruhsal bir dönüşüm yaşamaktadırlar. Onlara göre, Mesih'in varlığı ve onun kurtarıcılığına olan içten kabul son derece önemlidir. Dolayısıyla Kuveykırılar, Mesih'in ruhsal olarak gelişini vurgulamakla birlikte fiziksel gelişini de reddetmemişlerdir (Davies, 2000, s. 29).

Fox'un, İsa'nın ikinci gelişine yönelik fikri, "*A Testimony Of What We Believe Of Christ*" (Mesih İnancımızın Tanıklığı) adlı çalışmasında Milenyum, Mesih'in ruhsal gelişi olarak açıklamıştır. Bu konuda Yuhanna'nın Vahiy kitabına atıfta bulunan Fox, Mesih'in gelip kendisine inananlarla birlikte hüküm süreceğini fakat kendisine inananların Mesih'le bin yıl hüküm sürecekları bilgisinin yer almadığını açıklamıştır. Ona göre, Kutsal Kitap sözlerinin yanlış yorumlanması dolayısıyla Baptistler ve Beşinci Monarşistler de dâhil Hristiyan grupların çoğu Mesih'i bedenen beklemektedirler. Bu bekleyişlerinden dolayı Fox, Mesih'in yeniden gelişi yönündeki kehanetlerinde diğer Hristiyan grupların yanıldığını ifade etmiştir. Oysa Fox, Mesih'in saltanatının dışsal değil içsel, yani insanların kalbinde olduğunu kabul etmiştir. Fox, 1656 yılında hapishanede kaleme aldığı yazılarında bu fikirlerini aktarmıştır (Roberts, 1954, ss. 177-178). Kuveykırıların İsa'nın bedenen tekrar geleceğine dair görüşleri 1660 yılından sonra daha da zayıflamış ve bu yeniden geliş, tümüyle ruhsal anlamda kişinin kalbine doğuş şeklinde algılanmıştır (Dandelion, 2008, s. 16).

Kuveykır teolojisine dair Barclay ve Bathurst tarafından yazılan ilk kaynaklara baktığımızda Kuveykır inancının, Mesih'in ruhsal olarak deneyimlenmesi üzerine temellendiğini görürüz.

Özellikle Barclay, Apoloji adlı çalışmasında İsa'nın ikinci geliş fikrinin önemsizliğini ifade ederek bunun yerine, evrensel kurtuluş doktrini üzerine yoğunlaşmıştır. Ona göre, İsa'nın ikinci gelişiyse kastedilen, kişinin İsa'nın kurtarıcılığına olan inancıyla ruhsal anlamda İsa'da yeniden doğuşudur. Kişi böylece Tanrı'nın krallığına ulaşacaktır. Kurtuluşa giden yol kişinin bu dünyadaki çabasına bağlı olduğundan ve kurtuluş bu dünyada gerçekleştiğinden Kuveykırlar, ölüm sonrası hayat hakkında ciddi bir teoloji geliştirmemişlerdir (Dandelion, 2008, ss. 56-57). Dolayısıyla Barclay'ın yukarıda bahsedilen kitabında, İsa'nın ikinci kez gelişine dair bölüm yer almadığı gibi kitabın özellikle son bölümünde kişinin bu dünyada nasıl yaşaması gerektiği yönünde tavsiyelere yer verilmiştir (Dandelion, 2008, s. 23).

Bolivya Evanjelist Kuveykır Kilisesi'nin Yıllık Toplantısında aktarılan Kuveykır inanç beyanı, 2003 tarihinde basılmış olan, *"Faith And Practice: A Book Of Christian Discipline, Northwest Yearly Meeting Of Friends Church"* (İnanç ve Uygulama: Dostlar Kilisesi'nin Kuzeybatı Yıllık Toplantısı, Hristiyan Disiplin Kitabı) adlı kaynakta yer almış ve burada aşağıdaki noktalar vurgulanmıştır: *"Tanrı üçlüdür, Mesih tanrısaldır, Kutsal Yazılar ilahi ilhamla verilmiştir. İnsanlık günahkârdır. Mesih, kefaretin bir parçası olarak kanını dökmüştür ve misyon şu anda Kilise'nin birincil hedefidir. Mesih tekrar gelecek, ölümler diriltilecek ve Tanrı'nın son Yargı Günü'nde sadıklar kurtarılacaktır."* Bu metne bakıldığında diğer Protestan kiliseleri gibi Mesih'in fiziksel olarak yeniden gelişinin, Kuveykırlar tarafından da kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Benzer şekilde 2004 yılında gerçekleştirilen Mylander Yıllık Toplantısı'nda Kuveykırlar, Rabbimiz İsa Mesih'in ikinci gelişine inanıyoruz ifadesiyle ikinci geliş onayladıklarını bildirmişlerdir (Dandelion, 2008, s. 60,62).

Kuveykırlar bazen sözlü bazen fiziksel olarak çeşitli saldırılarla karşı karşıya gelmişlerdir. Ancak dünyanın sonunun yakın olduğu inancıyla bunlara katlandıklarını ifade etmişlerdir. Yakında Mesih'in gelişiyse bu günahkâr çağın sona erip bin yıl sürecek olan Göksel Krallık Çağı'nın başlayacağına inanmışlardır. Dolayısıyla onlara göre artık zaman, günahlardan hızla tövbe edip doğru yola dönüş zamanıdır (Davies, 2000, s. 29).

İsa'nın kıyamete yakın tekrar geliş konusuna Keshner farklı bir bakış açısı sunmuştur. Keshner'e göre, Kuveykır düşüncesinde insanlar, Mesih ışıyla aydınlananlar ve bu ışıktan yoksun olup karanlıkta kalanlar şeklinde iki grupta değerlendirilmiştir. Mesih ışıyla aydınlanana Mesih zaten yeniden gelmiş demektir ve onların ruhsal anlamda yeniden doğuşunu gerçekleştirmiştir. Mesih'le ruhsal birlikteliği kuramayanlar için ise Mesih'in kıyamete yakın bedensel olarak geliş gelecekteki bir olay şeklinde beklenmeye devam etmektedir. Çünkü onlar Mesih ışıyla aydınlanamamış ve ruhsal anlamda karanlıkta kalmışlardır (Keshner, 2019, s. 8).

Pink Dandelion, Kuveykır inancında Mesih'in gelişinin insan kalbine ruhsal olarak geliş şeklinde olduğunu savunmuştur. Ona göre, Mesih bedensel olarak değil ruhsal olarak her bireye gelebilir. Mesih'in bu gelişinin herhangi bir grupta sınırlandırmanın yanlış olacağını ifade eden Dandelion, Mesih'in evrensel olarak tüm insanların kalbine gelebileceğini vurgulamıştır (Dandelion, 2008, s. 37).

Dolayısıyla Kuveykırlar, İsa'nın ruhen yeniden geleceği fikrini benimsemişlerdir. Özellikle ilk dönemde Kuveykırların tarihsel İsa'yı ve İncilleri ikinci plana alarak Mesih'i aşırı şekilde ruhanileştirmelerinin kökeninde, Mesih'in ruhsal olarak bireyler üzerine ikinci geliş fikrinin yer aldığı görülmektedir. Kuveykırlar tarafından İsa'nın küresel anlamda, yani bedenlen ikinci geliş fikri de reddedilmemiştir. Bununla birlikte Kuveykırlar, İsa Mesih'in ruhsal anlamda ikinci gelişine ve

kişinin ruh dünyasında gerçekleştireceği uyanış yoluyla asıl hedef olan bireyin manen yaşayacağı yeniden doğuşa odaklanmışlardır (Turner, 1911, s. 56).

3.1.9. Ahiret İnancı

Yuhanna İncili'nde kaydedilen İsa'nın *"Kendi isteğimi değil, beni gönderenin isteğini yerine getirmek için gökten indim. Beni gönderenin isteği, bana verdiklerinden hiçbirini yitirmemem, son gün hepsini diriltmemdir. Çünkü Baba'mın isteği, Oğul'u gören ve O'na iman eden herkesin sonsuz yaşam kavuşmasıdır. Ben de böylelerini son günde dirilteceğim."*(Yuhanna, 6: 38- 40), *"Bedenimi yiyen ve kanımı içenin sonsuz yaşamı vardır ve ben onu son günde dirilteceğim"*(Yuhanna, 6: 54) sözleri ve İncil'de yer alan benzeri ifadeler genel Hristiyanlık anlayışındaki ahiret inancına işaret etmektedir (Matta, 24: 1- 51; Markos, 13: 1- 37; Luka, 21: 5- 33).

Kutsal Kitap'ta diriliş iki kısım halinde aktarılmıştır. Mesih'e inananların ilk dirilişle dirilip bin yıllık egemenlik süreceği (Vahiy, 20: 4), geri kalanların ise diriliş zamanını bekleyeceği, *"İlk diriliş budur. Ölülerin geri kalanı bin yıl tamamlanmadan dirilmedi."*(Vahiy, 20: 5) sözleriyle ifade edilmiştir. Bin yılın tamamlanmasıyla birlikte geri kalan ölülerin dirileceği, Şeytan'ın cezalandırılacağı (Vahiy, 20: 7-10), ölülerin yargılanacağı (Vahiy, 20: 11-15) ve *"Adı yaşam kitabına yazılmamış olanlar ateş gölüne atıldı"*(Vahiy, 20: 15) ifadesiyle Mesih'e inanmayanların ateşe atılacağı aktarılmıştır.

İncil'de, yukarıdaki anlatımın devamında Mesih'e inananların durumu anlatılmıştır. *"Bundan sonra yeni bir gökle yeni bir yeryüzü gördüm. Çünkü önceki gökle yeryüzü ortadan kalkmıştı. Deniz de yoktu artık. Kutsal kentin, yeni Yeruşalim'in gökten, Tanrı'nın yanından indiğini gördüm"*(Vahiy, 21: 1-2) sözleri dünyanın ortadan kalkışından sonra Yeruşalim adlı kutsal bir şehrin gökyüzünden ineceğine işaret etmektedir. Aydınlanmak için Güneş ya da Ay'a gereksinimi olmayan Tanrı'nın ışıyla aydınlandığı için hiç gece de olmayan bu kutsal kent surlarının temellerinin, yakut, zümrüt, akik gibi çeşitli değerli taşlarla süslenmiş ve üzerinde İsrailoğulları'nın on iki oymağının adının yazılı olduğu, inciden on iki kapısının her birini bir meleğin beklediği cam saydamlığındaki saf altından yapılmış olan bu şehre, sadece adları yaşam kitabında yazılı olanların girebileceği bildirilmiştir (Vahiy, 21: 1- 27; 22: 1-5).

Kuveykılar 1983 tarihindeki Kuzey Carolina Yıllık Toplantısında kıyamet günü herkesin dirileceğini, iyi veya kötü amel eden herkesin ceza veya mükafaat şeklinde yaptıklarının karşılığını bulacağını kaydetmişlerdir. Buna göre, Mesih Müjdesi'ne itaat etmeyenler Rabb'in huzurundan ve Tanrı'nın görkeminden sonsuza dek yoklukla cezalandırılırken, Mesih'e inananlar hayran kalacakları bir ihtişam içinde yaşayacaklardır (Dandelion, 2008, ss. 63-64). Kuveykılar bu açıklamalarını Yeni Ahit ifadelerine dayandırmışlardır. Petrus ve Pavlus'un Mektup'larındaki, Kıyamet'in aniden geleceği, yeryüzündeki tüm maddesel şeylerin yanıp yok olacağı, gökyüzünün büyük bir gürültüyle ortadan kalkacağı ve Tanrı'sızların yargılanarak mahvolacağı yönündeki bilgiler, bu kabullerinin delili olarak gösterilmiştir (Petrus'un II. Mektubu, 3: 7, 10; Pavlus'tan Selânikliler'e II. Mektup, 1: 7- 10). Kuveykılar 2004 yılında gerçekleştirilen Mylander Yıllık Toplantısında, aynı doğrultuda kutsal yazılarda yer alan dünyanın son zamanında gerçekleşeceği kehanet edilen tüm büyük olaylara inandıklarını ifade etmişlerdir. Kutsal Kitap'ta hakkında netlik olmayan tüm eskatolojik meseleler üzerinde ise tartışmadan uzak kalarak, kendi içimizde bölünmelere sebep olmak istemiyoruz demişlerdir. Ortak kabul konuları, kurtuluşa erenlerin ve eremeyenlerin birlikte büyük dirilişi

yaşayacakları ve herkesin hak ettiği karşılığı almak için nihai yargıda Mesh'in karşısında duracağı olmuştur (Dandelion, 2008, s. 62).

İncil'de İsa, *"Size doğrusunu söyleyeyim, ölümlerin Tanrı Oğlu'nun sesini işitecekleri ve işitenlerin yaşayacakları saat geliyor, geldi bile. Çünkü Baba, kendisinde yaşam olduğu gibi, Oğul'a da kendisinde yaşam olma özelliğini verdi... Mezarda olanların hepsinin O'nun sesini işitecekleri saat geliyor. Ve onlar mezarlarından çıkacaklar. İyilik yapmış olanlar yaşamak, kötülük yapmış olanlar yargılanmak üzere dirilecekler"*(Yuhanna, 5: 25- 29) sözleriyle ahiret hayatının varlığını ve oradaki yargı yetkisinin kendisinde olduğunu bildirmiştir. Dolayısıyla kıyametle birlikte yargılama işinin Mesih'le gerçekleşmesi yine Mesih merkezli bir sisteme işaret etmektedir. Ayrıca vaftiz uygulamasıyla bağlantı kurularak İsa'ya iman edenlerin O'nun gibi dirilip ahirette O'nunla birlikte olacaklarını savunmuşlardır. İncil'de yer alan, *"Baba'nın yüceliği sayesinde Mesih nasıl ölümden dirildiyse, biz de yeni bir yaşam sürmek üzere vaftiz yoluyla O'nunla birlikte ölüme gömüldük. Eğer O'nunkine benzer bir ölümle O'nunla birleştiysek, O'nunkine benzer bir dirilişte de O'nunla birleşeceğiz"* (Pavlus'tan Romalılar'a Mektup, 6: 4-5) ifadelerini bu kabullerine delil olarak göstermişlerdir (Perry, 1964, s. 75).

Kuveykırılar ahirete iman konusunu, esasen *"Diriliş Doktrini"* ne bağlamışlardır. Buna göre, Âdem eski insanlığın ilkidir ve İsa ile yeni insanlık dönemi başlamıştır. Kuveykırılar, insan olarak İsa'nın Âdem bedeninde doğduğunu savunmuşlardır. Bu yönüyle İsa'nın gerçekleştirdiği eylemlerin insan doğasının tümünü etkilediğini fakat O'nun, özünde temsîlî bir insan olduğunu vurgulamışlardır. Çünkü inançlarına göre Tanrı, insanlığı bir daha asla düşmeyecek şekilde Tanrı'ya yükseltmek için bir defaya mahsus olmak üzere insan bedeninde dünyaya gelmiştir. Böylece İsa, Tanrı'nın Âdemoğullarından beklediği ancak İsa'ya kadar hiçbir insanın gerçekleştiremediği kusursuz itaati gerçekleştirmiş yani ölümü kabul ederek Âdem'in insanlığa getirdiği günah esaretini ortadan kaldırmıştır.⁸⁵

Tanrı Mesih'te olduğu için Mesih, ona iman ederek onun ruhsal gücünü kendi içine alanlara, insanın gerçek özünü geri kazandırmakla kalmamış aynı zamanda kişinin tanrılaşması yolunu da açmıştır. Çünkü İncil'de, *"Rab'bin yüceliğini görerek, yücelik üstüne yücelikle O'na benzer olmak üzere değiştiriliyoruz. Bu da Ruh olan Rab sayesinde oluyor."*(II. Korintliler, 3: 18. Ayrıca Yuhanna, 3. Bölümüne bakınız) Ve *"Birbirinize yalan söylemeyin. Çünkü eski yaradılışı kötü alışkanlıklarıyla birlikte üzerinizden çıkarıp attınız; eksiksiz bilgiye erişmek için Yaratıcısı'na benzer olmak üzere yenilenen yeni yaradılışı giyindiniz"*(Pavlus'tan Koloseliler'e Mektup, 3: 9- 10. Ayrıca bkz. Pavlus'tan Romalılar'a Mektup, 6: 6) sözleri kaydedilmiştir. Aslında bu eylemden potansiyel olarak tüm insanlığın etkilendiğini savunan Kuveykırılar, bu etkilenmenin otomatik olarak gerçekleşmediğini, ancak kişinin farkında olarak bu olayı kabul etmesine bağlı olduğunu savunmuşlardır. İnançlarına göre bu kabul, vaftiz uygulamasına bağlıdır. Çünkü doğumu nedeniyle Âdem zürriyetine ait olan insan, ancak vaftiz yoluyla mânen Âdem'de ölür ve İsa Mesih'te yeniden doğar. İncil'de bunun *"Bir kimse yeniden doğmadıkça Tanrı'nın Egemenliği'ni göremez"*(Yuhanna, 3: 3) şeklinde kaydedildiğini ifade etmişlerdir (Perry, 1964, s. 75).

Kuveykırılar, diriliş doktrinini açıklarken enkarnasyonu odak noktası olarak kabul etmişler ve bu doktrini, öğretilerinin genel karakteristik yapısında da görüldüğü üzere Kristolojiye (Mesih

⁸⁵ Yeni Ahit, Pavlus'tan Romalılar'a Mektup, 5. Bölümde İsa'nın ölümüyle birlikte Tanrı ile insanlığın barışma süreci anlatılmaktadır.

merkezli bakış açısına) dayandırmışlardır. Kuveykırların ölüm sonrası hayata dair net bir görüşleri bulunmamaktadır. Esas olarak Kuveykırlar, dünyayı terk ettikten sonra ne olacağı üzerinde düşünmek yerine, bu dünyayı daha iyi bir hale getirmeye odaklanmışlardır.

3.2. Öğretileri

Kuveykır öğretileri üzerine kaydedilen kaynaklarda öğretilerinin, inanç esasları ile birlikte toplumsal hayata dair bir takım esaslar üzerine bina edildiği bildirilmiştir. Örneğin, Kuveykırların 2003 tarihinde gerçekleştirdiği Kuzeybatı Yıllık Toplantısı daha çok inanç esaslarını merkeze alan bir öğreti tablosu çizmiştir. Buna göre, Tanrı'nın egemenliği, İsa Mesih'in Tanrılığı ve insanlığı, insanların Tanrı ile barışmasını sağlayacak olan kefaretin İsa Mesih aracılığıyla gerçekleşeceği, tüm gerçek inananların dirilişini sağlayacak olan İsa Mesih'in dirilişi, Kutsal Ruh'un otoritesi ve inananlara olan armağanın kabul edilmesi, temel Kuveykır öğretileri olarak aktarılmıştır. Bununla birlikte aynı toplantıda, Tanrı ile bireyin içsel birliği, herhangi bir ritüele gerek duymadan üyelerin bir araya gelerek kurduğu ruhsal bütünlüğün önemi, bireysel sorumluluklar, ahlaklı yaşamın önemi, barış ve adalet merkezli bir hayat için çaba göstermenin gerekliliği gibi esaslar da Kuveykırların toplumsal hayata dair kabul ettikleri temel ilkeleri olarak bildirilmiştir. Böylece Kuveykırlar, hem otantik bir Hristiyan inancını ruh dünyalarında canlı tutmayı hem de bu inancın dışa dönük ifadesi olarak dini bir topluluk olmayı hedeflemişlerdir (Dandelion, 2008, ss. 60-61).

Öğretisini mistik bir çerçeveye yerleştiren Fox'un ilk vizyonundan itibaren Kuveykır düşüncesi üzerinde mistisizm etkisi olduğu bildirilmiştir. İkinci nesil Kuveykırlar'dan William Penn ve Robert Barclay mistiklere karşı olumlu bir yaklaşım içerisinde olmuşlar fakat kendilerinin mistik olmadıklarını ifade etmişlerdir. Bazı XX. Yüzyıl Kuveykır araştırmacıları ise, Kuveykırların yaşadığı deneyimleri mistisizmi dar bir çerçevede değerlendirdikleri için kabul etmemişlerdir. Bununla birlikte Rufus Jones, ilk dönem Kuveykırlarını *evrensel ilahi İç Işık ve Tanrı'nın doğrudan ve ilk elden deneyimini* öne çıkaran mistisizm örnekleri şeklinde yorumlamıştır (Kershner, 2019, s. 6).

Albert Schweitzer, *"The Mysticism Of Paul The Apostle"* adlı kitabında Yeni Ahit'te aktarıldığını savunduğu Mesih mistisizmini asıl manasına ulaştırmayı hedeflemiştir. Bu noktada Schweitzer, Mesih mistisizminin ilk olarak Tanrı'nın sonsuz, yaratıcı iradesiyle bir olma anlamındaki *Tanrı mistisizmi (God mysticism)* ile karşıtlığını vurgulamıştır. *Saf monist Tanrı mistisizmi (pure monist God mysticism)* merkezli olarak dini algılama çabasının başarısızlığa mahkûm olacağını iddia eden Schweitzer, bunun ancak Mesih ile birlik içinde gerçekleşebileceğini, *"Tanrı ile birlik bizim tarafımızdan ulaşılabilen tek biçimde gerçekleşir"* ifadesiyle aktarmıştır. Dolayısıyla Schweitzer, Tanrı mistisizmi ile Mesih mistisizminin bütünlük içinde algılanmasının önemine işaret etmiştir.

Mesih mistisizminin Schweitzer'in vurguladığı diğer yönü ise Yeni Ahit'te kurtarıcılık merkezli olarak işlenen Mesih'in *derin (profound)* ve *ince (subtle)* bir perspektiften değerlendirilmesinin gerekliliği olmuştur. Bu iki kavramlı tanımlamanın Creasey'in *kapsamlı (extensive)* ve *yoğun (intensive)* şeklindeki yaklaşımıyla benzerlik taşıdığı kaydedilmiştir. Böylece kişi, Schweitzer'e göre, yaratılışa ve tarihsel sürecin tümüne bakarak herkesi aydınlatacak evrensel ışığın Mesih içinden parladığını farkederek ve yaşam denen olguyu tam olarak algılar (Creasey, 1959, s. 11).

Kuveykırlar, İsa'nın gelişi, doğumu, mucizeleri, çektiği acılar, çarmıhtaki ölümü ve dirilişine mistik bir anlam yükleyerek bunları gizemli olaylar şeklinde algıladıklarını ifade etmişlerdir (Tuke, 1810, s. 12). Bu bağlamda İncil'de yer alan, “*Çağrınızdan doğan tek bir umuda çağrıldığınız gibi, beden bir, Ruh bir, Rab bir, iman bir, vaftiz bir, her şeyden üstün, her şeyle ve her şeyde olan herkesin Tanrısı ve Babası birdir*” (Pavlus'tan Efesliler'e Mektup, 4:4-6) ifadesi, beden, ruhun, iman, vaftizin bir bütünlük içinde olduğu vurgusu yanında, her şeyde olan herkesin Tanrı'sı ve babası da birdir sözüyle, özde yer alan mistik bir ilahi birliğe de işaret etmiştir.

3.2.1. Kuveykırların Temel İlkeleri

Kuveykırlar, Yuhanna İncili'nin altıncı bölümünde Hristiyanlığın temel anlamının aktarıldığını vurgulayarak ilkelerinin özünü burada bulmuşlardır. Aktarımlarına göre İsa'nın burada kastettiği ruhsal anlamda kendisiyle bütünlüğün kurulması ve Mesih öğretisinin içselleştirilmesidir. Yoksa ekmek ve şarabın içilmesi yalnızca sembolik bir uygulamadır diyen Kuveykır düşüncesi, Mesih'in, bireyin yaşamının kaynağı ve rehberi olarak algılanmasının önemini vurgulamıştır (Jones, 1950, s. 75).

Kuveykırlar, Yuhanna İncili'ndeki İsa'nın son akşam yemeğinde havarilerin ayağını yıkama olayına (Yuhanna, 13:5-14) işaret ederek İsa'nın sevgi ve alçakgönüllülüğü kendi yaşamında uygulayarak takipçilerine örnek olduğunu ifade ederler. Bu bağlamda Kuveykırlar, sevgi ve alçakgönüllülük başta olmak üzere, hayatı başkalarıyla paylaşmayı, diğer insanlara karşılık beklemeksizin hizmet etmeyi, sadelik ve zarafet içinde davranmayı kendilerine temel ilke edinmişlerdir (Jones, 1950, ss. 73-74).

Thomas Clarkson, Kuveykırların “*Büyük İlkeler*” adıyla tanımlanabilecek dört ana ilkeye sahip olduğunu açıklamıştır. Kuveykır toplumunun oluşumunda esas olarak kabul edildiği vurgulanan bu ilkelerin, temel Hristiyanlık inancı ele alınarak tasarlandığı bildirilmiştir.

Clarkson'a göre, ilk ilke “*Sivil Hükümet*” ilkesidir. Sivil hükümetin, Hristiyanlığın ortaya çıkışından çok önce var olduğu ancak, Hristiyanlığın öne sürdüğü yeni bakış açısının hiçbir millet tarafından kendi hukuk sistemlerini değiştirme veya onu yeniden modelleme konusunda kayda değer bir etkiye sahip olmadığı kaydedilmiştir. Hristiyanlığın orijinal hâliyle yaşandığı bir dünyayı hedefleyen Kuveykırlar tarafından gerçek Hristiyan olan bireylerin sivil hükümete daha az ihtiyacı olması gerektiği fikri ön plana çıkarılmıştır. Buna göre, suçun var olmayacağı bir sistemde cezaya ihtiyaç duyulmayacaktır. İnsanlar aralarındaki problemleri dostane bir yolla çözecekleri için mahkemelere gerek olmayacak, hatta savaş hâlinin yaşanmayacağı bir dünya için orduların kurulmasına da gerek kalmayacaktır (Clarkson, 1806, s. III/1-2).

Yasal otoritenin kendileri için gereksizliğini savunan Kuveykır düşüncesine göre, insanı kontrol edecek en güçlü otorite vicdandır. İnsanın vicdanı ile içindeki ışığı karşılaştıran Kuveykır düşüncesi, vicdanı toplumsal hayat gereği insanın sahip olması gereken sorumluluk ve görev duygusu olarak tanımlarken, iç ışığı bu toplumsal görevleri yerine getirmeye teşvik edici güç şeklinde nitelendirmiştir. Trafikteki işaret levhalarının nerede olduğumuzu, hangi yöne gideceğimizi ve hedefimize ne kadar mesafe kaldığını gösterdiği gibi *İç Işık* da kararlarımızın kaynağı olarak tanımlanmıştır. Trafik ışıklarına benzetilen vicdanın ise, bize ne zaman durmamız ne zaman ilerlememiz gerektiğini ve toplumda diğer bireyleri de dikkate alarak uymamız gereken kuralları bildirdiğini aktarmışlardır. Vicdanın sağlıklı bir ilerleme için gerekli olduğu ancak bize asıl bilgi

veren ve seçimlerimizin sonucu hakkında bizi aydınlatanın *İç Işık* olduğu aktarılmıştır (Comfort, 2007, s. 65).

Barclay de bu paralelde, insanın vicdanının, kendisinin içinde bulunan Tanrı'nın tahtı olduğunu, onun gücü ve ruhu ile hatalarını giderebilecek tek başına doğru ve yanılmaz yargıç olduğunu ifade etmiştir. Bu sözyle Barclay, insanların birbirine itaat etmesinin ve kontrol edilmesinin imkânsız olup asıl kontrol mekanizmasının kişinin vicdanı olduğunu vurgulamıştır. Buna göre, sivil hükümet hâkimiyetinin, bu dünyaya ait olmayıp egemenliğinin tamamen manevi bir nitelikte olması gerektiği iddia edilmiştir (Clarkson, 1806, s. III/4). Ayrıca Barclay vicdan konusunda, doğru bilgilendirildiği takdirde vicdanın gerçekten mükemmel bir şey olduğunu ifade etmiştir. İçinde yanan bir mum olduğu zaman bir fenerin etrafı aydınlatıp faydalı olabildiği gibi ancak içinde Mesih ışığı olan kişinin vicdanının isabet edeceğini iddia etmiştir (Yearly Meeting, 2009, s. 149).

Kuveykırlar, sahip oldukları bu perspektifle kendilerini ve kendileri gibi düşünen diğer Hristiyan grupları toplumun en iyi kesimi olarak nitelendirmişlerdir. Buna bağlı olarak da kanunların kötülük yapanlar için gerekli görüldüğü ilkesi gereğince, yasaları düzenleyenler tarafından kendilerinin dikkate alındığı bir yasal sistemin gerekliliğini ön görmüşlerdir. Buna göre Kuveykırlar, inanç ve ibadetlerini uygulama noktasında başkalarına zarar vermeme şartı dışında herhangi bir sınırlandırılma ile karşı karşıya gelmemeleri gerektiğini savunmuşlardır. Çünkü Kuveykırlar tarafından insanın, herhangi bir toplum disiplinine değil, yalnızca Tanrı'ya bağlı olması gerektiği görüşü ön planda tutulmuştur (Clarkson, 1806, s. III/3).

Kuveykırlar dini anlamda son derece özgür bir düşünce yapısına bağlı oldukları için sosyal hayatlarında da yemin etmeyi kabul etmemişlerdir (Sarıkçıoğlu, 2002, s. 490). Bu bağlamda Kuveykır ilkelerinin ikincisi, "*Hristiyanların Yemin Etmelerinin Yasadışı Olması*" ilkesidir. Hâkim karşısında yemin etmeyi kabul etmeyen Kuveykırlar (Nickalls, 1975, ss. 474-475) bu tutumları nedeniyle ilk dönemlerde çok ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Hapse atılma, hakarete uğrama ve para cezası gibi yaptırımlarla karşı karşıya kalmışlar fakat bu kararlarından vazgeçmemişlerdir. Yargıçların yüksek makamlara layık olmadığını, tarafsız düşünemediklerini ve bireye saygı duymadıklarını savunmuşlardır (Clarkson, 1806, s. III/8-9). Kuveykırlar 1662 tarihinde kabul edilen yasaya göre, hâkim karşısında yemin etmeyi reddederlerse ilk suç için beş sterlini aşmayacak bir ceza, ikinci kez işlenen suç için on sterlini aşmayacak bir ceza verilmesi ve üçüncü seferde de mahkûm edilerek majestelerinin tarlalarında çalıştırılmaları şeklinde cezalandırılmalarına karar verilmiştir (Cunningham, 1868, ss. 67-68).

Kuveykır yazarlar arasında "*Truth was before all oaths.*" (Hakikat bütün yeminlerden önceydi) sözünün meşhur olduğu bildirilmiştir. Bu sözle kasttettikleri, yemine gerek olmaksızın insanların sözlerinin gerçek kabul edildiği bir zamanın olduğu ve kendilerinin o zamandaki gibi yaşamayı hedefledikleri olmuştur. Antik çağda yemin uygulamasının olmadığını delil göstererek Kuveykırlar, insanların çıkar mücadelesiyle çekişmeye başlamasıyla yalana başvurduğu ve bu nedenle yemin uygulamasının ortaya çıktığını savunmuşlardır. Buna göre Kuveykırlar, iyi insanların yemin etmeden gerçeği söyleyeceğini; kötü insanların ise zaten yeminlerine sadık olmayacaklarını belirtmişlerdir (Clarkson, 1806, s. III/9-10). Yemin hakkındaki bu düşünce ve uygulamalarından dolayı Kuveykırlar, zaman zaman mahkemeye çıkarılmış ve cezalandırılmışlardır (Hallowell, 1870b, s. 8).

Kuveykırlar, yeminlerin ahlaki yapı için çok zararlı olduğunu düşünmüşlerdir. İlk olarak, insanların Tanrı'yı basit-dünyevi işlerinde bir tanık olarak çağrılmalarının büyük bir saygısızlık olduğunu ifade etmişlerdir (Clarkson, 1806, s. III/11). Ayrıca Kuveykırlar İsa Mesih'in dağdaki vaazını delil göstererek Hristiyanlar için yemin etmenin yasak olduğunu savunmuşlardır. İsa'nın buradaki sözleri İncil'de “*Yine atalarımıza ‘Yalan yere ant içmeyeceksin, ama Rabb'in önünde içtiğin antları yerine getireceksin’ dediğini duydunuz. Oysa ben size diyorum ki, hiç ant içmeyin: Ne gök üzerine, çünkü orası Tanrı'nın tahtıdır; ne yer üzerine, çünkü orası O'nu ayak taburesidir; ne de Yeruşalim üzerine, çünkü orası Büyük Kral'ın kentidir. Başınızın üzerine de ant içmeyin. Çünkü saçınızın tek telini ak ya da kara edemezsiniz. ‘Evet’iniz evet, ‘hayır’ınız hayır olsun. Bundan fazlası Şeytan’dandır.*” (Matta, 5: 33-37) şeklinde kaydedilmiştir (Clarkson, 1806, s. III/12-13). Hatta Kuveykırlar, Eski Ahitte bile bu eylemlerini destekleyen sözlerin (Yeşu, 23:7) yer aldığına işaret etmişlerdir (Tuke, 1880, s. 115).

Yahudilerin Tanrı'nın adıyla yemin etmesine (by the name of God) izin verildiği ancak İsa'nın getirdiği yeni şeriatte bunun değiştiği kaydedilmiştir. İsa, Tanrı adına bile olsa yemin etmeyin uyarısıyla, bu hükmü neshetmiştir. Dolayısıyla Kuveykırlar tarafından hiçbir gerçek Hristiyanın sözünün, yemine ihtiyaç duymaması gerektiği savunulmuştur (Clarkson, 1806, s. III/15-17).

Kuveykırlar XIX. yüzyıla kadar parlamentoya, yargıya ve hatta üniversitelere giriş için yeminli sınavların uygulandığı İngiltere’de iki yüz yıl boyunca ciddi sıkıntılar yaşamışlardır. İnançlarında yer alan bu esastan dolayı Kuveykırlar, kamu görevlerinden de genel olarak uzak durmuşlardır (Comfort, 2007, s. 154). Hatta bazı Kuveykırlarda resmi devlet işine karşı önyargının çok üst seviyeye çıktığı ve maaşlı din adamları tarafından düzenlenen cenaze törenlerine bile katılmak istemedikleri bildirilmiştir (Garmo, 1897, s. 106).

Üçüncü ilke “*Silahlanma ve Ordu Kurulması*” ilkesidir. Kuveykırlar, genel olarak düzenli orduya girme düşüncesinden uzak dururlar ve orduya girmenin bir seçim meselesi olduğuna inanırlar. Her türlü savaşa karşı olan Kuveykırlar askerlik yapmayı ve savaş vergisi ödemeyi de reddetmişlerdir. Bu nedenle devletle karşı karşıya gelen Kuveykırlar, cezalandırılmış ve yasal sıkıntılar yaşamaktan kaçamamışlardır. Kuveykırlara göre silah taşımak da yasak kabul edilmiştir. Onlara göre, bir Kuveykır İsa Mesih'in yaşamındaki alçakgönüllülükle, hoşgörü ruhuyla ve sevgiyle hareket etmelidir. Yapılan bir hatayı affetme erdemine sahip olmayan bir bireyin gerçek bir Hristiyan olmadığı savunulmuştur (Clarkson, 1806, s. III/19).

Kuveykırlar, bir Hristiyanı affetmenin, karşı taraftan gelebilecek muhtemel bir zararı önlemeye çalışmaktan daha tutarlı olduğunu savunmuşlardır. Yaşamdaki özel olaylarla ilgili olarak İsa Mesih'in söylemleri, Kuveykırlar tarafından daha da genişletilerek savaşmak ve ordu kurulmasının yasa dışı olduğu yönünde bir inanca dönüştürülmüştür. İsa'nın İncil’de yer alan şu sözleri savaş konusunda Kuveykırlar için esas teşkil etmiştir (Clarkson, 1806, s. III/20): “*‘Göze göz, dişe diş’ dediğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza bir tokat atana öbür yanağınızı da çevirin. Size karşı davacı olup mintanınızı almak isteyeneye abanızı da verin...*” (Matta, 5:38; Luka, 6:29-30).

Kuveykırlar savaşa karşı oluşlarını, 1661 tarihinde yayınladıkları bir bildirge ile ilan etmişlerdir (Dandelion, 2008, s. 22). Kuveykırlar, alçakgönüllülük ve hoşgörü ruhuna sahip olmayanların gerçek bir Hristiyan olamayacağını savunmuşlardır. Kuveykırlara göre Hristiyan bir kişi, mükemmellik yolunda o kadar ileriye gitmiş olmalıdır ki, hiç kimseye karşı silah taşıyamayacak

bir halde bulunmalıdır. Çünkü Hristiyan mükemmelliğine giden yolda son derece ileri bir anlayışa sahip olduklarını vurgulayan Kuveykırlar, tüm insanlığı kardeş kabul ettiklerini bildirmişlerdir (Clarkson, 1806, s. III/23,27).

Savaş fikrine karşı olup barışın savunucusu olarak kendilerini tanımlayan Kuveykırlar, 1816 yılında Londra’da kurulan “*Peace Society*” (Barış Topluluğu)’nun en önde gelen katılımcıları olmuşlardır. Kuveykırlar gerek İngiltere’de gerek diğer Avrupa ülkelerinde barışın tesisi için çalışmışlar ve bu amaç doğrultusunda faaliyette bulunan kuruluşlarda aktif rol almışlardır (Den, 1986, s. 17).

Hristiyan ilahiyatçılardan William E. Wilson, 1914’te yayınlanan “*Christ And War*” (İsa Ve Savaş) adlı çalışmasında, Kuveykırlar tarafından uygulanmaya çalışılan barışın teolojik köklerini ayrıntılı şekilde aktarmıştır (Den, 1986, s. 19). George Lansbury 1935’te yaptığı konuşmasıyla silahsızlanmanın barışın hâkim olmasını sağlayacağını savunmuştur. “*National Emergency Peace Campaign*” (Ulusal Acil Barış Kampanyası) için konuşmacı olarak 1936 yılında Amerika’ya giden Lansbury, savaş zamanında düşmanı yok etmek uğruna her türlü sıkıntıya ve acıya katlanan insanın, savaş sona erdiğinde barışın hâkim olması için aynı gayreti göstermediğine dikkat çekmiştir. Buna göre Lansbury, tüm insanların haklarının eşit olduğu bir barış ortamının kurulabileceğini ve yeni kurulan Milletler Cemiyeti’nde tüm ulusların eşit olarak temsil edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Den, 1986, ss. 434-435).

Savaş ve arka planında yatan korku duygusuna vurgu yapan Ruth Fry (1878-1962)⁸⁶ tarafından yayınlanan 1935 tarihli “*Fair The Diktator*” ve 1939 tarihli “*Blue Funk*” adlı kitapçıklar, Kuveykırlar tarafından yazılan savaş konulu en etkili kayıtlar olarak kabul edilmiştir. Oxford’da Hristiyan Dini Felsefesi profesörü ve Din Psikolojisi kitabı yazarı Percy Hartill ise, korkunun kişisel ilişkiler kadar uluslararası ilişkileri de bozduğu, dolayısıyla bu psikolojik faktörün savaşa ciddi bir etkisinin bulunduğunu iddia etmiştir. George Davies ve Hodgkin korku duygusu ile savaş ilişkisini yorumlamıştır. D. Gian Morgan savaşın altında yatan psikolojik nedenlerin araştırılmasının gerekliliğini ifade ederek dostluk ve barışa vurgu yapmıştır. Morgan, barış ve dostluk duygusunun savaş karşısındaki en güçlü duygular olduğunu savunmuştur (Den, 1986, s. 165).

Amerika’nın keşfedilmesiyle birlikte İngiltere ve Hollanda başta olmak üzere diğer Avrupa devletlerinin buradaki halka karşı tutumu göz önüne alındığında İncil’in barışçıl söylemine ne kadar uyduklarının tartışılacak bir konu olduğu kaydedilmiştir. İncili kabul etmiş Amerikan halkının günümüzdeki savaş politikası da, aynı şekilde, nasıl bir barış anlayışı içerisinde olduklarının sorgulanmasını gerektirebilir, şeklinde yorumlar yapılmıştır (Clarkson, 1806, s. III/81-82). Bu bağlamda Pavlus’un İncil’de yer alan şu sözleri dikkat çekmektedir: “*Olağan insanlar gibi yaşıyorsak da, insansal güce dayanarak savaşmıyoruz. Çünkü savaşımızın silahları insansal silahlar değil, kaleleri yıkan tanrısal güce sahip silahlardır. Safsataları, Tanrı bilgisine karşı diklenen her engeli yıkıyor, her düşüncüyü tutsak edip Mesih’e bağımlı kılıyoruz. Mesih’e tümüyle bağımlı olduğunuz zaman, ona bağımlı olmayan her eylemi cezalandırmaya hazır olacağız.*”(Pavlus’tan

⁸⁶ Anna Ruth Fry, bir Kuveykır yargıcı olan Edward Fry’ın kızı ve Dostlar Savaş Kurbanlarına Yardım Komitesi’nin (FWVRC) ilk sekreteri Luke Howard’ın büyük torunudur. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.quakersintheworld.org/quakers-in-action/317/Ruth-Fry>; https://en.wikipedia.org/wiki/Ruth_Fry; https://menwhosaidno.org/context/women/fry_r.html, <https://geneagraphie.com/getperson.php?personID=I499409&tree=1> (18.05.2022)

Korintliler'e İkinci Mektup, 10: 3- 6) Kutsal Kitap'ta yer alan bu yöndeki sözlerin, Hristiyan dünyasında savaşın meşrulaştırılmasını sağladığı düşünülebilir.

Amerika tarihinin neredeyse günümüze kadar süren küçük- büyük pek çok savaşla dolu olduğuna işaret eden Clarkson, William Penn öncülüğünde Amerika'ya giden ilk Kuveykırların tutumlarının çok farklı olduğunu ifade etmiştir. Clarkson, Penn ve arkadaşlarının Hristiyan bilgeliğinin ilkeleriyle bu kıtaya gittiklerini ve dünya politikası yerine İncil politikasını benimsediklerini savunmuştur (Clarkson, 1806, s. III/85).

Kuveykırların savaş algısı sadece zahiri savaş anlamıyla sınırlı kalmamış, savaş aynı zamanda ruhsal bir mücadele olarak da görülmüştür. Savaşı, Mesih karşıtı olma şeklinde tanımlayan Fox, ahlaklı bir yaşamı esas alan Kuveykır öğretisinde cinselliğin bir silah gibi kullanılmasının da karşısında olmuştur (Hallowell, 1870, s. 19). Dolayısıyla insanların kötü duygularının, şehvet ve tutkularının yok edilmesinin asıl hedef olduğunu yansıtan Kuveykırlar, bu olumsuz halleri ortadan kalkmadıkça hiç kimsenin Mesih'in askeri olamayacağını ifade etmişlerdir (Clarkson, 1806, s. III/22). Bu bağlamda Kuveykırlar, İsa'nın "... düşmanlarınızı sevin, size zulmedenler için dua edin. Öyle ki, göklerdeki Babanız'ın oğulları olasınız. Çünkü O, güneşi hem kötülerin hem iyilerin üzerine doğdurur; yağmuru hem doğruların hem eğrilerin üzerine yağdırır." (Matta, 5: 44- 45. Ayrıca bkz. Matta, 7: 12; Luka, 6: 27- 28; 32: 36) sözünü esas alarak tanrısal ışığın etkisiyle hareket etmeyi hedeflediklerini vurgulamışlardır (Tuke, 1880, ss. 135-136). Biz kesinlikle biliyoruz ve tanıklık ediyoruz ki, bizi tümüyle gerçeğe yönlendiren Mesih'in Ruhu, ne Mesih krallığı ne Tanrı için ne de dünyevi bir krallık için silahla savaşmaya bizi asla yönlendirmeyecektir diyen Kuveykırlar, ne olursa olsun barışın tesisi için çalıştıklarını iddia etmişlerdir (*Faith and Practice*, 2009, s. 187).

Dördüncü ilke "*Kiliselere Ödeme Yapılması*" ilkesidir. Kuveykırlar kiliselere ödeme yapılmasını reddetmektedir. Kiliseler için yapılan ödemeler VIII. Henry döneminde iki katına çıkarılmıştır. Bu karara karşı çıkan Kuveykırlara göre bu uygulama kilisedeki bireylerin eşitlik haklarını çiğnemektedir. Kuveykırlar tarafından Tanrı için yapılan ibadetin ödemesinin olamayacağı öne sürülmüştür. Kuveykırlar esasen kiliseye ondalık ödenmesine üç sebeple karşı çıkmışlardır. Bunlardan birincisi, ondalıkların kilisenin aidatı olarak talep edilmesine ve toplanan paraların fakirlere dağıtılması gerekmesine rağmen Papa'nın keyfi kullanımına bırakılmasıdır. Tabii İngiltere halkının yasayla Papa'nın etkisinden kurtulması sonucunda buradaki kullanım hakkı devlete geçmektedir. İkincisi, isteğe bağlı olması gereken bu yardım faaliyetinin vergi gibi zorunlu bir hale getirilmesidir. Kuveykırlar İsa'nın öğrencilerine olan hitabını hatırlatarak gerçek İncil hizmetkârlarının hiç kimseden maddi bir şey talep edemeyeceğine işaret etmişlerdir. Kuveykırlar, Tanrı ile insan arasında olması gereken bu yardım faaliyetinin aleni hale getirilmesine karşı çıkmışlardır. İsa'nın krallığının ruhani bir doğaya sahip olduğunu savunan Kuveykırlar, ayrıca bu tür yardımların din görevlileri tarafından talep edilmesinin yanlışlığını vurgulamışlardır. Üçüncüsü ise Papaların kendilerini Levililer gibi görüp Levililerin sahip olduğu haklara sahip olmaları gerektiği yönündeki iddialarıdır ki Kuveykırlar papaların bu taleplerine cevap olarak, eğer Levililerin haklarına sahip olacaklarsa önce Levililer gibi sahip oldukları topraklardan vazgeçmelerinin gerekliliğini bildirmişler ancak onların bunu yapmadan halkın kendilerine kazançlarından bir pay vermesini talep ettiklerini ifade etmişlerdir. Kuveykırlar böylece, İsa'nın krallığının ruhani bir doğaya sahip olduğunu kabul ettiklerinden, herhangi bir kimsenin Tanrı adına bireylerden bir ödeme talep etme hakkına sahip olmadığını savunmuşlardır (Clarkson, 1806, s. III/111, 119-121).

Kuveykırların 2009 tarihli Faith And Practice adlı yıllık toplantı kayıt kitabı ise, Kuveykır ilkelerini, inanç, dürüstlük, barış, sadelik, eşitlik ve topluluk halinde yaşamak şeklinde açıklamıştır. Buna göre Kuveykırların inançlarını yaşamaktan kasıtları, hiçbir otoriteye bağlı kalmadan Tanrısal gücün etkisiyle yaşamaktır. Kuveykırlar, ruhsal deneyimlerine dayalı olarak kendilerini ifade etmelerini, “*tanıklık*” kavramıyla açıklamışlardır. Kuveykır tanıklıklarının dürüstlük, barış, sadelik, eşitlik ve topluluk esaslarına bağlı olduğunu bildirmişlerdir. Gerçek, bu esasların temelidir diyen Kuveykırlar, herkese karşı sevgi dolu olduklarını vurgulamışlardır (Faith and Practice, 2009, ss. 45-46).

Kuveykırlar dürüstlüğü yaşam biçimi olarak görmüşlerdir. Matta İncili’ndeki İsa’nın sözleri (Matta, 5: 37), 2009 tarihli Kuveykır yıllık toplantı kitabında Kuveykırlar tarafından dürüstlük algısının dayanağı olarak kaydedilmiştir. “*Kim olduğumuza dair hiçbir şeyi saklamadan kendimizi ilâhi ışığa açarız*” diyen Kuveykırlar, tüm insani ilişkilerinde de bu açık ruh hâline uygun şekilde netlik ve doğruluk çizgisinde hareket ettiklerini savunmuşlardır. Bu noktada Kuveykırlar, yemin konusuna da değinerek deneyimlerimiz bize dürüstçe söylenenlerin, yemin edilerek söylenenlerden daha fazla ya da daha az doğru olmadığını söylüyor demişlerdir. Maddi- manevi hayatın her alanında doğruluk ve dürüstlük merkezli bir sistemi kabul ettiklerini ifade eden Kuveykırlar, ısrarla bu esasa bağlı olduklarını iddia etmişlerdir. Bu iddialarını sevgi esasıyla da bütünleştiren Kuveykırların, “*Başkalarına gerçeği söylerken gerçeği sevgi ile konuşuruz*” yönündeki sözleri dikkat çekmiştir (Faith and Practice, 2009, ss. 46-47).

İngiltere kralı II. Charles’a karşı gerçekleştirilen bildiri ile Kuveykırlar, herhangi bir sebeple gerçekleştirilecek olan tüm savaşları, kavga ve çekişmeleri reddettiklerini bildirmişlerdir. Her insanın içinde var olan ve yaradan ile bağlantı kurmasını sağlayan İç Işık merkezli bir hayatı amaç edindiklerini ifade eden Kuveykırlar, barış için bile olsa savaşı onaylamamışlardır. Kuveykırlar, askere gitmeye karşı oldukları gibi savaş vergisi ödeme ve savaşla ilgili her türlü faaliyete de karşı olmuşlardır. Ayrıca, hayatın kutsallığına olan inançlarından dolayı Kuveykırlar, kürtaj, hayatın yapay olarak devamı ve ötenazi gibi uygulamalarla da mücadele etmişlerdir. Gerek yurt içinde gerek yurt dışında sosyal ve ekonomik adaletin gerekliliğini savundukları için barış ortamını, savaşın olmama hâlinin ötesinde tanımlayan Kuveykırlar, tüm dünyadaki insanların refah seviyelerindeki farklılıkların en az düzeye gelmesi için çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Kuveykırlar’a göre, adaletsiz bir barış ortamı gerçek bir barış hâli değildir (Faith and Practice, 2009, ss. 47-48).

Sadelik ve basit yaşam, ilk dönemlerden beri Kuveykırların dikkat ettiği bir husus olarak görülmüştür. Süslemeli ve gösterişli kıyafetlerden uzak durmaya gayret eden Kuveykırlar, ilerleyen zaman içerisinde tamamen desensiz, düz olmasa da genel olarak dikkat çekici olmayan bir giyim tarzını tercih etmişlerdir. Kıyafet seçiminin ötesinde tüm hayatın bir sadelik içinde olmasının önemini vurgulayan Kuveykırlar’a göre sadelik, hayatın ruhsal derinliğindeki ilahi duygunun hissedilmesini ve günlük farkındalığın yakalanmasını sağlar. Hayatındaki ihtiyacının ötesindeki fazlalıkları bırakan kişinin kendisine, ailesine ve dostlarına daha fazla zaman ayırabileceğini ve böylece yaşamdan daha fazla zevk alacağını savunan bu sadelik düşüncesinin bireye ruhsal derinlik kazandırmasıyla birlikte özgürlük hissi yaşattığına da dikkat çekilmiştir (Faith and Practice, 2009, s. 50).

Eşitlik konusunda Kuveykırlar, her insanın özünde bulunan Tanrı’dan gelen özün varlığına dikkat çekmişlerdir. İçimizdeki Tanrı’nın ışığının rehberliği ile Tanrı’nın bizi sevdiği gibi biz de

birbirimizi sevebiliriz diyen Kuveykılar, yaş, cinsiyet, fiziksel özellikler ile ırk ve kültürel farklılıklara saygı duyarak yaşamının gereğini dile getirmişlerdir. Bunun, karşılıklı saygının gelişmesi yanında bireydeki öz saygının da gelişmesine katkı sağladığını belirtmişlerdir. İlk dönemlerden bu yana herkese aynı şekilde saygı ve nezaket göstererek yaşadığını iddia eden Kuveykılar, Kuveykır tarihinin tüm insanlığın temel eşitliği inancına bağlılığın örnekleriyle dolu olduğunu ifade etmişlerdir. Kadınlarla erkeklerin eşitliğine de vurgu yapan Kuveykır düşüncesi, tüm insanların eşitliği fikri gereğince köleliğe de karşı çıkmışlardır (*Faith and Practice*, 2009, s. 51).

Topluluk esaslarına bağlılık konusunda ise Kuveykılar, inançlarında birlik ve beraberliğe verilen öneme işaret etmişlerdir. Kuveykılar'a göre, çocuk, genç, yaşlı farketmeksizin toplumdaki her bireyin kendine has bir değeri vardır. Kuveykır düşüncesi, toplumun bir parçası olan her bir bireye, fikirleri onaylanmasa bile saygı, sevgi ve şefkatle yaklaşılması gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü her insanın içinde bulunduğu inandıkları Kutsal Ruh'un, topluluk içinde hareket ettikleri takdirde kendilerine rehberlik edeceğine inanmışlardır. Hatta Kuveykılar, tüm insanlarda ortak olarak bulunduğu inandıkları bu Kutsal Ruh'un varlığı sebebiyle, kendilerine kötülük yapan, zarar veren kişilere bile şefkatle yaklaşılmasının gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. Isaac Penington 1677 tarihindeki bir konuşmasında hayatımız sevgi, barış ve şefkattir ifadesiyle yaşamlarındaki özü dile getirmiştir. Devamında ise, Penington, başkasına ithamda bulunmamalıyız, bunun yerine birbirimizi bağışlamaya, birbirimize yardım etmeye ve dua etmeye çalışmalıyız demiştir. Dolayısıyla Kuveykılar bedenden çok ruha odaklanarak hareket etmenin önemini savunmuşlardır (*Faith and Practice*, 2009, ss. 52-53).

Kuveykılar, iyi niyetlilik ve yardımseverlik başta olmak üzere barış yanlısı olma, eşitlik ve ahlaklı olmaya verdikleri önemle tanınmışlardır. İnsan bedenini Kutsal Ruh'un tapınağı kabul ettiklerinden insanın öz hakları konusunda son derece hassasiyet sahibi bir topluluk şeklinde görülmüşlerdir (Clarkson, 1806, s. III/136). Kaynaklarda Kuveykır ilkeleri ve karakteristik özellikleri şeklinde aktarılan bu maddelere pratik hayatta ne kadar uydukları tabii ki ayrı bir araştırma konusudur.

3.2.2. Günah ve Mükemmellik Doktrini

Matta İncili'nde günah işleyen bir kişiye işlediği günahın uygun bir şekilde anlatılması gerektiği bildirilmiş ve verdiği karşılığa göre izlenecek yol tarif edilmiştir. Buna göre Hristiyan bireylere düşen, gördüğü hatalı bir davranışı düzeltmek ve bunu gerçekleştirirken kişisel haklara saygılı davranmaktır. Aktarılan örnek olayın sonucunda ise, bireylerin çevresindeki kişilere karşı tutumuna bağlı olarak Tanrı tarafından kendilerine karşı yapılacak muamelenin belirleneceğine işaret edilerek iyi niyetli ve yapıcı hareket etmenin önemi vurgulanmıştır (Matta, 18: 15-19).

Hristiyanlık inancında diğer inanç sistemlerindeki bireysel günden farklı olarak, ilk insan kabul edilen Âdem'in Şeytan'a uyması sonucu işlediği günahın tüm insanlığa geçişiyle birlikte Âdem'in tüm neslini günahkâr kılan asli günah doktrini söz konusudur. İsa'ya gelene kadarki tarihsel süreç boyunca pek çok kişi insanlığı bu asli günden kurtarmaya çalışmış fakat Tanrı'ya karşı işlenen bu günahı kimse ortadan kaldırmaya güç yetirememiştir. Günahın büyüklüğü sebebiyle Tanrı, insanlığa olan sonsuz sevgisinin sonucu olarak kendi oğlunu insan bedeninde dünyaya göndermiş ve çarmıhtaki ölümüyle insanlığı günah kirinden temizlemiştir. Bu olay sonucunda insanlığın Tanrı ile

barıştığına ve İsa'nın, insanlığı günah kirinden arındırarak Âdem'in asli suç öncesindeki hâline yeniden kavuşturduğuna inanılmıştır (Katar, 2017, ss. 78-80).

İncil'de geçen “*O günahlarımızı, yalnız bizim günahlarımızı değil, bütün dünyanın günahlarını da bağışlatan kurbandır.*” (Yuhanna'nın 1. Mektubu, 1: 7-2; 2: 2, 1: 29) ve “*Yavrularım, size yazıyorum, çünkü Mesih'in adı uğruna günahlarınız bağışlandı.*” (Yuhanna'nın 1. Mektubu, 2: 12) sözleri Âdem'le gelen günden arınmanın Mesih'in kanıyla gerçekleştiğinin delili olarak kabul edilmiştir. Çünkü İncil'e göre, ölüm günah aracılığıyla, günah da insan aracılığıyla dünyaya girmiştir (Pavlus'tan Romalılar'a Mektup, 5:12). Ayrıca günah nasıl bir tek insan aracılığıyla dünyaya girip tüm insanlığı etkilediyse, Tanrı'nın lütfu gereği günden arınmanın da yine tek bir insan olan İsa Mesih aracılığıyla gerçekleşeceği kabul edilmiştir (Pavlus'tan Romalılar'a Mektup, 5: 15). Kutsal Kitap sözlerinde de günden arınmanın Tanrı'nın lütfuyla gerçekleştiğine dikkat çekilmiştir (Pavlus'tan Galatyalılar'a Mektup, 2: 21). Dolayısıyla Hristiyanlık inancında, İsa'nın çarmıhta ölmesiyle akan kanının tüm dünyayı günah kirinden temizlediğine inanılmıştır (Roberts, 1954, s. 95; Vahiy, 1: 5- 6). Hatta İsa'nın, Âdem'in defnedildiği yerde haça gerildiği ve çarmıhta akan kanının mezardaki Âdem'in kurumuş olan kafasına ulaşarak akmasıyla bir nevi vaftiz olup asli günah kirinden temizlediği kabul edilmiştir (Eliade, 2003c, s. 347, 2003b, ss. 291-292).

Kuveykır düşüncesinde de genel Hristiyanlık anlayışında olduğu üzere İsa Mesih vasıtasıyla insanlığın günah kirinden arındığı kabul edilmiştir (Roberts, 1954, ss. 94-95). Buna ek olarak, Kuveykır inancının sunduğu yeni bakış açısında günahın, mükemmellik doktriniyle, dolayısıyla da kurtuluş doktriniyle bağlantılı olarak değerlendirildiği kaydedilmiştir (Clarkson, 1806, s. II/176). Bu sebeple ilgili kavramları ayrı başlıklar altında incelemekle birlikte ortak paydalarının geniş bir alana sahip olduğunu da öncelikle ifade etmeliyiz.

İncil ifadelerine göre Vaftizci Yahya, insanları günahlarının bağışlanması için tövbe etmeye ve vaftiz olmaya çağırmıştır (Matta, 1: 4). Vaftiz bölümünde de aktarılacağı üzere Yahya'nın görevi, insanların günahlarının farkına varmalarını ve tövbe yoluyla arınmalarını sağlamaktır. İsa Mesih'e olan bağlılıklarıyla yaşayacakları ruhsal tekâmül ise, bu aşamanın ardından gelecektir.

Kuveykır, Kutsal Kitap içerisinde “*Original Sin*” (Aslî Günah) şeklinde bir kullanım yer almadığı için günden bahsederken böyle bir ifade kullanmazlar (Clarkson, 1806, s. II/275). Kutsal Kitap'ta, “*Çünkü ölmüş kişi günden özgür kılınmıştır. Mesih'le birlikte ölmüşsek, O'nunla birlikte yaşayacağımıza da inanıyoruz.*” (Pavlus'tan Romalılar'a Mektup, 6: 7- 8) şeklindeki sözler, günden kurtuluşun ölüme bağlı olduğunu ifade etmektedir.

Kutsal Kitaba olan bağlılıkları sebebiyle Kuveykır, ölüm ile günden kurtulma arasındaki bu ilişkiyi kabul etmişlerdir. Buna göre, İsa'nın çarmıha gerilerek ölümüyle günah kirinden tüm insanlığı temizlemesi gibi Kuveykır da İsa'ya olan bağlılıklarıyla eski yaradılışlarını manen çarmıha gererek öldürmüş ve Mesih ışığının kalplerinde doğuşuyla yeni bir doğuş yaşamış olurlar. Böylece, İsa'nın çarmıh sonrası yeniden dirilişi gibi ruhsal anlamda bir yeniden doğuş yaşadıklarını ifade ederler (Pavlus'tan Romalılar'a Mektup, 6: 6).

Kuveykır, asıl mesele, İsa'nın misyonundan ziyade, misyonunun etkilerinin hali hazırda ne ölçüde gerçekleştirilebilir olduğudur. Yani, Mesih'in fedakârlığının gerçekliğinin ötesinde, bir insanın onunla bütünleşerek “*mükemmel*” ve “*özgür*” hale gelmeyi başarabilmesi durumudur. Kuveykır düşüncesinde Tanrı ışığa, günah da karanlığa benzetilmiştir (Barclay, 1848, s. 232). Buna göre, insan kalbi günah karanlığı içinde iken acı çeker ve kendisini bu sıkıntıdan kurtaracak olan güç

yine kendi ruhunda gizlidir (Roberts, 1954, s. 86). Dolayısıyla Kuveykır düşüncesine göre, kişi özgür iradesiyle Mesih inancına bağlanmayı seçtiği takdirde günah karanlığından kurtulup ruhsal anlamda aydınlığa ulaşacaktır.

William Penn “*Primitive Christianity*” (İlkel Hristiyanlık) adlı eserinde günahın iki yönü olduğunu açıklamıştır. Ona göre birincisi, günahın suçluluğundan aklanma, ikincisi günahın gücü ve kirliliğinden aklanmadır. Bu aklanmanın ilk kısmının Mesih’in ölümü ve çektiği acılar uğruna olduğunu ifade eden Penn, bizi Tanrı önünde arındıran ve kabul edilebilir kılan ise, yüreklerimizdeki Mesih ruhunun gücüdür, demiştir (Tuke, 1810, s. 12).

Kuveykırlara göre, inancın kişiye sağladığı en önemli fayda, bireyin ruhsal kurtuluşunu gerçekleştirmektir. Buna göre Kuveykırlar, İsa Mesih’in sözlerinin özünün, bir insanın yeniden doğmadıkça Cennet’in krallığını görmesini sağlayacak içsel kurtuluşu deneyimleyemeyeceği yönünde olduğunu vurgulamışlardır. Bu kabule göre, Cennet’in krallığına sahip olan kişi ruhun en yüksek ideali olan Tanrı’yı görme imkânına da ulaşacaktır. Böylece kurtuluşun yeniden doğuşla gerçekleştiğini savunan Kuveykır düşüncesi, yeniden doğuş ile mükemmellik fikri arasındaki güçlü bağlantıya dikkat çekmiştir. Mükemmellik doktrinini kurtuluş doktrini üzerine inşa eden Kuveykır düşüncesine göre (Roberts, 1954, s. 114), her insanın ruhunda ekilmiş olan Tanrı tohumu, kurtuluşla birlikte canlanıp Kutsal Ruhun ışığıyla yeşermektedir. İnsanın içindeki bu ışığın yeşerip güçlenmesiyle birey ruhsal yaşam yolunda ilerlemektedir. İçindeki bu Tanrısal gücü ortaya çıkaran kişi ise, Tanrı’nın çocuğu olarak sıfatlanır. Bu ruhsal süreç, bireyde var olan ruhsal mükemmellik gücü olarak kabul edilmiştir. İncil’de bu durum, “*Tanrı’dan doğmuş olan, günah işlemeyiz. Çünkü Tanrı’nın tohumu onda yaşar. Tanrı’dan doğmuş olduğu için günah işleyemez.*” (Yuhanna’nın 1. Mektubu, 3: 9) sözüyle ifade edilmiştir. Pennington da bu Tanrı tohumunun, kalpte yer alan bir cevher olduğunu ve ancak imanla yeşerdiğini ifade etmiştir (Clarkson, 1806, s. II/176-177). Dolayısıyla Kuveykırlar, Pavlus’un Romalılar’a yazdığı mektupta, “*Tanrı’nın Ruhu’yla yönetilenlerin hepsi Tanrı’nın oğullarıdır*” (Pavlus’tan Romalılar’a Mektup, 8: 14) ifadesini de delil göstererek Kutsal Ruh’un yönlendirmesine kendini açanların Tanrı’nın çocukları gibi olacaklarını savunmuşlardır (Tuke, 1880, ss. 66-67; Pavlus’tan Romalılar’a Mektup, 8: 15- 16).

Kuveykırlar, Fox’un yaşadığı ilk vizyon deneyimine bağlı olarak bireyin yaşayacağı ruhsal aydınlanma sonucu Âdem’in aslı günah öncesindeki haline ulaşabileceğini iddia etmişlerdir (Barbour, 1964, s. 149; Nickalls, 1975, s. 27). Kuveykırların mükemmellik doktrini olarak tanımladıkları bu doktrin, 1650’li yıllarda Kuveykır inancının temel esaslarından biri olmuştur (Dandelion, 2008, s. 7). Fox, ilerleyen süreçte mükemmellik doktrini hakkındaki fikirlerini geliştirerek mükemmellik doktrinine, Mesih’in kefaretinin sonuçlarının bizim yaşamlarımızda gerçekleşmesi, şeklinde yeni bir bakış açısı getirmiştir (Roberts, 1954, ss. 114-115). Hristiyan düşüncesinde mükemmellik fikri üzerine yazdığı kitabında Robert Newton Flew de benzer şekilde, Kuveykırların mükemmellik fikrinin İsa Mesih’in haçı merkezli olduğunu savunmuştur (Roberts, 1954, s. 117; Ayrıca bkz. Pavlus’tan I. Korintliler’e Mektup, 5: 7).

Mükemmellik doktrini konusunda Kuveykırlar, 1653 tarihinden itibaren bir iç muhasebeye gitme ihtiyacı hissetmişlerdir. II. Charles döneminde, 1660 yılından itibaren, yaşadıkları siyasi baskılar sonucu içe kapanık bir döneme geçiş yapan Kuveykırlar, özellikle mükemmellik doktrini konusunda ciddi eleştiriler almışlardır. Sonuç olarak, eksiklik ve acizyet içinde olan insana mükemmellik sıfatı verme yönündeki düşünceden bir miktar uzaklaşma eğilimi göstermişlerdir. İçsel

Işığın her insanın içinde olduğunu savunan Kuveykır düşüncesi, bu tarihten itibaren farklı insanların içindeki içsel ışığın da farklı derecelerde bulunduğunu kabul etmeye başlamışlardır (Dandelion, 2008, s. 16,20-21).

Zamanla kendi inançlarını sorgulamaya doğru giden Kuveykır'ların, her ne kadar Mesih ışığıyla ruhsal bir tekâmül yaşadıklarını iddia etseler de sonuç itibarıyla, insan formundaki bir varlığın tümüyle saflaşıp Tanrı'ya benzeme ve mükemmel olma hâline ulaşmasının mümkün olmadığını kabul ettikleri kaydedilmiştir. Dolayısıyla Kuveykır'lar tarafından mükemmellik, insanî hassasiyetlere sahip olup Tanrı'nın yasalarına uygun bir hayat içinde bulunma gayreti şeklinde yeniden tanımlanmıştır. Bu bakış açısına göre, kişi ne kadar bilgelik ve iyilik gibi güzel halleri kendisinde toplamış olsa da her zaman için Tanrı'ya olan bağlılığından uzaklaşma ve günaha düşme olasılığı söz konusudur. Bununla birlikte Kuveykır'lar, kişinin gerçekleştirdiği ruhsal aydınlanma sayesinde, bir günah işleyecek olursa, yaşayacağı bu günah hâinden kısa sürede toparlanıp doğru yol üzere ilerleyeceğini düşünmektedirler (Barclay, 1848, s. 131).

Fox, ruhsal tekâmül sürecinde insanların içinde bulundukları ruh hallerini şu şekilde açıklamaktadır: *“Bazı insanlar domuzun doğasına sahiptir, bataklıkta yuvarlanır; bazıları Mesih'in koyunları gibidir. Bazıları yırtıp parçalama, yiyip yok etme halinde aslanların doğasına sahiptir; bazıları yılan gibi düşmanını sokma ve zehirlenme niteliğine sahiptir. Kulağı olan içindeki doğru sesi işitsin.”* der. Devamında, *“Bazılarının yaptıkları kötülükler hem çok güçlü hem çok uzun süreli devam eder. İşte bunlar da ateşe atılıp yok edilmesi gereken meşe ağaçları gibidir. Kötülük özde birdir ancak çok çeşitli şekillerde görülür.”* şeklinde bu ruh hallerini ifade eder. Dolayısıyla Fox, erkek ve kadının doğası ne olursa olsun Şeytan'ın, onlara ulaşacak farklı yollar denediğine işaret eder. Şeytan'ın etkisine giren kişi ise, içindeki kötü doğasına uyarak arzu ve isteklerini tatmin etme yoluna gider. Fox, bu noktada, aklınızı yeni çözümler bulmaya yönlendirin tavsiyesinde bulunmaktadır. Ayrıca Tanrı'nın, kendinizi tefekkür yolunda tutun, şeklindeki öğüdünü hatırlatır. Bunu yapabilmek için de Fox, *“Şeytan'a karşı dikkatli olun ve Mesih inancını koruyun”* der (Watson, 1860, ss. 75-77).

Fox'a göre insan, kendisini günahattan kurtararak Tanrı ve Mesih'le ruhsal bağlantı kurabilir. Bu yolla yaşayacağı ruhsal deneyimlerle manevi yaşamında ilerleme kaydedebilir ve hedeflenen ruhsal mükemmellik seviyesine ulaşmayı başarabilir. Kuveykır'lar tarafından öngörülen ruhsal tekâmül süreci şu aşamalardan geçilerek tamamlanmaktadır:

1. İnsanın Tanrı'nın gücünü hissetmesi,
2. İnsanın ne kadar günahkâr olduğunu ve hayatın ne kadar kısa sürdüğünü fark etmesi,
3. Kişinin tövbe ederek yeni hayatına adım atması,
4. Yenilenme tecrübesi,
5. Bu tecrübeyi yaşayan diğer üyelerle etkileşimi,
6. Henüz bu tecrübeyi deneyimlememiş kişilere rehberlik etmesi şeklindedir (Dandelion, 2008, s. 6).

Fox, Hıristiyanlık anlayışındaki azizlerin günahattan arınmış ve günahla kendileri arasında bir engel olup onlara bulaşmadığı yönündeki bakış açısını da eleştirmiştir. Fox, bu düşüncenin Tanrı'nın yüceliği ve bilgeliğiyle bağdaşmayacağını savunmuştur. Fox, azizlere yönelik gelişen bu anlayışı insanın haddini aşması olarak değerlendirerek Tanrı'nın haddini aşanları sevmediğini vurgulamış ve

İncil’de⁸⁷ bu düşüncesini destekleyen sözler olduğunu ifade etmiştir (Barclay, 1848, s. 232). Dolayısıyla insan doğasının güçsüzlüğünü ifade eden Kuveykılar, İncil sözlerine (Pavlus’tan Romalılar’a Mektup, 6: 19) atıfta bulunularak insanın günahtan tümüyle uzak kalışının mümkün olamayacağını dile getirmişlerdir (Barclay, 1848, ss. 232-240).

3.2.3. Kurtuluş Doktrini

Hristiyanlığın ilk döneminde bu inancın, Yahudilik inancını benimseyenler arasında yayılmasının etkisiyle kişinin kurtuluşu için, günahlarından tövbe etmesi ve Mesih’e iman etmesinin yanında sünnet olması ve Musa şeriatına uyması da gerekli görülmüştür. Hristiyanlığın Yahudi olmayan bölgelere yayılmasıyla birlikte Musa şeriatına uyma ve sünnet olma gerekliliğinin Yahudi kökenli olmayanlar için şart koşulmasından uzaklaşmıştır. Böylece Yahudilik’ten ayrışıp kendine özgü bir inanç sistemi hâline geçiş yapan Hristiyanlık inancı bağlamında kurtuluş, günahlardan tövbe etme ve İsa Mesih’e iman etmeye bağlı görülmüştür (Gooding, 2013, ss. 239-240).

Hristiyanlık dünyasına uzun bir dönem hâkim olan Katolik Kilisesi kurtuluşu da kendi tekeline almıştır (Eroğlu, 2015, s. 192). Hristiyan düşüncesine yayılan Katolik inancına göre kurtuluş, İsa’nın tüm insanlığın kurtarıcısı olduğuna inanmakla gerçekleşecektir. Diğer bir deyişle Tanrı ile insanlığı birleştirmek için öldüğü kabul edilen Mesih’e iman, tek kurtuluş yoludur (Adam, 1998, s. 17/358; Anderson, 1994, s. 3). Yeni Ahit’te yer alan, meleğin Yusuf’a söylediği, “... halkını günahlardan O kurtaracak” (Matta: 1; 21), “İsa ona, ‘Diriliş ve yaşam Ben’im’ dedi. ‘Bana iman eden kişi ölse de yaşayacaktır’” (Yuhanna, 11: 25), “Oğul’a iman edenin sonsuz yaşamı vardır. Ama Oğul’un sözünü dinlemeyen yaşamı görmeyecektir” (Yuhanna, 3: 36) ve “Baba’nın Oğlu’nu dünyanın Kurtarıcısı olarak gönderdiğini gördük, şimdi buna tanıklık ediyoruz” (Yuhanna’nın 1. Mektubu, 4: 14) sözleri kurtuluşun İsa Mesih’e imanla gerçekleşeceğine işaret etmektedir. Aynı zamanda “Müjde, iman eden herkesin kurtuluşu için Tanrı sözüdür” (Romalılar: 1; 16) ifadesiyle kurtuluşun, müjde yani, İncil aracılığıyla gerçekleşeceğini de kabul etmektedirler.

Hristiyan geleneğinde İsa’nın günahsız olmasına rağmen günahkârlığın mahkûmiyetine katlanması, kendini insanlıkla özdeşleştirmesi ve insan yaşamından vazgeçmesinin, insanoğlunun kurtuluşundaki rolüne dikkat çekilmiştir (Forrest, 1901, s. 231). İsa’dan başka bir kurtuluş yolunu kabul etmeyen geleneksel Katolik öğretisi “Kilise dışında kurtuluş yoktur” ifadesiyle bunu dile getirmiş ve yaklaşık iki asır bu söylemini devam ettirmiştir (Adam, 1998, s. 17/358).

Bu bağlamda kurtuluş, İsa’nın yaşadığı çarmıh hadisesi bağlamında gerçekleşen temel bir doktrin olarak kabul edilmiştir. İnsanın kurtuluşuna giden yolda ilahi bir yasa olarak görülen İsa’nın çarmıhta ölümü ve dirilişi, İncil metinleri ve Pavlus’un mektuplarında işlenen temel bir konu olmuştur. Çarmıh olayının en önemli sonucu, şer’i kurallar ve yasa merkezli bir dönemin sona erip iman ve sevgi ile kurtuluş döneminin başlangıcı kabul edilmesidir. Çünkü çarmıh hadisesiyle Tanrı’nın insanoğluna olan sevgisini gösterdiğine inanılmıştır. Zira Tanrı, insanlığı günah kirinden kurtarmak için oğlunu feda etmiştir. Böylece yeni bir ahit döneminin başladığı vurgulanmıştır. Tanrı’nın insanlara olan sevgisinin o kadar geniş olduğuna işaret edilerek çarmıhtaki ölümün aynı zamanda insanlık için yeni bir çığır açtığı ve insanlığı sonsuz yaşama kavuşturduğu kabul edilmiştir.

⁸⁷ “Günahımız yok dersek, kendimizi aldatırız, içimizde gerçek olmaz.” Yuhanna, 1; 8: Ayrıca bkz. Pavlus’tan II. Korintliler’e Mektup, 6: 14; Pavlus’tan Romalılar’a Mektup, 3: 10, 23.

Haç işareti de kurtuluşun sembolü olmuştur (Gündüz, 2019, ss. 130-131; Tuke, 1880, ss. 27-30; Ayrıca bkz. Markos, 16: 16; Yuhanna, 3: 15- 17; Pavlus'tan Koloseliler'e Mektup, 2: 13; Pavlus'tan Romalılar'a Mektup, 5: 8- 10; 8: 1- 17; Galatyalılar, 1: 4, 3: 11, 14; I. Korintoslular, 5: 7; 15: 3- 4). Dolayısıyla Hristiyanlık anlayışına göre kurtuluş, Mesih İsa'ya iman yoluyla gerçekleşecektir. Kuveykırların bakış açısı da bu noktada aynı paralelde görülmektedir (Tuke, 1810, s. 8; Western Yearly Meeting, 2005, s. 79).

Çarmıha gerilme, köleler ve en ağır suçlular için öngörülen yüzkarası bir ölüm iken, insanlığın kurtarıcısı olduğu iddia edilen İsa'nın bu şekilde ölümü özellikle Yahudiler tarafından İsa'nın kabulüne engel bir durum olarak görülmüştür. David W. Forrest, İncil metinlerinde Tanrı'nın bakış açısıyla insanın bakış açısının aynı paralelde olmadığını vurgulandığını, tanrısal işleyişin insan aklının sınırlarının çok ötesinde olduğunu ve insan idrakinin bunu kavramasının çok kolay olmadığını açıklamıştır. Buna göre insanların gözünde en alçak seviyede görülen bir hâlin Tanrı'nın katında en üst makama yükseliş şeklinde olabileceğinin bir örneği olarak görülen haça gerilme olayı, Hristiyan dünyasınca tüm insanlığın kurtuluş kapısı şeklinde yorumlanmıştır (Forrest, 1901, s. 230; Pavlus'tan Korintliler'e I. Mektup, 1: 18- 30). Forrest bununla birlikte, Yahudilerin beklediği Mesih ile İsa'nın yansıttığı Mesih'in aynı olmadığını savunmuştur. Forrest'a göre İsa, Tanrı'nın oğlu olması yönüyle kendisine iman edenlerin de Tanrı'nın çocukları konumunda olabilecekleri bir Mesih bilinci uyandırmaya çalışmıştır (Forrest, 1901, s. 73).

Kuveykırlara göre kurtuluş, Âdem'in düşüşüyle başlayan ruhsal bir süreç olarak kabul edilmiştir. Tanrı'nın ruhu, ilk insanla yaşanan düşüşün etkisinden insanı kurtarmayı amaç edinmiştir. Şeytan'la insan arasında yaşanan mücadeleyi Tanrı ruhunun etkisiyle insanın kazanacağına inanılmıştır. Âdem'den İsa'ya kadar geçen süreçte Tanrı ruhu, insanın kurtarıcısı olarak çalışmıştır. Kuveykırlar, Mezmurlar'da yer alan ifadeleri delil göstererek, İsa'nın gelişine kadar geçen zaman içerisinde, İbrahim, Eyüp ve Davut gibi peygamberlerin de Tanrı ruhunun kurtarıcı gücünü deneyimlediklerini kabul etmişlerdir. Bu deneyimle birlikte her biri, kendi yaşadıkları dönemdeki insanların kurtuluşları için de içtenlikle çaba sarf etmişlerdir. Dolayısıyla İsa Mesih'in etkisi dünyanın kuruluşundan İsa zamanına kadar ve İsa'dan bu güne kadar hem Hristiyanlar hem diğer tüm inanç sistemleri üzerinde kurtarıcı bir etki olarak kabul edilmiştir (Clarkson, 1806, s. II/171-174; Ayrıca bkz. Matta, 22: 32; Markos, 12: 26; Luka, 20: 37; Elçilerin İşleri, 3: 13, 7: 31- 32). Çünkü İncil'de İsa, *"Öyle ki, herkes Baba'yı onurlandırdığı gibi Oğul'u onurlandırsın. Oğul'u onurlandırmayan O'nu gönderen Baba'yı da onurlandırmaz. Size doğrusunu söyleyeyim, sözümü işitip beni gönderene iman edenin sonsuz yaşamı vardır. Böyle biri yargılanmaz, ölümden yaşama geçmiştir"* (Yuhanna 5: 23- 24) sözleriyle kurtuluşun ancak kendisine iman yoluyla gerçekleşebileceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Kuveykırlara göre, Âdem'in düşüşüyle karanlığa bürünen insanlık İsa ile kurtuluşu bulacaktır (Fox, 1919, s. 162).

Bununla birlikte İncil'de İsa'nın, *"Peygamberlerin yazdığı gibi, 'Tanrı onların hepsine kendi yollarını öğretecektir.' Baba'yı işiten ve O'ndan öğrenen herkes bana gelir"* (Yuhanna, 6: 45) şeklindeki ifadesiyle, kendisinin evrensel kurtarıcı oluşuyla birlikte kendisinden önceki dönemlerde yaşayan diğer peygamberlerin kurtarıcılık etkisinin Mesih derecesinde olmadığına ve Mesih öncesi dönemdeki herkesin, İsa'nın bizzat kurtarıcılığına ihtiyaç duyduğuna işaret edilmiştir.

Kuveykırların 2004 tarihli Mylander Yıllık Toplantısı'nda, Mesih'in Kuveykır düşüncesinin merkezinde yer aldığı vurgulanarak Mesih'in tüm insanlığın günahattan arınması için çarmıhta

öldüğüne ve Tanrı ile insan arasındaki birliği yeniden kurmak için ölümden dirildiğine inandıkları kaydedilmiştir. Devamında ise, kişinin kurtuluşa ermesinin, kurtuluşu hak edecek kadar iyi olmasına değil Mesih'in kurtarıcılığına iman etmesi sonucu Tanrı tarafından kendisine bahşedilen bir lütufla gerçekleşeceği bildirilmiştir. Çünkü Tanrı, Mesih'i kabul edenlere günahlardan bağışlanma bahşeder, derler. Böylece Kuveykirlara göre kişi, sonsuz yaşamı Tanrı'dan gelen bir armağan olarak elde eder ve nihayetinde aydınlanmış bedeni yeni göklerde ve yeni yerde sonsuza dek yaşar. Aynı toplantıda tersi halinde ise, yani İsa Mesih'i, onun vasıtasıyla gerçekleşecek olan kurtuluşu ve günahların bağışlanması ile ilgili hükümleri inkâr edenlerin Cehennemde sonsuz ölüm cezasıyla karşı karşıya gelecekleri bildirilmiştir (Dandelion, 2008, s. 61).

İsa sonrası dönemdeki kurtuluşun, Mesih'e imanla gerçekleşeceğine inanan Kuveykirlar, İsa ile yeni bir dönemin başladığına işaret olarak, Pavlus'un İsa için kullandığı "*İkinci Âdem*" metaforunu öğretilerinde esas almışlardır (Moore, 2000, s. 108; Roberts, 1954, s. 93,95). Genel Hristiyanlık anlayışında Pavlus'la temelleri atılan Augustin ile sistemleştirilen lütf ile kurtuluş teorisi (Dodaro & Lawless, 2002, s. 28; Eraslan, 2015, ss. 86-90; Kurt & Aykıt, 2019, s. 229; Matthews, 2005, s. 113), de Kuveykirlar tarafından benimsenmiştir (Benson, 1974, s. 28). Zira Protestan mezhepler esas olarak kurtuluşun sadece iman yoluyla (Sola Fide ilkesi) gerçekleşeceğine inandıkları gibi bu imanın da Tanrı'nın lütfuna (Sola Gratia ilkesi) bağlı olduğunu savunmuşlardır (Eroğlu, 2015, s. 192). Kuveykirlar da Protestanlık çatısı altında yer alan bir grup olmaları yönüyle bu ilkeleri esas kabul etmişlerdir.

Kuveykirlar, diğer Protestan gruplardan farklı olarak ergenlikten önce ölen çocukların kurtuluşa dâhil olacaklarını kabul etmiştir. Markos İncili'nde İsa'nın öğrencilerine hitaben, "*Bırakın, çocuklar bana gelsin. Onlara engel olmayın! Çünkü Tanrı'nın Egemenliği böylelerininindir*" (Markos, 10: 14) şeklinde kaydedilen sözlerini bu inançlarına dayanak göstermişlerdir.

Fox, şahsi hayatındaki aydınlanmayı, yaşadığı vizyonlar yoluyla, Tanrı'nın sesinin kendisine ulaşması şeklinde gerçekleştirdiğini bildirmiştir. Tanrı'yı ancak vahiy yoluyla tanıdığını ifade eden Fox, insanın kurtuluş sürecinde vahyin önemine özel vurgu yapmıştır (Roberts, 1954, s. 75). Kişisel vahiy veya Mesih ışıyla aydınlanma şeklinde tanımlandığı bu deneyimler yoluyla Tanrı'nın sonsuz sevgisini, bilgeliğini ve gücünü anladığını bildiren Fox, bu ilahi destekle hem Şeytan'ın hilelerini görebildiğini hem de kendisine ebedi krallığın ilahi sırlarının açıldığını aktarmıştır. Ayrıca Fox, Mesih'in tüm insanlar için öldüğünü ve insanlığın kurtarıcısı olduğunu Kutsal Kitabın öğretisiyle değil kendisine yansıyan Mesih ışıyla bildiğini iddia etmiş ve kurtuluşa ulaştıracak Tanrı lütfunun tüm insanlara verildiği bilgisine sahip olduğunu da ifade etmiştir (Nickalls, 1975, s. 34).

Teslis inancı içerisindeki unsurları birbirinden bağımsız düşünmenin mümkün olmadığı bu sistemde Tanrı, lütfu gereği oğlu İsa Mesih'i tüm insanlığın günden kurtuluşu için kurban olarak seçmiştir (Tuke, 1880, s. 72; Ayrıca bkz. Pavlus'tan Romalılar'a Mektup, 3: 25- 26). Bu kabule göre, bireyin Mesih'e iman yoluyla günden arınacağı bildirilmiştir. Kuveykır öğretisindeki Kutsal Ruh doktrinini açıklayan Samuel Tuke, bireyin ruhsal kurtuluşunun gerçekleşmesi için Mesih'e imanın ilk şart olduğuna dikkat çekmiştir. Tuke, Mesih'e imandan sonraki adım olarak ise, Kutsal Ruh'a ait bir özün insana evrensel olarak verildiğinin farkına varılmasının önemine işaret etmiştir. Zira Kuveykır inancına göre ruhsal kurtuluş, bireydeki bu özün açığa çıkmasıyla gerçekleşecektir.

İncil’de Yuhanna’nın ifade ettiği “*Dünyaya gelen, her insanı aydınlatan gerçek ışık*”(Yuhanna, 1: 9) ifadesi de Kuveykırların bu inançlarının delili olarak kaydedilmiştir (Tuke, 1880, ss. 69-70).

Kuveykır yazarlarından Paul Anderson, “*On Following Jesus*” (İsa’nın İzinde) adlı çalışmasında kurtuluşun nasıl gerçekleşeceği sorusuna cevap aramıştır. Bu cevap arayışında Kuveykırların yalnız olmadığını, tüm Hristiyanların aynı ortak paydada buluştuğunu savunan Anderson, bu konuda Thomas Kempis tarafından yazılan “*The Imitation of Christ*”ın (Mesih’e Benzeme) İncil’den sonra gelen Orta çağın en meşhur kitabı olduğunu açıklamıştır. Yine aynı döneme ait Charles Sheldon’un(1857-1946)⁸⁸ “*In His Steps*” (Sheldon, 2010) (O’nun İzinde) adlı kitabının, Hristiyan dünyasında yirminci yüzyılın en çok okunan kitabı olduğuna işaret eden Anderson, bu çalışmalarda kurtuluş kapısı kabul edilen İsa Mesih’in nasıl takip edilmesi gerektiğinin yorumlandığını bildirmiştir (Anderson, 1994, ss. 1-3).

Genel Hristiyanlık anlayışında İsa’nın tek kurtuluş yolu olduğu kabul edilmiştir. Dışlayıcı yaklaşım adıyla bilinen bu bakış açısı, Hristiyanlığın başlangıcından günümüze kadar Ortodoks ve Protestan kiliselerince kabul edilmiştir. Katolik kiliselerince de aynı şekilde kabul edilmiş olan bu yaklaşım, II. Vatikan Konsili’yle birlikte yeni bir ivme kazanmıştır. II. Vatikan Konsili’nde alınan kararlarla kapsayıcı ve çoğulcu yaklaşım şeklinde yeni bakış açıları da kaydedilmiştir. Zikredilen konsilde Katolik Kilisesi’nce, Hristiyanlık haricindeki dinlerin de insanların kurtuluşunu sağlayabileceği, İsa dışında diğer inanç sistemlerince kabul edilen kurtarıcıların da İsa gibi kurtarıcı olabileceğine işaret edilmiştir. Bu konsilde kabul edilen kapsayıcı anlayışa göre, İncil’de yer alan, “*Kutsal Yasa’yı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim*”(Matta, 5: 17) ifadesi delil gösterilerek, İsa’nın bu sözüyle sadece Tevrat’ı ve Eski Ahit peygamberlerini değil, tüm inanç sistemlerini ve kurtarıcılarını kastettiği savunulmuştur. Bu yaklaşımın en önde gelen temsilcilerinden biri kabul edilen Katolik teolog Karl Rahner’e (1904-1984) göre, Tanrı tüm insanların kurtulmasını ister ve İsa’nın kurtarıcı etkisi de tüm insanları kapsar. Bu bakış açısına göre, bütün insanlar farkında olmasa da aslında Hristiyan olarak algılanma yoluna gidilmiştir (Adam, 1998, s. 17/358-359; Eraslan, 2015, ss. 77-85). Böylece Rahner’in, Augustine’in geleneksel, dışlayıcı veya kötümser şeklinde tanımlanan yaklaşımından daha evrensel ve iyimser olarak algılanan kapsayıcı yaklaşıma geçiş sürecinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmüştür (Güngör, 2016b, s. 185). Zira Rahner tarafından 1962 tarihinde verilen bir konferansta, diğer dini inançlara bağlı güzel ahlak sahibi, iyi kimselerin de “*isimsiz Hristiyan*” veya “*anonim Hristiyan*” şeklinde tanımlanabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca Mahmut Aydın, Hans Küng’ün (1928-2021) 1964 yılında yayınladığı “*The World Religions In God’s Plan Of Salvation*” (Tanrı’nın Kurtuluş Planında Dünya Dinleri) adlı makalesinde, kurtuluş yolunun ikiye ayrıldığını aktarmıştır. Buna göre, Hristiyanlık harici dini sistemlerin olağan, Hristiyanlığın ise, olağanüstü bir kurtuluş yolu olduğu iddia edilmiştir (Aydın, 2002, ss. 104-106).

II. Vatikan Konsili’nin Hristiyanlık haricindeki dinlerle ilişkisini Nostra Aetate deklarasyonu açıklamıştır. Papa VI. Paul’ün onayıyla 1965’te ilan edilen Nostra Aetate, Roma Katolik Kilisesi’nin

⁸⁸ Charles M. Sheldon, 26 Şubat 1857’de New York Wellsville’de doğmuştur. Babası bir papazdır ve aile, 1869’da Dakota Bölgesi’nde bir sınır arazisine yerleşene kadar sık sık taşınmıştır. Sheldon, Phillips Academy, Brown Üniversitesi ve Andover Theological Seminary’de eğitim gören Sheldon teolojik derecesini 1886’da tamamlamıştır. Daha sonra Vermont, Waterbury’deki bir cemaat Kilisesi’nde iki yıl papazlık yapmıştır. In His Steps kitabıyla tanınan sosyal bir reformcudur. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://biography.yourdictionary.com/charles-m-sheldon> (16.05.2022)

Yahudilik, İslam, Hinduizm ve Budizm gibi dinlerden bahsederek bu dinlere karşı önceki tutumundan farklı olarak kullandığı olumlu ifadelerle dünyanın ilgisini çekmiştir (Güngör, 2002, s. 80).

Çoğulcu yaklaşım⁸⁹ ise, Hristiyanlığın en doğru kurtuluş yolu olduğuna inanılmasıyla birlikte diğer dini sistemlerin de kendilerine bağlı olanlar için kurtuluş yolu olduklarının kabul edilmesini ifade eder. John Hick ve Paul Knitter'in önde gelen temsilcileri oldukları kabul edilen bu yaklaşım, kurtuluşun temeline Tanrı'yı yerleştirmiştir. Paralelizm adı da verilen bu yaklaşıma göre, tüm dinler insanı Tanrı'ya ve doğru bir yaşama ulaştırmayı hedef edinmişler ise, her bir inanç sistemi insanı gerçeğe ulaştırarak bir kurtuluş yolu olabilir (Adam, 1998, s. 17/358-359).

Knitter, İsa'nın diğer dinsel figürlerle birlikte aynı konumda kurtarıcı kabul edilebileceğini ve bu durumda İsa'nın konumunun *"tamamlayıcı biricikliği"* şeklinde tanımlanabileceğini savunmuştur. Knitter bu iddiasını, *"İsa tek başına değil de diğer dinsel figürler ve kurtarıcılarla beraber biricik ve eşsizdir. O, diğer dinsel figür ve kurtarıcılarla birlikte evrensel kurtarıcıdır. Çünkü onun evrenselliği ve biricikliği dışlayıcı ve kapsayıcı değil de tamamlayıcı bir özelliğe sahiptir"* sözleriyle aktarmıştır (Aydın, 2002, ss. 214-216, 239-240; Knitter, 1990b, 1990a).

Çoğulcu yaklaşımın en önemli temsilcisi görülen John Hick, dinleri çoğulculuk çizgisinde uzlaştırma çabasına girmeden önce *Gerçek*'in ne olduğuna odaklanır. Hick, tüm dini tecrübelerin tek gerçek noktasında buluştuğunu yani ilahi gerçekliğin aslında tek olduğunu savunmuştur (Johnson vd., 2006, ss. 53-54). Gerçek kavramı üzerinde inanç sistemlerini buluşturma gayretinin ardından özellikle reenkarnasyon inancı örneğinden yola çıkarak ölüm sonrası hayat hakkında farklı inançlara sahip olan insanların nasıl aynı ortak paydada buluşturulabileceği sorusuna cevap aramaya başlamıştır. Bu konuda da öne sürdüğü fikir, ölüm sonrasına dair farklı inançlara bağlı olmakla birlikte tüm insanların kendi kurtuluşlarını gerçekleştirme doğrultusunda bir hayat yaşamayı amaç edinmelerini merkeze almak olmuştur. Buna göre, ölüm sonrası hayata dair inançların farklılığı bireylerin kurtuluş düşüncesini etkilemez sonucuna ulaşmıştır (Johnson vd., 2006, s. 58). Kendi içinde tutarlı gibi görünen Hick'in bu fikri, dini sistemlerin inanç esasları açısından değerlendirildiğinde kabulden uzak olduğu anlaşılmaktadır. Zira inancın kurtuluş düşüncesini etkilemeyeceği fikrinin ispatı imkân dışı görülmüştür (Johnson vd., 2006, s. 71). Dolayısıyla Hick'in bakış açısı bir yönüyle mantıklı bir çerçeveye oturmuş gibi görünmekle birlikte farklı bakış açılarının eleştirisinden de kaçamamıştır.

Kurtarıcılık konusunu ayrıntılı olarak değerlendiren Hick, İsa'nın diğer dini sistemlere ait kurtarıcılarla kıyaslandığı takdirde, tarihsel olarak kendisinden önce gelmiş pek çok kurtarıcı figürden üstün kabul edilmesinin nasıl gerçekleşebileceği sorusu üzerine uzun tartışmalara girmiştir. İsa'nın tarihsel olarak yaşadığı hayatı merkeze alarak bu soruya cevap bulunamayacağı sonucuna ulaşan Hick, ancak onun Mesih oluşunun merkeze alınması, yani tanrısallığı ve logos olması yönüyle evrenin başlangıcından bu yana tüm kurtarıcılar üzerindeki etkisinin vurgulanması yoluyla çözüme gidilebileceğini savunmuştur. Bununla birlikte Hick, bu tanrısal etkinin her bir inanç sisteminde

⁸⁹ İngiliz liberal düşünürleri tarafından XX. yüzyılın başlarında geliştirilen siyaset öğretisi olarak bilinen çoğulculuk, dini alanı da etkilemiştir. Dini çoğulculuk, Hristiyanlık dışı dinlere bağlı insanların 1960'lı yıllardan itibaren Avrupa'ya işçi olarak gitmeye başlaması üzerine Hristiyan Batı toplumunda bir realite olarak görülen çoklu dini yapının ortaya çıkardığı bir kavram şeklinde görülmüştür. Özellikle 1970'li yıllardan itibaren büyük dinlerin içerisinde doğup gelişen dini hareketlerin yayılmasıyla birlikte dini çoğulculuk kavramının kapsamı daha da genişlemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Özkan, 2006, ss. 43-44).

farklı bir isimle kendini gösterdiğinin de kabulünü gerektiğini ifade etmiştir. Hick, İsa'dan çok önce Buda, Konfüçyüs, Zerdüşt, Lao-Tze ve Musa'ya, İsa'dan sonra da Muhammed, Ramakrishna, Guru Nanak ve diğerlerine gizli bir ilhamda bulunan tarihsellik üstü Mesih figürü ve logosu merkeze alarak bu sorunun çözülebileceğini ifade ederek, tüm kurtarıcı görülen transformasyonların evrensel kaynağına gidilmesi gerektiğini önermiştir. Bu bağlamda her dinin kurtarıcısında logostan gelen bir yetkinliğin var olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Hick, 2002, s. 57).

Hick'in bu açıklamasından anlaşılan şudur ki, tüm inanç sistemlerinin kurtarıcıları Tanrı tarafından verilen bir yetkinlikle kendilerine inananlara rehberlik etmektedir ve kurtuluş yolunun kendileri vasıtasıyla gerçekleşeceğini iddia etmektedirler. Hick'in sunduğu bu çözüm yolu, eğer İsa da, Musa ve Muhammed ile aynı konumda kabul edilecek olursa gayet objektif ve adil bir çoğulculuk fikri olarak görülebilir fakat İsa'nın teslis bağlamında ilahlığının iddiasıyla zaten çoğulculuk ifadesi tümüyle anlamını yitirmektedir. Zira Musa ve Muhammed gibi ilahi kaynaklı diğer dinlerin kurtarıcıları için, logos olma veya farklı bir şekilde tanrısallık iddiası bulunmamaktadır. Bu durumda burada bahsedilen, kapsayıcılık merkezli çoğulculuk şeklinde bir tanımlamadan öteye geçememektedir.

Muhammed'in İsa gibi ilahlık iddiası olmamakla birlikte *"Âdem su ile çamur arasında iken ben peygamberdim"* hadisi başta olmak üzere bu yönde kaynaklarda yer alan hadisler (Gökalp, 2017, ss. 120-121; Uysal, 1999, ss. 275-278; Yıldırım, 2000, ss. 121-126) ben tüm yaratılıştan önce vardım anlamında bir üstünlük ifadesi olarak, İsa'nın İbrahim yokken ben vardım şeklindeki sözüne benzerdir. Bu ifadelerden anlaşılan odur ki, her iki dinin kurtarıcısı da kendilerinin insanlık için nihai kurtuluş yolu olduklarının iddiasındadır. Diğer taraftan da yine her iki dinin kurtarıcısı tarafından diğer inanç sistemlerine müdahale etmeden onların yaşam alanlarını kabul etme ve onlara karşı hoşgörü çerçevesinde hareket etme yönünde bir tutum kaydedilmiştir (Sezen, 2006, s. 113).

Hick de bu çıkmazın farkındalığından olsa gerek, kapsayıcılığın belirsiz bir kavram olup açıklanmaya çalışıldıkça çoğulculuğa doğru bir kayışın gerekliliğini öne sürmüştür. Hick'e göre, bir Budistin, *"İstirap çemberini nasıl kırabilirim?"*, bir Yahudinin, *"Hayatımı kutsal olarak nasıl sürdürebilirim?"* veya bir Hristiyanın, *"Kurtuluşa ermek için ne yapmam gerekir?"* şeklindeki sorusu, farklı ifadeler olarak görünse de aslında özünde, insan ruhunun derinliğindeki eksikliğin nasıl giderileceğinin çözümünü ve daha iyi bir geleceğin imkânını hedeflemektedir. Hick'in bu noktada savunduğu şey, tüm dini sistemlerin ortak bir kabulde birleşmesi değil, her birinin, diğerinin gerçeğin farklı bir görüntüsü olabileceğinin idrakinde buluşmalarıdır (Hick, 2002, s. 76). Hick, bu iddiasını delillendirme noktasında Vedalar'daki, *"Hakikat birdir, ancak din adamları onu farklı şekillerde adlandırmaktadır."* sözü, Bhagavad Gita'da Rab Krishna'nın, *"İnsanlar hangi yolla bana yaklaşırlarsa aynı yolda onları kabul ederim."* ifadesi, Kur'an'daki *"Her nereye dönerseniz dönün, Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır"* (Bakara, 2:115) ayeti ve Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin, kendi dönemindeki dinler hakkında, *"Lambalar farklıdır fakat ışık aynıdır."* sözünde vurgulandığı gibi dinler tarihi boyunca hemen tüm inanç sistemlerinde çoğulculuğa işaret eden bir yön olduğunu göstermektedir. Kuveykır tarihinde etkili bir isim olan William Penn de, tüm dini öğretileri inananlarınca giyilmiş farklı elbiselere benzetmiş ve bu durumu dünyadaki görüntüleriyle birbirlerine yabancı gibi görünen ruhların ölüm hadisesi sonucunda üzerlerindeki örtünün kalkmasıyla birbirlerini tanıyacakları şeklinde açıklamaya çalışmıştır (Hick, 2002, ss. 70-72).

Dinlerin aşkın birliği bağlamında ise, İsa-Masih, Gotama-Buda ve Muhammed-Rasulullah'ın birbirine paralel isimler olduğu da ifade edilmiştir. Buna göre, bahsi geçen isimlerin ilki kurtarıcı kabul edilen bu şahısların beşeri tabiatını ifade eden isimleri, ikinci isimlerinin ise, ilahi tabiatlarını ifade eden isimleri olduğu bildirilmiştir. Buna göre biri, ruhun izafi görünümünü diğeri ise, evrensel hakikati yansıtmaktadır (Sezen, 2006, s. 112).

Hick, uzun bir yorumlama ve farklı açılardan yaptığı değerlendirmeler ışığında, dinsel çoğulculuğun en mantıklı yol olduğu sonucuna ulaşmıştır. Hiç kimsenin doğacağı coğrafyayı ve dünyaya geleceği aileyi seçemediğine dikkat çeken Hick, hemen hemen tüm insanların doğduğu aile ve kültüre ait dine bağlı yaşadığını çoğulculuğun odak noktası olarak almıştır. Diğer bir deyişle bir dine bağlılık, kişinin kendi seçiminin ötesinde çevresel faktörlerin etkisiyle rastlantısal olarak gerçekleşmektedir. Hick, insanın dini bir inanca bağlılığının doğal bir ihtiyaç olması ve insan topluluklarının farklılığına bağlı olarak farklı dinler ve ibadet şekilleri olmasının normal bir durum olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Dolayısıyla bu durumda, bireyin sahip olduğu dinsel geleneğin tek hakiki yol ve kurtarıcı figürünün tek kurtuluş yolu olduğu şeklindeki iddianın tutarsızlığı ortaya çıkmaktadır (Yazoğlu, 2007, ss. 75-87). Böylece Hick'in iddiası, tüm inanç sistemlerinin, hakikatin farklı bir tezahürü olduğu yönündedir (Yazoğlu, 2007, ss. 98-102).

Mortimer J. Adler, dini çoğulculuk bağlamında hakikatin ne olduğu ve dinlerdeki hakikati ayrıntılı olarak tartıştığı kitabında farklı bakış açılarıyla konuyu ele almıştır (Adler, 2014, ss. 87-119). Hick ve Knitter'ın görüşlerini değerlendiren Gillis de, bu yöndeki kristoloji anlayışına göre İsa'nın yegâne, tek kurtuluş yolu olmadığının vurgulandığını aktarmıştır (Aydın, 2002, ss. 264-266; Gillis, 1993). Dışlayıcı İsa anlayışının çoğulcu İsa anlayışına dönmesi gerektiğini savunan bir başka teolog ise, Wilfred Cantwell Smith olmuştur. Smith, Hick'le birlikte çoğulculuk anlayışını geliştiren bir düşünür olarak bilinmekle birlikte Hick, daha çok bu anlayışın temsilcisi olarak ön plana çıkmıştır (Yazoğlu, 2007, s. 98). Tüm bu görüşleri değerlendiren Mahmut Aydın tarafından yapılan yorumlama da globelleşen dünyada artık Hristiyanlığın, İsa'yı tek kurtuluş yolu şeklinde aktarma konusundaki ısrarının çok kabul gören bir yaklaşım olmadığı, bunun yerine Hristiyanlığın diğer dini sistemlerle birlikte bir aydınlanma yolu ve İsa'nın diğer dini figürlerle birlikte kurtarıcı kabul edilmesinin daha kabul gören bir bakış açısı olacağı yönündedir (Aydın, 2002, s. 27, 262-265).

Çoğulculuk fikrini destekleme noktasında son olarak, tüm dinlerin inananlarını dünya ve ahirette kurtuluşa ulaştırma iddiasında ortak olmakla birlikte bunu gerçekleştirme noktasında sundukları önermelerin farklı görüldüğüne işaret eden Hick, kendince objektif bir bakış açısıyla yorumlamalar getirmiştir. Hristiyanlık başta olmak üzere tüm inanç sistemlerini ele alan Hick, fikrini ispatlamak için gözleri kapalı üç kişinin bir filin farklı uzuvlarına dokunmalarıyla fil hakkında yaptıkları yorumu misal göstermiştir. Hick, bu misaldeki her bir kişinin yaptığı yorumun kendilerince doğru olması gibi her bir dinin de yaptığı kurtuluşa erme formülünün kendi içinde doğru olduğunu savunur. Tüm inanç sistemlerinin aynı noktaya ulaştığı şeklinde bir yoruma giden bu değerlendirme yanında, her yol aynı sonuca ulaştırmaz, kişi yaptığı seçimlerden sorumludur ve verdiği kararın sonuçlarına da katlanmak zorundadır, öyleyse ilahi gerçeğe ulaşmak için aklını kullanmalıdır şeklindeki yorum da diğer bir bakış açısı olarak bu tartışmada yerini almıştır (Johnson vd., 2006, ss. 80-93; Peterson vd., 2012, s. 389). Recep Kılıç da, İslam inancı bağlamında tüm dinleri ortak bir paydada toplayan dini çoğulculuk anlayışının kabulü mümkün görülmemekle birlikte belki aynı din

içerisindeki farklı dini algılayışların ortak bir paydada buluşarak dinde çoğulculuk şeklinde uygulanabileceğini ifade etmiştir (Kılıç, 2004a, ss. 14-16).

Nihayetinde, çoğulculuğu belki de en güzel açıklayacak şey, gökyüzünden saf halde inen suyun indiği yerin özelliğine göre renk, koku ve tat gibi özelliklerinin değişmesi gibi Tanrı'dan gelen *Hakikatin* de saf halde inmiş olmakla birlikte farklı kültür ve coğrafyalardaki insanların etkisiyle farklı şekillerde yansıdığının görülmesi olacaktır. Bu bakış açısına göre, yeryüzüne inen din tektir, ancak insanların coğrafi ve kültürel yapılarının farklılığı başta olmak üzere pek çok alandaki farklılıkları sebebiyle sahip oldukları din anlayışları farklıdır. Bununla birlikte insan nasıl suyun saflığı en yüksek oranda olanını bulup kullanmaya çalışıyorsa, din konusunda da saflığı en yüksek oranda olan inancı bulup yaşamalıdır şeklinde bir yorum bu bakış açısının devamında kendini göstermiştir (Özcan, 2013, ss. 99-100).

Karl Rahner, İsa'nın tüm insanlığın günahını temizlediği kabul ediliyorsa, Tanrı'nın adaleti gereği mesajının ulaşmadığı insanları da göz önünde bulundurarak, Tanrı'nın sonsuz sevgi ve merhameti gereğince İsa'nın mesajıyla muhatap olmayanların da yine bu günahattan arınmışlık dairesinde yer alacağını ifade ederek aslında tüm insanların kurtuluşa ereceğini savunmuştur. Burada İsa'nın mesajının duyulup-duyulmamasının bir önemi olmadığı gibi kişinin farklı bir dini inanca bağlı olması da buna engel görülmemiştir. Bu kapsayıcı bakış açısına, neden olmasın, şeklinde bir cevap verilebileceği gibi, peki öyleyse Hristiyanlar niçin İsa'nın mesajını tüm dünyaya duyurmak için çaba sarf ediyorlar sorusu da yöneltilebilir. Bu soruya cevap arayışı da kişiyi, kapsayıcılık anlayışı her ne kadar diğer inanç sistemlerini de kurtuluşa dâhil eden bir bakış olsa da özünde tek kurtuluş yolunun kendisi olduğu düşüncesinden hareketle, aslında dışlayıcı bir anlayışı ifade ettiği sonucuna ulaştırmaktadır (Peterson vd., 2012, ss. 399-402).

Hick'in çoğulcu yaklaşımını eleştiren S. Mark Heim de, aslında her bir dinin gerçekliğin tek olması gerektiği düşüncesinden hareketle kendi özünde dışlayıcı bir zemine sahip olduğuna işaret etmekle birlikte, diğer inanç sistemlerinin bağlılarını da ilahi kurtuluşa dâhil etme hedefiyle bazı dini sistemlerde kapsayıcılığın daha ön planda olduğunu savunmuştur. Hatta Heim, çoğulculuğu savunan teologların çoğunun da özünde kapsayıcılık fikrine sahip olduğunu iddia etmiştir. Zira her dini sistem ilahi hakikate kendisinin sahip olduğuna ve tek kurtuluş yolunun kendisi olduğuna şüphe duymaksızın inanmaktadır (Peterson vd., 2012, ss. 395-397).

Kuveykır öğretisi bağlamında da, tüm dinlerin gerçeğe ulaşma yolu ve tüm kurtarıcı figürlerin eşit derecede kurtarıcılığa sahip olabileceği yönündeki çoğulcu anlayış kabul görmemiştir. Tüm inanç sistemlerinin özünde yer aldığı üzere Kuveykırılar da kendilerinin dinin en saf şeklinin uygulayıcısı olduklarını iddia etmişlerdir. Buna ek olarak Kuveykırılar asıl savunduğu şey, evrensel olduğunu kabul ettikleri öğretilerinin kapılarının diğer tüm inanç sistemlerine açık olmasıdır.

Kuveykırılar, Hristiyan, Yahudi, Müslüman, Budist veya başka bir dine bağlı olsun fark etmeksizin İsa'nın herkes için kurtarıcı olduğuna inanmışlardır. Kuveykırılar bu evrensel bakış açısını İsa'nın teslisin bir unsuru olmasına ve yaratılıştaki Tanrı ile birlikte yaratılışa katılmasına dayandırmışlardır. Bu noktada insan ruhuna etki eden Tanrı Ruhu ile Mesih kavramlarının çoğu yerde eş anlamlı olarak kullanılmasından hareket ederek aslında teslisin unsurlarının bütünlük içinde oluşuna da dikkat çekmişlerdir. Böylece Kuveykırılar, nihai kurtuluşa İsa'nın kabulüyle ulaşılacağına inanmışlardır (Clarkson, 1806, s. II/172-174).

Bir dini inancın çoğulculuğu kabul etmesi aslında kendi inanç esaslarındaki özünü kaybetmesi anlamına geleceğinden herhangi bir dini sistem tarafından bu fikrin kabulünün makul olmadığı uzun tartışmalarla ifade edilmiştir. Bu bağlamda İsa'nın ilahi tabiatı ve logos oluşu kapsayıcı yaklaşımın Kuveykır öğretisinde esas kabul edilmesini sağlamıştır.⁹⁰ Buna göre, evrensel kurtarıcı olan İsa çatısı altındaki diğer inanç sistemlerinin kurtarıcıları da ikinci derecede kurtarıcılar şeklinde kabul edilerek Kuveykır öğretisinin kapıları tüm dünyaya açılmış ve tüm insanların hem kendi dinlerini yaşayıp hem de bir Kuveykır olabilecekleri ifade edilmiştir. Dolayısıyla Kuveykırılar, bir nevi ne olursan ol Kuveykır ol mantığında çalışmaktadırlar.

3.2.4. Tövbe

Kişinin günahının kötülüğünü kabul edip duyduğu pişmanlıkla birlikte bir daha yapmamaya karar verişini ifade eden tövbe, Yahudilik ve İslam'da olduğu gibi Hristiyanlık inancında da en erken dönemlerden beri üzerinde durulan bir konu olmuştur. Bir inanç sistemine dâhil olan kişi, Tanrı'yla bireysel bir bağ kurmanın yanı sıra, içinde yer aldığı grupla olan ilişkisi yönüyle toplumsal bir bağ da kurmuş olur. Bu bağlamda günahın, Tanrı - birey ilişkisi yanında birey - toplum ilişkisi şeklindeki diğer yönü de vurgulanmıştır. Zira günahından duyduğu pişmanlıkla tövbe ederek Tanrı'yla ilişkisini düzelten kişinin toplumla da barış içinde olacağı bildirilmiştir (Katar, 2017, ss. 76-77).

Hristiyanlık öncesi Yahudilik inancında günahattan arınmak için tövbe etmenin gerekliliğine inanılmıştır. İsa ile aynı dönemde yaşamış Yahudi peygamberi olan Yahya, vaazlarında insanoğlunun günahkârlığına özellikle vurgu yapmış ve ruhsal kurtuluş için öncelikle tövbe etmenin önemine işaret etmiştir. Bu bağlamda Yahya'nın vaftizinin, hem bir tövbe çağrısı hem de kurtuluş kapısı olduğu ifade edilmiştir. Vaftizin temeli kabul edilen bu tövbe olmadan ruhsal olarak Mesih'in tanınmayacağı düşünülmüştür. Gerek Yahya'nın Yahudilere gerekse Pavlus'un Atinalılar'a yaptığı davetin temelinde, tövbenin esas olduğu iddia edilmiş ve kurtuluş yolunun ancak bundan sonra açılacağı bildirilmiştir (Gooding, 2013, ss. 381-382; Luka, 3: 2-6). Matta İncili'nde bildirildiği üzere Yahya, kendisinin yaptığı vaftizin tövbe niyetiyle gerçekleştirilen su vaftizi olduğunu ifade ederek kendisinden sonra İsa'nın Kutsal Ruh'la vaftiz edeceğine işaret etmiştir (Clarkson, 1806, s. II/305; Ayrıca bkz. Matta, 3: 11).

İncil'de Ferisililer ile din bilginlerinin, günahkâr insanlarla oturup sohbet etmesi sebebiyle İsa'yı eleştirmeleri üzerine İsa'nın, kaybolan koyun benzetmesiyle verdiği cevap aktarılmıştır. İsa, *"Size şunu söyleyeyim, aynı şekilde gökte, tövbe eden tek bir günahkâr için, tövbeyi gereksinmeyen doksan dokuz doğru kişi için duyulandan daha büyük sevinç duyulacaktır."* (Luka, 15: 7) ifadesiyle yüz koyunu bile olsa bir koyununu kaybeden kişinin, o tek koyunu aramaya düşeceğini ve bulunca büyük bir mutluluk duyacağını anlatmıştır (Matta, 18: 12- 14; Luka, 15: 1- 6). Bu örnekle İsa tarafından tövbeye verilen önem ifade edilmiştir.

İncil anlatımına göre Pavlus, Efes'e gelmiş ve İsa'nın öğrencilerinden bazılarını bularak onlara, *"İman ettiğiniz zaman Kutsal Ruh'u aldınız mı?"* demiştir. Öğrencilerin, *"Kutsal Ruh'un varlığından haberimiz yok ki!"* demesi üzerine, Pavlus, *"Öyleyse neye dayanarak vaftiz oldunuz?"*

⁹⁰ Fox'un sözleri ve Kuveykır kaynaklarında Kuveykırılar'ın kapsayıcılık anlayışını kabul ettiğine dair bir ifadeye rastlanmamakla birlikte sahip oldukları fikirler dikkate alındığında, bu çerçevedeki anlayışın Kuveykır öğretilerine uyduğu görülmektedir. Zira Fox'un yaşadığı dönemde kapsayıcılık ve çoğulculuk gibi kavramlar olmayıp bunlar, yakın tarihte ortaya çıkan kavramlardır.

diye sormuştur. “Yahya’nın öğretisine dayanarak vaftiz olduk” şeklinde cevap veren öğrencilere Pavlus, “Yahya’nın yaptığı vaftiz, tövbeyle ilgili bir vaftizdi” ifadesiyle karşılık vererek halka, İsa’ya inanmalarını tavsiye etmiştir. Pavlus’un bu tavsiyesini duyanlar İsa Mesih adıyla yeniden vaftiz olmuşlardır (Elçilerin İşleri, 19: 1-5). İncil’de aktarılan bu anlatıma göre, Yahya’nın vaftizinin tövbe vaftizi olduğunu söyleyen Pavlus, bunun İsa Mesih adına vaftiz edilmeye bir hazırlık aşaması olduğunu iddia etmiştir. Buna göre, Hristiyan olmanın ilk şartının Yahya’nın vaftiziyle tövbe etmek olduğu ifade edilmiştir. Sadece ilk aşamayı gerçekleştirenlerin İsa’nın Rab ve Mesih olduğunu kabul etmiş olsalar dahi, Mesih aracılığıyla kurtarılabileceklerine dair kalplerinde bir güven duygusuna sahip olamayacakları bildirilmiştir. Çünkü İncil ifadelerinde, İsa’nın on iki havarisinin önce Yahya’nın vaftiziyle vaftiz oldukları, İsa’nın çarmıh sonrası yükselişinin ardından tekrar vaftiz oldukları aktarılmıştır. Vaftiz olan bir kişinin tekrar vaftiz edilmesinin gerekliliğini açıklarken, ilkinin tövbe anlamı taşıyan bir vaftiz olup mutlaka olması gerektiği, ikincisinin ise, kişinin ruhen Kutsal Ruh’u almasına imkân tanıyan diğer bir deyişle Mesih inancının kalbinde yeşermesini sağlayan vaftiz olduğu bildirilmiştir (Gooding, 2013, ss. 384-386; Ayrıca bkz. Elçilerin İşleri, 19: 1-8; Yuhanna, 7: 39-40).

Kuveykır öğretisinde de günahı vazgeçilerek yapılacak tövbeyle özel bir önem verilmiştir. Fox Mesih inancını aktarırken, öğretisini kabul edenleri öncelikle tövbe etmeye çağırmıştır. Fox, yaptığı tavsiyelerle insanların kalplerini İsa Mesih’e açmak, böylece onları karanlıktan aydınlığa çıkarmak için gönderildiğini iddia etmiştir. Mesih ışığının kalpte doğması için de ilk şartın günahlardan tövbe etmek olduğu açıklanmıştır (Nickalls, 1975, s. 34).

Colchester’da, 1655 yılında, (İleride James Nayler’ın eşi olarak ünlenecek olan) Martha Simmonds, çılgınca çıplak ayakla yürümüş ve bir sürü kişi şaşkınlıkla onu izlemiştir. Kuveykır’a göre bu manevi çıplaklığa ve tövbe etmeye işaret kabul edilmiştir. Solomon Eccles tarafından ise 1667’de çağdaş yazar Samuel Pepys’in kalemıyla sıra dışı bir “tanık” şöyle anlatılmıştır: “Halkla görüşme günü olan bir günde insanlarla dolu olan Westminster salonunda, Kral konuşmak üzere salona geldiğinde bir Kuveykır çıplak ve başının üstüne küllük dökülmüş olduğu halde ‘Tövbe!, tövbe!’ diye bağırarak salondan geçmiştir.” Kuveykır bu dönemde bu ve benzeri cesaret örnekleriyle dikkat çekmişlerdir (Davies, 2000, s. 26).

Hristiyanlık anlayışındaki günahın şahsi bir eylem olması yanında toplumsal yönüne de dikkat çekilmiştir. İşlenen günahın bireyi Tanrı’dan uzaklaştırdığı gibi çeşitli hastalık ve felaketlere de yol açabilecek negatif etkisinden bahsedilmiştir. Üstelik bu etkinin kişinin devam eden soyuna etkisi de dile getirilmiştir. Günahın nesiller boyu aktarılan negatif etkisinin ancak tövbe yoluyla kırılıp etkisinin ortadan kalkacağı kabul edilmiştir. Günahın toplumsal yönünü ifade eden bir diğer bakış açısı ise, vaftiz olan kişinin İsa’nın vücudunu temsil eden kilisenin bir parçası kabul edilmesi yönüyledir. Nasıl beden bir uzvunun yaptığı yanlış bir hareket tüm bedeni etkiliyorsa bireyin işlediği günahın da tüm Hristiyan topluluğunu etkileyeceği düşünülmüştür (Katar, 2017, s. 84; Ayrıca bkz. Pavlus’tan Romalılar’a Mektup, 12: 4- 5). Kuveykır için toplumsal düzen ve barışın önemi sık sık vurgulandığı üzere günaha bakış açıları da bu düşüncelerinin etkisi görülmektedir.

İsa’nın İncil’deki, “Size doğrusunu söyleyeyim, kim şu dağa, ‘Kalk denize atıl!’ der ve yüreği kuşku duymadan dediğinin olacağına inanırsa, dileği yerine gelecektir.” (Markos, 11: 23) şeklindeki vaadi, inanarak yapılan duanın kesinlikle kabul olacağına işaret eder. İsa’nın bu sözleri içtenlikle

yapılan duaların kabul olacağı yanında samimi tövbenin de bir dua şekli olduğundan yola çıkarak geri çevrilmeyeceğine işaret etmektedir.

3.2.5. Yasaklar

Kuveykılar, inanç ve ibadet hayatına dair bazı uygulamalar konusunda zaman zaman devletin yasalarına karşı gelme durumu içinde bulunmuşlardır. Bu tutumları sebebiyle kanunlara itaatsizlik içinde görülen Kuveykılar, dini özgürlüğe sahip olabilme amacıyla pek çok mücadeleye girme durumunda kalmışlardır (Roberts, 1954, s. 183). Kilise vergisi vermeyi ve mahkemede tanıklık yapmayı reddeden Kuveykılar, inançları gereği savaşa da karşı olmuşlardır (McGuire, 2008, s. 279).

Hümanist bir dünya görüşüne sahip olan Kuveykılar, öldürmek için hiçbir sebebi kabul etmemişlerdir. Dini anlamda son derece özgür bir düşünce yapısına bağlı oldukları için de yemin etmeyi ve askerlik yapmayı reddetmişlerdir. Bireysel özgürlüklerin son derece önemli olduğu bu sistemde tek otoritenin Kutsal Ruh'un yönlendirmesi olduğu kabul edilmiştir (Küçük & Tümer, 1993, s. 293; McGuire, 2008, s. 279; Sarıkçıoğlu, 2002, ss. 393-394).

Kuveykılarca alkollü içki içmek yasak kabul edilmiştir. Philedelphia'lı Charles Hires'in bu dönemde kakaoyu kullanarak alkole alternatif yeni bir içecek ürettiği kaydedilmiştir. Hires'in bulduğu bu kakaolu içecek Kuveykır'ların çikolata üretimine başlamasında önemli bir adım olmuştur. Frys, Cadburys, Rowntree ve Hershey çikolata endüstrisinde önde gelen Kuveykır firmaları olmuştur (Anderson, 1995, s. 128; Dandelion, 2008, s. 24). Kuveykır tarihçisi Helen Rowlands'a göre, XIX. yüzyılda çikolataya yönelim, alkolün sebep olduğuna inanılan acıya bir tepki olarak kakao içecekleriyle başlamıştır. Kakao hem sağlıklı hem de ucuz ve kolay içecek elde etmenin farklı bir yolu olarak görülmüştür. Üstelik güvenilir su kaynağı bulunmadığında suyun kaynatılmak zorunda olması bu içeceğin daha güvenli olmasını sağlamıştır. Rowlands bu konu hakkında şunları söylemektedir: *"Kuveykılar ve diğer Anglikan kilisesine bağlı olmayanlar, dönemlerinde nüfusun genelindeki yanlış alkol kullanımından endişe etmelerinden ötürü, içki aleyhindeki harekete katılmışlardır."*⁹¹

Kuveykır olmayan biriyle evlenme (Dandelion, 2008, s. 23), silah alma ve Kuveykılar dışındaki diğer ibadet yerlerine gitme gibi yasakları çiğneyenler Kuveykır grubundan atılmıştır. Atılan üyelere tekrar Kuveykır grubuna dâhil olmak isteyenlerin, kayda değer bir gerekçeyle aylık bir toplantıda kendilerini savunmaları ve Kuveykır üyelerin bu savunmayı kabul etmeleri şartıyla gruba geri katılımları sağlanmıştır (Comfort, 2007, s. 35).

Kuveykılara göre, bir kişiye karşı şapka çıkarmak ona karşı dalkavukluk yapma şeklinde algılandığından bu uygulamaya karşı çıkmışlardır. Onlar, herkesin eşit şekilde saygıya değer olduklarını kabul etmişlerdir (Roberts, 1954, s. 156). John Parrot 1661 yılında Vatikan'a Kuveykır temsilcisi olarak gitmiş ve İngiltere'ye döndüğünde, Vatikan'ın görevini üstlendiğini iddia ederek bazı yenilik tavsiyelerinde bulunmuştur. Tanrı'ya dua ederek *"şapka çıkarmak"* yerine *"ayakkabı çıkarmak"* gerektiğini savunmuştur. Çıplak ayakla yürüme uygulaması Kuveykılar'a böylelikle girmiştir (Dandelion, 2008, ss. 21-22). Kuveykılar bu kabulleri nedeniyle o dönemde hâkim olan

⁹¹ Yalçın Ceylanoğlu, *Kuveykılar (Titreyenler) İngiliz Tatlı Dükkânını Nasıl Fethetti?* <https://cikolatamitivetarihi.wordpress.com/2015/03/02/kuveykilar-titreyenler-ingiliz-tatli-dukkani-nasil-fethetti-3> (26.11.2020).

şapka çıkarma uygulamasına karşı olmuşlar ve bazı Kuveykır üyeler mahkemeye çıkarılma, para cezasına çarptırılma gibi durumlarla karşı karşıya kalmışlardır (Hallowell, 1870a, s. 8,20).

Genç Kuveykırılar şahsi duygularının ruhsal dünyalarına etki etmesine izin vermemeleri gerektiği düşüncesiyle yetiştirilmişlerdir. Bu nedenle müzik ve tiyatro gibi sanatsal faaliyetler, Kuveykırılar tarafından gereksiz uğraşlar olarak görülmüştür (Dandelion, 2008, s. 23; Hallowell, 1870a, ss. 19-20). Diğer Hristiyan grupların kilise ibadetiyle ilişkilendirdiği müzik, ilk Kuveykırılar tarafından zaman kaybı olarak algılanmış ve küçümsenmiştir. Bu bakış açısının sonucu olarak ibadet esnasında olduğu gibi günlük hayatta da tüm enstrümental müzik aletlerinin kullanımı yasaklanmıştır. Bu yasağa rağmen Philadelphialı bir Kuveykırın, hasta kızını eğlendirmek için bir müzik aleti aldığını itiraf ettiği yönünde bir bilgi kaynaklarda yer almıştır. Comfort, müzik ve dansı önemsiz ve tehlikeli eğlenceler olarak kabul eden püriten görüşün muhafazakâr Kuveykırılar arasında çok uzun bir süre etkili olduğunu ifade etmiştir. XX. yy.ın başında yazdığı Quakers in the Modern World adlı kitabında Comfort, bu yüzyıla kadar enstrümental müzik, drama ve dansın çoğu Kuveykır eğitim kurumunun dışında tutulduğunu bildirmiştir. Nadir örneklerden biri olarak Thomas Ellwood, 1662 gibi erken bir tarihte beşli ölçülerde, kafiyeli “*A Looking Glass for the Times*” adlı şiiri besteleyerek Londra hapishanesindeki mahkûmların rahatlamasını sağlamıştır (Comfort, 2007, s. 123).

Fox, Kuveykırılarının resim yapmasını da istememiştir. İsrail oğullarına resim yapmaktan uzak durmalarının emredildiğini örneklerle açıklayan Fox, iki sayfalık bir metin olarak bunu kayda geçirmiştir (Moore, 2000, s. 57). Bununla birlikte Comfort, resimin müzikten daha az zararlı algılanmasıyla müzikten bir yüzyıl öncesinde bu alandaki sanatsal çalışmaların görüldüğünü kaydetmiştir (Comfort, 2007, s. 123). Kartlarla oynanan oyunlar da Kuveykırılarca yasak kabul edilen uğraşlar arasında olmuştur. Ayrıca gençlik heyecanı ve tutkularını tetikleyen romanların okunması da yasaklanmıştır (Clarkson, 1806, s. III/156).

Kuveykırılar için günlük hayatta alkol ve tütün kullanımı yasak değildir. Bu maddelerin kullanımının sadece Kuveykır toplantı evlerinde yasak olduğu bildirilmiştir. Bununla birlikte Kuveykırılarının çoğunun bu maddelerin kullanımından uzak durdukları, kullananların da orta derecede kullanmaya dikkat ettikleri kaydedilmiştir. Zira toplumun refahı için tehlike olarak görülen alkolün, yoksulluk ve ahlaksızlık başta olmak üzere sosyal hayatta pek çok soruna yol açtığı bilinmektedir. Zararlı maddelere bakış açılarından dolayı Kuveykırılar XIX. yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkan ve alkol karşıtı bir akım olan Temperance Hareketi’ne katılmışlardır. Böylece toplum huzuruna ve sağlıklı yaşama önem verdiklerini gösteren Kuveykırılar, kan akmasına sebep olacak her türlü spora da karşı çıkmışlardır. Ayrıca insan sağlığı ve hayatı kadar hayvan hakları konusunda da hassasiyete sahip olan Kuveykırılar, hayvanları sömüren hayvanat bahçeleri ve sirkler gibi işletmelere karşı olmuşlardır. Kuveykırılar kürkü için hayvanların öldürülmesini ve kürk ticaretinin yapılmasını da doğru bulmamışlardır. Kozmetik gibi önemsiz görülen amaçlar için hayvanların deney aracı olmasını onaylamayan Kuveykırılar tıbbi araştırmalar için hayvanların kullanılıp kullanılmayacağı konusunda ise ihtilafli fikirler dile getirmişlerdir (Bkz. BBC- Religions- Christianity: Quakers (22.05.2022)).

Kuveykırılar, insanların eğlence adı altındaki uygulamaların çoğunda faydanın az, zararın çok olması sebebiyle bunlara karşı olduklarını ifade etmişlerdir. Aslında bedensel rahatlama ve zihinsel egzersizlere karşı olmadıklarını bildiren Kuveykırılar, bu zevklerin büyük bir bölümünün insanları hırsla bir hedefin peşinden koşmaya yönlendirip sonunda da hüznü ve mutsuzluk getirdiğine işaret

etmişlerdir. Dolayısıyla Kuveykır düşüncesinde eğlence ve oyunlar, erdemli bir hayatın ve dini yaşantının önündeki bir engel gibi düşünülmüştür. Bu nedenle, Kuveykırlara göre günlük hayat içerisindeki eğlenceler için belli kurallar getirilmesi gerekli görülmüştür (Tuke, 1880, s. 107). Bu kurallar şu şekilde aktarılmıştır:

1. Herhangi bir canlıya gereksiz yere zarar veren, horoz dövüşü ve at yarışı gibi eğlencelerden uzak durma. Eğer sadece eğlence niyetiyle yapıyorsa avlanma da buna dâhil edilmiştir.
2. Geçici mutluluk veren, birine kazanç getirirken birçok kişinin sefaletine sebep olan mülkiyetin bahis konusu olduğu oyunlardan uzak durma.
3. Allah sevgisi ve korkusundan kalbin soğumasına yol açarak her türlü medeni ve dini görevlerden kişiyi uzaklaştıracak olan dans ve müzikli eğlencelerden uzak durma. Erdemli bir hayatın önemini vurgulayan Kuveykırlar için bu tür eğlenceler, genel olarak uygunsuz yer ve koşullara sahip olması yanında zamanın da boşa harcanması şeklinde değerlendirildiğinden hoş görülmemiştir (Tuke, 1880, s. 108).

Dolayısıyla toplumsal hayatın sağlıklı bir şekilde devamını amaç edinen Kuveykır düşüncesine göre, kartlar, zarlar, horoz dövüşleri, at yarışları gibi şansla bağlantılı tüm beceri oyunları yasak kabul edilmiştir. Zaman kaybı ve ahlaki çöküntüye sebep olan tüm kumar oyunları ile piyango bileti almak da yasaklanmıştır. Kuveykırlar, zihnin ümit ile korku arasında sallanmasına sebep olan tüm bu oyun çeşitlerinin, oyunun kaybedilmesi durumunda kişiyi çaresizlik başta olmak üzere pek çok sıkıntıya itme tehlikesi içerdiğini bildirmiştir. Aynı şekilde hisse senedi almak da yasaktır. Böylece Kuveykırlar sporla birey ve toplum hayatını zedeleyen şans oyunlarını net olarak ayırmışlardır. Kuveykırlar, başlangıçta sadece insanların hizmeti için atların kullanıldığına ve at yarışlarının da bir spor olarak icra edildiğine işaret etmişlerdir. Kimsenin maddi bir kazanç sahibi olmadığı ve kimsenin maddi kayıplar yaşamadığı, seyircilerin sadece seyirci olduğu, galip gelenin parayla değil de taçlar, çelenkler ve alkışlarla ödüllendirildiği bir spor halinde iken sıkıntı olmayan at yarışının zamanla şans oyununa, yani bir para çarkına dönmesi Kuveykırlarca at yarışlarının yasaklanmasına sebep olmuştur (Clarkson, 1806, s. I/17-20).

Tarihsel kökenlerine bakılırsa horoz ve at yarışlarından tüm kartlı ve zarlı oyunların başlangıçta eğlence ve spor amaçlı olarak ortaya çıktıkları fakat zamanla insanın hırsı ve aç gözlülüğünün bunları asıl amaçlarından kaydırıp insana maddi-manevi zarar verecek bir araç haline dönüştürdüğü görülmüştür (Clarkson, 1806, s. I/21-22). Böylece erdemli bir hayatın hedeflendiği Kuveykırlar düşüncesince, ahlaki yapıya zarar verecek, faydasız tüm eğlence ve oyunlar uygun görülmeyen aktiviteler grubunda yer almış ve yasaklanmıştır.

4. SAKRAMENTLERİ, AHLAKİ ÖĞRETİLERİ, CEMAAT VE KİLİSE YAPISI

Hristiyanlık inancında ibadetler, dua ve oruç şeklinde bireysel olarak uygulananlar ile kilisede toplu olarak yapılanlar olmak üzere iki kısımdır. Dua bireysel olarak istenildiği zaman yapılabildiği gibi kilisede toplu şekilde de yapılmaktadır. Hristiyanlar tarafından en yaygın olarak bilinen dua Matta, 3: 9- 13'te yer alan “*Rabb'in Duası*”dır. “*Ey göklerdeki babamız*” hitabıyla başlayan bu dua, Pazar günü kilisede icra edilen evharistiya ayininde ve günlük dualarda en çok okunan İncil bölümüdür (Erbaş, 1998, s. 19; Gündüz, 2008, ss. 149-150).

Hristiyanlık inancındaki en erken dönemden itibaren uygulandığı bilinen en temel oruç ibadeti Paskalya öncesindeki beş haftalık, yaklaşık kırk günlük perhizdir. Mezhepler arası farklı uygulamalar olduğu görülmekle birlikte belli yiyeceklerden uzak durma şeklinde geçirilen bu oruç dönemi, genel itibarıyla günahlardan tövbe, nefsi terbiye, tefekkür ve manevi yönden kendini geliştirme zamanı olarak algılanan bir süreçtir. Bundan başka farklı mezheplere göre Kül Çarşambası, Paskalya öncesi Cuma günü gibi farklı zamanlarda tutulan oruçlar da bilinmektedir (Erbaş, 1998, s. 24; Gündüz, 2008, s. 151).

Kuveykır kaynaklarında oruç tutmanın gerekliliğine dair bir bilgi yer almamıştır. Bununla birlikte Fox'un hayatında bu ibadetin önemli bir yeri olduğu Fox'un kendi ifadeleriyle aktarılmıştır. Fox da öğretisini yayma süreci öncesindeki ruhsal arayış döneminde kendisini zihinsel ve ruhsal olarak geliştirme amacıyla uzun bir dönem oruç tutmuştur. Fox az yemenin kişiyi ruhsal olarak güçlendireceğine ve insanlardan uzaklaşarak bir inziva süreci yaşamanın Tanrı ile arasındaki bağı arttıracasına inanmıştır. Fox'un yaşadığını iddia ettiği ilk vizyon deneyimi de bu inancının doğruluğunu kendisine ispatlamıştır. Dolayısıyla Fox'un ruhsal aydınlanması ve öğretisinin ortaya çıkışında yaşadığı tefekkür süreci ile birlikte oruç ibadeti büyük bir öneme sahiptir (Macy, 2011, s. 159).

Hristiyanlıkta ayrıca ibadet denildiğinde akla iki şey gelmektedir. Bunlardan birincisi, bireyin dine giriş ve hayatını dini inanca bağlı yaşadığının işareti olarak yerine getirmesi gereken sakramentlerdir. İkincisi ise günlük, haftalık ve yıllık ibadetlerdir. Belirli bir vakte bağlı olmayan bireysel veya toplu olarak yapılabilen günlük ibadetler Kutsal Kitap'tan pasajlar okunması ve dua edilmesi şeklinde icra edilmektedir. Haftalık ibadet olan Pazar ayini de benzer şekilde, bir kilisede papaz eşliğinde gerçekleştirilir ve sonu evharistiya ile tamamlanır. Katoliklerde her Pazar kilisedeki ayine katılma mecburi görülmekle birlikte diğer mezheplerde kişinin isteğine bağlıdır. Pazar ayinine katılmaktan maksadın kişinin kiliseye bağlılığı olarak kabul edilmesi nedeniyle yılda bir kaç ayine katılmanın yeterli görüldüğü gruplar da vardır (Erbaş, 1998, ss. 17-21, 2022, ss. 93-95).

Yıllık ibadetler daha çok kutlama ve bayram günleri şeklindeki anma günleridir. Yahudilikteki kutsal kabul edilen gün (Şabat) Cumartesi iken Hristiyanlıkta Pazar gününün kutsal olduğuna inanılmıştır. İsa'nın diriliş günü olan Paskalya ile Kutsal Ruh'un Hristiyan cemaatin üzerine iniş günü olan Pentakost'un Pazar gününe denk gelmesiyle Hristiyanlar için Pazar günü kutsal kabul edilmiştir (Eroğlu, 2015, s. 170). İlk Hristiyanlar tarafından İsa'nın Pazar günü dirildiğinin kabulüne göre her Pazar bayram havasında yapılan kutlamalar sonraki süreçte Paskalya adıyla yıllık bir bayram şeklinde kutlanmaya başlamıştır. İsa'nın dirilişi bayramı kabul edilen Paskalya, Hristiyanlığın ilk döneminde Yahudiler tarafından kutlanan Pesah/Fısıh bayramına denk gelen ve İbranice geçiş

anlamındaki Pesah kelimesine dayanan bir bayramdır (Erbaş, 1998, s. 24, 2022, ss. 98-99; Küçük & Tümer, 1993, s. 266).

Başlangıçta sadece Kudüs'te kutlanan Fısıh Bayramı daha sonra Yahudilerin yaşadığı her yerde kutlanmaya başlanmıştır. Dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış olan Yahudiler bu Fısıh yemeği kutlamasını farklı şekillerde icra etmiş olsalar da ekmek ve şarabın bu ayının bir parçası olarak kalması konusunda hepsi hemfikir olmuştur. Yahudilik'teki Mısır esaretinden kurtuluşu sembolize eden Fısıh yemeği aldığı yeni formuyla Hristiyanlık'ta günahattan kurtuluşun sembolü olarak kabul edilmiş ve İsa sonrası dönemde Paskalya adıyla kutlanmaya başlamıştır (Clarkson, 1806, s. II/339-342,345; Ayrıca bkz. Matta, 26: 17- 28; Markos, 14: 12- 24; Luka, 22: 7- 20; Yuhanna, 6: 27). Böylece Hristiyanlığın ilk dönemde Yahudiler arasında yayılması ve ilk Hristiyanların Yahudi geleneğine uyması nedeniyle Hristiyan bayramları isim, anlam ve kutlanma zamanı olarak Yahudi bayramlarıyla benzerlik göstermiştir.

Eski Ahit'te Tanrı, İsrailoğullarına yılda üç kez bayram yapacaksınız şeklinde hitap etmiştir (Mısır'dan Çıkış, 23: 14- 16). Yahudi bayramlarından Pesah Bayramı, Fısıh Bayramı ve Mayasız Ekmek Bayramı adlarıyla Yeni Ahit'te de yer almıştır (Matta, 26: 1- 2; 17- 19; Markos, 14: 1, 12- 16; 15: 6; Luka, 2: 41- 43; 22: 1; Pavlus'tan Korintlilere I. Mektup, 5: 7- 8; Elçilerin İşleri, 12: 3- 4; 20: 6). Devam eden süreçte ise Hristiyanlığın paganlar arasında yayılmasıyla pagan bayramları, Hristiyan bayramlarının teşekkülünde etkili olmuştur. Dolayısıyla ilk Hristiyanların paganları Hristiyanlaştırırken onların bayramlarını da Hristiyanlaştırdıkları iddia edilmiştir (Eroğlu, 2015, s. 170).

Hristiyanlar tarafından baharın başlangıcında kutlanan Paskalya bayramı, kilise vaazlarında baharın gelişiyi birlikte yeryüzünün yeniden canlanıp yeşermesine benzetilerek İsa'ya inananların da İsa'nın çarmıh sonrası dirilişi gibi yeniden bir diriliş yaşayacağı şeklindeki tasvirlerle anlatılmaktadır.⁹² Ay takvimi esas alınarak kutlanan bu bayram 21 Mart'tan sonra görülen ilk dolunayı takip eden Pazar günü kutlanması sebebiyle 21 Mart ile 25 Nisan arasına denk gelmektedir (M. Ünal, 2008, s. 178). Kuveykırların bu bayramı kutladığına dair ise kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamıştır.

Hristiyanların tümü tarafından kutlanan en meşhur bayramları Noel'dir. Yeni Güneş anlamına gelen Noel, aslında Hristiyanlık öncesi pagan kültüründe yeni yılın gelişi adına kutlanan törenlere verilen addır. Kiliseler arasında farklı görüşler olmakla birlikte genel olarak batıda İsa'nın doğumu anısına 24- 25 Aralık Noel olarak kutlanmaktadır. Noel, Greklerin Güneş tanrısı *Aion*'un⁹³ doğumu anısına kutladıkları bayram yerine geçerek İsa'nın doğumu adına kutlanan bir bayrama dönüşmüş ve Roma'da 336 yılından itibaren kutlanmaya başlanmıştır (Erbaş, 1998, ss. 21-23; Eroğlu, 2015, ss. 172-172; Küçük & Tümer, 1993, ss. 265-266; Şenay, 2007, s. 33/201-202).

Hristiyanlar Noel'in, İsa'nın bedensel olarak dünyaya geldiği gün olması yanında, Tanrı'nın Mesih vasıtasıyla kendisine inananların kalbini aydınlatan bir ışık olarak geldiği gün olduğuna da inanmışlardır. Bu inançları gereği Mesih'in hissedilmesi, görülmesi anlamındaki Epifani bayramı, başlangıçta Noel ile birlikte kutlanan bir bayram iken sonraki süreçte Noel sonrasında kutlanmaya

⁹² İzmir'de ayine katıldığım Yeni Doğu Protestan kilisesinde pastör (papaz) bu şekilde anlatmıştı.

⁹³ Romalıların İran kültüründen aldıkları Mitra dinindeki ölümsüz Güneş tanrısı olarak bilinmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Küçük & Tümer, 1993, s. 265).

başlamıştır. Noel'in, Hristiyanlığın ilk döneminde İsa'nın dünyaya gelişiyle birlikte Şeria nehrindeki vaftizi ve mucizeleri adına da kutlanan bir bayram olduğu bilinmektedir. Böylece Noel'in vaftizle bağlantısı kurulmuştur. Vaftizi Epifani bayramında uygulamanın IV. yüzyıldan itibaren Doğuda yaygın bir hale gelmesi ve 6 Ocak'ta Noel ile birlikte kutlanmasıyla Noel, Doğu kiliseleri tarafından vaftizsel bir bayram niteliğine kavuşturulmuştur. Aynı tarih Batı kiliselerinde ise Epifani bayramı olarak kutlanmakta, İsa'nın vaftizi ve mucizeleri anılarak bunun bir vaftiz bayramı olduğu kabul edilmektedir (Erbaş, 1998, ss. 22-23,117; Eroğlu, 2015, s. 172).

İlk Kuveykılar için her gün aynı derecede önemli görülmüştür. Takvimlerinde ne Noel, ne Paskalya, ne Pazar ayını ne de başka bir gün için özel bir kutlama programı yer almamıştır. XX. yüzyıla geçişle birlikte Kuveykılar daha dışa dönük bir yapıya dönüşme süreci yaşamışlar ve XX. yüzyılın başından itibaren Noel'i bayram olarak kutlamaya başlamışlardır (Dandelion, 2008, s. 9,16).

Kuveykılar diğer Hristiyan gruplar tarafından kutlanmakta olan Haç Yortusu ve Meryem Ana Günü gibi bayramları da kutlamamaktadırlar. Şekilsel tüm uygulamalara karşı olan Kuveykıların günlük hayatlarında haç sembolüne önem verdiklerine dair de kaynaklarda bir bilgi yer almamıştır. Esassen Noel ve Paskalya dışındaki bayramlar Protestan kiliseler tarafından da benimsenmemiştir (Erbaş, 1998, ss. 25-29, 2022, ss. 99-103).

Hristiyanlık inancına göre ibadetlerin diğer kısmı ise sakramentlerdir. Sakrament,⁹⁴ hristiyanların kurtuluşa ermeleri için İsa Mesih'in çarmıh olayı merkezinde gelişen ve doğumdan ölüme tüm hayata kutsal bir etkisi olduğu kabul edilen uygulamalardır. Sakramentlerin her birinin Mesih gizemini içerdiğine ve bireyin yaşamına mistik bir dokunuş olduğuna inanılmıştır (Erbaş, 1998, ss. 31-34).

Hristiyanlık inancında sakrament kavramı ile ifade edilen ibadetlerin, şekilsel uygulamaların ötesinde Mesih öğretisinin gizemine ve kurtuluşun sırrına sahip olduğuna inanılmaktadır (Gündüz, 2008, s. 139). Saint Augustin ibadeti, "*Tanrı'ya doğru sevgi dolu bir gayret*" olarak tanımlarken, Saint Jean Daniascen, "*Ruhun Tanrı'ya doğru yükselmesi*" veya "*Tanrı'dan uygun olan şeylerin istenmesi*" şeklinde tanımlamıştır (Küçük & Tümer, 1993, s. 443). Sakramentler özünde, hristiyan bireylerin ruhsal kurtuluşları için Mesih'in ölümü ve dirilişiyle yaşadıklarını bir nevi içselleştirme yolu olarak görülen ve Mesih tarafından sistemleştirildiğine inanılan uygulamalardır (Erbaş, 2022, s. 110).

Sakramentler, Katolikler ve Ortodokslar tarafından yedi sakrament şeklinde kabul edilmiştir.⁹⁵ Martin Luther etkisiyle yayılan Protestan gruplar ise bu sakramentlerin bir kısmına karşı çıkmışlardır. Zira Luther, vaftiz ve komünyon dışındaki sakramentleri, Kutsal Kitap'ta yer almamasından dolayı reddetmiştir (Aydın, 2021, s. 199). Dolayısıyla Protestan ve Anglikan kiliseleri İsa Mesih tarafından sadece iki sakramentin vaz'edildiğini savunmuşlardır (Erbaş, 1998, s. 37). Vaftizin

⁹⁴ Kitab-ı Mukaddes'te yer almayan sakrament kelimesi, Yeni Ahit'in orijinal nüshalarındaki Grekçe *mysterion* teriminin Latince karşılığı olarak kabul edilmiştir. Kitab-ı Mukaddes içindeki ritleri ve yaşanmış olan bazı hadiseleri ifade etmek için kullanılan sakrament terimi, onikinci yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmış ve yine bu dönemde temel Hristiyanlık uygulamaları, yedi sakrament şeklinde sistemleştirilmiştir (Erbaş, 1998, ss. 32-35).

⁹⁵ Sakramentler, vaftiz, evharistiya, konfirmasyon, tevbe, evlilik, rahip takdisi ve hastaların yağlanması şeklindedir (Sakramentler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erbaş, 1998, s. 36 vd., 2022, ss. 111-129; M. Ünal, 2008, ss. 166-167).

kuvvetlendirilmesi anlamındaki Konfirmasyon⁹⁶ ise vaftiz sonrası kişilerin imanlarına sadakatlerinin ve kiliseye bağlılıklarının bir göstergesi kabul edilmiştir. İlk dönemlerde vaftizle birlikte uygulanan Konfirmasyon, sonraki süreçte Katolikler tarafından bireyin kiliseye bağlılığının işareti olarak görülmüş ve vaftiz töreninden yetişkinlik çağına kadar istenilen zamanda yapılabileceği belirtilmiştir (Gündüz, 2008, s. 140,146, 2017, s. 287). Ortodokslar yetişkinlik çağına ulaşan çocuklar için vaftiz, konfirmasyon ve evharistiyayı birlikte uygulamışlardır. Protestan ve Anglikanlar da kutsal ruhun etkisinin kişiye vaftizle ulaşacağına inandıkları için ayrıca konfirmasyon uygulamasına gerek duymamışlardır (Erbaş, 1998, s. 187). Bu nedenle konfirmasyon Protestan kiliseleri tarafından vaftizle birleştirilerek uygulanmıştır (Erbaş, 2022, s. 116). Ayrıca bazı protestan mezhepleri çocuğun belli bir yaşa gelişinden sonra kendi iradesiyle vaftiz olmasının doğruluğunu kabul ettiklerinden çocuk vaftizini de uygun bulmamışlardır (Eroğlu, 2015, s. 193).

Kuveykırların ibadete bakış açılarından dolayı öğretilerinde vaftiz ve komünyon da dâhil hiçbir ayin yer almamıştır (Hallowell, 1870b, s. 19; Sarıkçıoğlu, 2002, s. 490). Bunun temel sebebi, ruhani bir çerçeveye oturttukları öğretileri olmuştur. Günahın maddi bir bedenle işlenmiş olduğu, İsa'nın maddi bir bedenle insanlığı günahtan kurtarmak için geldiği ve bu bağlamda bir takım sembolik uygulamaların da bedenlenmesi gerektiği yönündeki görüş (Tarakçı, 2006, ss. 198-200) Kuveykırlar tarafından kabul görmemiştir. Kuveykırlar, manevi olan günahın yine manevi bir etkiyle ortadan kalkacağı görüşüne sahiptir (Barbour, 1964, s. 149; Nickalls, 1975, s. 27).

Kuveykırlar, Hristiyanlık ibadet sistemine ait ayinleri ve kendisine kutsallık atfedilen pek çok şeyi kabul etmediklerinden diğer Hristiyan gruplarca zaman zaman heretik olarak tanımlanmış olsalarda Albigenler, Valdocular, Familistler, Schwenkfelders, Mennonites ve diğer Kıta Avrupası'ndaki Protestan grupların çoğu tarafından sade bir inanca sahip olan ve dine sonradan eklenen insanî unsurlardan arınmış tanrısal yaşam tarzı arayışındaki bir grup olarak algılanmışlardır (Comfort, 2007, s. 13).

Kuveykırlar, kilise tarafından gerçekleştirilen ayinlere karşı radikal bir olumsuz tavır sergilediklerinden gerek halk gerek resmi makamlar tarafından zaman zaman eleştiri almışlardır. Hallowell, Kuveykırların Amerika'daki durumunu anlatırken Cotton Mather'ın, teslis doktrini, Kutsal Kitap öğretisi ve Mesih'in ikinci kez gelişi gibi inanç meseleleri ile vaftiz ve ekmek-şarap ayini gibi ritüelleri inkâr konularında Kuveykırlara yönelik suçlamalara karşı onları savunacak yazılı açıklamalarda bulunduğunu aktarmıştır. Ayrıca Hallowell, John Norton'un 1658 tarihinde mahkeme tarafından Kuveykırların doktrinlerine yönelik bir inceleme yazması için atandığını ve kendisine bu çalışmasına karşılık bir arazi verildiğini bildirmiştir (Hallowell, 1870, s. 7).

Kuveykırlar, içsel ibadetin yaşamın gerçek kutsallığının merkezinde yer aldığını vurgulayarak ibadetlere karşı olan tutumlarının sadece görünürdeki ayin ve şekilsel uygulamalar için geçerli olduğunu savunmuşlardır. Ruhani yaşamın devamı için canlı bir bedene ihtiyaç duyulduğu gibi, inancın son derece önemli olduğu Kuveykır düşüncesinde, aslında tamamen ruhsal bir hayatın mümkün olamayacağına da işaret edilmiştir. Dolayısıyla Kuveykırlar, ilahi olarak düzenlenmiş uygulamalar dışındaki batıl bir takım inançların etkisiyle ve insanlar tarafından sonradan ortaya

⁹⁶ Vaftiz uygulamasıyla birlikte yapılan, kutsanmış yağla vücudun belli yerlerinin yağlanması uygulamasıdır. Vaftiz'le Hristiyan olan kişinin üzerine Kutsal Ruh'un inayetine gelmesine vesile olarak yapılan bir ritüeldir. MS. IV. yüzyıldan itibaren vaftizden ayrı bir sakrament olarak uygulanmaya başlamıştır (Gündüz, 2017, s. 287; Küçük & Tümer, 1993, s. 268).

çıkarılan uygulamalara karşı olmuşlardır. Onlar, ibadetin insan ruhunun manevi ihtiyaçlarına uygun ve hayatın içinde olması gerektiğini savunmuşlardır. Bu bağlamda Fox, Pavlus'un sünnete karşı ve bir asır önce Martin Luther'in "*Sacred Works*" (Kutsal İşlere) karşı sergilediği tavrı esas almıştır (Jones, 1950, ss. 71-73; Ayrıca bkz. Pavlus'tan Koloseliler'e Mektup, 3: 11).

Özel bir zaman diliminin önemi kabul etmeyen Kuveykirlara göre, ibadet için kutsal bir zaman yoktur. Her günün her saati ve her anı kutsaldır (Hallowell, 1870b, s. 19). Kuveykirlar, İncil'de yer alan bazı ifadeleri esas alarak ibadette belli ritüeller yerine samimiyet ve içtenlikle kurulan ruhsal bağın önemini vurgulamışlardır. Bu bağlamda Markos İncili'nde yer alan, "*İnsan Şabat Günü (ibadet günü) için değil, Şabat Günü (ibadet günü) insan için yaratıldı*" (Markos, 2: 27) sözü Tanrı için insanın, ibadet şartlarından ve usullerinden daha önemli olduğunu vurgulamış ve Kuveykır düşüncesiyle aynı paralelde yer almıştır.

Kuveykirlar sembolik dini törenler ve ayrıntılı dini uygulamaları gereksiz görmüşlerdir. Onlar, sıradan bir kiliseden ziyade aktif olarak çalışan birimlere sahip sevgi esasına bağlı (Pavlus'tan Koloseliler'e Mektup, 3: 12- 14) bir kardeşler topluluğu şeklinde tanımlanmışlardır. Kuveykirlar, din adamlarının itibari hiyerarşisi aracı olmaksızın Tanrı'nın iradesini doğrudan ve kişisel olarak bilmek isteyen böylesi bir topluluğun, Hristiyan ülkelerde yeni görülen bir durum olmadığını da ifade etmişlerdir. Kendilerine benzer grupların var olduğunu vurgulayan Kuveykirlar, inanç sistemlerinin de gerekli olduğunu fakat onların kurtarıcı olmadıklarını savunmuşlardır. Kendilerinin apostolik Hristiyanlıkta olduğu gibi kurumlar ve şekilsel unsurlardan ziyade Mesih merkezli bir sisteme sahip olduklarını savunmuşlardır. Buna göre, öğretilerini üç buçuk asırdır İsa Mesih'in şahsiyeti ve dini fonksiyonunun anlaşılması üzerine temellendirdiklerini iddia eden Kuveykirlar, Mesih ruhunun hayatlarına yansımaları şiar edinmişlerdir (Anderson, 1994, s. 3).

İncil'de, "*Tanrı ruhtur, O'na tapınanlar da ruhta ve gerçekte tapınmalıdır*" (Yuhanna, 4:24) sözüyle şekil ve dış görünüm yerine içtenliğin önemine vurgu yapılmıştır. Yine İncil'de yer alan, "*Siz dua edeceğiniz zaman iç odanıza çekilip kapıyı örtün ve gizlide olan Babanız'a dua edin*" (Yuhanna, 4: 24) sözüyle görünüşteki ibadetler yerine gizlilik ve sadeliğin önemine dikkat çekilmiştir. Matta İncili'nde oruç ibadeti üzerine kaydedilmiş olan, "*Oruç tuttuğunuz zaman, iki yüzlüler gibi surat asmayın.... Başınıza ya sürüp yüzünüzü yıkayın. Öyle ki, insanlara değil gizlide olan Babanız'a oruçlu görünesiniz. Gizlilik içinde yapılanı gören Babanız sizi ödüllendirecektir.*" (Matta, 6:16-19) sözüyle kendini zorlama ve kanıtlama yerine gönüllülüğün esas olduğu ifade edilmiştir. Yuhanna İncili'de ise İsa, "*Bana verdiğin yüceliği onlara verdim. Öyle ki, bizim bir olduğumuz gibi bizimle bir olsunlar*" (Yuhanna, 17: 22) ifadesiyle ibadetin hedefinin "*Tanrı'yla bütünleşmek*" olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla Kutsal Kitap'ta pek çok kez ibadetin özünde şekilsel unsurlardan ziyade kişinin ruh halinin ön planda olduğu belirtilmiştir.

İsa'dan sonraki süreçte özünden uzaklaşan Hristiyanlık inancının Kuveykirlar vasıtasıyla yeniden orijinal hâline döndüğünü ifade eden Dandelion, Tanrı'nın Kuveykirlar aracılığıyla insanlıkla yeni bir ahit kurduğunu iddia etmiştir. Bu iddiasını desteklemek için Dandelion, Eski Ahit'te Tanrı'nın insanlıkla eski antlaşmaya benzemeyen yeni bir antlaşma yapacağını ve bu antlaşma hükümlerinin insanların kalplerine yazılacağını ifade ettiği sözleri delil göstermiştir. Dandelion'a göre, Tanrı'nın bu sözlerle kastettiği kesinlikle Kuveykır inancıdır. Çünkü Kuveykirlar, insan kalbinin aydınlanmasını amaç edinmişlerdir. Kuveykirlar'a göre, kalbin huzuru ve

aydınlanmasının tek yolu ise sessizlik içinde yaşanacak bir ibadet deneyimidir (Dandelion, 2008, s. 37; Ayrıca bkz. Yeremya, 31: 31- 34).

4.1. Kuveykırılar İçin İbadetin Özü: Sessizlik İçinde Tanrı'yı Beklemek

Kuveykırılar tüm dogmalara, ritüellere ve ayinlere karşı olan bir gruptur. Kilise ve kutsal kitap otoritesi bu grup üyelerince reddedilmiştir. Tanrı'nın sakramentler vahyetmeyeceğini iddia etmişlerdir. İbadet esnasında  an veya benzeri bir alet kullanmayan Kuveykırılar, herhangi bir kural olmaksızın, yazılı bir metin okumaya gerek duymadan, gürültüden uzak, sessiz bir ortamda hataları ve günahları için dua etmişler, Tanrı'dan af dilemi lerdir. Çünkü Kuveykırılara göre Tanrı, doğrudan insan kalbine vahyetmektedir. Kişinin bu vahye muhatap olabilmesi için de sessizlik ve sükûnet halinde Tanrı'nın huzurunda olduğunu düşünmesi yani bir murakabe halinde kutsal ruhun gelmesini beklemesi gerekir. Ancak bu sükûnet halinde kutsal ruh onlara mesajlarını iletir. Dolayısıyla toplantılarını genellikle meditasyon (derin düşünme)  eklinde yapmaktadırlar (Aydın, 2005, s. 356; Benson, 1974, ss. 23-33; Dandelion, 2008, ss. 10-11; Hallowell, 1870b, ss. 23-24; Küçük & Tümer, 1993, ss. 292-293; McGuire, 2008, s. 277).

Tanrı-insan iletişiminde insan, özünde ruhsal yeteneklere sahip bir varlık olarak kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle, bireyin ruhsal olarak Tanrı etkisinin nüfuzuna duyarlı olduğu d   n lm  t r. Dolayısıyla Kuveykırılar tarafından bu meditasyon esnasında bireylerin Kutsal Ruh'un kendilerine getirdiği mesajları alabildikleri savunulmuştur (Jones, 1950, s. 54; Ayrıca bkz. Pavlus'tan Romalılar'a Mektup, 8: 26- 27). Kuveykır düşüncesine göre ayrıca, meditasyon yoluyla gerçekleşecek olan ruhsal dönüşümü yaşayanlar için yaşamın tümünün kutsal bir niteliğe sahip olacağı vurgulanmıştır (Dandelion, 2008, s. 38).

Bireysel dua ve ibadet esnasındaki vaazlarında Kutsal Ruh tarafından gelen ruhsal etkiyi esas kabul eden Kuveykır düşüncesine göre, bir kişi dünyanın en kıymetli bilgilerini bile aktarıyor olsa, Kutsal Ruh tarafından desteklenmiyorsa karşısındaki bireylerin ruhunu ayakta tutan imanlarını g  lendiremeyecektir. Bu kabule göre, Pavlus'un Mektuplarında da *"S z m ve bildirim, insan bilgeliğinin ikna edici sözlerine değil, Ruh'un kanıtlayıcı gücüne dayanıyordu"* (Pavlus'tan I. Korintliler'e Mektup, 2: 4)  eklinde aktarıldığı üzere, ruhlara dokunacak ve imanı güçlendirecek olan ancak Kutsal Ruh vasıtasıyla kişiye ulaşacak olan tanrısal etkidir (Clarkson, 1806, s. II/244).

İlk dönemlerden itibaren Kuveykırılar, birlikte ibadet etmenin gereği ve faydasına özel vurgu yapmışlardır. Özellikle James Nayler olayından sonra birlikte ibadet etme, Tanrı'nın rehberliğini hissetmenin daha güvenilir bir yolu olarak görülmüştür. Ayrıca toplu olarak gerçekleştirilen ibadetin, birey üzerindeki etkisinin daha fazla olduğunu ifade etmişlerdir (Cunningham, 1868, s. 92; Dandelion, 2008, s. 38; McGuire, 2008, s. 276; Wilson, 2004, s. 213).

Foto 3. İbadet esnasında Kuveykırlar

bkz. <https://www.economist.com/erasmus/2019/04/26/quakers-ponder-the-ultimate-religious-question>

Kuveykırlar, Rudolf Otto'nun "*numinous*" (hüzünlü) deneyim olarak adlandırdığı şeyin, ilahi mevcudiyetin deneyimi olduğuna işaret etmişlerdir. Bu mistik grup deneyimini, bedendeki rasyonel ve duygusal güçlerin hissedilen en yüksek enerjiyle birlikte bütünleşme olarak tanımlamışlardır. Bireylerin ruhen birbirine bağlandığı bu grup deneyiminde çoğu zaman içten gelen bir ışıqla yüzlerin parladığı ve bazen sert mizaçlı oldukları kabul edilen erkekler de dâhil olmak üzere üyelerin ağladığı kaydedilmiştir (Jones, 1950, s. 56). Bu toplantılardaki ruh hali, "*Şam'daki şehrin sokakları altından akan nehir akıntıları gibi sessizce toplanmış grubun altından akan canlı bir ruh dalgası şeklinde hissedilir*" ifadeleriyle tasvir edilmiştir. Kuveykırlar, ruhun ne olduğunu anlamak isteyenlerin bu alanda öğrenecekleri çok şey olduğuna işaret ederek toplu ibadet etmenin önemine ve bu yolla elde edilecek bireysel faydaya vurguda bulunmuşlardır (Jones, 1950, s. 57).

Kuveykır ibadetinde sessizliğin önemini aktaran bir başka benzetme de şu şekilde aktarılmıştır: Orta Doğu Hristiyan dünyasında öğle sıcağı hem sürü hem de çoban için dinlenme zamanı iken, âşıkların da buluşma vakti olmuştur. Fox, bu vakti ruhun sevgilisi olan Tanrı ile sessizlikte buluşma zamanı olarak tanımlamıştır. Eski Ahit'teki Ezgiler Ezgisi bölümüne atfen şarkı namelerinin insanın doğayla kurduğu bağlantıyı vurgulayan Fox, bu sessizlikteki mistik deneyime yoğunlaşmıştır. Fox aynı zamanda dinlenme metaforlarını Yuhanna İncili'ndeki Yuhanna, 4: 14; 6: 48- 51) İsa'nın sözlerine işaret ederek beslenme imgeleriyle eşleştirmiştir. Zira bu öğle vakti aynı zamanda bir rızık zamanı kabul edilmiştir. Sürü ve çoban dinlenme ihtiyacını karşılayarak bedenini güçlendirirken Kuveykır düşüncesine göre de ruh, beslenme ihtiyacını karşılar. Burada dikkat çekilen bir diğer nokta ise sürünün kollektif bilincidir. Kuveykır inancında ibadetin bir bütünlük içinde,

kollektif bir deneyim şeklinde gerçekleşmesinin önemi bu bağlamda tekrar vurgulanmıştır (Birkel & Vandembark, 2019, s. 29).

Foto 4. İbadet sonrası Kuveykır bir grup

bkz. <http://www.rachelguaraldi.com/blog/2014/02/21/what-did-george-fox-say>

Protestanlık çatısı altındaki Hıristiyanlık anlayışı birçok ritüeli içselleştirme yoluna giderken, Kuveykırılar bunu bir adım daha ileriye taşımışlardır. Kuveykırılar, özellikle ‘Mesih’in deneyimi’ sözünü içselleştirmeleriyle ön plana çıkmışlardır (Dandelion, 2008, ss. 72-73). Yani, sessizlik ortamını ibadet için temel kabul etmekle birlikte, Mesihî deneyimi yaşamak için bir araç olarak kullanmışlardır. Dolayısıyla Kuveykır toplantılarının tamamen bir sessizlik formunda olması şart değildir. Sessizlik, ibadete hazırlık için olması gereken temel unsurdur. Kuveykırılar sessizliği, Tanrı’ya ulaşmak için rasyonel bir araç kabul etmişlerdir (Jones, 1950, s. 58). Kelimelerin ötesinde derin bir sessizlik içinde deneyimlenen ibadet esnasında paylaşılacak olan bir konuşmanın amacı ise Tanrı ile insan arasında apofatik (gerçeklik âleminin ötesindeki mistik boyutta) bir karşılaşmayı gerçekleştirmektir (Birkel & Vandembark, 2019, s. 29). Zira Matta İncili’nde “Çünkü konuşan siz değil, aracılığımızla konuşan Babanız’ın Ruhu olacak” (Matta, 10: 20. Ayrıca bkz. Hezekiel, 3: 27) sözü yer almıştır. Seekerlar’dan örnek alınan bir uygulama şeklinde kaydedilen bu Tanrı ile sessizlikte buluşma metodu, Kuveykırılar tarafından yaşanacak olan bireysel vizyonlarla bütünleştirilmiştir (Dandelion, 2008, ss. 72-73).

Kuveykırılar tarafından ibadet esnasındaki sessizlik yoluyla ilahi etkinin yenilenmesinin beklenmesi ve deneyimlenmesi, havarisel tavsiyeye uymanın da en makul yolu olarak görülmüştür.

İbadet ederken bir kişi konuşmaya başlarsa bırakın konuşsun, bir hizmet yapmak isterse bırakın yapsın denilmiş ve Kuveykırlarca bunların Tanrı'dan gelen bir ilhamla icra edildiğine inanılmıştır (Tuke, 1880, s. 64).

Kuveykırlara göre ibadet esnasında konuşma Tanrı'dandır. Planlanıp organize edilecek bir şey değildir. Konuşmacının tamamen pasif kabul edildiği bu konuşma süreci için bireylerin sadece bir aracı olduğu, diğer bir ifadeyle Tanrı sözüne kanal oldukları kabul edilmiştir. Bu kabule göre, konuşmanın ne zaman başlayacağı ve ne kadar süreceği gelen ilhama bağlıdır. Örneğin, 1652'de Preston Patrick'te yapılan bir toplantıda Fox'un erkenden konuşması beklenirken, oldukça geç konuşmaya başlamıştır. Fox'un hayatında bu duruma örnek benzeri uygulamalar görülmüştür (Dandelion, 2008, s. 73). Fox'un bir saat civarı vaaz verdiği toplantılar olduğu gibi bazen bu sürenin uzadığı da kaydedilmiştir. Kuveykır toplantılarında genel olarak ibadetin üç saat kadar sürdüğü bildirilmekle birlikte dokuz saat süren ibadet toplantılarına dair bilgiler de kaynaklarda yer almıştır (Dandelion, 2008, s. 39).

Tüm sakramentlerin yani *şekilsel unsurların (forms)* reddedildiği, ibadetin *tümüyle manevi (purely spiritual)* kabul edildiği Kuveykırlar'a göre, kendi kilisesinde konuşma hakkı sadece Mesih'e aittir. İbadet esnasında bireyler Mesih'in kendileriyle iletişime geçmesini ve kendileri vasıtasıyla konuşmasını beklerler. Gerçek ibadetin Mesih'in insan ruhuna dokunuşuyla mümkün olduğuna inanan Kuveykırlar, Mesih'in bazen sessizce bireylerin ruhuna seslendiğini bazen de kişileri dua veya tanıklık etmeye yönlendirme şeklinde kendini hissettirdiğini ifade etmişlerdir (Creasey, 1959, s. 9).

George Fox, 1657'de "*Something Farther Concerning Silent Meetings*" (Sessiz Toplantıların Ötesinde) adlı kısa mektubunda Kuveykır ibadetinde kelimelerin ve sessizliğin nasıl bir ilişki içinde olduğunu öz bir şekilde açıklamıştır. Fox, adı geçen eserinde sessiz toplantıların amacının Tanrı'nın sunduğu yaşamın değerini hep birlikte anlayıp Tanrı'nın varlığını hissetmek olduğunu ve bunun ancak derin sessizlik içerisinde deneyimlenebileceğini ifade etmiştir (Birkel & Vandenbark, 2019, s. 28). Kuveykırların inanç esasları ve prensiplerini aktaran Henry Tuke da sessiz ibadet esnasında bireylerin manen Tanrı'yla bağlantı kurarak kendilerini Tanrı'ya arz ettikleri gibi Tanrı'dan gelen ilahi etkileri de alabildiklerini bildirmiştir. Kuveykırlar bu esnada yaşadıkları ruh hâlini kendi ifadeleriyle "*the highest enjoyment of man upon earth*" (insanın yeryüzündeki en yüksek zevki) şeklinde bildirmişlerdir (Tuke, 1880, s. 55).

4.2. Vaftiz

Vaftizin odak noktası olan su, yaratılışın ilk maddesi olması, insanın yaratılışı esnasında Tanrı'nın suyla insanı şekillendirmesi ve tüm canlıların varlığının devamı için suya muhtaç olmaları gibi sebeplerle yaşamın en temel unsuru olmuştur. Bapt kökünden gelen vaftiz, suya daldırma anlamına gelmekte ve bedenın suyla yıkanması şeklinde gerçekleştirilen dini bir emrasımı ifade etmektedir (Gürkan, 2012, ss. 424-426). Mircea Eliade (1907-1986) gibi dinler tarihi araştırmacıları tarafından tarihin ilk devirlerinden bu yana suyla yapılan ritüeller yoluyla insanların bedensel ve ruhsal hastalıklarının iyileştirilmeye çalışıldığı aktarılmıştır. Su, böylece yaşam kaynağı olması yanında bir nevi ilahi gücün taşıyıcısı ve aktarıcısı olarak kabul edilmiştir (Eliade, 2005, ss. 236-237; Erbaş, 1998, ss. 45-51).

Tarih boyunca suyun arındırıcılığından, suda birçok şeyin eriyip kaybolması ve yeniden doğuşu ifade etmesine kadar pek çok anlama sahip olduğu aktarılmıştır. Gerek Eliade gerekse Erbaş suyun arındırıcılığı ve yenileyici özelliği yanında pek çok şeyin suda erimesi gibi suya dalıp çıkan insanın da Hristiyanlık inancı bağlamında geçmişinin silinerek suyun, yeni bir başlangıca aracılık ettiğini vurgulamışlardır. Zira Hristiyanlık inancındaki vaftiz suyuna batırılan kişinin, İsa'nın çarmıhtaki ölümünü temsilen ruhen öldüğü ve sudan çıkışla, İsa'nın yeniden dirilişi gibi ruhen yeniden dirildiğine inanılmıştır. Kozmik düzlemde ise tüm dünyanın su altında kalmasıyla yaşanan tufan olayı ile dünya için yeni bir başlangıcın gerçekleştiği kabul edilmiştir. Suya atfedilen kutsallık, tarihin ilk devirlerine kadar uzanmakla birlikte, tarih boyu nehirler, ırmaklar ve pınarlar çevresinde bu kutsallık algısı gelişmiştir. Ayrıca hemen tüm inanç sistemlerinde gruba giriş uygulaması olarak yıkanma benzeri ritüeller görüldüğü gibi suyun arındırıcılığı ve şifa vericiliğine dair kabullere rastlanmıştır (Eliade, 2003b, ss. 201-204; Erbaş, 1998, s. 111).

Hristiyanlık inancında olduğu gibi bütün mitoslarda yaratma olayı 'su'yla başlamıştır. Bu bağlamda vaftiz uygulamasının kökleri Hristiyanlık inancından çok öncelere dayanmaktadır. Sümer tanrısı kabul edilen Enki'nin "Vaftiz Evi" diye adlandırılan ibadet mekânında icra edilen su ayinlerinde arındırıcı güç kabul edildiği kaydedilmiştir. Ayrıca buradaki Enki'nin İngilizce John (İsa) ile anlam benzerliğine de işaret edilmiştir (Demirci, 1996, s. 30).

Kutsal Kitap sözlerine dayanarak Hristiyan ilahiyatçılar tarafından vaftiz, İsa Mesih'in çarmıhtaki ölümü ve dirilişiyle ruhsal birlik içinde olma, günahtan arınarak ruhen yeniden doğuşu yaşama şeklinde tanımlanmıştır (Erbaş, 2022, s. 112; Ayrıca bkz. Yuhanna, 3: 5; Pavlus'tan Romalılar'a Mektup, 6: 3- 5; Pavlus'tan Koloseliler'e Mektup, 2: 12; Pavlus'tan Korintliler'e I. Mektup, 6: 11; 12: 13; Pavlus'tan Galatyalılar'a Mektup, 3: 27- 28; Pavlus'tan Efesliler'e Mektup, 5: 14; Pavlus'tan Titus'a Mektup, 3: 4- 7). İsa'nın yaşamına bakıldığında, İsa'nın tanrısallığının ilk işareti de vaftiz olayında görülmüştür. Matta, Markos ve Luka İncillerinde vaftiz ile birlikte Kutsal Ruh'un güvercin şeklinde gökten indiği ve ardından gökten gelen bir sesin, "*Sen benim sevgili Oğlum'sun, senden hoşnudum*" (Matta, 3: 16- 17; Markos, 1: 11; Luka, 3: 22) diyen bir sesin duyulduğu aktarılmıştır. Yuhanna İncili'nde ise Yahya'nın İsa'yı vaftiz etmesi ile birlikte, Kutsal Ruh'un gökten bir güvercin gibi inip İsa'nın üzerinde durduğu ve Yahya'nın bunu görmesi üzerine "*İşte Tanrı'nın Oğlu budur*" (Yuhanna, 1: 31- 34) şeklinde seslendiği kaydedilmiştir. Dolayısıyla vaftiz, İsa'nın tanrısallaşması sürecinde önemli bir basamak olmuştur (Aydın, 2021, s. 55; Bishop, 1665, ss. 34-35). Kudüslü Saint Cyrille de İsa'nın tanrılaştırılarak teslis formu içine yerleştirilmesinin kökeninin İsa'nın vaftizine dayandığını ifade etmiştir (Erbaş, 2022, ss. 112-113).

Hristiyanlık inancı öncesi Yahudilik inancını benimseyenler için sünnet olma ile birlikte vaftiz uygulamasına benzer bir uygulama olan mikve,⁹⁷ Yahudi olmanın gereği olarak kabul edilmiştir. Yahudiler tarafından beden ve giysilerin yıkanması şeklinde uygulanan mikvenin, Yahudi halkına kalbin içsel temizliğinin simgesi olarak emredildiği kaydedilmiştir. Vaazlarına başlayana kadar İsa'nın da Yahudi şeriatına göre yaşadığı ve Kutsal Kitaba göre Yahya tarafından vaftiz edildiği bildirilmiştir. Yahya Yahudi halkını suyla vaftiz ederken bir taraftan da kendisinden sonra gelecek olanın insanları Kutsal Ruh'la vaftiz edeceğinin bilgisini vermiştir. Dolayısıyla Kutsal

⁹⁷ Mikve (Mikvah); Yahudilik'te arınma amacıyla gerçekleştirilen bir ritüeldir. Yahudi yasasına göre, kadın, erkek ve cansız nesnelerin bile belli durumlarda tüm bedenlen yıkanması veya suya daldırılması şeklinde yapılan dini bir uygulamadır (Karesh & Hurvitz, 2006, s. 327).

Yazılarda vaftiz, Yahya'nın suyla yaptığı vaftiz ve İsa'nın Kutsal Ruh'la yaptığı vaftiz şeklinde iki farklı uygulama olarak yer almıştır (Clarkson, 1806, s. II/301-305; Tuke, 1880, s. 76).

Yahudilik'te mikve ile birlikte uygulanan sünnet geleneği ise Hristiyanlıkta tümüyle kaldırılmıştır. Pavlus etkisiyle ortadan kalkan bir uygulama olduğu bilinen sünnetin, Mesih'in gelişiyle birlikte gereksizliği Pavlus tarafından yazılan mektuplarda (Pavlus'tan Galatyalılar'a Mektup, 2: 3- 12; 5: 2- 6, 11; 6: 12- 15) bildirilmiştir. Pavlus, Yahudilik'teki sünnet yerine vaftizi yerleştirmiştir. Böylece Yahudilik'teki dine giriş ritüeli olan sünnet yerine Hristiyanlıktaki vaftiz uygulaması geçmiştir. Zira Pavlus'a göre Mesih'in kurtarıcılığına inanan kişi, vaftiz olmakla ruhen onunla bütünleşmekte ve Hristiyan topluluğuna dâhil olmaktadır (Aydın, 2021, s. 84,341). Bununla birlikte İsa'nın sünnetli olduğu ve İsa'nın çarmıh öncesindeki son akşam yemeğine sünnetlilerden başka kimsenin alınmadığı bilinmektedir (Clarkson, 1806, s. II/295). Dolayısıyla Hristiyanlık anlayışına sünnetin bedensel değil ruhsal bir uygulama olduğu Pavlus etkisiyle yerleşmiştir. Esas olanın kalbin sünneti olduğu yönündeki bu kabul, Kuveykır düşüncesince de onaylanmıştır (Tuke, 1880, s. 83).

Vaftiz uygulamasına yönelik İncil'de, "... İsa onlara 'Benim içeceğim kâseden siz de içeceksiniz, benim vaftiz olacağım gibi siz de vaftiz olacaksınız.' dedi" ifadesi yer almıştır (Markos, 10: 39- 40) Buna göre, Hristiyan bir ailede dünyaya gelen bir bebek için vaftiz töreninin, doğumunun sekizinci gününde uygulanması tavsiye edilmektedir. Kilisede rahibin önünde duran bebeğe rahip tarafından okunan Hristiyan inanç esaslarının, bebek adına anne-babası tarafından onaylamasıyla rahip, "*Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına*" bebeği vaftiz eder. Ardından bebeğin vaftiz suyuna daldırılıp çıkarılması ya da vaftiz suyunun üzerine serpilmesi şeklinde gerçekleştirilen bir törendir. Yetişkin bir kişinin Hristiyanlık inancını kabul etmesiyle gerçekleşen törende ise kilisede veya Hristiyan bir grubun karşısında, rahibin okuduğu inanç esaslarını kişinin onaylaması üzerine rahibin ilgili kişiyi vaftiz ettiğini söylemesi ve ardından kişinin vaftiz suyuna aynı şekilde daldırılması veya üzerine biraz vaftiz suyu serpilmesiyle uygulanır. Böylece kişinin Hristiyan olduğu kabul edilir (Aydın, 2012, s. 159).

Matta İncili'nde İsa'nın havarilerinin yanına gelip, "*Gökte ve yeryüzünde bütün yetki bana verildi. Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin*" (Matta, 28: 18- 19) şeklindeki sözleri aktarılmıştır. İsa tarafından vaftizin emredilişinin delili olarak gösterilen bu sözde, vaftizin suyla yapılacağına dair bir bilgi yer almamıştır. İncil metni içerisinde suyla ve Kutsal Ruh'la olmak üzere iki tür vaftizden bahsedilmekle birlikte İsa'nın, vaftizin suyla yapılması gerektiği yönünde aktardığı bir ifadenin İncil'de yer almayışı, Kuveykır anlayışında İsa sonrası dönemdeki vaftizin ruhsal vaftiz olduğu yorumunu güçlendirmiştir. Buna rağmen Kuveykırlar tarafından, Hristiyan dünyasında vaftiz uygulamasının suyla icra edilmesinin yaygın bir adet olduğu aktarılmıştır. Oysa Kuveykır öğretisinde, kaynaklarda yer alan bilgilere göre Hristiyanlığın özünde uygulanması istenen vaftiz, ruhsal vaftizdir (Tuke, 1880, ss. 77-78).

Hristiyanlık inancına göre, İsa ile başlayan yeni süreçte yerini alacak olan bireyin vaftiz olarak İsa'nın kurtarıcılığını kabul etmesi gerekli görülmüştür. Diğer bir deyişle İsa'nın tüm insanlığın günahattan kurtuluşunu sağladığına inanan kişinin, ruhen İsa ile birleştiği ve İsa'nın çarmıh sonrası dirilişi gibi ruhen yeniden dirilişi yaşayarak sonsuz yaşama kavuştuğu kabul edilmiştir. Bununla birlikte Hristiyanlık inancına göre, vaftiz olan kişi asli günah kirinden kurtulduğu gibi şahsi olarak

işlemiş olduğu tüm günah yüklerinden de arınmaktadır. Dolayısıyla Hristiyanlık anlayışında vaftizin iki yönlü arınmayı gerçekleştirdiğine işaret edilmiştir (Katar, 2017, s. 80). Aynı zamanda vaftizin kişinin kiliseye ve Hristiyan topluluğuna kabulünü sağladığı da bildirilmiştir (Erbaş, 2022, s. 114).

Hristiyanlık anlayışına göre, kişinin kurtuluşu vaftiz olmasına bağlı görülmüştür. İncil’de bu konuda “*İman edip vaftiz olan kurtulacak, iman etmeyen ise hüküm giyecek*” sözü yer almıştır (Matta, 16: 16). Böylece Hristiyanlar tarafından Hristiyanlık inancının temel sakramentlerinden kabul edilen vaftizin, inancın sırrını içerdiğine inanılmıştır (Eroğlu, 2015, s. 158).

Hristiyanlık inancında ruhsal kurtuluşun ilk şartı kabul edilen vaftiz, aynı zamanda maddesel bir bedene hapsolmuş görülen insan ruhunun özgürleşmesine açılan yol olarak algılanmıştır. Bu algıya göre birey, vaftiz yoluyla bir nevi kutsallık kazanarak beşerî sınırlılık ve yetersizlik çemberini kırmış olacaktır. İsa’nın Yuhanna İncili’ndeki sözlerinde de aktarıldığı üzere (Yuhanna, 14: 12) kişi, İsa’nın yaptığı her şeyi yapabilecek gücü kendinde bulabileceği gibi İsa gibi sonsuz bir sevgiyle de insanları kucaklayabilecektir (Eliade, 1994, s. 37). Kısacası sınırsız bir hareket özgürlüğüne sahip olan kişi, İsa’nın gerçekleştirdiği hadiseleri yaşayabilecek yeterliliğe sahip olmakla birlikte İsa’nın olumsuz bir davranışta bulunmadığı göz önünde bulundurulduğu takdirde bu yetkinliğini sadece olumlu fiilleri icra etme yönünde kullanabilecektir.

Kuveykırlar’a göre de Âdem’in işlediği günahın etkisi kalıtsal olarak tüm insanlığa geçmiştir. Mesih ise yeni insanlık döneminin ilk basamağıdır. Âdem’le gelen günah etkisini fiziksel kalıtım olarak tanımlayan Kuveykırlar, Mesih’le gerçekleşen temizlenmeyi manevi kalıtım şeklinde değerlendirmişler ve bu arınmanın kişisel farkındalıkla yerine gelebileceğini savunmuşlardır. Bu noktada vaftizin önemi ortaya çıkmıştır (Perry, 1964, s. 76). Bununla birlikte Kuveykırlar uygulanacak bu vaftiz uygulamasına kendilerince yeni bir yorum getirmişlerdir.

Kuveykırlar, kurallı bir ayin olmaksızın sessizce ibadet etmelerinin yanında vaftiz ve evharistiya gibi genel Hristiyanlık anlayışındaki Kilise’yi karakterize eden ritüelleri de reddetmişlerdir (Calvert, 2006, s. 591). Kuveykırlar bir kişinin su vaftiziyle Hristiyan olabileceği inancına sahip olmadıkları gibi bunun Hristiyan kilisesine üyeliğin gerçek bir işareti olduğuna da inanmazlar (Clarkson, 1806, s. II/283,322). George Fox’un çağdaşı ve meşhur İngiliz ruhani reformcularından olması yanında Cambridge Üniversitesi’ne bağlı Gonville And Caius Koleji’nin önde gelen araştırmacılarından olan William Dell, “*Gerçek dinî törenleri ortadan kaldırır ve öz asıl göstergedir/işaret edilen şeydir. Mesih’in vaftizi ne kadar çok gerçekleşirse suyla yapılan vaftiz o kadar etkisini yitirir*” sözleriyle ateşin vaftizinin su vaftizine üstün olacağını yani, Mesih’in insan kalbinde gerçekleştireceği ruhsal vaftizin zamanla su vaftizini sona erdireceğini iddia etmiştir (Jones, 1950, ss. 71-72). Dell’in iddiasına delil olarak Luka İncili’ndeki Yahya’nın şu sözleri yer almıştır: “*Ben sizi suyla vaftiz ediyorum, ama benden daha güçlü olan geliyor. Ben O’nun çarıklarının bağını çözmeye bile layık değilim. O sizi Kutsal Ruh’la ve ateşle vaftiz edecek.*” (Luka, 3: 16)

Yahya’nın vaftizi, İsa’nın Mesih kabul edilişi noktasında dikkat çekmiştir. Mesih’in resmi öncüsü konumunda bulunan Yahya’nın vaftizinin, iki önemli işleve sahip olduğu kaydedilmiştir. David Gooding, vaftizin nesnel olarak yerine getirdiği işlevin, Mesih’in duyurulması iken, öznel olarak Mesih’i ruhen tanıyan kimsenin Mesih vasıtasıyla yaşayacağı kişisel deneyimlerle, kurtuluşunu gerçekleştirmesine vesile olacağı iddia etmiştir (Gooding, 2013, ss. 381-382; Luka, 3: 15-17)). Bununla birlikte Kuveykırlarca vaftiz, İncil ifadeleri delil gösterilerek tek vaftiz şeklinde

birleştirilmiştir (Macy, 2011, s. 163; Ayrıca bkz. Pavlus'tan Efesliler'e Mektup, 4: 4- 6). O da ruhani bir temele yerleştirilmiştir.

Yuhanna İncili'nde Yakup'un, *"Ben O'nu tanıımıyordum. Ama suyla vaftiz etmek için beni gönderen, 'Ruh'un kimin üzerine inip durduğunu görürsen, Kutsal Ruh'la vaftiz eden O'dur.'* dedi. Ben de gördüm ve *'Tanrı'nın oğlu budur' diye tanıklık ettim"*(Yuhanna, 1: 33-34) şeklindeki sözlerini öğretilerine esas alan Kuveykırlar, vaftizin su ile değil Kutsal Ruh'la gerçekleşeceğini kabul etmişlerdir. Kuveykırlara göre, Kutsal Ruh, ruhsal yaşamın kalıcı bir kaynağı haline gelen yaşam suyunu sağlar, eski susuzlukların yerini alır ve içsel yaşamın tüm derin güçlerini hızlandırır, yani kişiyi sonsuz yaşama ulaştırır. Ayrıca İsa'nın *"Beni yiyen hep bana acıkacak; beni içenler hep bana susayacak"* sözüne ve Samiriyeli kadına kuyunun başında söylediği, kendisini sonsuz yaşama kavuşturacak canlı su verebileceği yönündeki sözlerle (Yuhanna, 4: 6-19) işaret eden Kuveykırlar, İsa'nın insanı içsel olarak canlandırdığı gibi Mesih'e iman eden kişinin de başkalarına yaşam kaynağı olmasını sağlayacak bir öze sahip olduğunu savunmuşlardır (Jones, 1950, s. 79).

Fox, otobiyografisinde ruhsal aydınlanmasının gerçekleşmesinden önce yaşadığı ruhsal sıkıntıları uzunca bir bölüm hâlinde anlatmıştır. Bu sürecin sonunda Fox, İsa Mesih aracılığıyla *"Ruhların Babası"* olarak tanımladığı Tanrı ile bilinçli bir birliğe ulaştığını ifade etmiş ve yaşadığı bu ruhsal yeniden doğuşu Kutsal Ruh'un kendisini vaftiz edişi yoluyla deneyimlediğini ifade etmiştir (Beck, 1877, s. 8). Pavlus'un mektubunda yer alan, *"Baba'nın yüceliği sayesinde Mesih nasıl ölümden dirildiyse, biz de yeni bir yaşam sürmek üzere vaftiz yoluyla O'nunla birlikte ölüme gömüldük. Eğer O'nunkine benzer bir ölümle O'nunla birleştiysek, O'nunkine benzer bir dirilişte de O'nunla birleşeceğiz"*(Pavlus'tan Romalılar'a Mektup, 6: 4- 5) ifadesini Fox, ruhsal olarak yaşanan vaftiz yoluyla ruhen yeniden doğuşun gerçekleştiği, görüşüne delil olarak almıştır (Macy, 2011, ss. 157-158).

Robert Barclay, Apology adlı kitabında İncil'de yer alan *"Vaftizde O'nunla birlikte gömüldünüz, O'nu ölümden diriltten Tanrı'nın gücüne iman ederek O'nunla birlikte dirildiniz"*(Pavlus'tan Koloseliler'e Mektup, 2: 12) şeklindeki söze ve benzerlerine (Pavlus'tan Romalılar'a Mektup, 6: 3- 4; Pavlus'tan Galatyalılar'a Mektup, 3: 27) atıfta bulunarak Kuveykırların vaftizini, saf bir şekilde deneyimlenen ruhsal bir uygulama olarak tanımlamıştır (Barclay, 1848, ss. 380-413; Macy, 2011, s. 158). Howard Macy, İngiliz Kuveykır Elizabeth B. Emott'un 1923 tarihinde kaleme aldığı, *"A Short History Of Quakerism"* (Kuveykırlığın Özlü Tarihi) adlı eserinde, insanların çoğunun zannettiği gibi Kuveykırların vaftize ve Rabb'in Sofrası'na inanmadıklarının doğru olmadığı yönündeki fikrini aktarmıştır. Emott, *"hem ruhsal vaftiz hem ruhsal birliğe inanıyoruz"* ifadesiyle, kendileri için vaftizin Kutsal Ruh'un kalplerinde yer alan gücü olduğunu, sürekli onun yardımına ve rehberliğine bağlı olarak yaşadıklarını vurgulamıştır. *"Bu uygulamalar bizi Tanrı ve Mesih'le o kadar bilinçli bir ortaklığa kavuşturuyor ki"* diyen Emott, *"beni seven ve benim için kendini veren Tanrı'nın oğlunun imanına göre yaşadığım bedendeki hayatımda Mesih içimde yaşıyor"* sözleriyle, vaftiz ve komünyon ritüellerinin Kuveykır inancındaki yerini açıklamıştır. Bu açıklamasını yaparken İncil'de yer alan, *"Mesih'le birlikte çarmıha gerildim. Artık ben yaşamıyorum, Mesih bende yaşıyor. Şimdi bedende sürdürdüğüm yaşamı, beni seven ve benim için kendini feda eden Tanrı'nın Oğlu'na imanla sürdürüyorum"*(Pavlus'tan Galatyalılar'a Mektup, 2: 20) sözüne atıfta bulunmuştur (Macy, 2011, s. 158).

Faith And Practice adlı Kuveykır inanç esaslarının yer aldığı kaynakta Kuveykırklar vaftizi, suyla yapılan dışsal bir uygulama değil ruhsal bir deneyim olarak tanımlamışlardır. Buna göre vaftiz, kalbi değiştirerek ruhu Mesih'le birleştirmektedir. Bu bağlamda Kutsal Kitap'taki Pavlus'un mektubunda, herkesin bedeninin bir uzvu gibi olup Mesih'in ruhuyla vaftiz edildiği, böylece herkesin aynı ruhtan içmesinin sağlandığı bildirilmiştir (Western Yearly Meeting, 2005, s. 84). Kutsal Kitap'ta yer alan İsa'nın vaftizinin kutsal ruhla gerçekleştiğine işaret eden bu ve benzeri sözlerini (Pavlus'tan Korintliler'e 1. Mektup, 1: 17; 12: 13; Petrus'un 1. Mektubu, 3: 21; Pavlus'tan Efesliler'e Mektup, 4: 4- 6; Petrus'un 1. Mektubu, 3: 21) de delil gösteren Kuveykırklar, vaftizin tamamen ruhsal bir uygulama olduğunu savunmuşlardır.

Kuveykırklar tarafından Kuzeybatı Yıllık Toplantısı'nda, Mesih'in vaftizinin vadedilen Kutsal Ruh'un kalben hissedilmesinin yolu olduğu, inanan kişiyi İsa'nın gücüne, saflığına ve bilgeliğine ulaştırdığı kaydedilmiştir. Aynı zamanda bu toplantıda vaftizin, eski antlaşma ritüellerinin yerini alan bir günahattan arınma deneyimi olduğu bildirilmiştir (Macy, 2011, s. 158).

Vaftiz uygulamasının suyla yapılmasına karşı olan Kuveykırklar, çocuk vaftizine de karşıdrlar (Bishop, 1665, s. 37). Çocuklara isim verirken uygulanan vaftiz töreninin de gerekli olmadığını ifade eden Fox, çocuklara isim verme ile ilgili yapılması gerekenleri bir broşür hâlinde yayınlamıştır (Moore, 2000, s. 57). Kuveykırklar, eğer vaftiz yapılacak bile olsa, vaftiz uygulamasının kişiye anlatılıp kişinin bilinçli bir şekilde kabul etmesiyle uygulanmasının gerekliliğine işaret ederek söylenecek sözleri algılaması imkânsız olan bir bebeğe böyle bir uygulamanın yapılmasının yanlışlığını vurgulamışlardır (Bishop, 1665, ss. 37-38). Zira Matta İncili'nde İsa'nın havarilerini diğer uluslara gönderirken önce oradaki insanları eğitmeleri, İsa'nın mesajını öğretmeleri ardından vaftiz etmeleri istenmektedir. İsa'nın buradaki sözlerine göre bireyin söylenilenleri anlayacak yaşa gelinceye dek vaftiz uygulamasının yapılmaması gerekmektedir (Matta, 28: 19- 20). Ayrıca vaftiz töreni esnasında söylenen sözleri aktararak bebek vaftizinde, bebek adına anne-babası tarafından yapılan onaylamaların ne akıl ne de vahiy bilgisiyle uyuşmadığına dikkat çeken Kuveykırklar, ebeveynlerinin şeytanın ayartmasından kaçma, Tanrı'nın sözüne uyma gibi çocuk adına söz verdikleri şeylere hakkıyla ne kadar uydukları sorusuyla, bunun tutarsızlığını dile getirmişlerdir (Tuke, 1880, ss. 85-86).

Kuveykırklar, eğer bir kişi vaftizin Hristiyan kilisesinin temel bir ayini olduğuna inanır ve uygularsa bu sebeple bu kimsenin kendileri tarafından eleştirilmeyeceğini dile getirmişlerdir. Aynı şekilde kendilerinin de sahip oldukları bakış açısından dolayı yargılanmamaları gerektiğini ifade etmişlerdir (Clarkson, 1806, s. II/300). Zira sembolik uygulamaların bir faydasının olmayacağı, önemli olanın amaçlanan noktaya ulaşmak olduğunu savunan Kuveykır düşüncesine göre birey, şekilsel vaftiz uygulaması olmadan da ruhsal ilerlemeyi gerçekleştirebilir, hatta ruhsal tekâmül için bu tür sembolik uygulamaların hiçbir faydası yoktur.

4.3. Komünyon

Hristiyanlık inancında ruhsal kurtuluşun ilk basamağı kabul edilen vaftiz, komünyona (evharistiya, ekmek-şarap ayini) giden yolu açan ilk adımdır. Vaftiz, günahattan kurtuluş ve Tanrı'nın lütfu altına girmeyi ifade ederken, komünyon ise Mesih vasiyasıyla kurtuluş fikrini sürekli ön planda tutmayı hedeflemektedir. Aslında her ikisi de İsa'nın tüm insanlık için ölümü ve kurtarıcılığı fikrini canlı tutan ritüellerdir (Aydın, 2011, ss. 272-273). Kilisenin gayesi de İsa Mesih'e inananları birlik

içinde tutmak ve Mesih ruhunu aşlamak olduğu için bu yolla bağlılarını manevi olarak eğitmeyi hedeflemektedir. Bu nedenle pek çok kilisenin komünyon öncesindeki Kutsal Kitap'tan okunan bölümler ve yapılan vaazları planlı bir yıllık program dâhilinde aktardığı bilinmektedir (Aydın, 2021, s. 343).

Komünyon ayini, Pavlus tarafından Hristiyanlığa inananların İsa Mesih'e bağlılığını sağlayan ve aynı zamanda Hristiyan topluluğunu birbirine bağlayan bir ritüel olarak yorumlanmıştır. Pavlus, komünyon ayiniyle İsa'nın tüm insanlığı kurtarma adına çektiği acı arasında bağlantı kurarak son akşam yemeğini, İsa'nın kendisini feda etmesinin sembolü şeklinde algılamıştır. Bu bağlamda komünyon, Pavlus tarafından bir gizem haline dönüştürülmüştür (Aydın, 2011, s. 265).

Hristiyanlık inancında Pavlus tarafından şekillenen komünyonun, esas olarak Yunan mitolojisi ve Hermesçi düşünceye⁹⁸ kadar giden köklü bir uygulama olduğu düşünülmektedir. İnsanın sahip olduğu ruhsal güce büyük önem veren Hermesçilik, insanın isterse tabiata hükmedebileceği, kozmosun sırlarına ulaşabileceği hatta ilahlaşabileceğini iddia etmiştir. Bu yönüyle mitolojik bir anlam yüklenen komünyon, makrokozmosun oğlu kabul edilen İsa Mesih'in mikrokozmos olan insanla bütünleşmesi şeklinde tanımlanmış ve makrokozmosun bilgisinin aktarım yolu olarak algılanmıştır (Eliade, 2003a, s. 254). Zira Tanrı ile bütünleşme, Yunan ve Roma kültüründe sık görülen ölen-dirilen Tanrı anlayışının yer aldığı Sır Dinlerinin öne çıkan özellikleri arasındadır (Aydın, 2021, s. 344).

Kuveykırların inanç ve uygulamalarını aktaran Rufus M. Jones'a (1863-1948)⁹⁹ göre, Hristiyanlıktaki komünyon ayininin özünde Roma imparatorluğu dönemindeki pagan inançlarından çok daha köklü ritüellerin etkisi yer almaktadır. Bu uygulamanın dinin evrenselliği kadar evrensel bir uygulama olduğu düşünülmüştür. Bu iddianın savunucuları, buna delil olarak ilk insanların uyguladığı ritüelleri örnek göstermişlerdir. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre, tarihin ilk devirlerindeki insanlar yedikleri hayvanların güçlerine ve özelliklerine sahip olacaklarına inanmışlardır. Yine onlar, ölen bir kabile reisi veya kahraman bir liderin etini yediklerinde ondaki asil nitelikleri elde edebileceklerini öngörmüşlerdir. Benzer şekilde ilk insanlar, Tanrı'ya ait bir şeyi, onu suret veya bir sembolle temsil eden bir şeyi yahut da Tanrı'yla yakından ilişkili bir şeyi yiyerek veya içerek Tanrı'nın yaşamına ya da tanrısal yaşama katılma olasılığını tahayyül yoluna gitmişlerdir (Jones, 1950, ss. 70-71).

İncil'de İsa'nın, *"Geçici yiyecek için değil, sonsuz yaşam boyunca kalıcı yiyecek için çalışın. Bunu size insanoğlu verecek. Çünkü Baba Tanrı O'na bu onayı vermiştir."* (Yuhanna, 6: 27), *"Yaşam ekmeği Ben'im. Bana gelen asla acıkmaz, bana iman eden hiçbir zaman susamaz"* (Yuhanna, 6: 35), *"Gökten inmiş olan diri ekmek Ben'im. Bu ekmekten yiyen sonsuza dek yaşayacak. Dünyanın yaşamı uğruna vereceğim ekmek de benim bedenimdir"*, *"Size doğrusunu söyleyeyim, İnsanoğlu'nun*

⁹⁸ Hermes, Yunan mitolojisinde Zeus'un oğludur. Harranilerce peygamberlik ile tanrılığın birleştiği mitolojik kahramandır. Hermetik literatür, astroloji, gnostik doktrinler, büyü ve simya ile ilgili bilgileri içerir (Gündüz, 2017, ss. 216-217).

⁹⁹ Rufus M. Jones, Çin'in güneyinde Maine'de dünyaya gelmiş, mistik bir yaşamın savunucusu ve yirminci yüzyılın ilk yarısında Kuveykır hareketinin önde gelen sesi olmuştur. Pennsylvania'da Haverford Collage'de uzun yıllar felsefe öğretimiyle meşgul olmuştur. Çok seyahat eden ve aynı zamanda iyi bir hatip olan Jones, yazdığı elliden fazla kitabıyla Kuveykır öğretisinin özellikle diğer Protestan gruplar arasında yayılmasında önemli bir etkisi olmuştur. Jones'un katkısının Kuveykır hareketine bir Rönesans etkisi getirdiği yorumları yapılmıştır (Birkel, 2004, ss. 924-925). Ayrıntılı bilgi için bkz. Encyclopaedia Britannica; <https://www.britannica.com/biography/Rufus-Matthew-Jones/27.01.2022>.

bedenini yiyip kanını içmedikçe, sizde yaşam olmaz.”(Yuhanna, 6: 51, 53), Çünkü bedenim gerçek yiyecek kanım gerçek içecektir.”, “ “Bedenimi yiyip kanımı içen bende yaşar, bende onda” ve “Yaşayan Baba beni gönderdiği ve ben Baba’nın aracılığıyla yaşadığım gibi, bedenimi yiyen de benim aracılığım ile yaşayacak”(Yuhanna, 6: 56- 57) şeklindeki sözleri Hristiyanlık inancındaki Komünion ayinin temel dayanağı olarak görülmüştür (Aydın, 2021, s. 342; Erbaş, 1998, ss. 168-169; Matta, 26: 26- 28; Markos, 14: 22- 24; Luka, 22: 19- 20; Yuhanna, 6: 47- 51; Pavlus’tan Korintliler’e I. Mektup, 11: 20- 33).

İncil’in yukarıdaki anlatımının devamında İsa’nın, “Yaşam veren Ruh’tur. Beden bir yarar sağlamaz. Sizlere söylediğim sözler ruhtur, yaşamdır”(Yuhanna 6: 63) ifadesi ile İsa’nın İncil’de yer alan bu paralelde söylediği sözleri, Kuveykırların Komünion anlayışında esas kabul edilmiştir. Benim etimi yemek, beni gönderenin iradesini yapmaktır diyen Mesih’in söylemini esas alan Kuveykırlar, Mesih’in yaşadığı gibi yaşamayı ve ruhsal olarak onun takip ettiği yolu takip etmeyi amaç edinmişlerdir. Kuveykırlar’a göre bu hayati deneyim için şekilsel olarak herhangi bir şey yeme veya içmenin gerekli olmadığı ve bu amaç için bu eylemin bir fayda sağlamayacağı ifade edilmiştir. Önemli olanın, Mesih’in ruhunun ve gücünün içsel olarak keşfi ile onun bireyin yaşamının kaynağı haline getirilmesi olduğunu vurgulayan Kuveykırlar, bu yolla Mesih’i yaşama içsel katılımı hedeflemişlerdir (Jones, 1950, ss. 75-76). Dolayısıyla Kuveykır öğretisinde komünion dâhil hiçbir ayin yer almamıştır (Küçük & Tümer, 1993, s. 293; Sarıkçıoğlu, 2002, ss. 393-394).

Mesih’in ruhu aracılığıyla Tanrı’ya yaklaşmak için gayret gösterdiklerini ifade eden Kuveykırlar, Tanrı ve Mesih İsa ile gerçekleştirilecek birlikteliği, sessizlik içindeki bekleyiş şeklinde tanımladıkları ibadet deneyimiyle hissetmeye çalışmışlardır (Tuke, 1880, s. 57). Böylece Kuveykırlar, Komünion ayini yapmamakla birlikte, komünion ayini esnasında hissedilen ruh haline sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Fox bu bağlamda, Mesih ile ona iman eden kişi arasındaki ilişkiyi, fiziksel ve ruhsal olan arasında çok az fark vardır diyerek bu birliktelikteki ruhsal yönün önemini vurgulamıştır (Moore, 2000, s. 108).

II. Vatikan Konsili’nde komünion, kilise faaliyetlerinin kaynağı kabul edilmiştir. Papa II. Jean Paul, evharistiya ayininin Hristiyan hayatının özü olduğunu vurgulayarak bu sakramente iştirak eden Hristiyanların büyük bir kuvvet kazandığını dile getirmiştir. Mesih’in evrensel kurban olduğu düşüncesini canlı tutan komünion ayininde Hristiyanların, Mesih’in ebedi hayatının kendi hayatlarına nüfuz ettiğini tahayyül ederek Mesih’le manevi bir bütünleşme duygusu yaşadıkları ifade edilmiştir (Erbaş, 1998, s. 166).

Pavlus’un Korintliler’e yazdığı mektubunda aktarıldığı üzere¹⁰⁰ komüniondaki İsa Mesih ile kurulan birleşme, zamansal olarak bir bütünleşme şeklinde tanımlanmıştır. Hem bireysel hem de topluluk olarak Mesih’in bedeninde bütünleşmeyi sembolize ettiğine inanılan komünion ile Mesih’e inananlar bir nevi ruhen İsa’nın zaman boyutunda birleşmiş olurlar (Aydın, 2011, ss. 267-268). Michele Lise Tarter, “Elizabeth Ashbridge ve Spiritual Autobiography: The Old Awakened In The New” adlı çalışmasında ruhun ete/bedene döküldüğünde İsa’nın temsili haline dönüştüğünü iddia etmiş ve bunun delili olarak da Tanrı’dan gelen bu ilahi etkiyle Kuveykırların, bedenlerinde bir titreme yaşadıklarını ifade etmiştir (Tarter, 2019, ss. 102-104).

¹⁰⁰ “Bu ekmeği her yediğinizde ve bu kâseden her içtiğinizde, Rab’bin gelişine dek Rab’bin ölümünü ilan etmiş olursunuz.” (Bkz. Pavlus’tan Korintliler’e I. Mektup, 11: 26.)

Herkesin inanç noktasında sembollere duyduğu ihtiyacın farklı derecelerde olduğunu aktaran Kuveykılar, dindeki sembolizmin ötesindeki mânâyı kavradıklarını savunarak doğrudan özü uyguladıklarını ifade etmişlerdir (Jones, 1950, s. 79). Mesih'in kendi yaşantısında havarilerin ayağını yıkaması gibi belli sembollere başvurduğunu ifade eden Kuveykılar, son akşam yemeğindeki ekmek ve şarabın Mesih'in eti ve kanını sembolize ettiğini kabul etmemişlerdir. Onlara göre Mesih'in burada kastettiği Rabb'in gerçek yemeği olan ruhsal ve içsel paylaşımdır. Kuveykilara göre Mesih'in kilisesiyle birlikteliği de sembol veya temsil yoluyla değil kendisinin kuracağı ruhsal iletişim yoluyla olacaktır. Kuveykılar bu kabullerini İncili'de yer alan İsa'nın, *"Ben de Baba'dan dileyeceğim. O sonsuza dek sizinle birlikte olsun diye size başka bir Yardımcı, Gerçeğin Ruhu'nu verecek"* (Yuhanna, 14: 16) sözlerine dayandırmışlardır (Western Yearly Meeting, 2005, s. 85).

Hristiyanlık inancındaki komüniona konu olan son akşam yemeğinin zamanı ve kutlama şekli hakkında mezhepler arasında farklı görüşler bulunmaktadır. İsa'nın uyguladığı şekilde gece mi yenmeli yoksa gündüz de yenebilir mi, yılda bir kez mi birden fazla mı uygulanmalı yada papaz tarafından ayin esnasında verilen ekmek ayakta mı, oturarak mı, diz çökerek mi alınmalı gibi sorulara Hristiyan din adamları tarafından farklı cevaplar verilmiştir (Clarkson, 1806, s. II/293). Kuveykır öğretisi bağlamında ise Clarkson tarafından Kutsal Kitap'taki İsa'nın son akşam yemeği ve havarilerin ayaklarını yıkaması olayının anlatıldığı bölüm değerlendirilmiş ve ayak yıkamanın akşam yemeğinden daha önemli olduğu yorumu yapılmıştır. Bununla birlikte bazı kiliseler tarafından akşam yemeği uygulaması yerine getirildiği halde ayak yıkama uygulamasının gerekli görülmediğine işaret edilmiştir. Clarkson kiliseler arasındaki vaftiz ve akşam yemeği konusunda farklı uygulamaların normal karşılanmasından yola çıkarak Kuveykırların bu uygulamalara karşı olan tutumunun da normal karşılanmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Zira Kuveykır öğretisi tarafından tüm bu ayinsel uygulamalar reddedilmiştir. Bununla birlikte Kuveykılar, komünion masasında ekmek ve şarabı alırken gerçekten ruhsal olarak Mesih'in bedeni ve kanını hissettiğini söyleyen bir kişiyi eleştirmeden hoş göreceklğini ifade etmişlerdir. Aynı şekilde kendi bakış açılarının da diğer Hristiyan gruplar tarafından saygıyla karşılanmasını beklemişlerdir (Clarkson, 1806, s. II/295-300).

Kuveykılar, içsel birliktelik deneyimi şeklinde tanımladıkları komünion ayininin özünü, *"Tanrı'nın krallığı et ve içecek değil, doğruluk, esenlik ve Kutsal Ruh'ta sevinçtir. Çünkü bu şeylerde Mesih'e kulluk eden Tanrı'ya makbul ve insanlardan makbuldür."* ifadesiyle aktarmışlardır. Vaftiz ve komünion ayinlerini reddetmelerinden dolayı diğer Hristiyan gruplar tarafından eleştirildiklerini ve bu konuda kendilerinin tam olarak anlaşılmadığını ifade eden Kuveykılar, bu tutumumuz, zannedildiği gibi Hristiyanlık düşüncesindeki bu uygulamaları aşağı görmemizden değil, aksine Hristiyanlıktaki bu ayinlere çok yüksek bir değer vermemizden kaynaklanmaktadır, yönünde bir açıklama getirmişlerdir (Tuke, 1880, s. 89). Onlara göre, bu ayinler şekilsel bir takım uygulamaların çok ötesinde bir anlam derinliğine sahiptir ve kendileri bunu ruhen hissetmenin önemine vurgu yapmışlardır.

4.4. Ahlaki İlkeler

Tüm inanç sistemlerinde yer aldığı üzere ahlak, Hristiyanlık inancı için de uyulması beklenen temel esaslardandır. Kutsal yazılar arasında bulunan Pavlus'un mektuplarında, bedenin dünyasal eğilimleri şeklinde tanımlanan tüm kötü arzuların ve putperestlikle eş değerde sayılan açgözlülüğün yok edilmesi istenmiştir. Ayrıca, öfke ve kızgınlık gibi kötü duygular ile kötü niyet ve kötü

alışkanlıklardan uzaklaşıp alçakgönüllülük, sevgi, hoşgörü ve yumuşak huyluluğu hâkim kılmanın önemi vurgulanmıştır (Pavlus'tan Koloseliler'e Mektup, 3: 5- 14). Kötü ahlak sahibi ve zararlı alışkanlıkları olan kimselerle yemek bile yenmemesi (Pavlus'tan Korintliler'e I. Mektup, 5: 11) tavsiyesinde bulunan Pavlus'a göre, en kötü durumda bulunanlar fuhuş yapanlar şeklinde tanımlanmıştır (Pavlus'tan Korintliler'e I. Mektup, 5: 9- 10).

Matta İncili'ndeki, *“Size doğrusunu söyleyeyim, yeryüzünde bağlayacağınız her şey gökte bağlanmış olacak. Yeryüzünde çözeceğiniz her şey gökte de çözülmüş olacak.”* (Matta, 18: 18) sözü, insanları güzel ahlak sahibi olmaya yönlendirici etkili bir örnek olarak görülmüştür. Buna göre insan diğer insanların sıkıntılarına çözüm bulma gayretinde olursa Tanrı da onun sıkıntıları için kendisine yeni yollar açacak, aksine diğer insanların yoluna engel olacak bir tutum içerisinde bulunursa Tanrı da onun hayatındaki çözüm yollarını kapatacaktır. Yaptığı her davranışın Tanrı tarafından kendisine dönüşü olacağına inanan birey güzel ahlak sahibi olmaya gayret gösterecektir (Clarkson, 1806, s. I/183).

Hristiyanlık inancının genel olarak bir sevgi ve barış dini şeklinde tanımlanması ile İsa'nın İncil'deki sevgi ve affetme üzerine söylediği sözleri (Matta, 5: 43- 46; 18: 35) Hristiyanlarca ön planda tutulmuştur (Gündüz, 2008, ss. 95-96). Ahlaki kurallara uymanın son derece önemli görüldüğü Kuveykır öğretisinde de sevgi, kardeşlik, barış gibi esaslar temel kabul edilmiştir.

Henry Tuke, tüm insanların doğası gereği kötülüğe meyilli olmasından yola çıkarak dini esaslar üzerine kurulmuş olan bir topluluğun her şeyden önce ahlaki kurallara uymasının önemini vurgulamıştır. Disiplin denildiğinde ilk akla gelenin ahlaki ilkelere bağlılık olması gerektiğine işaret eden Tuke, dinin esaslarına bağlı hareket etmenin önemini de ifade etmiştir. Çünkü bu yaklaşıma göre, ahlaki ilkelere uyulmayan bir toplulukta dini esasların uygulanması da pek mümkün olmayacaktır. Bu bakış açısı, tüm inanç sistemlerinin temelinde ahlaki ilkelerin yer alması gerektiğini ifade etmektedir (Tuke, 1880, ss. 120-123).

Kuveykır, öğretilerindeki disiplin sistemini iki yönlü olarak değerlendirmişlerdir. Birincisi, topluluğun iç işlerini düzenleyecek yönetmelik sistemi, ikincisi ise Hristiyan bir halk olarak Kuveykırın yerine getirmeyi görev olarak kabul ettikleri şeyleri yaparken uymaları gereken ahlaki kurallar sistemidir. Kuveykır, Kutsal Kitap sözleri arasında kendi ahlak sistemlerini destekleyici pek çok ifadenin yer aldığını da özellikle vurgulamışlardır (Clarkson, 1806, s. I/179-181).

Ahlaklı bir yaşamı esas alan Kuveykır, ahlaki yükümlülük kavramının herkes tarafından kabul görmüş net bir karşılığının bulunmadığını ve herkesin bu kavrama farklı anlamlar yüklediğini ifade etmişlerdir. Kuveykır, ahlaklı olma, ahlaki sorumluluk gibi kavramların farklı şekilde tanımlamalarının olduğunu kabulle birlikte kendi öğretilerinde, bireyin ahlaki yükümlülüğün öznesi olduğunu merkeze alarak Tanrı'ya karşı olan sorumluluğun bilincinde olma şeklinde bu kavramın içeriğini doldürmüşlerdir. Buna göre insan, nihayetinde bu dünyada yaptıklarından hesaba çekilecek ve ceza veya mükâfatla karşılık bulacağı bir hayata geçecektir. Öyleyse dünya hayatını Tanrı'nın istediği şekilde geçirmek için ahlaklı olmalıdır (Dymond, 1834, s. 27).

Kuveykır bir birey için hiçbir şeyin yaşam boyunca sahip olunacak iyi bir karakterden daha önemli olmadığı belirtilmiştir. Kuveykır, kişinin ölümünden sonra sahip olacağı itibar da önemli olmakla birlikte bunun kişiye faydası olmadığı kaydedilmiştir. Bununla birlikte yaşayan bir birey için ahlaki mükemmelliğin kişiye kazandıracığı faydanın paha biçilmez olduğu ifade edilmiştir. Bu ahlaki mükemmelliğin kişiye başkaları tarafından sevgi, saygı, ilgi ve nezaketle

yaklaşılmasını sağlayacağına işaret edilmiştir. Bu nedenle erdemli yaşamının ödülü, kişiye bu yaşamda ulaşacaktır (Clarkson, 1806, s. III/127). Kuveykırlar ölüm sonrasında ziyade şu anki yaşamı ön planda düşündüklerinden ahlaklı bir yaşam Kuveykırların temel hedefleri olmuştur.

Kuveykırlarda gruba üyelik için, “*dürüstlük, basitlik, haksızlıktan uzak durma, doğruluğu takip etme*” esaslarına bağlılık temel şart kabul edilmiştir. Kuveykırlar tarafından İsa’nın mesajını gerçekten anlayarak kazanıldığına inanılan bu yetiler, kilise yetkilileri ve öğretileri tarafından kontrol edilmekten kurtulma yolu olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda Lewis Benson, Fox’a göre İsa’nın söylediği, “*Yol benim*” (Yuhanna, 14: 6) sözünün erdemli olmanın yolunu gösterdiğini ifade etmiştir (Benson, 2007, s. 23).

Kuveykırların dış dünyayı etkileyen en temel özellikleri kurmuş oldukları ahlak sistemleri olmuştur. Püriten ahlak anlayışını esas alan Kuveykırlar, sahip oldukları sağduyuyu (conscience), gerek günlük hayatlarında gerek ticari ilişkilerinde rehber kabul etmişlerdir. Lüks ve modern hayattan uzak, eski tarz giyimleri ve klasik konuşma şekilleriyle kendilerini içe dönük bir topluluk olarak yansıtan Kuveykırların sahip oldukları ahlaki sistem, onları tüm dünyaya tanıtan simgeleri olmuştur (Wilson, 2004, s. 214). Kuveykırlara göre; hiçbir şey, ahlaki prensiplere uymaktan daha önemli değildir. Her birey doğru davranışlar sergilemeli ve toplum düzenini sağlıklı şekilde devam ettirecek kurallara uymalıdır. George Fox, “*Tanrı’nın ilhamı uzun zamandır bizim üzerimize gelmektedir. Kulaklarımızda tekrarlanan ilhamı biz de çevremize yaymaktayız*” der. Dolayısıyla Kuveykırlara göre, sahip oldukları ahlaki öğretiler de ilham yoluyla kendilerine bildirilmektedir (Clarkson, 1806, s. I/180).

İncil ifadelerinde şekilsel ibadetlerin benliğin tutkularını yenmede hiçbir katkısının olmadığı bildirilmiştir (Pavlus’tan Koloseliler’e Mektup, 2: 23). Doğru olanı bilmeden, onu takip edemeyiz diyen George Fox, insan doğasındaki bu eksikliğini gidermeyi amaç edinmiştir. Fox insanları, kendisinin ilahi kaynaktan ilham aldığına inanarak oluşturduğu ilkelere uydurmak için çaba sarf etmiştir. Kurduğu disiplin, Hristiyan davranışını düzenlemek, heyecanlandırmak ve korumak için tasarlanmıştır. Fox, bu sistemin ilahi yardımıyla desteklendiğine inanmış ve öğretisi, kendisine bağlı olanların onayı ile toplumda yayılmıştır. Onun bulduğu en önemli prensip, her Hristiyan’ın kendi iyiliği için bir başkasını izlemek zorunda olmasıdır. Bu prensip iki fıkri içermektedir. Birincisi, bireylerin ahlaki davranışları üzerindeki farkındalık, her bir Hristiyanın görevidir. İkincisi, eğer bir kişi hata yapar/günah işlerse ona yönelik yapılan herhangi bir müdahale özünde onun iyiliğini amaç edinmektedir. Topluluğun bütün üyeleri birbirlerine göz-kulak olma esasına bağlı olarak bu sistem altına girmektedir. Yaş, cinsiyet, zenginlik, makam farkı gözetilmeksizin her bir üye birbirini uyarır ve yapılan uyarılara dikkat eder. Dolayısıyla Kuveykırların reformu sadece bakış açısına bir karşı çıkış olarak görülmüş ve her zaman dini tavsiyeler ön planda tutulmuştur. Bu nedenle, hassasiyet ve sabırla uygulanabilirliği öngörülmüştür (Clarkson, 1806, s. I/181-189).

Kuveykırlara göre, ruhsal rahatlama için yapılabilecek herhangi bir şey varsa yapılmamış hiçbir şey geride kalmamalıdır. Topluluğun tüm üyelerine birbirlerinin davranışlarına dikkat etmeleri ve hatalı olan davranışların iyileştirilmesi için birbirlerine destek olmaları tavsiye edilmiştir. Bu noktada da İsa’nın gösterdiği şu yolu takip etmeleri gerekli görülmüştür: “*Eğer kardeşin sana karşı günah işlerse, ona git, ona sadece seninle onun arasındaki suçunu söyle. Her şey yalnız ikinizin arasında kalsın. Kardeşin seni dinlerse, onu kazanmış olursun. Ama dinlemezse, yanına bir ya da iki kişi daha al ki, söylenen her şey iki ya da üç tanığın sözüyle doğrulansın. Onları da dinlemezse,*

durumu inanlılar topluluğuna bildir. Topluluğu da dinlemezse, onu dinsiz biri ya da sana karşı gelen biri say. Size doğrusunu söyleyeyim, yeryüzünde bağlayacağınız her şey gökte de bağlanmış olacak. Yeryüzünde çözeceğiniz her şey gökte de çözülmüş olacak. Yine size şunu söyleyeyim, yeryüzünde aranızdan iki kişi, dileycekleri herhangi bir şey için anlaşılırsa, göklerdeki Babam dileklerini yerine getirir.” (Clarkson, 1806, s. I/182; Matta, 18: 15- 19).

Mahkemelerde ya da toplantılarda yoksul üyelerin zenginlerle eşit konuma sahip kabul edildiği Kuveykır öğretisinde kilise üyeliğinden çıkarılmalarının, bir Kuveykırın alabileceği en ağır ceza olduğu düşünülmüştür. Bu nedenle kişiye herhangi bir ceza verilme durumunda Kuveykır toplantısında kendini savunma hakkı verilmiştir. Ayrıca, kilisenin başı olarak görülen ve gerekli tüm yasaları çıkarma görevi kendilerine verilen erkekler tarafından disiplin sistemine, kadınlar lehine ayrıcalıklar da eklenmiştir. Zira Kuveykırılar tarafından kadınlar da zihinsel ve ruhsal yönden güçlü kabul edilmiş ve erkeklerle neredeyse eşit öneme sahip görülmüşlerdir. Üyelere yüklenen genel görevlerde, birbirlerini izlemeleri, kadınların da kendi ahlakları konusunda dikkatli olmaları istenmiştir (Clarkson, 1806, s. I/183-184).

Kuveykırılar tarafından 1698’de, toplumun her bireyinin işinin, diğerlerinin de işi olduğu düşünülerek toplumdaki bireyler arası farkındalık düzeyinin en yüksek seviyede olması gerektiği vurgulanmış ve bireylerin ahlakına yönelik gözetmenliğin şahısların özel görevi olarak algılanması gerektiği ifade edilmiştir. Bu nedenle George Fox’un özellikle toplum ahlakına yeterli özenin gösterilmesi gerektiği fikri ön planda tutulmuştur (Clarkson, 1806, s. I/186).

George Fox tarafından temelleri atılan ve daha sonra Kuveykırılar tarafından genişleyen bu disiplin sistemi, teorisinin iyilik merkezliliğine rağmen, dünyanın eleştirisinden kaçamamıştır. Hatta Kuveykırıların uyguladığı bu sistemin ilk bakışta bir üyenin diğerine karşı bilgi verdiği bir casusluk sistemi olduğu düşünülmüştür. Ancak bu suçlamaya karşı, Kuveykırılar tarafından ahlaki değerlere karşı uyanıklığın tartışmasız bir Hristiyan görevi olduğu şeklinde bir cevap verilmiştir. Bu durumda uygulanan dikkatin kötü niyetle değil, iyi niyetle olduğu, amacın bireylere sıkıntı vermek değil, onları geliştirmek olduğu vurgulanmıştır. Bu istemde yapılmak istenen şey, bir insanı tedirgin etmek değil, onu daha saygın kılmak, itibarı ve erdemi korumaktır. Bu dikkat sadece hatalı bir davranışın meydana gelmesi durumunda müdahaleyi gerektirmektedir. Dışarıdan incelemede bulunanlar tarafından ise disiplin, bireylerin özgürlüğünü ihlal ediyor gibi yorumlanmıştır. Buna karşı Kuveykırılar, sivil toplumda yaşayan herkesin, diğer bireylerin özgürlük sınırlarını dikkate alarak özgürlüğünün bir kısmını bırakması gerektiğini iddia etmişlerdir. Böylece daha fazla mutluluk ve güvenliğe sahip olabileceklerini ifade etmişlerdir (Clarkson, 1806, s. I/187).

Bir erkek Kuveykır topluluğuna girdiğinde, ahlaki iyiliği için özgürlüklerinin bir kısmından ayrılması gerekmektedir. Toplum tarafından kabul görmese de bu grup içindeki bireyler, içlerindeki iç ışığın etkisiyle bu uygulamaya karşı saygı duymakta ve bu yola kendilerini adamaktadırlar. Topluluk içerisinde davranışlarına yönelik bir kısıtlama olduğunu düşünebilecek bazı kişilerin olabildiği de kaydedilmiştir. Bunlar daha çok olumsuz arzuları veya yıkıcı zevkleri olanlar şeklinde düşünülmüştür. Genel olarak iyi bir eğitim alan topluluğun gençleri de bunu onaylamıştır. Gerçek Kuveykır anne-babaların gözlemlenme fırsatı olduğunda ruhsal terbiyeye büyük bir önem verdikleri görülmüştür. Çocuklarını alçak gönüllü, sabırlı ve itaatkâr olacakları şekilde yetiştirmenin onların temel ahlaki görevleri olduğu bildirilmiştir (Clarkson, 1806, s. I/188).

Kuveykırılar aktarılan tüm bu ahlaki ilkelerin özünde ilahi yasaya, diğer bir deyişle Tanrı'nın arzusuna uyma duygusunun yer aldığını ifade ederler. Kuveykır bakış açısına göre, bütün mesele ahlaki yükümlülükler ile dini yükümlülükleri sunan otoritenin aynı olmasında odaklanır. Zira Tanrı'nın iradesine bağlı olma idrakindeki birey için önemli olan, kendisinden beklenenin uygulamaya dair bir mesele, teolojiye dair bir konu yahut ahlaki bir tutum olmasından ziyade bunu isteyen merciin farkında olmaktır. Bu bağlamda dini kurallar ile ahlaki kurallar arasında bir fark görülmemiştir. Mesele görevin niteliği değil görevi veren ilahi kaynağın farkındalığında olabilmektir (Dymond, 1834, s. 40). Dolayısıyla Kuveykırılar, toplumsal barışa verdikleri önemden dolayı ahlaki kurallara uyan bir yaşam tarzını seçmeleri yanında bu yaklaşımlarının, ilahi isteğe bağlı olarak geliştiğini de özellikle vurgulamışlardır.

4.5. Cemaat ve Kilise Yapısı

XVI. ve XVII. yüzyılda Kuveykırıların manevi reformcuları görünür bir kiliseden ziyade manevi, görünmez bir kilise inşa etmek istemişlerdir. Bu reformcular şekilsel ayinleri bir kenara bırakarak bireyin içsel yaşamını geliştirmeye ve ruh dünyasını zenginleştirmeye çalıştıklarını iddia etmişlerdir (Jones, 1950, s. 71).

İlk dönemdeki Kuveykır inancını tanımlayan Creasey, görünmez kilise ifadesiyle, görünürdeki kilisenin ötesinde, topluluğa bağlı olan tüm üyeleri kapsayan bir bütünü kastetmiştir. Dolayısıyla hangi milletten ve dinden olursa olsun fark etmeksizin kalplerine Mesih ışığı dokunan herkesin Kuveykır dairesinde kabul edildiğini aktarmıştır. Creasey aynı zamanda hayatın zorluklarına karşı da topluluğu bir arada tutmanın önemine vurguda bulunarak kilisenin bütünleştirici etkisini ifade etmiştir (Bruyneel, 2013, ss. 29-30).

Fox'a göre, Hristiyanlığın yeniden kurulması, kilisenin varlığı ile gerçekleşecektir. Yenilenme hareketinin odağı olarak görülen kilisenin bu etkisi ise ilham ve vahiy yoluyla kendini gösterecektir (Roberts, 1954, s. 88). Fox'un şekilsel kiliseyi reddetmesinin sebebinin burada gizli olduğu savunulmuştur. Zira Fox'a göre kilise, sadece insanları ve vicdanlarını kontrol etmeye çalıştığı gibi ahlaki hakikati de yansıtmamaktadır (Pennington, 1667, s. 494). Dolayısıyla Fox, Mesih ışığının gücüyle toplanacak olan esas kilisenin, dışsal ayinler yoluyla değil ruhsal birliğin kurulması yoluyla Hristiyanlık inancının yeniden parlamasını sağlayacağını iddia etmiştir (Roberts, 1954, s. 96). Bunu yaparken de Fox, genel Protestanlık anlayışında yer aldığı üzere (Eroğlu, 2015, s. 192) kilisedeki otoritenin ruhban sınıfı değil, sadece Kutsal Kitap (Sola Scriptura) otoritesi olduğunu ifade etmiştir (Murray, 1880, s. 22).

Fox, büyük kiliselerin, yaşayan Mesih'in insanları toplama, düzenleme ve yönetme gücünü çok az şekilde yerine getirdiğini ileri sürmüştür. Müjde kaybolduğu için müjde düzeninin de kaybolduğunu hisseden Fox, bu müjdenin vaaz edilmesinin kaçınılmaz olduğunu ve bu müjdeye ait düzenli bir topluluğun oluşturulmasının gerekliliğine inanmıştır (Benson, 1974, s. 24).

İsa doğruluğu ve erdemi insanlara öğretmeye çalışmıştır. Kuveykırılar da İsa'nın izinden giderek, "*İlkel Hristiyanlığı*" geri getirmeye, İncil ve Mesih tarafından yönetilen bir topluluk kurarak yaşamı, adil, şefkatli ve barış içinde yeniden dizayn etmeye çalışmışlardır. Kısaca, havariler döneminden beri kaybolan bir topluluğu diriltmeyi hedeflemişlerdir (Dandelion, 2008, s. 48). Bu bağlamda özellikle ilk dönemde, genel olarak Hristiyan kilisesini eleştiren Kuveykırılar, kendilerinin gerçek kiliseyi yeniden inşa etmek için çalıştıklarını ifade etmişlerdir (Roberts, 1954, s. 74).

Fox kiliseyi, İsa Mesih aracılığıyla Tanrı tarafından toplanmış olan bir grup olarak tanımlamıştır. Mesih merkezli bu tanımlama yanında Fox, “*Gerçek kilise Mesih’tir*” şeklinde öz bir kilise tanımı da yapmıştır. Mesih = Kilise şeklinde düşünen Kuveykırlar, Mesih’i kilisenin başı olarak kabul etmişlerdir. Kilise yoksa Mesih de yoktur, beden de baş da yoktur, kilise yoksa aklanma yoktur ve sonuç olarak kurtuluş da yoktur şeklinde Mesih-Kilise ilişkisini açıklamışlardır (Roberts, 1954, ss. 74-75; Western Yearly Meeting, 2005, s. 84). İncil’de yer alan, “*Kilise O’nun bedenidir*”(Pavlus’tan Efesliler’e Mektup, 1: 23) ve “... sevgiyle gerçeğe uyararak bedenin başı olan Mesih’e doğru her yönden büyüyeceğiz.” şeklindeki ifadeler de Kuveykırların bu düşüncesini desteklemektedir (Pavlus’tan Efesliler’e Mektup, 4: 15. Ayrıca bkz. Pavlus’tan Efesliler’e Mektup, 4: 3- 16).

Fox’un yaşadığı dönemden günümüze kadar Kuveykırlar kilise kelimesini, *manevi inananlar topluluğunu* (the community of spiritual believers) ifade etmek için kullanmışlardır. Katedraller ve taştan yapılmış kiliseler için *Çan Kuleleri* (Steeple-Houses) tanımını kullanmışlardır. Kendi ibadet mekânlarını ise *Toplanma/Buluşma Evi* (Meeting House) şeklinde adlandırmışlardır (Fox, 1919, s. 92). Kuveykırlar yaptıkları ibadetleri de *Kuveykır Toplantıları* (Quaker Meetings) yerine *Arkadaş Kiliseleri* (Friends’ Churches) şeklinde tanımlamayı tercih etmişlerdir (Dandelion, 2008, s. 18).

Leicester’da bir kilisede gerçekleşen toplantıda Fox’un yaptığı kilise tanımı önemli bir ayrıntı olarak kayıtlara geçmiştir. Toplantı esnasında bir kadın rahibe şu soruyu yöneltmiştir: “*Tanrı sözü olarak doğan ile sonzuza dek yaşayan ve kalıcı olan tohumdan yeniden doğmuş olan neydi?*” Kadının bu sorusu üzerine rahip “*Kilisede kadınların konuşmasına izin vermem*” şeklinde çıkışarak kadını susturmak istemiştir. Bunun üzerine Fox, “*Sen bu Çan Kulesine Kilise mi diyorsun?*” şeklinde rahibe karşılık vermiştir. Rahibin, “*Öyleyse Kilise nedir?*” demesi üzerine Fox, “*Kilise, Mesih’in başı olduğu, yaşayan taşlardan ve yaşayan üyelerden oluşan, gerçeğin net bir ifadesi olan ruhani bir bütündür; yoksa İsa karışık bir kalabalığın, kireç, taş ve tahtadan yapılmış eski bir evin başı değildir*” şeklinde kiliseyi tanımlamıştır (Fox, 1919, ss. 92-93; Turner, 1911, s. 15).

Kuveykırlar İngiltere Kilisesi tarafından kabul edildiği haliyle “*Holy Ground*” (Kutsal Mekân) kavramını benimsememişlerdir. Onlara göre ibadet bir evde veya doğadaki uygun bir yerde yapılabilir (Kershner, 2019, s. 8). Dolayısıyla kilise veya benzeri özel bir ibadet yerine ihtiyaç duymayan Kuveykırlar, her zaman her yerde ibadet edebilmişlerdir. Toplantı evlerini ise üye sayılarının artması ve kendi evlerine sığmada sıkıntı yaşamaları üzerine oluşturmuşlardır (Dandelion, 2008, s. 9). Kilise - devlet bütünlüğünün önemine işaret eden Fox, kendisinin Hristiyanlığın kendi özünden gelen ilkelerden ziyade pagan kültüründen aktarılan ilkeler ve terimlerle mücadele ettiğini ifade etmiştir. Diğer bir deyişle Fox’un asıl suçladığı batıl dinden gelen uygulamalar olmuştur (Roberts, 1954, s. 182).

Kuveykırlar için bireysel tecrübe esas olduğundan herkesin Tanrı’yla doğrudan bağlantı kurabileceği kabul edilmiştir. Herhangi bir kilise görevlisine ve ruhsal bir otoriteye bağlılığın söz konusu olmadığı topluluk içinde herkes eşit konumdadır. Kişinin samimiyeti ve içsel tecrübe yoluyla manevi gelişimini devam ettirmesi temel kabul edildiği için kilise öğretisi ve vaazlara gerek duyulmamıştır (Dandelion, 2008, s. 5,11).

Bireyselliğe karşı topluluk halinde olmanın önemine vurgu yapan Kuveykırlar, topluluğun manevi rehberleri kabul ettikleri yaşlılara özel bir kıymet vermişlerdir. Sahip oldukları bilgi birikimini genç nesle aktarmaları sebebiyle önem verdikleri yaşlı kesim, aynı zamanda dualarıyla

yaptıkları manevi katkıyla topluluğa destek olmalarından dolayı da değerli görülmüştür (Bruyneel, 2013, s. 30).

Fox, Yeni Ahit kilisesinin disiplinine atıfta bulunarak, Mesih'in İncili'ndeki yaşamını herkesin ortak bir amaç üzerinde birleştiği düzenli bir hayat şeklinde ifade etmiştir (Fox, 1894, s. 184). Kuveykılar kiliseyi yeniden inşa etmişler ve böylece herkesin Mesih'in sevgi, ı ışık, yaşam, lütuf ve hakikat İncili'ne göre hayatlarını sürdürebilmesini amaçlamışlardır. Fox'un öngördüğü, Kuveykır iş toplantılarının hiyerarşik bir sistemi olan “İncil düzeni”, herkesin kendi yol göstericilerini ve gerçeklerini ifade etmesine ve onların işitilip değerlendirilmesine izin vermiştir. Bunun, daha sonra pek çok başka mezhep ortadan kaybolduğunda, Kuveykırizm'in hayatta kalmasını kolaylaştıran bir faktör olduğu yorumları yapılmıştır (Dandelion, 2008, s. 48).

İbadet mekânları son derece sade olan Kuveykılar toplantı evlerini, konuşma kürsüsü, herhangi bir sembol veya ikonun yer almadığı, sade odalar şeklinde dizayn etmişlerdir (Calvert, 2006, s. 591). Kuveykılar, ortamda dikkati dağıtacak hiçbir ayrıntıya yer vermemişlerdir. Oturmak için gerekli yerden hafif yükseklikte koltukların bulunduğu Kuveykır toplantı salonlarının koltukları, halıları ve duvarlarının da oldukça sade ve sükûneti hissettirecek renk tonlarında olmasına özen gösterilmiştir (Jones, 1950, s. 55).

Kuveykılar kilise hizmetlerini düzenlemek üzere üç esas belirlemişlerdir. Bunlardan birincisi, kilise hizmeti için belirli bir öğrenimin gerekli olmadığıdır. Kutsal Yazıları rehber kabul edersek, havarilerin çoğu okuma- yazma bilmiyordu diyen Kuveykılar, inançlarının insanların hikmetine değil Tanrı'nın kudretine dayanmasını amaçladıklarını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte Kuveykılar, bu durumun kilise hizmetinin basite alınmasına sebep olmaması, aksine topluluğun tüm üyeleri tarafından gereken önemin verilmesi gerektiğine işaret etmişlerdir. Bu görevi icra edenlerin bunu en iyi şekilde yerine getireceklerine dair inançlarını vurgulamışlardır.

İkinci esas, hiçbir kimsenin özel olarak kilise görevini kendine has kılamayacağı ve kadın-erkek herkesin bu görevi yerine getirme hakkı olduğunu ifade etmişlerdir. Bu maddeyle ilgili olarak Kuveykılar, Hristiyanlığın ilk dönemlerinde bu konudaki kilise uygulaması bizim kabul ettiğimiz şekilde o kadar net uygulanmıştır ki diyerek, bunun sonraki süreçte aksi yönde ve üstelik bu kadar yaygın olarak nasıl dönüştürüldüğüne yönelik hayretlerini dile getirmişlerdir. Pavlus'un mektuplarındaki sözleri delil göstererek (Elçilerin İşleri, 21: 9; Pavlus'tan Korintliler'e I. Mektup, 14: 30- 31) kime vahiy gelirse o konuşsun diyen Kuveykılar, herkesin bir şeyler öğrenmesi amacıyla kadın-erkek fark etmeksizin herkesin ibadet esnasında cesurca peygamberlikte bulunabileceğini ifade etmişlerdir.

Üçüncü esas ise Mesih tarafından yetkilendirilen ve havariler tarafından ilk örnekleri sergilenen rahipliğin herhangi bir ücrete bağlı olmaksızın icra edilmesinin gerekliliği olmuştur. İsa'nın İncil'de havarilerini Mesih öğretisini yaymak üzere görevlendirmesi esnasında, “*Kuşağınıza altın, gümüş ya da bakır para koymayın*” (Matta, 10: 9. Ayrıca bkz. Matta, 10: 8- 14; Pavlus'tan Korintliler'e II. Mektup, 12: 14) sözünü düstur kabul eden Kuveykır düşüncesine göre, insanları imana davet eden kişilerin gerek kilise içindeki gerek kilise dışındaki çalışmalarının karşılığı olarak maddi bir beklenti içinde olmamaları gerektiği bildirilmiştir (Tuke, 1880, ss. 64-70). İncil'de, kilise görevlilerinin özelliklerinin anlatıldığı bölümde yer alan, kilisede hizmet edenlerin haksız kazanç sağlamaya çalışan ve şarap düşkününü kimseler olmayıp özü sözü doğru, adil, sağduyulu, olgun ve

ahlaki ilkelere riayet eden kişiler olmalarının önemine vurgu yapan sözler de Kuveykırların sahip olduğu ilkeleri desteklemiştir (Pavlus'tan Timoteus'a I. Mektup, 3: 1- 13).

Thomas Hancock, 1658 tarihinde tüm Kuveykırların, kendilerini Tanrı'nın tek gerçek kilisesi şeklinde tanımladıklarını aktarırken, 1858'e gelindiğinde bu düşüncenin tümüyle değişip hiçbir Kuveykırın artık bu inanca bağlı olmadığını ifade etmiştir. Bu tarihten sonra Kuveykırlar kendilerini gerçek kilisenin bir parçası olarak görmeye doğru bir geçiş yaşamışlardır (Roberts, 1954, s. 5). Bu düşünsel geçişle birlikte Fox, kişisel hak ve özgürlüklerin temel alındığı bir inanç sistemini şekillendirmeye çalışmıştır. Fox, değişen dünyaya uyum sağlama ve öğretisini tüm insanlara ulaştırma adına öğretisinin evrenselliğini ifade etmiştir. Bu bağlamda Fox, “*evrensel din özgürlüğünü*” savunmuştur. Fox, ister Yahudi, ister Papaya bağlı Hristiyan veya Protestan, Müslüman, kâfir, ya da Güneş'e, Ay'a, mala-mülke/hisse senetlerine (stocks) veya taşlara tapan olsun fark etmeksizin herkesin Kuveykır çatısı altında bir araya gelebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Fox, herkes bulunduğu yerde özgür olsun, duygu ve düşüncelerini özgürce dile getirebilsin demiştir. Sahip olduğu bu bakış açısıyla “*Kilise*” kavramına yeni bir anlam yükleyen Fox'a göre gerçek kilise, bu şekilde restore edilmiş, yenilenmiş kilisedir (Roberts, 1954, ss. 156-157). Diğer taraftan da Mesih'i kilisenin başı kabul eden Fox, Mesih'in her şeyin başı olmak için kendini feda eden Tanrı ile insan arasındaki gerçek bir arabulucu olduğunu ifade etmiştir (Janney, 1853, s. 423).

Kuveykırlar'a ait aylık, üç aylık ve yıllık olmak üzere üç büyük toplantı zamanı belirlenmiştir (Küçük & Tümer, 1993, s. 293; Sarıkçıoğlu, 2002, ss. 393-394). 1661 yılında savaşa karşı tanıklıklarını resmileştiren Kuveykırlar, kilise yapısında bir düzenleme yaparak 1666 yılında kendilerine ait yeni kilise sistemini kurmuşlardır. Buna göre yerel toplantılar düzenli aylık toplantılara dönüşmüştür. Aylık toplantılar da yıllık toplantılara bağlanmıştır. 1671'de bir yayın komitesi kurulmuş ve Kuveykırlar adına yayınlanacak herşey bu toplantılarda alınan kararlar üzerine basılmıştır (Dandelion, 2008, s. 22).

Kuveykır toplantılarındaki kayıt defterlerinde doğumlar, evlilikler ve cenazeler kayıt altına alınmıştır (Clarkson, 1806, s. I/219; Comfort, 2007, s. 94). Üyelerin takibinin de yapıldığı bu toplantılarda topluluğun oluşturduğu fonlar ve Kuveykırlar'a ait gayr-i menkuller de kaydedilmiştir. Yurt dışına vaiz olarak giden kişilerin seyahat onayları da yine bu defterlere işlenmiştir. Bu aylık toplantılar yılda dört kez yapılan üç aylık toplantılara, onlar da yıllık toplantılara bağlanmıştır. Bu zincir içerisinde toplantılara aşağıdan yukarıya doğru seçilen temsilcilerin katılımıyla bilgi aktarımının yapılmasının grubun sistemli bir şekilde çalışmasındaki etkisi vurgulanmıştır (Comfort, 2007, ss. 94-95). Northwest (Kuzeybatı) Kuveykır Kilisesi Yıllık Toplantısı'nda 2003 tarihli kararlara göre kaydedilen inanç ve uygulamalar kitabında, Kuveykır yıllık toplantılarının bireylerin Tanrı ile içsel birlikteliğini sağlamanın yanı sıra insan ilişkileri, ahlak, toplumsal barış ve adalet gibi meselelerin görüşülüp kaydedilmesine de katkı sağladığı bildirilmiştir (Dandelion, 2008, s. 61).

İngiltere'de aylık olarak yapılan toplantılar 2007 Britanya Yıllık Toplantısı'nda bölgesel toplantılar şekline dönüştürülmüştür. Bu toplantıda alınan kararlar bazı bölge toplantılarının ise yılda üç kez gerçekleştirilecek genel toplantılar şeklinde olacağı onaylanmıştır. Britanya Yıllık Toplantısı'nı hazırlayıcı toplantılar olarak bilenen bu bölgesel toplantıların 500 kadardır. Bu toplantılara katılan üye sayısının da 25.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir (Onay, 2009, ss. 31-32).

5. KUVEYKIRLARIN GELENEKLERİ VE GÜNLÜK HAYATTAKİ UYGULAMALARI

Kuveykır geleneğinin özünde esasen insanın sahip olduğu bakış açısını değiştirme vurgusu yer almaktadır. İncil’de bu hedefe işaret eden, “*Bu çağın gidişine uymayın; bunun yerine, Tanrı’nın iyi, beğenilir ve yetkin isteğinin ne olduğunu ayırt edebilmek için düşüncenizin yenilenmesiyle değişin*” (Pavlus’tan Romalılar’a Mektup, 12: 2) sözünü delil gösteren Kuveykır, çağın klasik düşüncesinin ötesinde kendilerine has bir felsefe geliştirmişlerdir (Tuke, 1880, ss. 110-111).

Sosyal hayatlarında İsa’nın tevazu içindeki hayatını örnek alan Kuveykır, sadeliği yaşam biçimi haline getirmişlerdir. Yeme-içmeden giyime ve kullanılan eşyalara kadar tüm hayatlarında sadeliği esas alan Kuveykırlara göre, bütün insanlar eşit kabul edilmiştir. Bu nedenle günlük hayatlarında birbirlerine hitap ederken “siz” yerine “sen” ifadesini tercih etmişlerdir (Fox, 1911, s. 241; Janney, 1853, s. 50; McGuire, 2008, s. 278; Turner, 1911, s. 64).

Sosyal hayatlarında insanlar arası ilişkilere önem veren Kuveykır üyeler, İsa’nın Matta İncili’nde yer alan sözlerini¹⁰¹ kendilerine düstur edinip gereksiz konuşma ve boş sözlerden uzak durmaya gayret etmişlerdir. George Fox’un yaşadığı dönemde topluluğun her üyesinin, komşusunun ruhsal refahına dikkat etmesi gerektiği vurgulanmıştır (Clarkson, 1806, s. I/185).

Dini yaşantılarını giyim-kuşamlarıyla çok fazla bağdaştırdıkları için eleştirilen Kuveykır, bu eleştirilerin Kuveykır ilkelerinin tam olarak anlaşılmasından kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Her konuda olduğu gibi giyim konusunda da ölçülü olmaya çalışan Kuveykır, boş olarak tanımladıkları modayı takip etmekten uzak hayatlarında sadeliği ahlaki bir erdem olarak görmüşlerdir (Tuke, 1880, s. 111).

Modern dünyada Kuveykır, ilk dönemki Hıristiyanlığı yaşattıkları ve insanların her türlü dini ihtiyaçlarına cevap verdiklerini iddia etmekten uzaklaşmışlardır. Kuveykır, her millet ve dinden belli bireyleri kapsama alanına alan dini ve felsefi bir yapı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Dinin inanç, ibadet ve ahlak şeklindeki üç temel esasından özellikle inanç ve ahlak esaslarını öğretilerine yerleştiren Kuveykır, ruhsal yapıya verdikleri önem sebebiyle ilgi çeken bir grup olmuştur. Adları çok duyulmasa da Kuveykır üyeleri dünyanın her yerine yayılmıştır.

5.1. Sosyal Hayatta Kuveykır

Kuveykır tarihsel süreç içerisinde Tanrı’yla bağlantılarını sağlayan vahyin akışının devam ettiğini ifade ederken toplumsal hayattaki değişikliklere bağlı olarak da farkındalıklarının arttığına işaret etmiş ve bu ikisini aynı paralelde yürütmeye gayret ettiklerini savunmuşlardır. Ülke içi sıkıntılara çözüm yolları geliştirmeye yönelik gayretleri yanında ülke sınırlarını aşan göçmen işçiler, insan hakları ve ekonomik adaletsizlikler gibi konularda çeşitli faaliyetlerde bulunduklarını da ifade etmişlerdir (Faith and Practice, 2009, s. 46).

Kuveykır topluluğunun sosyal hayat içerisinde en öne çıkan özellikleri, toplumsal barışın sağlanması, eğitime verdikleri önem ve ahlaki kurallara bağlı bir sosyal hayatın tesisi için çalışmaları olmuştur (Comfort, 2007, s. 170). Aslında Kuveykırın sahip olduğu temel ilkeler anlatılırken

¹⁰¹ “Size şunu söyleyeyim, insanlar söyledikleri her boş söz için yargı günü hesap verecekler.” Bkz. Matta, 12; 36.

Kuveykırların sosyal hayatlarına dair bir hayli bilgi verilmişti. Dolayısıyla konu tekrarı olmamasına gayret ederek eksik kalan yönlerini bu başlık altında aktarmaya çalışacağız.

Geleneksel Hristiyanlık anlayışındaki İsa'nın biricikliği ve eşsizliğinin ancak mesajının somut tarihi ve sosyal uygulamalardaki haliyle görülebileceği ifade edilmiştir. Knitter, İsa'nın mesajının onu takip edenlere pratik hayatlarında sunduğu faydalardan hareketle savunulabileceğini iddia etmiştir. Diğer bir deyişle Knitter'a göre Hristiyanlar, İsa'nın mesajını yaşamlarına geçirerek ve diğer inanç sistemlerine bağlı olanlarla diyaloga girerek İsa'nın eşsizliğini anlayabileceklerdir (Aydın, 2002, ss. 212-213).

Knitter, toplumdaki kimsesiz, fakir ve her türlü sıkıntı içindeki bireylerin ihtiyaçlarını karşılamının önemine işaret ederek İsa'nın mesajını anlama noktasında, *doğru amelin* (right practice) kişiyi *doğru inanca* (right belief) yöneltmesi gerektiğini savunmuştur. Knitter'a göre Yeni Ahit yazarlarının İsa'ya yönelik, “*Tanrı’dan sudur etmiş tek oğul*” veya “*bir ve tek*” şeklindeki tanımlamaları, İsa'nın teolojik ve felsefi yönden ispatlanması veya diğer dini figürlerden üstün oluşunun ifadesi için değil, insanları İsa'ya yönlendirmeye teşvik içindir. Knitter kutsal metinlerin esas mesajının, bir takım doktrinel inançlara insanları bağlamaktan ziyade Tanrı'nın Krallığı'nı gerçekleştirme yolunda *eylem dilini* (action language) ortaya çıkarmak olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda Knitter, Hristiyanların İncil ifadelerini bu şekilde anlayıp İsa'yı hayatlarına rehber kabul ederek kimsesiz, fakir ve her türlü sıkıntı içindeki insanın ihtiyacını giderme yolunda Tanrı'nın Krallığı için çalıştıkları takdirde İsa'nın orijinal mesajını anlamış olabileceklerini iddia etmiştir (Aydın, 2002, ss. 214-216).

Kuveykılar için toplumsal birlik ve yardımlaşma, toplumsal barışın tesisi son derece önemli görülmüştür. William Wistar Comford, Kuveykırların toplumdaki diğer grupların hepsinden daha fazla bireysel etkileşim içinde bulunduklarını, aralarındaki sevgi ve kardeşlik bağının diğer insanlar arasında olandan daha güçlü bir şekilde kurulduğunu ifade etmiştir. Diğer insanlar arasında eksik olan bu yönün Kuveykılar arasında son derece dikkat çekici şekilde yoğun olmasının sebebinin, Kuveykır üyelerin birbirine kuzen şeklinde hitap etmesi ve birbirlerini bir akraba derecesinde yakın görmelerine bağlamıştır. Comford bu yakınlığın üyeler arasında sevgi bağını güçlendirdiği gibi grup üyelerine ayrı bir mutluluk verdiğini de vurgulamıştır (Clarkson, 1806, s. III/260).

Fransız Kuveykılar tarafından yürütülen sosyal faaliyetlerde yirmi beş yıl aktif olarak çalışan Henry Van Etten, Kuveykırların sosyal hayatlarını düzenleyen ilkeleri şu şekilde maddeleştirmiştir:

1. Hayat tüm yönleriyle birlik içindedir.
2. Tanrı katında, ruhani anlamda gerçekleştirilen maddi ve manevi faaliyetler arasında bir fark yoktur.
3. İbadet toplantısı tüm faaliyetlerin kaynağıdır.
4. Asla bir şey yapmak amacıyla bir masa etrafında toplanılmamalıdır.
5. Kişi her şeyden önce Tanrı'nın iradesini ve rehberliğini amaç edinmelidir.
6. İlahi çağrı hem içeriden hem dışarıdan gelebilir.
7. Hem bireyin hem de grubun gelişimine dikkat edilmelidir.
8. Tanrı'nın hem dışsal hem de içsel önderliklerini anlamaya ve ona uymaya çalışmalıyız.
9. İlgili Kuveykır üyelerle küçük bir komite kurulmalıdır.

10. Hem teorik hem de pratik olarak ciddi bir plan hazırlanmalıdır.
11. Tutanakların düzenlenmesi ve hesapların titizlikle tutulması için yetkili kişiler görevlendirilmelidir.
12. Uygulanacak olan planlar kalifiye elemanlar gelene kadar bekletilmelidir.
13. Yapılacak işler Kuveykır ruhuna uygun olarak yapılmalı yoksa bırakılmalıdır.
14. Her bir Kuveykır çalışması, bir Kuveykır tarafından yönetilmeli ve bir komitenin yardımı ve tavsiyesi ile desteklenmelidir.
15. Şans esasına bağlı şeyler Kuveykır ruhuyla bağdaşmaz.
16. Uyumlu bir grupta her şey herkese ait olmalıdır.
17. Küçük başlangıçlardan korkmamalıyız.
18. Kişi biçemeyeceğini bilse bile ekmekten korkmamalıdır.
19. Sorunlar pratik olarak ele alınmalıdır. Manevi unsurlar ortaya çıkmadan önce maddi koşulların iyileştirilmesi gerekir.
20. Yetersiz koşulların iyileştirilmesi ile yetinilmemeli, yanlış giden şeylerin sebeplerini ortadan kaldırmaya çalışılmalıdır.
21. Kuveykır sosyal ruhu ne insancılık ne de yardımseverlik değildir. Ne geleneksel ne de alışlagelmiş olmayan bu sosyal ruh, dayanışmaya dayalı ilerleme merkezli bir eğitim ruhudur.
22. Kuveykır ruhu tekelleşmez, işbirliği yapabilen tüm gruplarla işbirliği yapmaya çalışır.
23. Başarılı bir şekilde başlatılan bir eylemin başkaları tarafından, hatta Kuveykır olmayanlar tarafından bile alınıp sürdürülebileceği bilinmelidir.
24. Kuveykırlar, Tanrı'nın gözünde tüm görevlerin eşit olduğunu bilerek başkaları tarafından ihmal edilen görevleri yerine getirebilmelidir.

Toplumsal hayata verdikleri önemden dolayı sosyoloji alanındaki çalışmalar ile büyük şehirlerdeki sosyal refah için çalışan pek çok kurum Kuveykırların da ilgisini çekmiştir. Kuveykırlar, barınma, eğitim, halk sağlığı, ekonomik adalet ve halkın eğlence imkânından, işsizlik, yoksulluğun nedeni ve ortadan kalkması, suç işleme oranı ve mahkûmların durumuna kadar pek çok alanla yakından ilgilenmişlerdir (Comfort, 2007, ss. 176-178).

Kuveykırların kişisel zevklerin peşinden gitmeme ve çeşitli eğlence ortamlarından uzak kalmaya çalışma şeklindeki tutumlarından dolayı onların kasvetli bir zihne ve donuk bir yaşam tarzına sahip olduklarının düşünebileceği fakat realitede durumun bu şekilde olmadığı Kuveykır kaynaklarında bildirilmiştir. Zira Kuveykırlara göre mutlu olmak için, sahip olunan hayat mutluluğun ilk şartıdır. Mutlu olmanın ikinci basamağı ise Kuveykır topluluğu içinde yaşanan yardımlaşma ruhudur. Kuveykırların toplumsal hayattaki birlik-beraberlik, yardımlaşma ve barış içinde yaşama gibi konulara verdikleri önemden dolayı Kuveykır topluluğundaki fakir ve orta seviyedeki insanların diğer dini gruplardakilere kıyasla çok daha iyi şartlarda yaşadığı aktarılmıştır (Clarkson, 1806, s. III/255-256).

İsa'nın İncil'de yer alan gösterişli kıyafetler giymeye (Matta, 23: 5) ve kendilerine saygınlık atfedecek sıfatlardan uzak durmaya (Matta, 23: 6- 10) yönelik sözlerini delil gösteren Kuveykılar, İsa'nın sözlerine bağlı olarak yaşadıklarını savunmuşlardır. Bu bağlamda Kuveykılar, insana saygının bir işareti olarak toplumda kabul edilen şapka çıkarma uygulamasına karşı oluşlarının ise büyüklerine karşı saygısızlık anlamı içermediğini fakat Tanrı karşısında kullanılan bu saygı sembolünün insanlara gösterilen saygı ile karıştırılmaması gerektiğine olan inançlarından kaynaklandığını açıklamışlardır (Tuke, 1880, ss. 114-115).

Sosyal hayatta samimi ilişkiler kurmaya çalışan Kuveykılar, insanların birbirlerine hitap ederken kullandığı mesleki unvanları ve efendi-hanımefendi gibi saygı ifadelerinin gereksizliğini iddia etmişlerdir. Hatta karşılarındaki kişi tekil olduğu takdirde *siz* hitabını kullanmayıp *sen* şeklinde seslenmişlerdir. Böylece Kuveykılar, konuşmada uyguladıkları bu tutumlarıyla sadeliğin sadece giyim-kuşamda ve gündelik yaşam da olmadığını hayatın her alanına sirayet ettiğini vurgulamışlardır (Hallowell, 1870, s. 20; Tuke, 1880, s. 112).

Kuveykılar aylık toplantılarında üyelerin birbiriyle yakın ilişki içinde oldukları ve toplantı sonunda birlikte yemek yeme, oturup sohbet etme gibi aktivitelerde bulundukları bildirilmiştir. Bu toplantıyı düzenleyen birkaç üyenin de katıldığı üç aylık toplantılar ile üç aylık toplantıların önde gelen üyelerinin katılımıyla gerçekleştirilen yıllık toplantılar yoluyla tüm grup üyeleri arasında etkili bir iletişimin kurulduğu da kaydedilmiştir. Kuveykılar tarafından sistemli olarak icra edilen bu toplantılar, dini birliktelik yanında sosyal bir etkileşim yolu olmuştur (Clarkson, 1806, s. III/259).

Kuveykılar ticaret ve denizcilik başta olmak üzere sosyal hayatta uyulması gereken yasaları düzenlemek üzere 1793 yılının Haziran ayında Newcastle'daki Trinity Salon'da bir toplantı düzenleyerek "*The Newcastle Upon Tyne Association For General Arbitration*" (Genel Yasalar İçin Newcastle Upon Tyne Derneği) adlı merkezi kurmuşlardır. Buradaki toplantıda alınan karara göre, bu dernek üç ayda olmak üzere yılda dört kez genel toplantı yapacak ve hukuki davalara bakacaktı. Bununla birlikte dernek kâtibinin herhangi bir acil durumda üyeleri özel bir toplantıya çağırma yetkisi olacaktı. Bireyler dava açarken küçük bir miktar ödeme yapacak, toplanan bu paralar ile kâtibin maaşı ve diğer dernek masrafları karşılanacaktı. Toplanan para çok yüksek miktarda olursa fakirlere dağıtılacaktı (Clarkson, 1806, s. II/74-75).

Kuveykılar kendi grupları içerisinde tesis etmeye çalıştıkları sosyal barışı, bir taraftan da tüm toplum bazında kurma gayreti içinde olmuşlardır. Tüm Kuveykılar aynı derecede bu endişeye sahip olmamakla birlikte genel olarak Kuveykılarda başlangıçtan bu yana toplumsal barış, kendini belli eden karakteristik bir özellik olduğundan pek çok Kuveykırın bu hassasiyete sahip olduğu bildirilmiştir (Comfort, 2007, s. 179). Toplumsal barış ve yardımlaşma konusundaki hassasiyetlerinden dolayı Kuveykılar, dönemin sosyal yapısı içinde var olan kölelik sistemine de karşı olmuşlardır.

Fox ve ilk Kuveykılar kölelik konusunda manevi durum ile seküler düşüncenin birbirinden ayrı olması gerektiğini savunmuşlardır. Bir Hristiyanın köle olamayacağı düşüncesi yanında inancı ne olursa olsun köleleştirilen her bir insanın kurtarılacak bir ruhu olduğuna inanmışlardır. Diğer taraftan Kuveykılar ruhsal kurtuluş ile bedensel esaret arasında bir çatışma da görmemişlerdir (Hinds, 2011, s. 88).

Köleliği desteklemek için İncil'i kullanan Hristiyanlara karşı Kuveykılar, 1600'lü yıllarda kölelik karşıtı hareketi başlatmıştır. Avrupa'ya hâkim olan klasik Hristiyan akımına bir başkaldırı

şeklinde gelişen Kuveykır düşüncesi, Hristiyan ahlakına yeni bir yorum getirmiş ve evrensel eşitlik ilkesini kendisine esas kabul etmiştir (Downey, 2007, ss. 582-584).

Kuveykır evrensel lütuf ilkesiyle hareket ettiklerinden kimseyi ayırmadan herkese eşit şekilde ulaşılması gerektiğine inanmışlardır. Kuveykır, Kızılderililer, zenciler vb. ayırım yapmaksızın herkesle muhatap olmuşlardır. Diğer Amerikan kolonistlerinin en iyi Kızılderili ölü Kızılderili dediği bir dönemde Kuveykır, Kızılderililerle ortak işler yapma, onları toplantılarına davet etme gibi faaliyetlerle barışçıl bir birliktelik içinde olmuşlardır (Comfort, 2007, s. 74).

Kutsal Kitap'ta geçen, *“Ey efendiler, gökte sizin de bir Efendiniz olduğunu bilerek kölelerinize adalet ve eşitlikle davranın”* (Pavlus'tan Koloseliler'e Mektup, 4: 1) sözünü esas alan Kuveykır düşüncesi kölelere de adaletle davranılması gerektiğini savunmakla birlikte aslında köleliğe tümüyle karşı çıkan bir grup olarak tanınmıştır.

Hürriyetlerine son derece düşkün olan Kuveykır, Kutsal Ruh'un otoritesi dışında başka bir otorite kabul etmediklerinden Amerika'da köleliğin kaldırılmasında önemli bir rol oynamışlardır (Aydın, 2005, s. 356; Hallowell, 1870, ss. 23-24). Kuveykır, milyonlarca iyi Hristiyanın kölelik sistemini vicdan azabı duymadan savunmasını toplumsal vicdan duygusunun zayıflığına bağlamıştır. Bununla birlikte Kuveykır içlerindeki Mesih ışığının etkisiyle yayılan adalet duygusunun zamanla toplumsal vicdanı ön plana getirdiğini ve Amerika'daki Hristiyanları kölelik düşüncesini savunmadan kölelik karşıtlığına taşıdığını ifade etmişlerdir (Comfort, 2007, s. 65).

Pennsylvania'daki Kuveykırlar 1696'daki yıllık toplantıda kölelerin durumu ilk kez görüşülmüştür. Afrika kölelerinin hâlihazırdaki konumlarında rahatsız edilmemeleri, kendilerine karşı saygılı davranılması gerektiği gibi gelecek süreçte de herhangi bir müdahalenin yapılmaması gerektiği bildirilmiştir. William Pen 1699'da burayı ziyarete geldiğinde kölelerin durumunu ciddi şekilde değerlendirmiştir. Zencilere karşı uygun hareket etmenin bir Hristiyanın görevi olması gerektiğini ifade ederek bunun gruplarının temel bir kuralı olmasını tavsiye etmiştir. Toplantı sonunda kölelerin de ruhsal kurtuluşa ulaşma hakkına sahip oldukları kabul edilerek köleler için de aylık bir toplantı yapılmasına karar verilmiştir. Böylece ayda bir kez kölelere, efendileri ile bir arada olma ve birlikte ibadet etme hakkı verilmiştir. Bu kararın o günün şartları içinde düşünüldüğünde küçük ama çok önemli bir adım olduğu yorumları yapılmıştır (Cunningham, 1868, s. 174).

Kuveykırların kölelik karşıtı hareketi Amerika'ya kıyasla İngiltere'de daha geç yayılmıştır. Londra'da 1727 tarihinde gerçekleşen Kuveykır yıllık toplantısında kölelerin kendi ülkelerinden zorla farklı bir ülkeye götürülmemesi gerektiği yönünde kararlar alınmıştır (Murray, 1880, s. 141). İngiltere'deki Kuveykır köle ticareti konusunda zamanla daha fazla bilgilendirilmiş ve 1758 tarihine gelindiğinde alınan kararlar köle alış-verişi tümüyle yasaklanmıştır. Köle alan veya satan bir üye duyulduğu takdirde bu kişilerin aylık toplantılarda uyarılması sağlanmıştır. Köle ticaretinin günah ve insana utanç verici bir uygulama olduğu ısrarla vurgulanmıştır. Tüm bu uğraşlara rağmen Kuveykır üyeler arasında hâlâ köle alış-verişi yapan kişilerin, 1761 tarihinde alınan kararlar topluluktan reddedileceği açıklanmıştır. O zamanın şartları düşünüldüğünde aldıkları bu radikal kararlar Kuveykırların diğer tüm Hristiyan gruplar arasında en başa yerleştikleri şeklinde yorumlar yapılmıştır. Kuveykır tarafından alınan bu kararın insan hakları doğrultusunda atılan çok ciddi bir adım olduğu dile getirilmiştir. Kuveykırların son olarak 1763 tarihinde üyelerine yönelik, hiçbir şekilde köle ticaretine yardım veya yataklık etmemeleri konusunda uyarı mahiyetinde bir tavsiye metni yayınladıkları kaydedilmiştir (Cunningham, 1868, ss. 186-187). Ayrıca 1772 tarihi ve

sonrasında da kölelik karşıtlığı konusunda bildiri mektuplarının yazıldığı Kuveykır Yıllık Toplantı kayıtlarında bildirilmiştir (Cadbury, 1971, s. 43).

Kuveykırın kölelik karşıtı çalışmalarıyla önde gelen isimleri Long Island'lı William Burling (1805-1874) ve Philadelphia'lı tüccar Ralph Sandiford¹⁰² (1693-1733) olmuştur. Kuveykır yıllık toplantılarında sürekli kölelik karşıtı fikirlerini aktaran ve yayınladığı broşürlerle bunu yayan Burling, faaliyetlerinde kendisine eşlik eden Sandiford ile birlikte, görüştüğü herkese kölelerini özgür bırakmaları konusunda ısrarlı bir tutum içinde olmuştur. Bu öncüler listesindeki önemli isimlerden biri de İngiltere'de kraliyet ailesine yakınlığıyla bilinen Abington'lu Benjamin Lay¹⁰³ (1682-1759) dir. Lay hayırsever bir kişi olması yanında köleliğin kaldırılması konusunda gösterdiği gayretle Kuveykır arasında tanınmıştır (Cunningham, 1868, s. 181). Lay ve Sandiford'un ortak yürüttüğü kölelik karşıtı faaliyetleri ve özellikle Afrikalı kölelerin kurtuluşu için yaptıkları çalışmaları Robert Vaux tarafından kaydedilmiştir (Bkz. Vaux, 1815).

John Woolman¹⁰⁴ (1720-1772) da yine kölelik karşıtı fikirleriyle, sade yaşantısıyla ve yaşadığı vizyonlarla tanınan bir Kuveykır vaizidir. Woolman köleliğe bakış açısından dolayı ve boyaların köleler tarafından üretildiğini bildiğinden günlük hayatında renksiz, sade giysiler giymiştir. Ayrıca Woolman, Amerika'nın yerli halkının hakları ve yoksulların yaşam kalitesinin yükseltilmesi gibi toplumsal konularla da ilgilenmiştir (Dandelion, 2008, s. 25).

Woolman 1753'te "*Considerations on the Keeping of Negroes*" (Zencilerin Korunması Üzerine Düşünceler) adlı bir kitap yazmış ve toplumsal yapı içerisine yerleşmiş olan kölelik sistemindeki adaletsizliğin insanlar tarafından fark edilmesini amaçlamıştır. Farklı uğraş alanları bulunan Woolman aynı zamanda iyi bir hattat ve hukukçudur. Bu sebeple zaman zaman kendisinden, ölmek üzere olan yakınları için vasiyet yazmasını isteyenler olduğunu aktarmıştır. Bunlardan birkaç örnek veren Woolman, miras olarak kölelerini vasiyetlerine yazdırmak isteyen kişilerin vasiyetlerini yazmadığını hatta onlara yaptığı tavsiyeler üzerine kölelerini özgür bıraktıklarını ve bu sayede daha huzurlu bir şekilde öldüklerini dile getirmiştir (Cunningham, 1868, ss. 182-185).

Toplumsal hayatta barış ve huzurun hâkim olmasını amaç edinen Kuveykır, çeşitli yardım faaliyetlerine katılmaya da gayret etmişlerdir. Kendi toplulukları içerisindeki ihtiyaç sahibi kişileri kolladıkları gibi topluluk dışı insanların da ihtiyaçlarını karşılama konusunda duyarlılık sahibi olmuşlardır. Toplantılarında ele aldıkları konulardan birinin de bu yardım faaliyetleri olduğu kaydedilmiştir (Tuke, 1880, s. 125).

Kuveykırın XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki köleliğe karşı tutumları ve insani yardım faaliyetlerinin misyonerlik anlayışları çerçevesinde geliştiği de kaydedilmiştir (Comfort, 2007, s. 74). Bu misyonerlik faaliyetleri esnasında Kuveykır, İncil'de yer alan İsa'nın sözlerine (Matta, 10:

¹⁰² Ralph Sandiford, zenci kölelerin özgürleşmesi için mücadelede bulunan önde gelen Kuveykır yazarlardandır. Kölelik karşıtı fikirlerini 1729 (Philadelphia) tarihinde yazdığı "*A Brief Examination of the Practice of the Times, by the Times of the Times*" adlı kitabıyla aktarmıştır. Kitabının 1730 tarihinde ikinci baskısı da yapılmıştır (Sandiford, 1856, s. 29/172; Vaux, 1815, ss. 59-64).

¹⁰³ Benjamin Lay, İngiltere'nin Essex bölgesi, Colchester kentinde Kuveykır bir ailede dünyaya gelmiştir. Ailesinde dini eğitim alarak yetişen Lay, kölelik karşıtı faaliyetleriyle tanınan önde gelen Kuveykır vaizlerindendir (Vaux, 1815, ss. 13-20).

¹⁰⁴ John Woolman, New Jersey'e bağlı Northampton'da doğmuştur. Kuveykır bir ailede doğan ve yirmi iki yaşında Kuveykır vaizi olarak atanan Woolman, terzi ve ticaretle uğraşmıştır. Woolman köleliğe karşı duruşuyla tanınmıştır. Kendisinden köle satışı için belge yazması istendiğinde hissettiği vicdan azabını dile getirmiş ve bu uygulamaya karşı çıkmıştır (Cadbury, 1971, s. 43,61-68; Cunningham, 1868, ss. 182-183).

8- 10; Luka, 9: 3) dayanarak maddi bir beklenti içine girmeden İsa'nın mesajının aktarılmasının gerektiğini ifade etmişlerdir. Buna göre Kuveykılar, öğretilerinin yayılması için çaba harcayan kişilerin geçimlerini sağlayacak bir meslek sahibi olmalarını ve yaptıkları vaaz ve dini nasihatleri karşılıksız olarak yapmalarını istemiştir. Bununla birlikte İsa'nın sözlerinden sonra Pavlus'un sözlerini (Pavlus'tan Korintliler'e I. Mektup, 9: 18; Pavlus'tan Filipililer'e Mektup, 4: 17- 19; Petrus'un I. Mektubu, 5: 1- 2) de dikkate alan Kuveykılar tarafından, karşılıksız hizmet edilebileceği gibi din adamlarının yaptıkları hizmet karşılığında maddi bir karşılık alabilecekleri yorumu da yapılmıştır. Bu bakış açısına göre, kişi eğer geçimini sağlayan işi bırakarak kendini tamamen dini faaliyetlere adadıysa ve bu yönde de faydalı çalışmaları oluyorsa bu kişinin ihtiyaçlarını karşılamak için belli bir ücret alabileceği ifade edilmiştir. Böylece dini faaliyetler karşılığında ücret alınması makul görülmekle birlikte esas olanın bu tür çalışmalar için herhangi bir ücretin alınmaması olduğu vurgulanmıştır (Clarkson, 1806, s. III/97-102).

Fox, Kuveykır üyelerin Tanrı ile aralarındaki bağın güçlü olmasının önemini her fırsatta vurgulamıştır. Ticaret hayatında da belli kuralların uygulanmasını tavsiye eden Fox, kendi döneminde Kuveykır üyelerin ticaret kazançlarının iki katına yükseldiğini ifade etmiştir. Fox, yazdığı mektuplarında üyelerine, adalete bağlı olup kimseye haksızlık etmemeye, kendi sınırlarını belirleyip bu sınırları aşmamaya ve borçtan uzak durmaya dikkat etmelerini tavsiye etmiştir (Roberts, 1954, s. 156). Bu tavsiyelere sıkı sıkıya bağlı hareket eden Kuveykılar, sattıkları ürünler için belirledikleri standart fiyatlara tâbi olmuşlar ve dürüstçe çalışmayı titizlikle sürdürmüşlerdir. Kuveykır ticaret insanları, sadece para kazanmak gibi düşük bir amaçla değil, bunun ötesinde, Tanrı'ya hizmet etme onuruyla işlerini yürüttüklerini ifade etmişlerdir. Zira XVII. yüzyılda Kuveykır iş adamlarının, topluluğun savunduğu ahlaki ilkelere bağlı kalıp-kalmadıklarının tespiti için toplantı komiteleri tarafından takip edildikleri kaydedilmiştir. Başlangıçtan yaklaşık üç yüz yıl sonra tamamen Kuveykılar tarafından kurulmuş ve işletilmeye başlamış iş yerlerinin olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte toplumsal yapı içerisinde Kuveykıların sahip olduğu iş ahlakı ve dürüstlüklerinin bilinmesinden dolayı pek çok firmanın, kendi markalarının sonuna ekledikleri “Co.” ifadesiyle ürünlerinin Kuveykılar tarafından üretildiği imajını vererek ürünlerine kalite katmaya çalıştıklarına işaret edilmiştir. Dolayısıyla Kuveykıların sahip olduğu bu artı özellik kendileriyle sınırlı kalmamış ülke sınırları içindeki diğer ticari firmalar tarafından da örnek alınmıştır. Gıda ürünlerinden giyime, ayakkabı tamirinden terziliğe kadar pek çok firmanın isminde bu Kuveykır ürünü olma amblemi yer almıştır (Clarkson, 1806, s. III/192; Comfort, 2007, ss. 153-154). Kuveykılar, ayrıca alış-veriş konusunda pazarlığa da karşı çıkmışlardır. Çünkü onlara göre bu durum, gerçekliği göreceli bir hale dönüştürmektedir (McGuire, 2008, s. 278). Böylece Kuveykılar, inançlarından ziyade doğruluk ve dürüstlükleriyle ticaret hayatında kayda değer bir etkiye sahip olmuşlardır.

Kapitalist düşüncenin etkisini gösterdiği XVII. yüzyılda Amerika'nın New England bölgesindeki Kuveykılar da kıtaya hâkim olan anlayıştan farklı bir yapı oluşturmuşlardır. Küçük toprak sahipleri ile esnafın etkili olduğu ticaret hayatında Kuveykır vaizlerin etkisiyle daha adil bir sistem kurmuşlardır (Weber, 2013, s. 26).

Toplunun her alanına ulaşmayı ve bireylerin yaşam standardını yükseltmeyi amaç edinen Kuveykılar, erkek üyeler kadar kadın üyelere de önem vermişlerdir. Bu bağlamda o günün şartları da göz önünde bulundurulursa Kuveykılar, diğer Hristiyan gruplardan daha çok kadın haklarına dikkat etmişlerdir. Zira Hristiyanlık'ta kadın haklarının ön planda olduğu yönünde aktarımlar

olmakla birlikte Kutsal Kitap sözleri dikkate alındığında durumun pek de aktarıldığı gibi olmadığına işaret edilmiştir. Mesela, Matta İncili'nde kadının boşanma hakkı da dâhil olmak üzere pek çok hakkının olmadığı şeklinde ifadeler yer almıştır (Kuzgun, 1996, ss. 293-294).

Henry Tuke, Roma'nın en ihtişamlı zamanını yaşayan Hristiyanlar için özellikle kadınların lükse olan düşkünlüklerine işaret ederek havarilerin bu yöndeki tavsiyelerini aktarmıştır. Pavlus ve Petrus başta olmak üzere havarilerin kadınlara yönelik tavsiyeleri daha çok lüks ve ihtişama kapılmamaları, maddi süsler yerine ahlaki erdemlerle kendilerini süslemeleri yönünde olmuştur. Pavlus, *“Kadınların kendilerini alçakgönüllü giysilerle, utangaçlık ve ağırbaşlılıkla; işlemeli saçla, altınla, incilerle ya da pahalı giysilerle değil, Tanrı yolunda yürüyen kadınlar haline gelen iyi işlerle donatmalarını istiyorum”* sözüyle bu düşüncesini dile getirmiştir. Petrus ise Hristiyan eşlere yönelik nasihatinde, kadınların süslerinin saç örmek, altın takmak ve güzel elbiseler giymekten ziyade Tanrı katında çok kıymetli olan uysallık ve sakinlikle ruhlarını süslemelerini önermiştir (Tuke, 1880, s. 111).

Burlington'da 1726 tarihindeki Philadelphia Yıllık Toplantısı'nda Kuveykır kadın konuşmacılar topluluğun kadınlarını, moda adı altında açık-saçık, ahlaksızca giyinme, arkasında gereksiz katlar bulunan elbiseler giyme ve elbiselerine önlük ve kuşak gibi parçalar eklemeye karşı uyarılmışlardır. Kadınlar kırmızı veya beyaz topuklu ayakkabı giymemeleri konusunda uyarılırken erkekler de uzun çizmeler giymemeleri konusunda uyarılmışlardır (Tarter, 2019, s. 103). Dolayısıyla Kuveykır ahlakın hâkim olduğu bir yaşam için kadınlarla birlikte erkekleri de uyarılmışlardır.

Kuveykır kadınların günlük hayatının toplumdaki diğer kadınlardan pek farklı olmadığı bildirilmiştir. Aile hayatı ve çocuk yetiştirmeye verdikleri önemden dolayı Kuveykır kadınların belki biraz daha eş ve çocuklarına fazla zaman ayırmış olabilecekleri tahmin edilmiştir. Bunda, oyun ve çeşitli eğlencelerin yasak kabul edildiği Kuveykır öğretisinin etkisiyle diğer kadınların müzikaller, kokteyl partileri, briç vs. oyunlarla geçirdikleri vakti Kuveykır kadınların aileleriyle geçirdikleri düşüncesi etkilidir. Kuveykır kadınlarının sahip oldukları bu sakin yaşantılarının sonucu olarak daha az sinirlenen ve daha uzun yaşayan kimseler oldukları gözlemlenmiştir. Ayrıca Kuveykır kadınlar diğer Hristiyan kadınlar gibi sosyal faaliyetler içerisinde aktif rol almış ve çeşitli Hristiyan dernekleriyle ilişkili çalışmalarda bulunmuşlardır. Böylece sosyal hayatta etkili olan kadın üyelerin faaliyetleri de kaynaklarda yer almıştır (Comfort, 2007, s. 121).

Kuveykır kadınların toplumsal hayatı daha iyi bir seviyeye ulaştırma gayreti ve gerçekleştirdiği yeniliklerle tanınan kadın üyelerinden biri Elizabeth Gurney'dir. Norwich'li Elizabeth Gurney (evlilik sonrası Fry)¹⁰⁵ (1780-1845) özellikle hapishanedeki mahkûmlarla ilgilenmiş ve uzun yıllar gayretli bir kadın üye olarak çalışmıştır. Newgate hapishanesindeki kadın mahkûmlarla görüşmüş ve onlara vaazlarda bulunmuştur. Avustralya'ya nakledilmesi kararı verilen binlerce mahkûma gittikleri yerde satmak üzere işleyebilecekleri kapitone setleri ayarlamış ve bu yolculuğa hazırlanmalarında yardımcı olmuştur (Dandelion, 2008, s. 27).

¹⁰⁵ Elizabeth Fry, Norfolk'taki Earlham'lı John Gurney ile eşi Catherine Bell'in üçüncü kızıdır. Babasının tarafından dedesi Fox zamanında Kuveykır arasında katılmıştır. Annesi de Robert Barclay'in büyük torunudur. Bu sebeple Fry, saf bir Kuveykır olarak tanımlanmıştır. Fry'ın babasının katı tutuma sahip bir Kuveykır olmadığı, evlerinde müzik ve dansın da olduğu bildirilmiştir. Bu ortamda Fry'ın da pembe çizmeler veya kırmızı bağcıklarla Kuveykır toplantılarına gittiği kaydedilmekle birlikte yirmili yaşlara doğru sade bir yaşantıya doğru geçiş yaptığı bilinmektedir (Cunningham, 1868, s. 246; Ayrıca bkz. Opperman, 2015).

Fry, 1816 yılından itibaren Newgate hapishanesindeki mahkûmlarla daha yakından ilgilenme fırsatına sahip olmuştur. Fry, genç bir Kuveykır arkadaşı olan Mary Sanderson'un da yardımıyla hapishanenin bir odasının okul şeklinde düzenlenmesi ve kadın mahkûmların sistemli bir eğitim faaliyeti içinde olmaları yönünde önemli bir adım atmıştır. Ayrıca on bir Kuveykır üye ve bir din adamının eşinin desteğiyle 1817'de kadın mahkûmların durumunu iyileştirmek için bir dernek kurmuşlardır. Dernek üyeleri kadın mahkûmların daha sağlıklı bir ortama ve temiz giysilere sahip olmalarına imkân sağlamak yanında dini ve ahlaki eğitim almalarına, istihdamlarını sağlayacak farklı işlerle uğraşmalarına katkı olmuştur. Ayrıca bu süreçte hapishanedeki kadın ve erkek mahkûmların yerlerinin ayrılması yönünde de ciddi bir adım atılmıştır (Cunningham, 1868, ss. 251-252). Dolayısıyla hapishane şartlarının iyileştirilmesi, mahkûmların eğitimi ve ceza reformu üzerine çalışmaları bulunan Fry, Kuveykır tarihinde iz bırakan bir kadın reformcu olarak kaynaklarda yerini almıştır.

İngiltere'de 1823'te Hapishane Reformu Yasası kabul edilmiştir. Fry'ın çalışmaları İngiltere dışında İspanya, Fransa gibi farklı ülkelerde de hapishane reformu üzerinde etkili olmuştur. Toplumsal hayattaki problemleri çözmeye çalışan Fry, donarak ölmüş bir çocuğun cesedini görmesi üzerine 1820'de Londra'da bir Gece Sığınağı kurmuştur. Fry'ın öğrencileri de 1840 tarihinde Florence Nightingale¹⁰⁶ tarafından açılan bir hemşirelik okulunun kurulmasında öncülük etmiştir. Ayrıca Fry'ın günümüzde de kullanılan 5 poundun üzerinde yer alan fotoğrafı İngiltere tarihinde de önemli bir iz bıraktığının işareti olarak kendini göstermektedir (Anderson, 2019, s. 371).

Kuveykırların dua toplantılarına bakıldığında da benzer şekilde kadın üyelerin erkeklerden ayrılmadığı vurgulanmıştır. Kutsal Kitap sözlerini kendilerine esas alan Kuveykırlar bakış açılarını destekleyecek ifadeleri burada bulmuşlardır.

Eski ve Yeni Ahit'te kadınların da erkeklerle birlikte kilise hizmetleri ve peygamberlik göreviyle meşgul oldukları kaydedilmiştir. Mesih'in doğumu anlatılırken Yahudi mabedinde peygamberlik yapan Anna'dan bahsedilmesi kadınların da erkekler gibi din görevliliğinde bulunduğunu ifade etmektedir (Tuke, 1880, s. 67; Eski Ahit, Mısır'dan Çıkış, 15: 20; Nehemya, 6: 14; Yeşaya, 8: 3; Yeni Ahit, Elçilerin İşleri, 21: 9). Yeni Ahit'te peygamberler ve havarilerle birlikte İsa öğretisini yayma faaliyetinde bulunan, Priscilla (Priska), Aquila (Akvila) (Pavlus'tan Romalılar'a Mektup, 16: 1- 3) ile Tryphena (Trifena), Tryphosa (Trifosa) (Pavlus'tan Romalılar'a Mektup, 16: 12) adlarında kadınlar ve kilise görevlisi Phebe'den (Fibi) bahsedilmiştir. Ayrıca bazı kişilerin annesi ve kız kardeşlerine de selam söylenmesi şeklinde kadınlara hitabeden bölümler Kutsal Kitap içerisinde yer almıştır (Tuke, 1880, s. 68; Ayrıca bkz. Pavlus'tan Filipililer'e Mektup, 4: 3).

Yeni Ahit'teki kadınlara yönelik diğer bakış açısı ise yukarıdaki anlatımın tersi yönündedir. Hristiyanlar tarafından kadınların kilisede konuşması ve vaaz etmesinin yasak olarak algılanmasının Pavlus'un sözlerine dayandığı iddia edilmiştir (Roberts, 1954, ss. 87-88). Zira Pavlus'un Yeni

¹⁰⁶ Nightingale, Kırım savaşında (1854) yaralanan ve İstanbul'a getirilen İngiliz askerlerin tedavisini, kara ve deniz yoluyla on üç günde Londra'dan İstanbul'a gelen otuz sekiz hemşireyle birlikte Selimiye Kışlası'nda yapmıştır. Savaş sonrasında modern hemşireliğin kurucusu kabul edilen Nightingale'in Selimiye'deki odası müzeye çevrilmiş ve İstanbul'da Florence Nightingale Yüksek Hemşire Okulu açılmıştır. Nightingale tarafından Londra'da St. Thomas Hospital'da açılan ilk hemşirelik okulunun ise 1860 tarihinde açıldığı bildirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.dunya.com/kose-yazisi/florence-nightingale-hemşire-ve-istatistikci/472994> (23.04.2022).

Ahit'te, *"Kadınlar toplantılarınızda sessiz kalsın. Konuşmalarına izin yoktur. Kutsal Yasa'nın da belirttiği gibi, uysal olsunlar. Öğrenmek istedikleri bir şey varsa, evde kocalarına sorsunlar. Çünkü kadının toplantı sırasında konuşması ayıptır"*(Pavlus'tan Koloseliler'e I. Mektup, 14: 34- 35) şeklinde yer alan sözleri, genel Hristiyanlık anlayışındaki kadınların kilisede konuşmasının yasak oluşunu destekleyici ifadeler olarak görülmüştür. Kuveykılar bu bakış açısına karşı, kendileriyle başlayan yeni dönemde kadınların da erkekler gibi kilisede konuşabileceklerini savunmuşlar ve Yeni Ahit'teki kendi düşüncelerini destekleyen sözleri esas kabul etmişlerdir (Tuke, 1880, ss. 67-69).

Pavlus'un mektuplarında aktarılan dua düzenine göre, ibadet esnasında erkeklerin başı açık, kadınların başı ise kapalı olmalıdır. Bunun sebebi ise İsa'nın kilisenin başı kabul edilmesi yanında erkeklerin başının İsa'nın başı, kadınlarının başının ise erkeklerin başı olarak görülmesine bağlanmıştır (Watson, 1860, s. 5).

Kuveykılar'a göre, Tanrı tüm insanları tek bir kandan yaratmış ve kadın ile erkek arasındaki herhangi bir ayırmadan söz etmemiştir. Dolayısıyla Kuveykılar, tüm dini uygulamalar noktasında kadınları erkeklerle eşit görmüş ve kadınların da aynı özgürlük alanına sahip olmaları gerektiğini düşünmüştür (Watson, 1860, s. 5). Ayrıca daha önce bahsedildiği üzere Leicester'deki farklı dini grupların katıldığı büyük bir toplantıda rahibe soru soran kadına, rahibin *"Bir kadının kilisede konuşmasına izin vermem!"* şeklinde karşı çıkması üzerine Fox'un gösterdiği tepki, Fox'un kadınlara bakış açısının örneği olarak kaydedilmiştir (Cunningham, 1868, s. 17; Fox, 1911, s. 14, 1919, s. 92; Turner, 1911, s. 15; Watson, 1860, ss. 43-44).

George Fox zamanında kadınlar sadece aylık ve üç aylık toplantılarını yapmışlardır. Bununla birlikte 1698 tarihinde alınan bir kararla bundan sonra kadınların yıllık toplantılarını erkeklerle eşit olarak yapmaları gerektiği belirlenmiştir. Yine bu tarihte alınan kararla gençlerin de toplantılara katılma hakkına sahip olmaları gerektiği kabul edilmiştir (Clarkson, 1806, s. I/186).

Fox, kadınların da erkekler gibi aynı haklara sahip olduklarını, kendilerini ifade edebileceklerini ve kendi toplantılarını yapabileceklerini ifade etmiştir. Kuveykır gruplarda 1784'ten itibaren kadınlar kendi toplantılarını yapmaya başlamıştır. İngiltere'de 1909'dan itibaren tamamen birleşmiş kadın ve erkeklerden oluşan sistemli yıllık toplantılar yapılmaya başlanmıştır (Dandelion, 2008, s. 22). Fox tarafından topluluğun erkeklere ait bir ofisi olmasa bile kadınlar için bir tane olması gerektiği ifade edilmiştir. Gerçekleştirilen bu değişimle Kuveykırların, kendi topluluğunun kadınlarını diğer dini gruplardaki kadınların sahip olduğu seviyenin üzerine çıkardıkları yönünde yorumlar yapılmıştır. Böylece Kuveykılar, günümüzdeki kadın Kuveykılar arasında hâkim olan, akıl gücünün, iş yapma yeteneğinin ve insani görev alışkanlığının temelini atmıştır. Disipline ait çeşitli hizmetler konusunda ise Kuveykılar ilke olarak, onları yapacak olanların kendi vicdanlarının huzurundan ve şahsi memnuniyetlerinden başka bir ödüle ihtiyaç duymamaları gerektiğini belirtmişlerdir. Bunlar, George Fox tarafından sunulan disiplin sisteminin genel hatları olarak açıklanmıştır. Bu sistem, kendisinin kurduğu şekilde kendi zamanında uygulamaya konulmuştur. Bununla birlikte ilerleyen süreçte uygun görüldüğü takdirde Genel Kurul tarafından buna ilaveler yapılarak uygulanmaya devam edeceği kararı alınmıştır (Clarkson, 1806, s. I/184-185).

Kendine özgü bir sosyal yapıya sahip olan Kuveykır topluluğunun belli karakteristik özelliklere de sahip olduğu bildirilmiştir. Kuveykır topluluğunun sahip olduğu genel karakteristik özelliklerini tespit etme yönünde Clarkson bir çalışma yapmıştır. Bu karakteristik özellikleri yedi maddede toplayan Clarkson'a göre bunlardan ilki, yardımseverliktir. Yardımseverlik, insanın Kutsal

Ruh'un tapınağı olduğu görüşünden hareketle, özünde iyi olan insana iyi niyetle davranılmasının esas kabul edildiği Kuveykır düşüncesine göre, eşitlik, adalet ve ahlak merkezli olarak gelişen bir özelliktir. Hayvan hakları konusundaki hassasiyetleriyle de dikkat çeken Kuveykır, hayvanlara karşı da şefkatle yaklaşılması ve yardım edilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir (Clarkson, 1806, s. III/136,152).

Kuveykırın ikinci karakteristik özelliği, iç huzur veya gönül rahatlığı da denilebilecek olan sükûnet halidir. Sakinlik de iyilikseverlik kadar Kuveykırın temel karakteristik özelliklerindendir. Öfkeli bir Kuveykırın nadiren görüldüğü kaydedilmiştir. Kuveykır topluluğunun üçüncü karakteristik özelliği ise başlangıçtan bu yana yanlış olduğuna inandıkları herşeyi reddetmeleri olmuştur. Vicdanlarının esas hüküm verici olduğunu ifade eden Kuveykır, dünyada hâkim olan geleneklere ve bağlı oldukları ülkenin yasalarına karşı da olsa ilkelerinden taviz vermemişlerdir. Gerektiğinde haklarında uygulanacak çeşitli maddi-manevi cezalardan da korkmamışlardır (Clarkson, 1806, s. III/155,158-159).

Kuveykırın siyasi meselelerde sonuç merkezli olmaktan ziyade süreç merkezli olarak akıl yürütmeleri dördüncü özellikleridir. Kuveykırın yasa düzenleyici olması hâlinde pek çok kamusal suçun ortadan kalkacağı tahmininde bulunan Clarkson, Kuveykırın belli prensiplere bağlı olarak hareket etme özelliklerini takdir etmiştir. Kuveykırın sahip olduğu karakteristik özelliklerin beşincisi, olağanüstü bir bağımsızlık algısına sahip olmalarıdır. Bir önceki özellikleriyle bağlantılı olarak kendi çizgilerinde bir hayatı kurgulayan Kuveykır, dünyaya hâkim olan ne gelenek ne moda ne de bir başka uygulamadan etkilenmeden yaşamayı hedeflemişlerdir (Clarkson, 1806, s. III/169,175).

Cesaret, Kuveykırın bir diğer karakteristik özelliğidir. Kuveykır, doğru olduğunu düşündükleri şeyi söylemeye ve doğru olduğuna inandıkları şeyi yapmaya karşı cesaret sahibidirler. Topluluğun kendine özgü geleneklerinin sonucu olarak ortaya çıktığı aktarılan bu özelliklerinin hayatın her alanında kendisini gösterdiği bildirilmiştir. Kuveykırın ait son olumlu karakteristik özellik ise verdikleri sözleri yerine getirmeleri ve taahhütlerindeki dakiklikleridir. Bu ilkenin, Kuveykır için ahlaki bir topluluk yapısının karakterini oluşturan yukarıdaki tüm ilkelerin işleyişinden ve disiplinlerinin sahip olduğu yapının genel özelliğinden kaynaklandığı bildirilmiştir (Clarkson, 1806, s. III/181,191).

Clarkson, Kuveykırın karakteristik özelliklerindeki bu artı yönler yanında gördüğü eksiklikleri de aktarmıştır. Clarkson, Kuveykırın karakteristik yapısında tespit ettiği eksiklikleri entelektüel ve ahlaki yönde olmak üzere iki grupta değerlendirmiştir. Birincisinin, anlayışa yani zihinsel yapıya, ikincisinin ise kalbe yani duygusal yapıya ait olduğunu bildirmiştir. Ona göre, Kuveykır çocuklarını yetiştirme konusunda yetersiz kalmışlar ve diğerlerine kıyasla Kuveykır çocukların daha az bilgiye sahip oldukları gözlemlenmiştir. Clarkson bunun da iki temel sebebi olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, birincisi Barclay ve Penn gibi Kuveykır topluluğu içinde doğup büyüyen seçkin edebi yazarlar sonraki dönemde hiç yetişmemiştir. İkincisi, Kuveykır topluluğu içinde bir buluş veya icat sahibi bir kimse olmadığı gibi bir filozof da yetişmemiştir. Denizcilikten fiziğe, biyolojiden kimyaya pek çok alanda insanlığın gelişimine katkı olan buluşlarda Kuveykır topluluğuna ait bir izin yer almayışına işaret eden Clarkson, eğer tüm dünya Kuveykır yapısı içerisinde olsaydı bu faydalı buluşların hiç birinin olmayacağı düşüncesiyle Kuveykırındaki eksikliği dile getirmiştir. Bununla birlikte Clarkson, bu karakterin Kuveykır topluluğunda uzun süre

kalma olasılığının düşük olduğunu ifade etmiş ve genç Kuveykırların, eğitimlerinin ne kadar geri seviyede olduğunu fark ederek kendilerini geliştirmeye çalıştıklarını bildirmiştir (Clarkson, 1806, s. III/194-196).

Mistik bir yapıya sahip olan Kuveykır topluluğunda dini liderlik için ruhsal yönün önemli olması, dolayısıyla belli bir eğitime sahip olmanın gerekmediği algısı, öğretilerini sürdürmeye odaklanan bazı Kuveykır ailelerin çocuklarına iyi bir eğitim verme düşüncesinden uzaklaşmasına sebep olmuştur. Öğretilerinde bireysel vahyin gerçekliğini savunan Kuveykırlar için tek otoritenin Kutsal Ruh olduğu kabul edilmiştir. Bununla birlikte kendilerini sadece Kutsal Ruh'un rehberliğine adanmış olduklarını iddia eden Kuveykırların, hayal ile vahiy arasındaki ayrımı yapma noktasında yeterince güçlü bir yetiye sahip olup-olmadıklarının tespit edilemeyeceğine de işaret edilmiştir (Clarkson, 1806, s. III/198,200). Bu da Kuveykırların gerek bireysel gerek toplumsal hayatlarındaki kararlarında duygusal yapılarının etkisiyle hareket etme durumunda olduklarına işaret etmektedir.

5.1.1. Evlenme ve Aile Hayatı

Evlilik uygulaması insanlığın tarih sahnesine çıkışıyla birlikte görülmektedir. Tarihin ilk devirlerindeki insanlar sürekli yaptıkları ve hayatın devamlılığı için gerekli görülen pek çok eyleme bir kutsallık atfetmişlerdir (Eliade, 1994, s. 37). Belki de sahip oldukları algıya göre, hayatın devamlılığı sürecine ne kadar kutsal eylem hâkim olursa hayat denilen olgu o kadar kutsallaşacak ve insan için önemi o derece artacaktır.

Tarih boyunca insanlar tarafından kabul gören pek çok inanç sisteminde de inanç ve ibadet hayatının önemi yanında insanların sosyal ilişkileri ve aile hayatlarına dair öğütler de yer almıştır. Bu bağlamda Hristiyanlık'ta evliliğe verilen önem yanında Matta İncili'nde boşanmış kadınla evlenen kişinin zina etmiş olacağına dair sözler kaydedilmiştir (Matta, 5: 32; 19: 9; Luka, 16: 18). Bununla birlikte Matta tarafından yazılan incilin ilgili ifadesinin dipnotunda bu sözün İncil'in Grekçe el yazma nüshalarında yer almadığı bilgisi bulunmaktadır (Matta, 19: 9). Ayrıca bu sözün devamında genel olarak evlenmenin hoş görülmediğine yönelik İsa'ya ait sözler (Matta, 19: 10- 12) aktarıldıktan sonra yine İsa tarafından göklerin egemenliğinin çocuklara ait olduğuna işaret eden sözler yer almıştır (Matta, 19: 13- 15).

Hristiyanlık inancında evliliğe izin verilmekle birlikte genel olarak bekârlık daha üstün görülmüştür. Kutsal Kitap'ta yer alan İsa'ya ve Pavlus'a ait sözler bekârlığı tavsiye etmekle birlikte buna güç yetiremeyecek olanlara evlilik için izin vermiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Matta, 19: 9- 12; Pavlus'tan Korintlilere I. Mektup, 7: 1- 7). Hristiyanlık inancına göre evlilik, kilisede Tanrı'nın huzurunda gerçekleştirilen bir uygulamadır ve evlenen çiftler Tanrı'nın nazarında tek bir beden kabul edilmektedir. Hristiyanlar evlilikle kurulan birliğe Tanrı'nın da katıldığına inanmışlardır (Ünal, 1998, ss. 74-75). Hristiyanlar tarafından bu şekilde Tanrı'nın insanlığa sevgisini gösteren bir yaşam biçimi olarak algılanan evliliğin, hayat boyu süren bir taahhüt olduğu kabul edilmiştir. Hristiyan bakış açısına göre evlilik, doğacak çocukların Hristiyan inancı doğrultusunda yetiştirileceği bir ortamı sağlayacak iki kişinin sevgiyle kurduğu bir birlikteliktir. Evlilik Hristiyanlarca hiçbir zaman sadece kişinin medeni hali ile ilgili laik bir uygulama şeklinde görülmediğinden eş hayatta olduğu takdirde boşanma ve yeniden evlenmeye izin verilmemiştir (Michel, 2012). Hristiyanlık anlayışında yer alan evliliğe yönelik bu bakış açısı Kuveykırlar tarafından da kabul görmüştür.

Kuveykırlarda evlilik medeni bir sözleşmeden ziyade dini bir taahhüt olarak görülmüştür. Fox'a göre evlilik, bir rahibe ya da yargıca gerek duyulmadan çiftler ile Tanrı arasında gerçekleşen bir anlaşma olduğu gibi eşler arasında olağanüstü ve ömür boyu süren bir bağlılıktır (Faith and Practice, 2009, s. 97; Hallowell, 1883, s. 24). Fox 1669 tarihinde kaydettiği, *“Evliliğe katılma hakkı yalnızca Rabb'in işidir, rahiplerin veya yargıçların değil; çünkü bu, insanın değil, Tanrı'nın emridir ve bu nedenle Arkadaşlar, onlara katılmaları için rıza gösteremezler... Bu Rabb'in işidir ve bizler ancak tanışız”* sözüyle evliliğin Tanrı karşısında gerçekleştirilen bir ahitleşme olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle Kuveykır toplantı evinde evlenecek olan çiftler önünde nikâh kıyacak bir din görevlisi bulunmaz (Hallowell, 1883, s. 24).

Fox, Âdem'in düşüş olayından önce kadınla erkeği Tanrı'nın birleştirdiğini ifade ederek evliliğin Tanrı tarafından onaylanan bir uygulama olduğunu bildirmiştir. Kutsal Kitaba baktığımızda Yaradılış'tan Vahiy bölümüne kadar hiçbir yerde bir rahibin evlenmediğine dair bir bilgi yer almadığını söyleyen Fox, Kutsal Kitaba göre evlenmenin yasak olduğuna dair bir kaydın bulunmadığını vurgulamıştır. Fox, evlilik çatısı altında kadın ve erkeğin üzerine düşen görevlerini anlatmış ve birlikte Tanrı'nın lütfunu dileyerek nasıl hizmet etmeleri gerektiğini açıklamıştır (Clarkson, 1806, s. II/3; Fox, 1852, s. 75).

Evliliğe özel bir önem veren Kuveykır düşüncesine göre, Fox ve ilk Kuveykır liderler tarafından kabul edilen esaslardan biri Kuveykır olmayanlarla evlenmenin yasak oluşudur (Jones, 1914, s. 263). Bu evlilik kuralından dolayı Kuveykırlar toplumdaki diğer Hristiyan gruplar tarafından eleştirilmişlerdir. Bu tutumlarıyla kendileri dışındaki insanlara tepeden baktıkları düşüncesine yol açan Kuveykırlar, başkalarıyla kurulacak birlikteliğe ya tenezzül etmedikleri ya da buna cesaret edemedikleri şeklindeki yorumlarla karşı karşıya gelmişlerdir (Clarkson, 1806, s. II/8).

Kuveykırların kendi grupları dışından biriyle evlenmelerine engel olan kabullerinden biri, diğer Hristiyan grupların çoğu tarafından kabul edilmiş olan İncil hizmetleri için kiliseye ödeme yapılmasına karşı oluşlarıdır. Bu durumda Kuveykır olmayan biriyle evlenecek kişi, kilisede kıyılacak nikâh için rahibe ödeme yapmaya ve diğer kilise ritüellerine uymaya razı olacaktır. Diğer Hristiyanlarla olan evlilikler aile içindeki uyumu bozacak cemiyetin itibarını zedeleyecek ve ev içi sorunlara yol açacağı için farklı din ve inançlardaki kişilerle evlenme yasaklanmıştır (Jones, 1914, ss. 263-264). Böylece temel Kuveykır esaslarından birini çiğneyen bu üye, artık diğer Kuveykır üyeler tarafından sağlam ve güvenilir bir üye olarak kabul edilmeyecektir. Bundan dolayı eğer bir Kuveykır genç, grup dışından biriyle evlenmeye niyetlenirse içinde bulunduğu Kuveykır grubu tarafından dışlanmayı kabul edecek ya da Kuveykır esaslarına bağlılığını ön planda tutup sevdiği ve kendisiyle mutlu olacağına inandığı eş adayından vazgeçecektir (Clarkson, 1806, s. II/9-10).

Farklı bir Hristiyan gruba bağlı olan kişiyle yapılacak evliliğin, evlilik sürecinde getireceği problemler ise Kuveykırlar tarafından şu şekilde aktarılmıştır. Örneğin, Pazar günü kiliseye gitme veya Kuveykır toplantı evine gitme konusunda eşlerin karşılıklı ısrarı aralarında az ya da çok problem olabilecektir. Yine vaftiz ve komünyon gibi ayinlere önem veren bir Hristiyan ile bunları içsel ışığa bağlayarak bir ritüel şeklinde uygulanmasına karşı olan bir Kuveykırın yaklaşımı aynı olmayacaktır. Evliliğin ilerleyen döneminde ise çocukların alacağı dini eğitimin hangi yönde olacağı konusu eşler arasında ciddi bir problem teşkil edebilecektir. Bu ve benzeri çıkabilecek çatışmalardan dolayı Kuveykır gençlerin Kuveykır olmayan kişilerle evliliklerinin uygun olmadığı açıklanmıştır (Clarkson, 1806, s. II/11-12). Konunun örneklendirilerek daha net şekilde zihinlere sunulması için

Clarkson, muhtemel böyle bir evliliğin neler getireceğini şu şekilde aktarmıştır. Mesela, annenin Hristiyan bir gruptan, babanın da bir Kuveykır olduğu evlilikte bir kız ve bir erkek çocuk dünyaya gelirse, muhtemelen kız anneye kiliseye, erkek babayla Kuveykır toplantı evine gidecektir, der. Bu mekânlara düzenli olarak gidebilecekleri gibi dönüşümlü olarak gitmeyi tercih etmiş olsalar da fark etmeksizin kardeşler arasında dini meseleler üzerine tartışmalar söz konusu olacaktır. Ayrıca gençlik dönemine doğru kız çocuk her türlü spor, müzik ve tiyatro gibi eğlenceli aktiviteye katılabilirken erkek çocuk bu tür faaliyetlerden uzak daha içe dönük bir yaşama yönlendirilecektir. Kıyafetlerdeki sadelik veya modaya uyma arzusu ile konuşma dilindeki sadeliğe verilen önem gibi daha pek çok konuda kardeşler arasında hep bir çatallaşmanın ortaya çıkışı kaçınılmaz olacaktır. Babanın kuralları ve katı tutumu çocukların içe kapanık bir ruh haline sahip olmalarına sebep olurken, anne-baba tarafından çocuklara gösterilen farklı yaklaşımlar, kardeşler arasında kıskançlık başta olmak üzere pek çok psikolojik sıkıntıya sebep olabilecektir (Clarkson, 1806, s. II/13-14).

Kuveykırın yukarıdaki gerekçelerle kendileri dışındaki dini gruplara bağlı kişilerle evliliklerine izin verilmemesi de genel Hristiyanlık anlayışındaki tutumla benzerlik göstermektedir. Protestan kiliselerde bu duruma daha ılımlı bir yaklaşım olmakla birlikte Katolik Hristiyanlık'ta, Kuveykır öğretisinde olduğu gibi Katolik inancına bağlı olmayan kişilerle evlilik yasaklanmıştır. Bazı durumlarda izin verilen bu tür evlilikler belli şartlara bağlanmıştır. Bu şartlar; evliliğin kilisede Katolik bir rahibin başkanlığında gerçekleştirilmesi, Katolik olan eşin rahatça dininin tüm gereklerini yerine getirebilmesi, doğacak olan çocukların Katolik olarak yetiştirilip bu yönde eğitim görmesi ve Katolik olan eşin evlendiği kişiye Katolik inancını sevdirmeye çalışması şeklinde belirlenmiştir. Ayrıca Hristiyanlık inancında Hristiyan bir eşten ayrılık yasak kabul edilmesine rağmen bu durum yabancı biriyle gerçekleştirilen evlilik söz konusu olduğunda aynı şekilde icra edilmemektedir. Bu durumda evliliğin kolaylıkla sonlandırılması ve Hristiyan eş için yeniden evliliğe kapı açılması yine farklı bir inanç mensubuyla yapılacak evliliğe yönelik Hristiyan bakış açısını sergileyen bir tutumdur (Ünal, 1998, ss. 84-85).

Kuveykır, topluluk dışından biriyle gerçekleştirilen evlilikten dolayı her ne kadar üyeleri reddediyor olsa da tekrar Kuveykır topluluğunda itibarını kazanmak isteyen üyenin topluluğa tekrar kabul edilebileceğini de bildirmişlerdir. Yalnız burada bireylere, bundan sonraki süreçte Kuveykır topluluğuna samimi şekilde bağlılıkları ve çocuklarını Kuveykır öğretisi ve gelenekleri doğrultusunda yetiştirme şartı konulmuştur (Clarkson, 1806, s. II/15). Bununla birlikte Kuveykır topluluğu bu şekilde dönüş yapan üyelerden sözlü veya yazılı olarak (sapmalarından dolayı üzgün olduklarını) alenen ilan etmeleri beklemektedir (Jones, 1914, s. 264). Ancak hem eşiyse mutlu olup hem de Kuveykır grubuna dönmek isteyen bir bireyin bu durumda yalan söylemesi ve ikiyüzlü bir tavır sergilemesi hali söz konusudur. Kuveykırın ahlaka verdikleri önem göz önünde bulundurulursa bu şartın Kuveykır ilkeleriyle bağdaşmadığı yönünde yorumlar kaydedilmiştir. Bu tür üyelerin çocukları hakkında da Kuveykır Derneği, aylık toplantılarda bu tür çocuklara özel bir özen gösterilmesini öğütlemiş ve söz konusu toplantıların takdirine bağlı olarak bebeklik süreci veya ileriki yaşlarda üyeliğe kabulünü de tavsiye etmiştir (Clarkson, 1806, s. II/16).

Kuveykır kadınların giyiminin düzgün, zarif ve şık, konuşma ve tavırlarının da takdire şayan bir halde olduğu aktarılmıştır. Buna karşın ne dış görünüş ne sahip olunan ruhsal yapı yönünden Kuveykır erkeklerinin karşı taraf açısından fazla çekici olmadıklarına işaret edilmiştir. Bir taraf ilgi çeken bir konumda iken karşı tarafın ters yönde olması grup dışı evlilikleri tetikleyen bir diğer sebep

olarak aktarılmıştır. Bu durumda dışarıdan cazip halde görülen Kuveykır kadınların topluluk dışı evlilikleri daha çok yaşanan bir durum olarak kaydedilmiştir (Clarkson, 1806, s. II/20-21).

Dürüstlük ve açık sözlülüğü gerek şahsi hayatında gerek öğretisinde esas kabul eden Fox kendi evliliğini evlilik üzerine yapmış olduğu tavsiyeler doğrultusunda gerçekleştirmiştir. Yargıç Fell'in dul eşi Margaret'a evlilik niyetini bildirdikten sonra bu evlilik için Margaret'ın çocuklarının da rızasını istemiştir. Ayrıca Margaret'ın sahip olduğu maddi varlığını evlilik öncesi çocuklarına paylaşmasını talep etmiştir. Tüm törenlerin gösterişten uzak, son derece sade ve basit olmasını tavsiye eden Fox, kendi evliliğini de sade bir törenle kıyılan nikâhla gerçekleştirmiştir (Beck, 1877, s. 109; Clarkson, 1806, s. II/4; Marsh, 1881, s. 299). Fox 1669'da yapmış olduğu evliliğinden iki yıl kadar sonra Barbados adasından İngiltere'ye gönderdiği mektubunda kadınların evlilik niyetini ifade etme hakkına sahip olmaları gerektiğini ilk kez savunmuştur. Fox'un bu tavsiyesi kadın haklarının genişlemesini istemeyenler tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur (https://stringfixer.com/tr/Quaker_wedding (06.05.2022)).

Fox sonrası dönemde evlilikler, tarafların evliliğine engel bir durum olup-olmadığını araştıran heyetin verdiği onay sonucunda önceden belirlenen bir tarihte toplantı evindeki sade törenlerle gerçekleştirilmiştir. Resmi olarak da yazılı hale getirilen nikâh akdi eşlerin ve nikâh şahitlerinin imzası ile kayıt altına alınmıştır (Bickley, 1884, s. 288; Clarkson, 1806, s. II/6-7; Meeting vd., 2019, s. 41). Faith and Practice adlı Kuveykır inanç ve uygulama rehberinin farklı tarihlerdeki basımlarında benzer anlatımlarla nikâhın hangi şartlar altında gerçekleşebileceği ve evliliğe dair pek çok mesele ele alınmıştır. Bazı basımlarda çiftlerin evliliğe karar verişinden nikâhın kıyılacağı zamana kadar geçen süre içerisinde yapılacak şeyler maddeler halinde aktarılmıştır (Meeting vd., 2019, ss. 41-42; Western Yearly Meeting, 2005, ss. 38-39).

Evlenmeyi düşünen Kuveykır çiftler tören sırasında uygun bir sessizlik ortamında ayağa kalkarak *"Rabbin! ve bu topluluğun huzurunda; Seni karım (veya kocam) olarak kabul ediyorum. Ölüm bizi ayırana kadar, ilahi yardımla sana sevgi dolu ve sadık bir eş olacağıma söz veriyorum"* der (Hallowell, 1883, ss. 23-24). Çiftler karşılıklı olarak evlilik beyanlarını okuduktan sonra sessizlik içinde bir ibadet gerçekleştirilir. Önceden hazırlanan evlilik sözleşmesi çiftler ve toplantıya dâhil olan şahitler tarafından imzalanır. Böylece nikâh merasimi tamamlanmış olur (Hallowell, 1883, s. 24). Kuveykır çiftlerin nikâh merasimi sonrasında imzalanan evlilik sözleşmesi veya diğer adıyla Kuveykır Düğün Belgesi'nde en az on iki şahidin imzasının bulunması gerekli görülmüştür (Armistead, 1803, ss. 56-57).

Kuveykır'ların son derece sade ve sükûnet içinde icra ettikleri düğün merasimlerinde gösterişli bir uygulama yer almadığı gibi gelin veya damada eşlik edecek nedime veya benzeri bir kişi de bulunmaz. Kuveykır'lar düğün merasimlerindeki beyanlarını ve nikâhlarına şahitlik edenleri hatırlamak adına Kuveykır Düğün Belgelerini evlerinin görünecek bir yerine asmaktadırlar (Faith and Practice, 2009, s. 42; https://stringfixer.com/tr/Quaker_wedding (06.05.2022)).

Kuveykır çiftlerin nikâh merasiminin hangi Kuveykır toplantı evinde yapılacağı ve nikâh işleminde kimlerin görevli olacağına evlenecek olan gelin ve damat adayları karar verebileceği gibi bağlı oldukları aylık Kuveykır toplantı evi görevlileri de belirleyebilmektedir. Kuveykır'lar, toplantılarındaki evlilik merasimlerini normal zamandaki ibadetleri gibi ibadet eşliğinde gerçekleştirdiklerinden Kuveykır olmayan misafirlerin ortamı yadırgamaması için özellikle bu toplantı evinin ibadet zamanlarında toplantıda bulunan üyelerin çiftlere destek olmak adına bu tür

nikâh merasimlerine de katılmaları teşvik edilmektedir. Yasal olarak evlilik öncesi yapılması gereken işlemler tamamlandıktan sonra Kuveykır toplantı evinde icra edilen nikâh merasimiyle çiftler evlenmekte ve resmi evlilik cüzdanlarını burada alabilmektedir (Faith And Practice New York Yearly Meeting, 2018, ss. 132-133; Western Yearly Meeting, 2005, ss. 38-39). Daha sonra aylık toplantı kâtibinin kayıtlarına geçmesi için kâtime teslim edilen evlilik cüzdanı kayıt işlemi sonrasında tekrar evli çiftlere geri verilir. Dostlar ve akrabalar yeni çiftin evini düzenler. Düğün töreninden sonra evli çiftler şerefine verilen düğün yemeğine çiftin yakınları katılır. Yemeğin gösterişten uzak, sade ve alkolsüz olması için tüm önlemler alınır. Gözetmenler bir kenardan düğün yemeğini izlerler ve katılımcıların herhangi bir taşkınlık yapmasına engel olurlar (Jones, 1914, s. 266).

Kuveykırın kendi toplantılarında yaptıkları evlilik sözleşmelerinin ilk dönemde kilise kanunlarına göre geçersiz kabul edildiği aktarılmıştır. Bu süreçte Kuveykırın kendi geleneklerine göre yaptıkları evlilikler kabul edilmediği gibi bu evliliklerden doğan çocuklar da evlilik dışı muamelesi görmekle tehdit edilmişlerdir (Bickley, 1884, s. 230; Cunningham, 1868, s. 67). Bununla birlikte bu sürecin İngiltere’de 1753 tarihli Evlilik Yasasının kabulüyle sona erdiği bildirilmiştir. Buna göre, Kuveykırın kendi toplantılarında icra ettikleri evlilik sözleşmeleri resmi olarak onaylanmış ve kendileri ayrı bir resmi nikâh işleminden muaf kabul edilmişlerdir (https://no-regime.com/ru-tr/wiki/Civil_marriage (06.05.2022)). Kuveykırın bu yasal hak 1949 tarihinde kabul edilen Evlilik Yasasında da onaylanmıştır. Böylece İngiltere ve Galler’deki Kuveykır düğünleri 1949 Evlilik Yasasının kırk yedinci bölümüne dayanarak icra edilmeye başlamıştır. İngiltere’de özel hukuka konu olan Kuveykır evlilikleri, İngiltere Kilisesi tarafından kabul edilen evlilikler yanında kendi örf ve adetlerine göre gerçekleştirilerek resmen onaylanan tek dini grup evliliği olma özelliğine sahiptir. Kuveykır dışındaki diğer Hristiyan dini gruplara bu hak tanınmamıştır (https://stringfixer.com/tr/Quaker_wedding (06.05.2022)).

Amerika’daki Kuveykır için de süreç benzer şekilde ilerlemiştir. Amerika’daki bazı Kuveykır ilk dönemlerde yasal başvuruda bulunmadan kendi toplantılarında örf ve adetlerine göre evlenmişlerdir. Amerika’da genel olarak geçerli olmayan bu evlilikler için bazı eyaletlerde, Kuveykır toplantısında evlenen çiftler ve şahitler tarafından imzalanan Kuveykır Düğün Belgesi kabul edilmiştir. Bu belgenin kabul edilmediği hallerde çiftlerden resmi bir evlilik cüzdanı almaları istenmiştir. Dolayısıyla Kuveykır geleneğine göre yapılan bu evlilikler genel olarak Amerika’da kabul edilmemiştir. Bu nedenle Kuveykır toplantı temsilcileri toplantı evinde Kuveykır örf ve adetlerine göre evlenmek isteyen çiftleri önce evlilik ruhsatı almaya ve bu ruhsatları eyalet yasalarına göre dosyalamaya teşvik etmişlerdir. Bu işlemlerden sonra Kuveykır toplantı evinde gerçekleştirilen evlilik merasimiyle çiftler evlenmişlerdir (https://stringfixer.com/tr/Quaker_wedding (06.05.2022)).

Evlilik konusuna özel bir önem veren Kuveykır, eş seçimi kadar evliliğin doğru zamanda yapılmasına da dikkat etmişlerdir. Örneğin, Catherine Philips yirmi üç bekledikten sonra doğru eş bulmuştur. Yine Joseph Conran, Louisa Strongman’i ilk gördüğünde güvenle bağlanabileceği bir eş olacağını hissetmiştir. Buna rağmen Conran, evlilik kararını netleştirmek için iki yıl beklemiştir. İki yıl sonra Strongman’a evlilik niyetini bildirmiş ve evlilikleri altı yıl sonra gerçekleşmiştir (Dandelion, 2008, ss. 25-26). Kuveykırın eş seçimi konusuna bakış açıları da genel Hristiyanlık inancındaki yaklaşımla ortaklık göstermiştir. Zira çözülmöz kutsal bir birlik şeklinde algılanan evlilikte eş seçimine Hristiyanlar özel bir önem vermiştir. Hristiyanlık anlayışında çiftlerin karşılaşması tesadüfi olmadığı gibi bu ruhsal ve bedensel birleşme çağrısının eşlerin kalbine Tanrı

tarafından ilham edildiği kabul edilmiştir. Böylece Hristiyanlık inancında evlilik kader şeklinde görülmekle birlikte bazı kişilerin de Tanrı tarafından bekârlığa çağrıldığına inanılmıştır (Ünal, 1998, s. 86).

Kuveykırların genel olarak evlilik hayatı içinde mutlu oldukları ifade edilmiştir. Evlilik ve boşanma konusunda belli kurallara tabi olan Kuveykırlarda zina ve boşanma olayı çok nadir görülmüştür. Kuveykırlarda evlilik konusunda Fox tarafından belirli bir sistem oluşturulmuştur. Bireylerin evliliğe karar vermeleri halinde kadın ve erkeğin aylık toplantı kuruluna bunu bildirmeleri ve öncelikle ebeveynlerinin onayını almış olmaları gerekli görülmüştür (Clarkson, 1806, s. II/1-2,5). Evlilik sonrası bir huzursuzluğun çıkmaması için bireylerin başka birine evlilik konusunda söz verip vermediği araştırılarak ailenin sağlam temeller üzerine atılmasının önemi vurgulanmıştır. Evlilikler ve gerçekleşen doğumlar Kuveykır üye defterine kaydedilmiştir. Gerçekleşen bir evlilikten sonra yaşanacak herhangi bir huzursuzluk durumunda boşanma ve çocukların durumu ile eşlerin yapacağı ikinci evlilikler de belli kurallara bağlanmıştır (Clarkson, 1806, s. II/2; Tuke, 1880, s. 125). Fox, 1653 tarihinde evlilik üzerine sunduğu belge ile boşanmış kişilerin tekrar yapacakları evlilikleri belli kurallara bağlamıştır. İlk eşlerinden kalan mirastan çocuklarına hiçbir pay vermeden kadınların ikinci kez evlenmeleri üzerine Fox, ikinci evlilikleri öncesinde, ilk eşlerinden olan çocuklarına babalarından kalan mirastan belli bir pay vermelerini öğütlemiştir. Ayrıca Fox yapılacak tüm evliliklerin aylık toplantı gözetiminde gerçekleştirilmesinin gerekliliği vurgulayarak habersiz yapılacak evliliklerin önüne geçmeye çalışmıştır (Armistead, 1803, s. 56).

Aile hayatına özel bir önem veren Kuveykırlar, çocuklarını manevi duyguları güçlü olacak şekilde yetiştirmeye gayret etmişlerdir. Ahlaki terbiyenin ön planda olduğu Kuveykır ailelerinde gençlerin yöneldiği tiyatro ve müzikle ilgilenme Kuveykırlarca uygun görülmemiştir (Dandelion, 2008, s. 23; McGuire, 2008, s. 279).

Kuveykırlar dini yaşantı ile evlilik hayatının bütünlük içinde olduğuna inanmışlardır. Zihinleri inanç tarafından doyurulan bireylerin daha mutlu olacağına inanan Kuveykırlarca aile büyük bir öneme sahiptir. Kuveykır evlilikleri genel olarak mütevazı bir hayat içinde ve karı-koca arasındaki iletişimin iyi olduğu evlilikler olarak tanımlanmıştır. Dünyevi zevk ve eğlencelerden kendilerini uzak tutmaya çalışan Kuveykır üyelerin aileleriyle birlikte daha çok zaman geçirmeye gayret ettikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca ailede eşlerin birlikte yaptığı ev ziyaretleri ve komşuluk ilişkilerine verilen öneme de işaret edilmiştir. Eşlerin ayrılığının pek görülmediği Kuveykır ailelerde entrikaların da neredeyse hiç duyulmadığı bildirilmiştir. Bir kocanın asla bir eğlence merkezinde, oyunda veya içkili bir ortamda görülmediği Kuveykır aile hayatında eşlerin vaktinin önemli bir kısmını evde aile bireyleriyle birlikte geçirdiği, şehir dışına gitmeyi gerektiren işlerden de özellikle uzak durdukları kaydedilmiştir (Clarkson, 1806, s. III/257-258).

1737 tarihli Londra Yıllık Toplantısında, ebeveynlerinin üyeliğine bağlı olarak, doğumla kazanılan üyelik hakkının çocuklara verilmesi kararı alınmıştır. Böylece Kuveykır bir ailede dünyaya gelen her bebek otomatik olarak Kuveykır üye şeklinde kayıtlara geçmiştir (Comfort, 2007, s. 34).

Kuveykırların farklı yerlere gitmeleri, çocukların evlilikle birlikte farklı bir eve taşınmaları pek sık görülen bir durum olmadığından aynı evde iki veya üç neslin yaşaması gayet doğal kabul edilmiştir. Kuveykırların yaşam alanı olan evlerinin dış ve iç mimarisinde ise dönemdeki evlerin yapısından farklı bir özellik görülmemiştir. Sadeliği yaşam felsefesi kabul eden Kuveykırların evleri rahat, kullanışlı, zarif ve yaşamı kolaylaştırıcı şekilde düzenlenmiştir. Büyük ve gösterişli Kuveykır

evleri nadiren görülmüştür. Ev işlerini yapacak hizmetlilere sahip Kuveykır evlerinin de yok denecek kadar az olduğu kaydedilmiştir. Dolayısıyla ev işleri genel olarak evin hanımı tarafından yerine getirilmiş, sorumluluk sahibi çocuklar yetiştirmek ve büyüdüklerinde yapmaları beklenecek olan işler için onlara beceri kazandırmak adına zaman zaman çocuklara da görev taksimi yapılmıştır (Comfort, 2007, s. 120).

5.1.2. Cenaze ve Defin Merasimleri

Hristiyanlık inancı hiçbir dini sistemde görülmediği şekilde dinin merkezi figürünün ölümü üzerine temellenmiştir. İsa Mesih odaklı bir din olan Hristiyanlık aslında büyük oranda İsa Mesih'in ölümü üzerine kurgulanmıştır. Çarmih'ta ölümüyle tüm insanlığın aslı günah kirinden temizlenmesini sağladığına inanılan İsa'nın çarmih sonrası dirilişi ve göğe yükselişinin kabulü onun tanrısallığının yolunu açmıştır. Böylece İsa sonrası dönemde de ölüm, bir nevi günahattan arınma şeklinde algılanmıştır. Ayrıca İsa'ya inanların İsa gibi bedenlen olmasa da ölüm sonrası ruhen bir diriliş yaşayacağı ve Tanrı katına yükseleceği kabul edilmiştir. İsa'nın bir süre mezarda bekledikten sonra dirilişine atfen ölümler en az üç gün bekletildikten sonra gömülmüştür. Bu üç günlük sürede ölenin yakınları ve din adamları kişinin evinde veya kilisede tabutun başında ölen kişiyi bekler ve sonraki yaşamında huzura ermesi için dua ederler. Hristiyanlığın Yahudilik içine doğup Yahudi inanç ve kültürüne ait pek çok unsurun Hristiyanlık içerisinde de devam etmesi sebebiyle Hristiyanlarca da ölümler toprağa gömülmüştür. Özellikle Ortodokslar İsa Mesih'in kendi uygulamasına sadık kalma adına ölümlerin toprağa gömülmesini uygun görmekle birlikte Katolik ve Protestan kiliselerinde toprağa gömme yanında zaman zaman ölümlerin yakılmasına da izin verilmiştir. Bu kiliselerce ölü bedeninin yakılması yeniden dirilme inancına aykırı görülmemiştir. Zira öldükten sonra dirilmenin gerçekleşeceği tüm Hristiyan kiliselerince ortak kabul gören bir inançtır. Ölüm döşeğindeki kişi için Katolik geleneğinde üç aşamalı bir ritüel düzenlenmektedir. Bunlar ölümün eşiğindeki kişinin günahlarını itiraf etmesi, rahip tarafından kutsal yağla yağlanması ve komünyon ayinindeki ekmek-şarabın kişiye son yiyeceği olarak verilmesidir. Tabuta ve mezara da ölen kişinin İsa Mesih'le özdeşleşmesi adına haç veya haça gerilmiş İsa figürü bırakılmaktadır. Gömülme anına kadar isteyen kişinin ölünün yüzünü açıp bakabileceği gibi Ortodoks kiliselerinde ölünün yüzü gömülmeden hemen önce son bir kez açılarak ölünün eline bir haç yerleştirilir ve başına bir taç konulur. Katolik ve Protestan kiliselerinde ise İsa'nın ölümüne galip gelmesine işaret ederek çiçek çelenkleri konulmaktadır. Doğum ile ölüm arasındaki kutsal bağlantıyı sembolize edecek şeyler de cenaze törenlerinde yer alır ki özellikle vaftiz uygulamasını hatırlatan kutsal su tabutun üzerine serpilir (Aydın, 2021, ss. 355-358). Cenaze merasimlerinin uygulanmasında farklı bölgelerdeki Hristiyanlar arasında kültürel farklılıklar görülmekle birlikte genel olarak kilisede, cenaze evinde ve mezarlıkta olmak üzere ölü için yapılan tören üç aşamada gerçekleştirilmektedir (Gündüz, 2008, s. 151).

Eliade, Aziz Augustine'nin vaftiz uygulamasıyla bireyin sembolik olarak öldüğü ve yeniden dirildiğini vurgulayarak vaftizi Ay'ın doğuşuna benzettiğini aktarmıştır. Zira karanlıktan yeniden doğan Ay gibi insanın da bu geçiş ritüeliyle ruhen yeniden doğduğuna inanılmıştır (Eliade, 2005, s. 212). Bu bağlamda vaftiz esnasındaki su, kişinin ruhen yeniden doğuşunu temsil ederken, cenaze merasiminde tabuta serpilen vaftiz suyu da ölen kişinin yeniden doğuşunu ve yeni hayatına arınmış olarak geçişini sembolize etmektedir (Eliade, 2005, s. 226).

Kuveykılar kendi cenaze törenlerindeki sadeliği vurgulamak için Eski Yunan ve Roma kültüründeki cenaze merasimlerini örnek göstermişlerdir. Bu bağlamda Eski Yunanlılar tarafından cenazeyi çelenklerle süsleme ve tabutun önünde dans edip şarkılar söyleme gibi uygulamaların yapıldığını aktarmışlardır. Kuveykılar, Roma kültüründe de yüzlerce kişinin katıldığı geçit töreninde mumlar yakılarak ölen kişinin ve ailesinin görüntülerini taşıyan koltuklar eşliğinde şatafatlı merasimler yapıldığını bildirmişlerdir. Kuveykılar böylece kendileri dışındaki gruplar tarafından uygulanan cenaze merasimlerindeki gösterişli törenlere işaret etmişler ve kendilerinin bu tür uygulamalardan uzak durduklarını ifade etmişlerdir. Ayı tüyleriyle, altın yaldızlı ve gümüş renkli süslerle donatılmış atlar eşliğinde giden cenazenin yanında bir sürü kişinin sistemli bir sırada beklediği, ölen atalarına ait armalar ve gösterişli rozetlerin takılmasıyla gerçekleştirilen kutlama sahnelerinin aksine Kuveykır cenaze merasimleri gayet sade şekilde icra edilmiştir. Kuveykır bakış açısının sadelik ve insanın duygu dünyasını ön planda tuttuğu dikkate alınırsa cenaze merasimlerindeki sükûnet ve sadeliğin de daha iyi anlaşılacağına dikkat çekilmiştir. Kuveykırların bu gösterişli törenlerde insanın acziyetini idrak etmesi ve kendisini saflaştıracak bir ruh haline ulaşmasının mümkün olmayacağı aksine törene katılanları yine dünyanın gösterişine kapılmaya yönlendireceği düşüncesine sahip oldukları bildirilmiştir. Bu düşüncelerinden dolayı Kuveykılar cenaze marasimlerinde her türlü geçit törenini uyulamadan kaldırmışlardır. Dolayısıyla hayatları boyunca sadeliği esas alan Kuveykılar öldüklerinde de sade bir şekilde gömülmektedirler. Buna göre, ölen kişinin akraba ve arkadaşları normal zamandan farklı şekilde giyinmediği gibi cenaze merasiminde kullanılan atlar da süslenmemektedir. Dolayısıyla ölen kişi ne kadar zengin olursa olsun cenaze töreni gösterişli bir merasime dönüştürülmez. Düz bir tabuta yatırılan ölü için önce Kuveykır toplantı salonunda her zamanki ibadet toplantılarında olduğu gibi sessizce bir bekleyiş süreci geçirilir, sonrasında ölen kişi yakınlarının eşliğinde mezarlığa götürülür. Mezarın yanına bırakılan ölü için yine bir bekleyiş süreci geçer. Ardından defin işlemi yapılarak sükûnet içinde bir süre durulur. Bu bekleyiş zamanlarında içine doğan ilhamla bir şeyler söyleme isteği duyan kişiler söz alırlar. Konuşan bir kişi olmadığı takdirde definden bir süre sonra ölenin yakınları yavaş yavaş mezarın yanından ayrılırlar ve böylece cenaze merasimi sona ermiş olur (Clarkson, 1806, s. II/22-26).

Kuveykılar kilise mezarlarına ölülerinin gömülmesi için ücret ödemeye karşı olduklarından ve kilise mezarlarının toprağının kutsallığını kabul etmediklerinden kilise mezarlarına gömülmeyi reddetmişlerdir. Kendilerine ait mezar yerleri olmayan Kuveykılar, ilk dönemde kendi bahçelerine ve tanıdıklarının tarlalarına gömülmüşlerdir. Kuveykılar zamanla kendilerine ait toplanma evleri kurmakla birlikte kendilerine ait mezarlıklara da sahip olmuşlardır. Böylece Kuveykır mezarlıkları diğer Hıristiyan grupların mezarlıklarından ayrı olarak toplumsal hayat içerisinde kendisine yer bulmuştur. Kuveykır nüfusunun az olduğu yerlerde ölen bir kişi daha önce ölmüş olan bir akrabasının yanına gömülürken genel olarak Kuveykılar mezarlıklarında bir sistem oluşturmuşlardır. Buna göre, mezarlıkta sırayla mezar çukurları kazılmış ve akrabalık bağına bakılmaksızın ölen üyeler sıradaki mezara gömülmüştür (Clarkson, 1806, s. II/27-28).

Kuveykılar dünyada pek çok kültür ve dini sistemde görülen ölümler için mezarlarının başına mezar taşları dikilmesi ile anıtsal yazıtların hazırlanmasına da karşı olmuşlardır. Zira Kuveykılara göre bunlar ölümleri onurlandırmanın bir yolu değildir. Kuveykılara göre ölümleri onurlandırmak isteyen kişi, onlara karşı duyduğu sevgi ve saygıyı kalbinde hep canlı tutmalıdır. Ayrıca Kuveykılar

bir kimsenin ölen yakınına en iyi şereflendirme yolunun, ölen kişinin iyi ve güzel davranışlarını kendi hayatında devam ettirmesi ve onu sık sık hatırlaması olacağını ifade etmişlerdir. William Penn de önemli olanın kişinin kaybettiği yakınına zihnen hatırlaması olduğunu vurgulamıştır (Clarkson, 1806, s. II/29,33-34).

Kuveykırların mezar taşı ve kitabelere karşı oluşlarının sebebi birkaç başlık altında toplanmıştır. Birincisi, bu tür kayıtlarda ölen kişilerin gerçekte olduğunun çok üstünde bir kişi gibi aktarılıp aşırı övülmesidir. Kuveykırlar sevdiklerini özellikle kaybettikten sonra övme duygusunun insanın doğasında var olduğuna işaret etmişlerdir. Clarkson ölümlerin ardından yazılan kitabelerdeki aşırı övgü yüklü ifadeleri, “*bir kitabe kadar yanlış*” sözünün halk arasında atasözü haline gelmesiyle görüldüğüne de dikkat çekmiştir. İlk Hıristiyanların ölen azizler ve din adamları için bunu yaptığını vurgulayan Kuveykırlar bu hataya pek çok kişinin düşme ihtimalinin olduğunu ifade etmişlerdir. İkincisi, Musa ve Âdem gibi peygamberlerin mezarlarında böyle gösterişli uygulamaların yer almadığını dile getirmişlerdir. Üçüncüsü, mezar kitabeleri ölen kişiye ait bir erdemin, ahlaka dair bir tavsiyenin aktarılma yolu olarak görülse bile bunun bu yolla gerçekleştirilmeye çalışılmasının uygun olmadığı belirtilmiştir. Amaç ahlaki tavsiyelerin aktarımı ise bunun için çok daha kolay yolların olduğuna dikkat çekilmiştir. Özellikle Kuveykır toplantılarının bunun için en uygun yol olduğu bildirilmiştir. Buna göre, ölen kişilerin hayatlarında gelecek nesillere örnek olacak gerçekten kayda değer işler varsa bunların en yakınları tarafından kayda geçirilerek ölen kişinin bağlı olduğu Kuveykır toplantı kurulunca teyit edildikten sonra ilgili toplantı evinde okunur. Akabinde bu paylaşımlar üç aylık ve yıllık toplantılarda da aktararak Kuveykır gençlere örnek olması için Kuveykır anıları şeklinde kayda geçirilir. Böylece kitabelerdeki abartılı yazılar yerine tümüyle gerçek aktarımların gelecek nesillere aktarımı gerçekleşir (Clarkson, 1806, s. II/30-32).

5.2. Eğitim

Protestanlık bir başkaldırı hareketi olduğundan temelinde aklî bir çaba yer almaktadır. Özü itibarıyla bireyden sürekli bir gelişim beklemektedir. Bu nedenle reform hareketinin başarılı olduğu bölgelerde sadece kilise kurmakla yetinilmemiş, okullar ve üniversiteler de açılmıştır. Michelet, “*Reformun en büyük kelimesi ‘okul’ dur. Protestan memleketleri demek okuma bilinen, dinin tamamen okumaya dayandığı memleketler demektir*” der. Protestanlar, dinin mantık temelinde sade ve öz bir şekilde yaşanması gerektiğine inandıkları gibi ilim ve teknoloji ile din arasında bir uyumsuzluk olamayacağını aksine birbirlerini desteklemekte olduklarını kabul ederler (Erbaş, 2004, ss. 136-138).

Dini eğitim konusunda Kutsal Kitap’ta Pavlus’un, Efes’teki Yahya’nın öğrencilerine hitaben neye dayanarak vaftiz oldukları sorusu yer almıştır. Öğrencilerin cevap olarak, “*Yahya’nın öğretilerine dayanarak vaftiz olduk*” (Elçilerin İşleri, 19: 3) şeklindeki sözleri vaftiz öncesi bir dini eğitim alındığına işaret etmektedir (Erbaş, 1998, s. 148). Genel olarak vaftizin belli bir zamanda yapılmasını şart koşmayan Protestan kiliseleri, eğer vaftiz erken yaşta yapıldıysa bireyin alması gereken temel din eğitiminin vaftizden yetişkinlik çağına kadar yerine getirilebileceğini bildirmiştir (Erbaş, 2022, s. 117). Vaftiz yetişkinlik çağında yapılacak ise önce temel dini bilgilerin öğrenilmesi ardından vaftiz töreninin yapılması daha uygun görülmüştür. Örnek olarak, İzmir’de ayinlerine katıldığım birkaç Protestan kilisesi Hıristiyanlığa geçecek olan kişiler için uygulamayı bu şekilde icra etmektedir. Pazar ayininin akabinde yapılan kilise derslerine yaklaşık iki yıl kadar katılan bir yetişkin,

Hristiyanlık inancı hakkında bilmesi gereken temel bilgilere sahip olduktan sonra gerçekleştirilecek olan vaftiz töreniyle Hristiyanlığa geçmektedir. Bu derslerde kişinin niçin Hristiyan olması gerektiğinden Hristiyanlık inancının diğer tüm inanç sistemlerinden nasıl üstün kabul edildiği yönündeki bilgiler başta olmak üzere inanç ve uygulamalara dair pek çok bilgi kişiye verilmektedir. Ayrıca kilise üyesi olan bireylerin kiliseye bağlılığının devamını sağlayacak farklı sosyal ve kültürel etkinlikler de yapılmaktadır.

Kuveykırlara göre din eğitimi, bireyin Tanrı, diğer insanlar ve tüm yaratılmışlarla doğru ilişkiler kurması ve geliştirmesinin yoludur. Bu nedenle Kuveykırlar bir ömür boyu devam edecek olan Kuveykır öğrenimini desteklemek adına her toplantıda İncil, Kuveykır tarihi, inanç ve değerlerinin aktarılmasını teşvik etmişlerdir. Bu toplantıların dini eğitim yanında çocukların, gençlerin ve yetişkinlerin gerekli eğitimi almaları konusunda ailelere maddi-manevi destek olduğu da bildirilmiştir (Meeting vd., 2019, s. 30).

Fox, Eski Ahit peygamberlerinin Eski Antlaşma yasalarına uymayı çocuklarına ve çevresine öğütlediği gibi şimdi de Yeni Antlaşma ilkelerinin yeni nesle aktarılmasının önemini dile getirmiştir. Buna göre nasıl önceden uygulanan bedenlen bir sünnet emri varsa şimdi de ruhsal olarak insanların kendilerinden koparmaları gereken bir takım olumsuz hallerin erken yaşlardan itibaren çocuklara öğretilmesinin önemini vurgulanmıştır. Bunun da eğitim yoluyla olacağına işaret eden Fox, her bir yetişkinin, çocukları, ailesi ve çevresine karşı sorumlu olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla Fox, çocukların Kuveykır ilke ve öğretileri doğrultusunda yetiştirilmeleri konusundaki hassasiyetini bildirmiştir (Fox, 1831, s. 299). Bu bağlamda Emilie Poulsson tarafından 1900’de yazılan “*Love and Law in Child Training*” (Çocuk Eğitiminde Sevgi ve Kurallar) adlı eser de Kuveykır bebek ve çocukların eğitimi konusunda Kuveykır annelere yönelik yayınlanan eğitici bir kitap olarak bilinmektedir (Poulsson, 1900).

Fox’un gençlik yıllarında savunduğu üzere ilk Kuveykırlar, insanlara kurtuluş yolunu vaaz etmek için diğer bir deyişle dini öğretileri aktarmak için Oxford veya Cambridge gibi üst düzey eğitim kurumlarından mezun olmanın gerekli olmadığı düşüncesine sahip olmuştur (Comfort, 2007, s. 170). Bu bakış açısı Kuveykır eğitim anlayışını olumsuz yönde etkilemiştir. Diğer taraftan Fox ve ilk Kuveykırların eğitimin önemine yaptıkları vurgu da dikkat çekmiştir. Dolayısıyla ilk dönemlerde Kuveykırların eğitim alanında çift yönlü bir perspektife sahip oldukları yansıtılmıştır.

Fox, 1668 tarihinde Waltham’da erkekler için, Shacklewell’de kızlar için bir okul kurulmasını tavsiye etmiştir (Armistead, 1803, s. 57; Fox, 1901b, ss. 74-89). Bu okullardaki eğitim, Fox’un ifadesiyle “*özünde medeni ve yararlı olan her şey öğretilmelidir*” esası üzerine bina edilmiştir. William Penn de çocukların eğitiminde doğru yöntemlerin ve amaçların önemine ilişkin ileri görüşlü biri ve bunları ayrıntılı olarak açıklayan bir Kuveykır lider olarak tanınmıştır. Penn, eğitimi, “*onları bilim insanı yapar ama insan yapmaz*” diyenlere karşı bir tavır sergilemiştir. Penn’in desteğiyle 1683’te Pennsylvania’da okullar açılmış ve 1689 tarihinde Philadelphia’da bir Kuveykır devlet okulu kurulmuştur (Western Yearly Meeting, 2005, s. 20). Kuveykır yatılı okulları 1691 yılında on beşe ulaşırken bu tarihte bunlara bir tane daha eklenmiştir. Ayrıca başlangıçtan bu yana İngiltere ve Amerika’daki pek çok aylık toplantı grubu, Kuveykır ailelerin çocuklarını ve gençleri Kuveykırların kendi okul ve kolejlerine gitmeye yönlendirmişlerdir. Kuveykırlar tarafından ileriye dönük bir eğitim anlayışının zamanla her alanı kapsayacağı savunulmuş ve realite olarak da bu sonucun görüldüğü bildirilmiştir (Comfort, 2007, ss. 170-171).

Kuveykır düşüncesine göre birey, sürekli bir sakinlik ve sessizlik hali içinde olmalıdır. Kuveykır çocuklarının tüm öfke ve kızgınlık hallerindeki yüksek negatif enerjiyi bastırma eğilimindedirler. Sesin yükselmesi zihinlerin rahatsız olmasına yol açacağından Kuveykır ebeveynlerin bu durumda genellikle çocuklarını azarlama yoluna gittikleri bildirilmiştir. Böylece Kuveykır ebeveynlerin, sakin olmaları yanısıra duygularını rahatça ifade edemedikleri için cesaretleri kırılmış ve pasif yapıda çocuklar yetiştirdikleri kaydedilmiştir. Kuveykır öğretilerinde ayrıca dini eğitimin sosyal hayatla iç içe olduğu görülmüştür. Çocukluk ve gençliğe geçiş dönemlerinde sabahları sessizce kalkmaları, günlük işlerini sessizce yapmaları ve akşam sessizce yataklarına çekilmeleri öğretilen Kuveykırılar, bu sayede gençlik dönemlerine ulaştıklarında uzun süreli toplantılarda sessizce beklemeye alışmış olurlar. Zira aylık ve üç aylık toplantılara katılanlar toplantı süresince sabırla beklemek zorundadırlar. Ayrıca gençler bu toplantılar yoluyla, yetişkin bireylerin sırayla ve birbirlerinin sözünü kesmeden nasıl konuştuklarını izleyerek toplum içinde konuşmayı öğrenirler. Kuveykırılar ibadet toplantısında sesli veya sessiz zihni faaliyetlerden kaçınmaya çalışmışlardır. Kuveykırıların günlük hayatlarına hâkim kılmaya çalıştıkları bu sessizlik halinin, çocuklarının zihin gelişimlerini negatif yönde etkilediği kaydedilmiştir (Clarkson, 1806, s. III/156-157).

Amerika'daki Kuveykırılar 1780 tarihinde İncil okuluna ilgi duymaya başlamıştır. Philadelphia şehrinde 1791'de kurulan Pazar Okulları Kurumu ve Desteği Derneği'nin üyeleri arasında Kuveykırılar da yer almıştır. Kutsal Kitap okulları on dokuzuncu yüzyılın başlarında dağınık bölgelerde açılmış ve 1830'dan sonra hızla çoğalmıştır (Western Yearly Meeting, 2005, s. 17). Kuveykırılar dini eğitim veren bu okulların yanı sıra ilk ve ortaokullar da açmışlardır. Ayrıca Amerika'daki Kuveykırılar tarafından XIX. yüzyılda açılan karma eğitim veren bir dizi yatılı okul ve akademinin var olduğu kaydedilmiştir. Birkaç istisna dışında tüm Kuveykır okulları, Kuveykır olmayan öğrencilere de açılmıştır. Zira Kuveykırıların olumlu bir şekilde tanıtılıp anlaşılmasının diğer yollardan ziyade bu okullar ve kolejler vasıtasıyla gerçekleşmesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte XIX. yüzyıla kadarki süreçte Kuveykır ailelerin çocukları büyük oranda yükseköğrenim kurumlarından uzak tutulmuşlardır. Gerek Kuveykır eğitim anlayışı gerek Anglikan kilisesinin yaklaşımının etkisi sonucu bu döneme kadar arka planda kalan Kuveykır gençler, bu tarihten sonra tüm eğitim kurumlarında daha yaygın bir şekilde yer almıştır. Kuveykırılar tarafından Amerika'da (Pensylvania) kurulan ilk üniversite, 1833 tarihli Haverford Collage'dir. Bundan sonra 1837'de Guilford Collage (Kuzey Carolina), 1847'de Earlham Collage (Indiana), 1864'te Swarthmore Collage (Pensylvania), 1873'te William Penn University (Oskaloosa), 1875'te Wilmington Collage (Ohio), 1880'de Bryn Mawr Collage (Pensylvania), 1891'de Pacific Union Collage (California), 1898'de Friends University (Kansas), 1899'da Nebraska Central Collage (Nebraska), 1901'de ise Whittier Collage kurulmuştur. Bu kolejlerden Haverford ve Bryn Mawr dışındakiler karma eğitim vermektedir. Bunlardan başka Cornell Üniversitesi (New York), Johns Hopkins Üniversitesi (Maryland) ve Brown Üniversitesi (Rhode Island) Kuveykırılar tarafından Amerika'da kurulmuş fakat hiçbir zaman kendilerinin kontrolü altında olmamıştır. Ayrıca XIX. yüzyıla kadarki süreç içerisinde İngiltere'de Oxford ve Cambridge'den dışlanan Kuveykır öğrencilerin, başvuru engeli yaşamadıkları Victoria Üniversitelerinde (Avustralya-Kanada) eğitimlerini tamamladıkları kaydedilmiştir (Comfort, 2007, ss. 171-172).

İngiltere'deki Kuveykır çocukların eğitim hayatlarında pasif kalmalarında ailelerinin yetiştirme tarzı yanı sıra ülkede hâkim olan dini grup içerisinde yer almayışları da etken olmuştur. XVIII. ve XIX. yüzyılda İngiltere'de bilimsel çalışmaların arttığı ancak eğitim kurumlarına Anglikan kilisesinin hâkim olduğu bilinmektedir. Bu durumda Kuveykırılar kendi eğitim sistemlerini kurup çocuklarını kendi inançları doğrultusunda yetiştirme gayretine girmişlerdir. Özellikle Kuveykırılar, açtıkları okullarda çocuklarının Kuveykır düşüncesi merkezli bir ortamda Kuveykır öğretmenler tarafından eğitilmesini sağlamışlardır. Kuveykırılar bu dini hassasiyetleri yanında Anglikan eğitim sistemindeki gibi bilim ve fen alanındaki eğitime de önem vermişlerdir. Üniversite eğitiminde, Londra Üniversitesi ve İskoç Üniversiteleri Kuveykır öğrencilerin daha çok tercih ettiği yerler olmuştur. Kuveykır öğrencilerin özellikle Tıp Fakültelerine ilgisi yüksek olmuştur. Oxford ve Cambridge Üniversitelerinin 1850 tarihinden itibaren Anglikan olmayanları da kabul etmesiyle Kuveykır gençler bu üniversitelerde de eğitim görmeye başlamıştır (Cantor, 2005, s. 45).

Kuveykırılara göre eğitimin amacı insan ruhunun tam ve uyumlu bir şekilde geliştirilmesidir. Kuveykırılar insan doğasında ilahi olarak gelişme potansiyeli olduğunu vurgulamışlar ve inancın temel alınarak eğitim yoluyla bunun gerçekleştirilebileceğini ifade etmişlerdir. Dinin insan hayatının tümünü kapsadığına işaret eden Kuveykırılar tüm üyelerinin gelişimi için eğitime verdikleri önemi dile getirmişlerdir. Kuveykırılar zihni çok yönlü olarak gelişen bir insanın, modern yaşamın kişisel sorunları yanında karmaşık ve toplumsal sorunlarının çözümüne de katkısı olacağını belirtmişlerdir (Faith and Practice, 2005, s. 21).

Kuveykır okullarının temel amacının, doğruyu-yanlış bilene ve doğru bildiğini savunacak güce sahip bireyler yetiştirmek olduğu vurgulanmıştır. Aldus Manutius The Elder'ın 1501'de söylediği, *“gençlerin aynı anda hem iyi ahlakla hemde liberal sanatlarda eğitilmeleri için her türlü çabayı göstermeliyiz”* şeklindeki görüşünü onaylayan Kuveykır eğitim anlayışında ahlak ilk sırada yer almıştır. Gençlerin öğretmenlerinin konuşmalarından ziyade tutum ve davranışlarından etkilendikleri de bildirilmiştir (Comfort, 2007, ss. 172-173). Bu bağlamda William Penn, Robert Barclay, Alexander Jaffray, Thomas Ellwood gibi iyi akademik eğitim almış önde gelen Kuveykırılar yaşantıları ve bilgi aktarımları noktasında Kuveykır gençlerin eğitiminde önemli bir etkiye sahip olmuştur (Jones, 1950, s. 143).

Samuel Tuke, 1838 ile 1842 yılları arasında, Kuveykırılarının gençliğin eğitimi ile bağlantılı geçmiş bildirileri ve deneyimleri üzerine beş çalışma hazırlamıştır. Ackworth Okulu'nda ders olarak okutulan bu çalışmalar, 1843'te New York'ta yayınlanmıştır. Bu çalışmalarda Tuke, 1660 ile 1840 yılları arasındaki Kuveykır eğitimi kapsamlı şekilde aktarmaya çalışmıştır. Tuke, Kuveykır okul ve kolejlerindeki en çok ilgisini çeken özelliğin, gençliğin manevi ve ahlaki yapısına verilen önem olduğunu dile getirmiştir. Hatta devlet okullarındaki öğrencilerin ahlaki zayıflıklarına işaret eden Tuke, bu bağlamda Kuveykır okullarındaki eğitimi takdir etmiştir (Comfort, 2007, s. 173).

Kuveykırılar tarafından açılan yukarıda ismi zikredilen üniversitelerin her birinin kendilerine ait internet siteleri bulunmaktadır. Bu sitelerde ilgili üniversitelerin öğretim programları, ek olarak verdikleri kurslar ve burada görev yapan öğretim üyeleri ile onların çalışmaları hakkındaki bilgiler yer almaktadır.

5.3. Günümüzdeki Durumları

Kuveykırlar ilk dönemden bu yana doğruluk ve ahlaklı yaşamın önemine yaptıkları vurgu ile toplumsal barışı hâkim kılmaya gayret etmişlerdir. Kuveykırlar eğer kötü koşullar içerisinde yaşıyorsak bundan hepimiz sorumluyuz diyerek iyi bir hayata sahip olmak için gayret göstermenin gerekliliğine işaret etmişlerdir. Böylece Kuveykırlar gerçekten uğruna mücadele ettikten sonra ancak yeni bir dünya düzeninin kurulabileceğini vurgulamışlardır (Jones, 1950, ss. 173-174). Bu uğurda yanlış gördükleri bir takım uygulamaları söylemekten çekinmemişlerdir. Bu bağlamda John Luffe'nin (1647-1698) Papa VII. Alexandre ile görüşükten sonra papaya hitaben yaptığı “*iktidara doğru*” adıyla şu konuşması kayıtlara geçmiştir:

“Sen Peter’in koltuğunda oturuyormuş gibi davranıyorsun. Şimdi bil ki, Petrus’un bir kayıktan başka bir iskemlesi yoktu. Peter bir balıkçıydı, sen bir Prens gibisin. Peter oruç tuttu ve dua etti, sen leziz bir hayat ve keyif içindesin. O’nun kılık kıyafetti sade ve basitti, sen süsler ve gösterişli kıyafetlerle kuşatılmışsın. O insanları dönüştürmek için uğraştı, siz ise onları şaşırtmak için uğraşıyorsunuz. O, Mesih’in bir dostu ve öğrencisiydi, siz gerçekten de Deccal’sınız.” (Dandelion, 2007, ss. 29-30, 2008, ss. 88-89).

Kuveykırlar, toplumdaki nüfuzlarının artmasıyla birlikte siyasi otorite tarafından baskı altına alınmaya çalışılmıştır. XVIII. yüzyılda üzerlerindeki baskı ve zulümlerin kalkmaya başlamasıyla sessizlik dönemine giren Kuveykırlar, bu süreçte daha çok kendi iç disiplinlerini geliştirmeye çalışarak grubun saflığı ve bütünlüğünü korumaya odaklanmışlardır. XVIII. ve XIX. yüzyıllar boyunca Kuveykırlar, disipline bağlılık konusundaki hassasiyetlerini devam ettirmişlerdir (Comfort, 2007, ss. 34-35).

XVIII. yüzyılda Atlas Okyanusunun ötesine akrabalık ve ticaret bağıyla uzanan Kuveykırlar, teolojilerini de bu bölgeye yayma imkânına sahip olmuşlardır (Dandelion, 2008, s. 24). Bu döneme kadar büyük oranda içe dönük bir topluluk görünümündeyken Evanjelizm düşüncesinin Kuveykır hareketi üzerindeki etkisiyle grup üzerindeki daha geniş kitlelere yayılma düşüncesi güçlenmiştir. Ayrıca Kuveykırlar arasındaki artan refah seviyesi, Kuveykır üyelerin sosyal yardımlaşma kurumları yoluyla çok uzak yerlere ulaşmalarına imkân tanımıştır. Böylece sahip oldukları görüşleri çok daha geniş kitlelere aktarma fırsatı yakalamışlardır. Bu dönemde Orta ve Doğu Afrika’ya kadar uzanan daha sistemli bir misyonerlik faaliyeti içerisine girmişlerdir (Wilson, 2004, ss. 214-215). Kuveykırların en önde gelen özellikleri olarak bilinen köleliğe karşı olma, toplumsal barışı sağlama adına sosyal yardımlaşma faaliyetlerinde bulunma ve kadın haklarını savunma gibi konuların evenjellik hareket tarafından da desteklenen başlıca meseleler olması (Güngör, 2016a, ss. 25-26) yine evenjellik akımın Kuveykır öğretisiyle bağlantısına işaret etmektedir.

Kuveykır düşüncesinde XIX. yüzyıla gelindiğinde farklı bir bakış açısının geliştiği kaydedilmiştir. Değişen dünya ile birlikte yenilenmenin gerekliliğini ifade eden Kuveykırlar, bu dönemde diğer Hristiyan gruplara karşı daha ılımlı bir yaklaşıma sahip olmuşlardır (Hancock, 1859, ss. 6-7). Özellikle köleliğe karşı diğer Hristiyan gruplarla birlikte hareket ettikleri kaynaklarda yer almaktadır. Bakış açılarının gelişmesiyle birlikte, önceki süreçte kendilerini asıl kilise olarak tanımlayan Kuveykırlar, bu dönemden itibaren kendilerini Hristiyan kilisesinin bir parçası olarak

kabul etmeye doğru bir geçiş yaşamışlardır (Dandelion, 2008, s. 17). Ayrıca William Allen¹⁰⁷ (1770-1843) ve William Penn, bu dönemde akıllı esas alan fiziksel dünya bilgisinin etkisiyle Kuveykır teolojisini yeniden gözden geçirme çabasına girişmiş ancak köklü bir değişim gerçekleştirememişlerdir (Morries, 2010, s. 46). Kuveykır anlayışında teolojik anlamda bir gelişim olmamakla birlikte var olan teolojinin yayılması konusunda, yeni bir döneme geçilmiştir. Bu dönemde Evanjelik düşüncenin etkisiyle Kuveykır, Kuveykır öğretisini Kuveykırlara ve tüm dünyaya yeniden sunmayı hedef edinmişlerdir (Bronner, 1990, s. 356; Dandelion, 2008, s. 16). Bu doğrultuda Kuveykır inançlarını yaymaya yönelik eserler yayınlamaya başlamışlardır. Aynı zamanda Kuveykır, bu dönemde ortaya çıkan Deizm¹⁰⁸ ve Rasyonalizm¹⁰⁹ akımlarına karşı da temkinli davranmışlardır (Dandelion, 2008, s. 58). Hatta Deizm'in Kuveykır kökenli olduğu yönünde bir suçlamayla karşı karşıya kalan Kuveykır, bu akımın kendilerinden kaynaklanmadığını ifade etmişlerdir. Aksine Kuveykır, Deistler ile kendilerinin, dini sömüren din adamlarına karşı benzer şekilde tepki gösterdiklerini iddia etmişlerdir. Böylece deistler ile aynı paralelde hareket ettiklerini savunmuşlardır (Turner, 1911, ss. 275-276).

Dini hareketlerin çoğunda görüldüğü üzere Kuveykır da gelişmiş, değişmiş ve farklı gruplara ayrılmıştır. Kuveykır düşüncesinde gelişen evanjelik bakış açısı önce ABD'de, sonra da İngiltere'de etkisini göstermiş ve iç teolojik tartışmalara yol açmıştır (Dandelion, 2008, ss. 27-28). *İç Işığın* doğası ve otoritesi hakkındaki tartışma üzerine Kuveykır içindeki bölünmenin ilk kıvılcımları kendini göstermeye başlamıştır. 1827'deki Philadelphia Yıllık Toplantısı bu noktada Kuveykır tarihinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu toplantıdan sonra, Amerika'daki Kuveykır grupları arasındaki ilk köklü ayrılık kendini göstermiştir. Ana Akım Kuveykır'ın¹¹⁰ merkezi London, Dublin, New England ve Kuzey Carolina olurken; Hicksites¹¹¹ adlı Kuveykır grubunun merkez eyaletleri New York, Baltimore, Ohio ve Indiana olmuştur. Her iki grup da kendilerince Kuveykır'ı arındırma ve yeniden kurma amacıyla olduklarını iddia etmişlerdir. 1840 tarihine gelindiğinde ana akım Kuveykır içinde kendini gösteren farklı bakış açıları Joseph John Gurney merkezli "*Gurney Hareketi*" (Gurneyites Movement)¹¹² ve John Wilbur merkezli "*Wilbur*

¹⁰⁷ Kuveykır bir ailenin büyük oğlu olarak İngiltere'de doğan William Allen, dini yaşantıya önem veren bir aile ortamında büyümüş, hayatı boyunca Kuveykır öğretisini yayma yolunda çalışmış ve bu amaçla pek çok yere seyahatlerde bulunmuş, aslen bir kimyacı ve eczacıdır. Toplumsal barışın ve adaletin sağlanması için gayret gösteren Allen, özellikle köle ticaretinin kaldırılması için ciddi adımlar atmış, kölelik karşıtı olarak kurulan bir derneğin de kurucu komite üyesi olmuştur. Bilimsel çalışmaları, dindar kimliği, sosyal hayattaki aktifliği ve eğitim alanındaki faaliyetleriyle etkili bir Kuveykır önder olarak tanınmıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Allen, 1847, ss. 1-40).

¹⁰⁸ Tanrı'nın dünyayı yarattıktan sonra kendi haline bıraktığı şeklindeki teolojik yaklaşımdır. Sorumluluğu doğrudan insana yükleyen bu yaklaşım inanca rasyonalist bir temel oluşturma eğilimindedir (Dandelion, 2008, s. 130).

¹⁰⁹ Bilginin kaynağının akıl olduğunu; doğru bilginin ancak akıl ve düşünce ile elde edilebileceği tezini savunan felsefi yaklaşıma verilen isimdir (Dandelion, 2008, s. 132).

¹¹⁰ Kutsal yazıların önemine vurgu yapan ve *İç Işığa* herkesin eşit şekilde ulaşabileceğine inanan Kuveykır grubudur.

¹¹¹ Tarihsel Hristiyanlık ve İncil'i reddetme pahasına *İç Işığı* vurgulayan, bir kısmı deist olan liberal Kuveykır grubudur.

¹¹² John Wilbur'u takip edenlere karşı Evanjelik Kuveykır Joseph John Gurney'nin öğretilerini takip eden ve böylece 1840 ve 1850'li yıllarda Ana Akım Kuveykır arasında daha fazla bölünmeye neden olan gruba verilen addır (Dandelion, 2008, s. 132; Turner, 1911, s. 303-410).

Taraftarları” (Wilburites)¹¹³ şeklinde iki grubun daha ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Anderson, 2007, s. 8; Dandelion, 2008, s. 28; Sharpless, 1909a, ss. 394-395). Gurney grubu, Kutsal Yazıları, bazılarının sanrısız olarak kabul ettiği *İç Işığın* üzerinde kabul etmişlerdir. Wilbur grubu ise içsel Mesih deneyimini Kutsal Yazılara dayandırarak doğrulama yoluna gitmiştir. Bu gruplar devam eden süreçte bugünkü Evanjelist, Muhafazakâr ve Liberal Kuveykırkların başlangıç noktalarını oluşturmuştur (Dandelion, 2008, s. 59). Bu süreçte İngiltere’deki Kuveykırklar, daha az bir nüfusa sahip olmakla birlikte kendi iç bütünlüklerini korumayı başarmışlardır (Dandelion, 2008, s. 28; Sharpless, 1909a, ss. 394-395). Burada İngiltere halkının kendine özgü yapısının etkin bir faktör olduğu düşünülebilir.

Evanjelik Kuveykırklar Kutsal Kitabı esas alarak vahyin Kutsal Kitapla bağlantılı olması gerektiğini iddia etmişlerdir. Muhafazakâr Kuveykırklar vahiy tecrübesini esas alarak yaşadıkları vahiy tecrübelerinin Kutsal kitap tarafından doğrulandığını kabul etmişlerdir. Liberal Kuveykırklar ise sadece bireysel vahyi temel almışlardır. Dolayısıyla bu grupların inançlarının temeline ve ibadete bakış açıları arasında yaklaşım farklılıkları görülmektedir (Dandelion, 2008, ss. 106-107).

Muhafazakâr Kuveykırklar esasen teolojik olarak liberal kesim ile evanjelik kesim arasındaki orta yolu muhafaza edenler olarak görülmüştür. Kökeni XIX. yüzyılın başlarında önce liberal Hicksite grubu daha sonra da evanjelik odaklı Gurneyci Kuveykır grubu şeklinde bölünmelere uğramıştır. Bölünmeler yoluyla teolojik vurgular ve geleneksel uygulamaların dış etkilere dayalı yeni fikirler üzerinde devamlılığını hedefleyen Kuveykır hareketinde muhafazakâr olarak tanımlanan grup, ikinci bölünmede Wilribute adını almıştır. Muhafazakâr Kuveykırkların, diğer Kuveykır kollarına kıyasla sade giyinme ve sade konuşma gibi genel Kuveykır geleneklerine daha bağlı oldukları kaydedilmiştir (https://en.wikipedia.org/wiki/Conservative_Friends (14.05.2022)).

Kuveykır düşüncesinde temelde iki farklı bakış açısı olduğu kaydedilmiştir. Bunlardan birincisi, diğer inanç sistemlerinde de yer aldığı şekilde mistik bakış açısı, diğeri Protestan evanjelik bakış açısı olmuştur. Mistik yolu seçen Kuveykırklar sessizlik içindeki ibadeti esas almışlar ve diğer dini gruplarla iletişim noktasında kendilerini Hristiyan olanlardan çok Hristiyan olmayan dini gruplara yakın hissetmişlerdir. Hatta kendilerini tarihsel vahiy üzerine vurgu yapmadıkları için Hristiyanlığı incelik ve hassasiyet içinde yaşayan bir grup şeklinde değerlendirerek, kendilerinin Hristiyan olmayan *ruhçu/manevi (spiritual)* gruplar ile Hristiyanlar arasında bir köprü vazifesi gördüklerini ifade etmişlerdir. Evanjelik yaklaşımı esas alan Kuveykırklar ise çeşitli sosyal yardım faaliyetleri vasıtasıyla misyonerlik çalışmalarına yönelmişlerdir (Creasey, 1959, ss. 13-14).

Kutsallık misyonu 1919’daki Bolivya’daki en büyük Kuveykır grubu olan Bolivya Evanjelik Kuveykır Kilisesi Toplantısı’nın baskın teolojik görüşü olmuştur. Kuveykırklar 1926 tarihinde özellikle kutsallık teolojisini güçlendirmeyi Kuveykır merkezi yıllık toplantılarında ön planda tutmuşlardır. Liberal Kuveykırizm genel olarak liberal Hristiyanlıktan fikir alan, sosyal barışa odaklanarak İncil hermenötüğünü esas alan Kuveykır düşüncesini ifade etmektedir. Kuveykır öğretisindeki Tanrı’nın lütfu ve iç ışığın her insanda bulunduğu fikri XX. yüzyılın başlarında özellikle Amerikalı Kuveykır Rufus Jones tarafından yayılmıştır. Liberal Kuveykırklar XX. yüzyılda İngiltere’de Kuveykır Genel Konferansı’na bağlı ABD toplantıları başta olmak üzere Kanada,

¹¹³ Kutsal Kitap ile şahsi ilham bilgisinin (revelation) dengesini kurmaya çalışmakla birlikte Kutsal Kitap otoritesinin şahsi ilhamdan ön planda olduğunu vurgulayan 1840 ve 1850’li yıllardaki John Wilbur’un takipçilerine verilen isimdir (Dandelion, 2008, s. 136).

Avrupa, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Avustralya’da da Kuveykır toplantıları yapmışlardır(<https://en.wikipedia.org/wiki/Quakers#:~:text=Quakers%20are%20people%20who%20belong,of%20God%20in%20every%20one%22>).

Kuveykırların kendi içinde ise XIX. yüzyıla gelindiğinde Kutsal Kitaba yönelik farklı bir bakış açısının geliştiği görülmüştür. İrlanda’daki Amerikalı Kuveykır Hannah Barnard ve Abraham Shackleton, Kutsal Kitap’ın otoritesini sorgulamaya gitmişlerdir. Bu şahıslar etrafında oluşan Kuveykır grubu, kutsal kitapların meşruiyetine ve doğruluğuna meydan okudukları için Kuveykırılar tarafından tepkiyle karşılanmışlardır. Barnard ve takipçilerine “*Yeni Işıklar*” adı verilmiştir. Barnard ve Shackleton, Yeni Ahit’in Tanrısı’nın Eski Ahit’te tasvir edilen savaşçı Tanrı olamayacağını ifade ederek, İncil’in de bu bağlamda hatasız olamayacağını iddia etmişlerdir (Dandelion, 2008, ss. 57-58). Dolayısıyla bu tarihten itibaren Kuveykırılar için Kutsal Kitap konusunda sorgulayıcı bir dönemin başladığı görülmüştür.

Kuveykırıları etkileyen bir başka akım ise sessizlik akımı olmuştur. Sessiz Kuveykırılar (Quietist Quakers)¹¹⁴ XVIII. yüzyılda Kuveykır üyelerin içe dönük bir sürece girmelerine yol açmış ve bunun sonucu olarak topluluğa yeni üyelerin kazandırılmasını negatif yönde etkilemiştir. Kuveykır olmayan kişilerle yapılan evliliklerin topluluk dışına çıkarılma sebebi olması da Kuveykır üye sayısının azalmasına etki eden diğer bir faktör olmuştur. Bunun sonucu olarak 1800 tarihinde İngiltere ve Galler’deki Kuveykır nüfusu 19.800 (nüfusun % 0.21’i) iken 1860 tarihine gelindiğinde 13.859 (nüfusun % 0.07’si) olmuştur (<https://en.wikipedia.org/wiki/Quakers#:~:text=Quakers%20are%20people%20who%20belong,of%20God%20in%20every%20one%22>.(09.05.2022)).

Kuveykır öğretisi İngiltere’den sonra en fazla İrlanda, Hollanda ve Kuzey Amerika’da yayılmıştır. 1969 da yapılan bir araştırmayla toplamda 200.000 kadar mensubu bulunduğu kaydedilen Kuveykırılar, 2005 yılında sadece Fransa’daki üye sayısının 200.000’e ulaştığı tahmin edilmiştir(Aydın, 2005, s. 356). 1988 yılı itibariyle genel nüfuslarının 300.000 e ulaştığı bilinirken; İngiltere, Çin, Danimarka, Almanya, Fransa, Hollanda, İsveç, Norveç, İsviçre, Japonya ve Hindistan gibi ülkelerde Kuveykırılarının bulunduğu kayıtlarda yer almıştır. Aynı tarihte A.B.D.’deki nüfuslarının ise 150.000 civarında olduğu varsayılmıştır (Küçük & Tümer, 1993, s. 293).

Kuveykırılarının yoğunlukla İngiltere ve Amerika’da yaşadığı bilinmekle birlikte 1995 tarihinde Fransa, Hollanda, Danimarka, İsviçre, İsveç, Norveç, Çin, Hindistan ve Japonya’da da üyelerinin bulunduğu kaydedilmiştir. Kuveykırılarının Hristiyan olmayan ülkelere yönelik gerçekleştirdikleri misyonerlik faaliyetleriyle bu tarihteki dünya genelindeki nüfuslarının 300.000 kadar olduğu tahmin edilmiştir (Cilacı, 1995, s. 173).

¹¹⁴ XVIII. yüzyılda, Fenelon Guyon, ve Molinos gibi kıta quietistlerinin yaydıkları mistisizm düşüncesinden etkilenen Kuveykırılara verilen addır. Sessiz Kuveykırılar, gerçek maneviyatın içsel doğasını, alçakgönüllülük ve itaat arzusunu vurgulamışlardır (Dandelion, 2008, s. 135).

Evanjelikler	Muhafazakârlar	Liberaller
Kutsal Kitap öncelikli, manevi/ruhsal deneyim ikinci sırada	Şahsi manevi/ruhsal deneyim öncelikli, Kutsal Kitap ikinci sırada	Öncelikli olarak şahsi ruhsal deneyim
İnanç ile tanımlanma	İnanç ve biçim (şekil) ile tanımlanma	Yöntem/Biçim olarak tanımlanan
Hristiyan kimliği ön planda	Kuveykır kimliği ön planda	Kuveykır kimliği ön planda
Hristiyan merkezli	Mesih merkezli	Hristiyan olan- olmayan ve teist olmayan
Teoloji sadece sözde değil gerçektir. Gerçek nihai, eksiksiz ve bütünüyle mümkündür.	Teoloji sadece sözde değil gerçektir. Gerçek nihai, eksiksiz ve bütünüyle mümkündür.	Teoloji her zaman doğrudur. Gerçek ise kişisel, kısmi veya geçicidir.
Programlanmış veya yarı programlanmış ibadet	Programlanmamış ibadet	Programlanmamış ibadet
Dini liderler aktiftir	Görünür liderlik yok	Görünür liderlik yok
Değişken duyguların öğreti tarafından kısıtlanması	Duyguların kısıtlanması	Duyguların kısıtlanması
Hristiyan misyonu kurtarıcı olarak görülür.	Kurtuluş Kuveykır öğretisi sınırlarının dışına da uzanır.	Kuveykır sınırlarının dışı değişkendir.
Cinsel ahlak üzerinde geleneksel öğretim hâkimdir.	Cinsel ahlak üzerinde geleneksel ve liberal bakış açısı hâkimdir.	Cinsel ahlak konusunda politik olarak liberaldir.
Kapsayıcı yaklaşım	Ayrıcalıklı yaklaşım	Ayrıcalıklı yaklaşım

(Taplo için bkz. Dandelion, 2008, ss. 108-109)

Yukarıda isimleri zikredilen Kuveykır gruplarından hiçbirisi başlangıçtaki Kuveykır öğretisine dair tüm unsurlarda birleşme de teolojik kökleri en eski Kuveykırlara kadar dayanmaktadır. Muhafazakâr geleneğin köklerinin 1660'larda ortaya çıkan mezhepçi Kuveykırizme dayandığı kaydedilmiştir. Kuveykır geleneklerine bağlı olan bu Kuveykır grubunun sessiz ibadeti ve Mesih'le ruhsal olarak karşılaşmayı esas aldıkları bildirilmiştir. Kuzey Amerika ve Avrupa başta olmak üzere bu grup üyelerinin dünya çapında yaklaşık 1.500 kişiye ulaştıkları tahmin edilmiştir. Liberal Kuveykırlar, XIX. yüzyılın sonlarında modernist yaklaşımın içinden çıkmıştır. Liberal Kuveykır teolojisi kısmen Evanjelik Kuveykırizm eleştirisine ve geç Viktorya dönemindeki İncil'i rasyonalist bir temele oturtma çabası üzerine kurulmuştur. Bireysel deneyimle birlikte yeni rasyonel fıkirlere açık olma Liberal Kuveykırizm teolojisinde yeni bir düşünce sisteminin oluşmasına fırsat tanımıştır. Liberal Kuveykırlar inanç konularında müsamahakâr bir bakış açısına sahip olmakla birlikte sessiz ibadet kuralına bağlı kalmışlardır. Avrupa'daki Kuveykırların çoğu, Avustralya, Japonya, Kanada, Güney Afrika, Yeni Zelanda ve ABD'nin bazı bölgelerinde, özellikle sahil kesiminde yaşayan Kuveykırların çoğunun liberal bir bakış açısına sahip olduğu iddia edilmiştir.

Dünya çapındaki liberal Kuveykır nüfusunun 2008 tarihinde 55.000 civarında olduğu tahmin edilmiştir (Dandelion, 2008, s. 18).

Muhafazakâr ve modernist gruplar yanı sıra Evanjelik Kuveykırların, dünya çapındaki nüfusunun 2008 yılı itibarıyla 280.000 kişi kadar olduğu kaydedilmiştir. Bu nüfusun yarıdan fazlasının dolayısıyla dünya çapındaki Kuveykırların üçte birinin Kenya’da yaşadığı, özellikle Burundi’de oldukça geniş bir Kuveykır kitlenin var olduğu açıklanmıştır. ABD, Orta ve Güney Amerika, Hindistan ve Uzak Doğu Asya’da etkin bir Kuveykır nüfusun yaşadığı bildirilmiştir. Aynı çalışmaya göre dünya çapında ise 340.000 Kuveykır olduğu kaydedilmiştir (Dandelion, 2008, ss. 17-18). Buna göre, evanjelik Hristiyanların dünya genelinde sahip oldukları yayılma politikasıyla bağlantılı olarak Kuveykırların da evanjelik grubunun diğer kollarından daha fazla bir nüfusa ulaştığı görülmüştür.

Kuveykırların evanjelik grubunun diğerlerine kıyasla daha fazla yayılmasında genel evanjelik harekette bulunan özelliklere sahip olmalarının etken olduğu sanılmaktadır. Zira Kuveykırların, ruhsal olarak yeniden doğuş ve değişim (conversionism), Kutsal Kitabın esas kabul edilmesi (biblicism), İncil’in aktif olarak herkese duyurulması (activism), Mesih’in çarmıhtaki ölümüne bağlı olarak geliştirilen kurtuluş doktrini (crucicentrism) şeklindeki evanjelik hareketin ortak özelliklerini taşıdıkları görülmektedir (Polat, 2006, s. 106).

Dünya genelindeki Kuveykır nüfusa bakıldığında 2012 yılında ABD’de 76.360, Burundi’de 35.000, Kenya’da 146.300 ve Bolivya’da 22.300 Kuveykır olduğu kaydedilmiştir. Birleşik Krallık, Guatemala, Nepal, Uganda ve Tayvan’ın ise 5.000 den fazla Kuveykır üyeye sahip ülkeler oldukları bildirilmiştir. Böylece Amerika’nın Pennsylvania ve Philadelphia bölgelerinde yoğunlaştığı bilinen Kuveykırların dünya çapındaki nüfusunun ise 377.000 civarında olduğu tahmin edilmiştir (<https://en.wikipedia.org/wiki/Quakers#:~:text=Quakers%20are%20people%20who%20belong,of%20God%20in%20every%20one%22>. (3.05.2022)).

Kuveykırlara ait internette yer alan bilgilere göre ise 2017 tarihindeki Kuveykır nüfusu, %49’u Afrika’da bulunan toplamda 377.557 yetişkin Kuveykır üye şeklindedir (<https://en.wikipedia.org/wiki/Quakers#:~:text=Quakers%20are%20people%20who%20belong,of%20God%20in%20every%20one%22>. (09.05.2022)).

Kuveykırların İngiltere ve Amerika dışında tüm dünya ülkelerine yayılmasında evanjelizm düşüncesinin etkisi olduğu savunulmuştur. Bu düşüncenin hızla yayılmasının sonucu olarak neredeyse bütün Hristiyan tarihçiler XIX. yüzyılı *evanjelik asır* olarak tanımlamıştır. İngiltere’nin sahip olduğu din-siyaset birliği içindeki kendine özgü yapısı evanjelik hareketin etkisiyle daha da güç kazanmış ve İngiltere’de kurulan “*Anglikan Birlik*” toplumsal hayat üzerinde merkezi bir konuma gelmiştir. Benzer şekilde XVIII. yüzyılda Amerika’da görülen *Büyük Uyanış Hareketi* de evanjelik anlayışın en önde gelen göstergesi olmuştur. Evanjelik düşüncenin etkisiyle Amerikan halkının Tanrı tarafından seçilmiş bir halk olduğu algısı yayılmaya başlamıştır. Siyasi liderlerin de görüşlerini evanjelik anlayışla birleştirmesi sonucunda Amerika’da da İngiltere örneğine benzer kendine özgü dini-siyasi bir Amerikan toplum modeli gelişmiştir (Güngör, 2016a, ss. 24-25). Kuveykırlar da İngiltere’de doğup gelişen ve özellikle Amerika’da yayılan bir dini grup olması yönüyle evanjelik hareketin tipik bir örneğini sergilemiştir.

Kuveykırlar XIX. yüzyıla doğru dönemin kapitalizmde yavaş yavaş artan bir etkiye sahip olmuşlardır. Kuveykırlar Friends Provident, Lloyds ve Barclays adlı bankalar ve finansal kurumlar

kurmuşlardır([https://en.wikipedia.org/wiki/Quakers#:~:text=Quakers%20are%20people%20who%20belong,of%20God%20in%20every%20one%22.\(09.05.2022\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Quakers#:~:text=Quakers%20are%20people%20who%20belong,of%20God%20in%20every%20one%22.(09.05.2022))). Kuveykırların bu dönemde bankacılığın yanı sıra ayakkabı endüstrisinde ve demir endüstrisinde de (Darby'ler ve Coalbrookdale Kuveykır'dır) öne çıktığı görülmüştür. İngiliz parlamentosuna uymayanlar olarak tanımlanıp resmi pek çok konuma ve mesleğe erişimi reddedilen Kuveykırlar ticaret ve endüstriye yönelmişlerdir (Dandelion, 2008, s. 24; McNeill, 2021, s. 560; A. Özcan, 2000, s. 22/297-298; Seignobos & Tiryakioğlu, 1960, ss. 289-294).

Kuveykırlar sportif faaliyetlerle de ilgilenmişlerdir. Darlington Futbol Kulübü 1883 yılında kurulmuştur ve kulübün takma adı Kuveykırlardır. Takım, İngiliz futbolunun altıncı kademesi olan Kuzey Ulusal Lig'inde oynamaktadır. Kulübün amblemi üzerinde şehrin demiryolu tarihine atıfta bulunan bir demiryolu resmi ve bir Kuveykır şapkası yer almaktadır. Ayrıca *The Quakers* yazısı da ambleme eklenmiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz. [https://www.no-regime.com/ru-tr/wiki/Darlington_F.C.\(22.05.2022\)\)](https://www.no-regime.com/ru-tr/wiki/Darlington_F.C.(22.05.2022)))

Kuveykır tarihinde yeni bir döneme geçişin XX. yüzyılın başlarında gerçekleştiği görülmüştür. Bu döneme kadar büyük oranda kendi iç dünyalarında yaşama şeklinde bir düşünceye sahip olan Kuveykırlar, bu tarihten itibaren gerçek dünyaya geçiş şeklinde tanımlanabilecek bir değişim yaşamışlardır. Buna örnek olarak, Kuveykırların ilk kez bu dönemde Noel'i kutlamaya başladıkları kaydedilmiştir. Sosyal hayatlarında yaşanan bu değişim, siyasi hayatlarında da etkisini göstermiştir. Herbert Hoover ve Richard Nixon Amerikan başkanı seçilen ilk Kuveykırlar olduğu gibi İngiltere'de de çok sayıda Kuveykırın, bu dönemde milletvekili olduğu kaydedilmiştir (Dandelion, 2008, s. 16) İngiliz Kuveykırlar Hizmet Konseyi ve Amerikan Kuveykırlar Hizmet Komitesi tarafından temsil edilen Kuveykırlara 1947'de Nobel Barış Ödülü verilmiştir ([https://en.wikipedia.org/wiki/Quakers#:~:text=Quakers%20are%20people%20who%20belong,of%20God%20in%20every%20one%22.\(09.05.2022\)\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Quakers#:~:text=Quakers%20are%20people%20who%20belong,of%20God%20in%20every%20one%22.(09.05.2022)))).

Günümüzde Kuveykırlar çeşitli kurumlar, dernekler ve sosyal dayanışma merkezleriyle faaliyetlerini sürdürmektedirler. Kuveykırlara ait bazı yıllık toplantılar ve büyük organizasyonlar şu şekildedir: En geniş katılımlı Kuveykırlar Birleşik Toplantısı (Friends United Meeting, FUM), en liberal bilinen Dostlar Genel Konferansı (Friends General Conference, FGC), Uluslararası Evanjelik Dostlar Kilisesi (Evangelical Friends Church International, ECFI) ve Muhafazakâr Kuveykırların Açık Dostluğu (Wider Fellowship of Conservative Friends, WFCF) üyelerinin daha çok Amerika'dan olduğu organizasyonlardır. En geniş katılımlı olan Dostlar Birleşik Toplantısı beş yıl toplantıları "Five Years Meeting" olarak bilinir([https://en.wikipedia.org/wiki/Quakers#:~:text=Quakers%20are%20people%20who%20belong,of%20God%20in%20every%20one%22.\(09.05.2022\);](https://en.wikipedia.org/wiki/Quakers#:~:text=Quakers%20are%20people%20who%20belong,of%20God%20in%20every%20one%22.(09.05.2022);) Onay, 2009, s. 32).

Friends United Meeting (FUM), Kuzey Amerika, Afrika ve Karayipler'deki Kuveykırlar tarafından kurulan bir dernek vasıtasıyla gerçekleştirilen Kuveykır yıllık toplantılarını ifade etmektedir. Dernek günümüze kadar yirmi altı yıllık toplantının düzenlenmesinde etkin olmuştur. ABD'deki ulusal Kiliseler Konseyi'nin üyesi olan FUM'un merkezi Indiana eyaletindeki Richmond şehrinde, Kenya'nın üçüncü büyük kenti olan Kisumu'da da ofisleri vardır. Yukarıda da isimleri zikredilen örgütlenmelerden FUM en fazla üyeye sahip olandır. ABD'de 2005 yılı itibarıyla 427 cemaatte 42.680 üyesi olduğu bildirilmiştir. Birleşik Dostlar Toplantısı da Amerika'da ve Afrika'da

Kuveykır öğretisinin yayılmasında önemli bir etkiye sahiptir (https://en.wikipedia.org/wiki/Friends_United_Meeting.(14.05.2022)).

Kuveykırılar tarafından, yukarıda aktarılanlardan başka 1917’de Amerikan Dostları Hizmet Komitesi kurulmuştur (Comfort, 2007, s. 81). Philadelphia’da 30 Nisan 1917’de bir araya gelen on beş Kuveykır tarafından Henry J. Cadbury başkanlığında kurulan komitenin adı bir ay sonra American Friends Service Committee (AFSC) şeklinde değiştirilmiştir. Komite şu beyanı tutanak olarak kaydetmiştir: “*Ülkemize olan sevgimizi ve ona sadakatle hizmet etme arzumuzu ifade etmekte birleştik. Ülkemize vicdani bir şekilde hizmet edebileceğimiz her türlü yapıcı çalışmada Amerika Birleşik Devletleri hükümetine hizmetlerimizi sunuyoruz.*” Cadbury kayınbiraderi Rufus Jones ile birlikte 1928’den 1934’e ve 1944’ten 1960’a kadar komiteye başkanlık etmiş ve AFSC’nin erken tarihinin şekillenmesinde büyük bir rol oynamıştır. AFSC Hizmet Komitesi gönüllüleri, Fransa’da savaş bölgelerinde ambulanslarla yaralı taşınması, evler, yollar ve köyler inşa etme çalışmalarında bulunmuşlardır. Ayrıca Fransa, Belçika, Sırbistan, Avusturya ve Polonya’daki sivillere de yardım etmişlerdir (<https://www.friendsjournal.org/henry-cadbury-afsc-haverford/>. (22.05.2022)).

Kuveykırılar 2 Nisan 1898 tarihinde, “*dünyaya gelen her insanı aydınlatan Işığı*” doğrudan rehber kabul ederek ve evrensel kardeşliğin mevcut rekabet sistemi altında sürdürülemeyeceğini öne sürerek Sosyalist Quaker Derneği’ni (SQS) kurmuştur. Bunlardan başka Hristiyan Öğrenci Hareketi (SCM), Swanwick Özgür Kilise Bursu (SFCF) ve Kiliseler Yoluyla Uluslararası Dostluğu Teşvik Etmek için Dünya İttifakı adlı gruplar FOR’a (İngiliz Hristiyan Mezhepler Arası Örgüt) fikirler, metodolojiler ve bağlantılar sağlayan Kuveykır çalışma kuruluşları olarak bilinmektedir(Den, 1986, ss. 29-35)

İngiltere’deki liberal Kuveykırılardan yerel toplantı üye sayısının 14.260, yıllık toplantı üye sayısının 8.560 olduğu kaydedilmiştir. Çocukların 2.251 şeklinde belirlenen sayısı toplamda 25.000’in üzerinde Kuveykır nüfusu tespit edilmiştir. Evanjelik Kuveykırılar Orta Avrupa Yıllık Toplantısı’nın Arnavutluk, Macaristan ve Romanya dâhil olmak üzere altı ülkede 4.306 üyesi vardır. Almanya Yıllık Toplantısı da liberaldir. Almanya ve Avusturya’da 340 Kuveykır üye kaydedilmiştir. İrlanda Yıllık Toplantısı, İngiltere Yıllık Toplantısı’ndan daha muhafazakârdır ve 1.591 üyesi bulunmaktadır. İrlanda Cumhuriyeti ve Kuzey İrlanda’daki toplantılara, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Yunanistan, Litvanya, Letonya, Polonya, Portekiz, Malta ve Ukrayna’daki Kuveykır grupları katılmaktadır(<https://en.wikipedia.org/wiki/Quakers#:~:text=Quakers%20are%20people%20who%20belong,of%20God%20in%20every%20one%22>.(16.05.2022)).

Kuveykırılar Asya’daki misyon çalışmaları sonucunda 1874 yılında Suriye’nin Ramallah bölgesi’nde bir misyon okulu açmışlardır. Ohio Yıllık Toplantısı’nda alınan kararla Evanjelik Kuveykır Kiliseleri’nden 1896 tarihinde Hindistan’a misyonerler gönderilmiştir. Kuveykırılardan ayrıca Kenya, Uganda, Brundi, Rwanda ve Tanzania bölgelerinde üyelere sahip olduğu bildirilmiştir (<https://en.wikipedia.org/wiki/Quakers#:~:text=Quakers%20are%20people%20who%20belong,of%20God%20in%20every%20one%22>.(09.05.2022)).

Kuveykırılar tarafından 1883 tarihinde kurulan *Sidwell Friends School*, Amerika’nın en önde gelen özel okulları arasında yer almaktadır. Thomas W. Sidwell tarafından açılan okulun sloganı Kuveykır İç Işığını vurgulayan “Işığın herkesten parlamasına izin verin” (Eluceat omnibus lux) ifadesidir. Okulun yaptığı açıklamaya göre tüm Sidwell Friends öğrencileri haftalık ibadet için Kuveykır toplantısına katılmaktadır ve ortaokul öğrencileri her güne beş dakikalık sessizlikle başlar.

Washington’da bulunan okul, anaokulu, ilk ve orta öğretim okulu şeklinde bir öğretim programına sahiptir. Bu Kuveykır Okulu, Amerika’daki bazı tanınmış yazar, şair, gazeteci, avukat, sanatçı ve iş adamlarının eğitim gördüğü meşhur bir okul konumundadır. Bill Clinton ve Hillary Clinton’un kızı Chelsea Clinton, Theodore Roosevelt’in oğlu Archibald Roosevelt ve Richard M. Nixon’ın kızı Tricia Nixon ile Julie Nixon Eisenhower başta olmak üzere Amerikan başkanlarının da çocuklarının öğrenim gördüğü meşhur bir okul olarak bilinmektedir (https://en.wikipedia.org/wiki/Sidwell_Friends_School.(10.05.2022)). Başkan Obama ile eşi Michelle de 10 yaşındaki Malia ile 7 yaşındaki Sasha adlı kızlarının eğitimi için bu okulu seçmişlerdir. Obama’nın kızlarıyla dost olan başkan yardımcısı Joseph R. Biden’in torunları da yine bu okulda eğitim görmüşlerdir(<https://outfoxingkarlrove.wordpress.com/2008/11/18/obama-girls-look-at-washington-private-schools/>.(10.05.2022)).

Amerika’daki yirmiden fazla eyalette 2009 yılı itibariyle seksen altı kadar Kuveykır Okulu bulunduğu bildirilmiştir. Kuveykır Cemiyeti Eğitim Konseyi Başkanı Irene McNery, Kuveykır okullarındaki eğitimin dini temele bağlı olması yanında zihinsel, fiziksel ve ahlaki gelişimi de destekleyen bir eğitim sistemi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Kuveykır inanç ve ahlak esaslarının dikkate alındığı bir eğitim anlayışına sahip olan okulun her inançtan bireye kapısının açık olduğunu da vurgulamıştır. Dolayısıyla öğrencilerin okuldaki Kuveykır ibadet toplantılarına katılmasının da ailelerin tercihinine bağlı olduğuna işaret edilmiştir (Onay, 2009, s. 34).

Günümüzde İngiltere merkezli Woodbroke adlı internet siteleri başta olmak üzere Kuveykırılar kendi siteleri yoluyla kendileriyle bağlantı kuran kişilere kendilerini tanıtmakta ve online ibadet toplantılarına davet ederek katılmak isteyenleri kabul etmektedirler. Haftanın her günü belli saatlerde yaptıkları bu toplantılara dileyen herkes katılabilmektedir. Sessizlik içinde, meditasyon şeklinde gerçekleştirilen toplantı sonunda ise katılımcıların toplantı esnasında hissettiklerini anlatmalarını isteyerek fikirlerini almaktadırlar. Kendilerini tanıtıcı videolar, çeşitli yazılar ve makaleler de yine bu sitelerde yer almaktadır.

6. SONUÇ

Coğrafi keşiflerle birlikte insanların dünyaya bakışının değişmesiyle kendini gösteren Rönesans ve Reform hareketleri, hayatın her alanını etkisi altına almıştır. Kopernik, Galileo ve Kepler'in gerçekleştirdiği keşifler insanlara evrenin rasyonelliği, enginliği ve gizemi hakkında tümüyle yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Hayatın tümünü yeniden anlamlandırma çabası diyebileceğimiz bu süreç, coğrafyadan edebiyata, sanattan inanca her alanda bir aydınlanma çağı olarak görülmüştür. Bu hareketliliğin en yoğun yaşandığı yerin, Hristiyanlık inancının hâkim olduğu bir bölge oluşu, bu dine ait meselelerin yeniden ele alınması ve yeni yaklaşımların ortaya çıkması sürecini doğurmuştur. Avrupa'da Luther'le yankılanmaya başlayan bu süreç, İsa'nın gelişiyle inanç dünyasında yaşanan değişime benzer kabul edilmiştir. Zira her ikisinde de görülen ortak nokta, insanın bakış açısında yeni bir farkındalık sürecinin başlaması olmuştur.

Geçen iki yüzyıl boyunca Hristiyan dünyasının kurumları, inançları, düşünce şekli ve uygulanan kuralları üzerinde dikkat çekici değişiklikler olmuştur. Bu süreçte devlet adamları ve hukukçulardan ziyade din reformcuları halk üzerinde daha büyük bir etkide bulunmuştur. Kilise ve devlet kurumlarının baskıcı kurallarını yıkmak, boş inanç bulutlarını dağıtmak için din reformcularının uygulama ve öğretileri toplum üzerinde kayda değer bir etki yapmıştır.

Genel olarak ülkelerin sosyal ve siyasi yapısı dini yapısını da etkilemektedir. Ancak İngiltere örneğinde bu biraz daha farklı bir seyir izlemiştir. Zira İngiltere'de Kıta Avrupası'ndaki diğer devletlerden farklı olarak siyasi iktidar aynı zamanda ülkenin hâkim dini sistemini de belirleyen ve kontrol altında tutan bir otorite olma arzusuna sahip olmuştur. İngiltere, Katolik Hristiyanlığın gölgesinde yaşamak yerine kendine özgü bir yapıda Anglikan Kilisesi'ni kurarak bunu net bir şekilde göstermiştir. Dolayısıyla Hristiyan dünyasındaki inanç ve düşünce alanında gerçekleşen bu dönüşümün Kuveykır düşüncesinin doğuşundaki temel etken olduğu görülmüştür.

George Fox'un yetiştiği dönemde yerleşik İngiltere Kilisesi'nin uygulamalarından memnun olmayan pek çok din adamının, dini alanda gerçekleştirdiği farklı söylemler ruhsal bir arayış içinde olan Fox'u etkilemiştir. Ülkede yaşanan siyasi ve dini anlamda yaşanan yeni oluşum süreci ile birlikte bazı din adamlarının Tanrı ile doğrudan iletişimin önemi üzerine söylemleri Fox'un zihin dünyasında yeni tohumların atılmasına sebep olmuştur.

Fox, her şeyden önce dini, ahlaki ve medeni hayata dair görüşlerinin sadeliği ile fikirlerini aktarırken gösterdiği cesareti sebebiyle İngiltere tarihinin önde gelen reformcularından biri olarak görülmüştür. Her birinin kendisinin tek kurtuluş yolu olduğunu savunan farklı Hristiyan dini grupların var olduğu bir ortamda yetişen Fox, gerçeğin tek olması gerektiği fikrinden yola çıkarak öğretilerini kurmuştur. Klasik liberalizm ile cumhuriyetçilik düşüncesinin güçlü unsurlarına dayanarak ve İngiliz ortak hukuk geleneğini temele alarak fikirlerinin alt yapısını oluşturan Kuveykır hareketinin, zamanla kendilerini özgün bir dini yapı ve güçlü bir siyasi topluluk olarak gördükleri kaydedilmiştir.

Kuveykırılar arasında başlangıçtan bu yana sezgisel dini deneyimler ve mistisizmin hâkim olduğu bilinmektedir. XVIII. yüzyılda, Robert Barclay'ın ruhaniyetçilik temelli felsefesinin etkisi de Kuveykır düşüncesinin gelişiminde etkili olmuştur. Bireysel anlamda ruhsal gelişimin esas kabul edildiği bu süreçte Kuveykır gruplarının toplumsal yapı içerisinde yayılmasında kişisel hak ve özgürlükleri savunan Whig düşüncesinin katkısı da göz ardı edilmemiştir. XIX. yüzyılda Whig merkezli dünya görüşünün İngiliz tarihçiliğine hâkim oluşuyla özellikle Thomas Macaulay'in

öncülüğünde İngiliz kültürünün üstünlüğü iddia edilmiştir. Bu bağlamda Kuveykılar - Whig grubu arasındaki ilişki ile on yedinci yüzyıl İngilteresi'nde ortaya çıkan Reform sonrası dini akımlar arasından sadece Kuveykıların diğer Protestan gruplardan daha etkili bir şekilde günümüze ulaşmış olması arasında bir bağlantı kurulabilir.

Kuveykılar, insanın Tanrı ile ilişkisinin önemi gibi bazı teolojik ilkeleri Püritenlikle paylaşmışlardır. Hristiyanlık inancını ilk dönemdeki saf haline ulaştırma gayesiyle öğretisini sistemleştiren Fox, İsa'nın tanrısallığı gereği asıl kurtarıcı olması yanında Hristiyanlığa ait diğer gruplar ile Hristiyanlık dışı inanç sistemlerinin kurtarıcı figürlerinin de kurtarıcı olabileceğini kabul ederek öğretisini evrensel bir temele oturtmuştur. Fox'un savunduğu bu evrensellik doktrini Kuveykır tarihinde 1800'lü yıllardan sonra ön plana çıkmaya başlamıştır. Evanjelik düşüncenin de etkisiyle Kuveykır öğretisi daha geniş bir yayılma alanına sahip olmuştur.

Kuveykır düşüncesine göre, İsa'nın tanrısallığına öze sahip olması yönüyle her insanın içinde öz olarak zaten bulunduğunu yanında İsa'nın kurtarıcılığına imanla birlikte dışarıdan gelen bir etki olarak da bireye yansıyan Mesih ışığı, kişinin manen aydınlanmasını sağlamakta ve ruhsal anlamda yeniden doğuşunu gerçekleştirmektedir. Kuveykır düşüncesi, insanın özünün ruhsal yönü olduğu gibi dinin özünün de ibadetten ziyade inanç olduğuna odaklanmıştır. Bu nedenle bedensel ritüellere gerek duymaksızın ruhsal yapılarını güçlendirmeye yönelmişlerdir. Âdem tarafından bedenlen işlenen Aslı Günahın etkisinin, bedenlen dünyaya gelen İsa Mesih'in yine bedenlen çarmıha gerilmesi suretiyle ortadan kalktığını kabul eden Hristiyanlık anlayışında, İsa'nın takipçilerinin de bu bağlamda belli ritüelleri yerine getirerek İsa'ya bağlılıklarını ifade etmeleri gerektiği düşüncesi Kuveykılar tarafından kabul görmemiştir. Bu nedenle Kuveykılar diğer Hristiyanlar tarafından uygulanan sakramentleri reddetmişlerdir. Kuveykır düşüncesinin diğer Hristiyan gruplar tarafından en çok tepki toplayan yönü de bu olmuştur.

Kuveykılar dini sistemlerin temel unsurlarından biri olan ibadete pek önem vermemekle birlikte ahlak unsuruna büyük bir hassasiyetle sarılmışlardır. Evliliğe bakış açıları ve düğün merasimlerinde de görüldüğü gibi Kuveykılar toplum ahlakına önem vermişler ve ahlaki bütünlüğün korunması için azami gayret göstermişlerdir.

Kuveykılar kendi toplantı evlerinde sessizlik içinde Tanrı ile ruhsal birliği kurmayı esas kabul etmişlerdir. Kuveykılar dini hayatlarında olduğu gibi günlük hayatlarında da iç ışığın rehberliğinde hareket etmişlerdir. İçlerinde doğduğuna inandıkları Mesih ışığının etkisiyle doğruluk ve dürüstlük ticaret ahlaklarına da yansımıştır. Kuveykır tarihinde en önde gelen sosyal gelişim ise Kuveykılarının köleliğe karşı oluşları ve kadınların erkeklerle eşit kabul edilmesi yönünde kendisini göstermiştir. Kuveykılar, Fox'un hayatta olduğu dönemden bu yana topluluk içerisindeki kadınlara önem vermiş ve bu yönleriyle diğer Protestan gruplar arasında ön plana çıkmışlardır.

Kuveykılarının başlangıç döneminde eğitimin kısmen ikinci planda görüldüğüne dair kayıtlara rastlanmakla birlikte genel olarak eğitime özel bir önem verdikleri görülmüştür. Aslında bir dönem eğitimi ikinci derecede değerlendirmelerinin arka planında yine Kuveykır öğretisinin en iyi şekilde öğrenilip aktarılmasına verdikleri önemden dolayı örgün eğitimi arka plana alma düşüncesi yer almıştır. Yani Kuveykılar başlangıçtan bu yana dini eğitimi her zaman öncelikli olarak düşünmüşlerdir. Dolayısıyla ilk dönemdeki Kuveykılarda gerek kendi din anlayışları gerek Anglikan Kilisesi'nin tutumu sebebiyle içe dönük bir eğitim uygulaması hâkim iken 1800'lü yıllardan sonra eğitime bakış açılarının geliştiği gözlemlenmiştir.

Kuveykırlar İngiltere'nin dini yapısı yanında sosyal ve siyasi yapısını da etkilemişlerdir. Siyasi bir gücü de kendilerine taraf kılma yolunda kayda değer bir ilerleme göstermelerinin sonucu olarak Kuveykırlar, İngiltere'de diğer dini gruplardan daha imtiyazlı bir konuma yükselmişlerdir. Zira yakın bir tarihten itibaren İngiltere yasalarına göre, başka hiçbir Protestan gruba tanınmayan bir hak olarak sadece Kuveykırların kendi toplantı evlerinde yaptıkları nikâh merasimiyle evlenmelerine izin verilmiştir. Günümüzde her İngiliz vatandaşın cüzdanında bulunan beş poundluk paranın üzerinde ilk Kuveykır kadın öncülerinden Elizabeth Fry'nin resminin yer alması ise sosyal hayattaki Kuveykır izlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzün teknolojik imkânları ve internet ortamı herkese dünyanın her yerine ulaşma fırsatı tanımaktadır. Diğer Hristiyan gruplarda olduğu gibi Kuveykırlar da gerek üyelerinin çalışmaları gerek internet siteleri vasıtasıyla Türkiye ve tüm dünya ülkelerinde faaliyetlerini sürdürmektedirler. Kuveykırlar dünyanın bir köşesinde yavaşça yükselen farklı bir ses şeklinde ortaya çıkmış olmakla birlikte bugün sanal yolları da kullanarak pek çok ülkede üyelere ve kurumlara sahip olmuşlardır. Bununla birlikte Kuveykırların ortaya çıktığı dönemden bu yana dünyada etkili bir grup olamadıkları gibi Hristiyan dünyasında bile kayda değer bir üye sayısına ulaşamadıkları da görülmektedir. Kuveykırlar daha çok Avrupa ve Amerika'da yoğunlaşmış olmakla birlikte Hindistan, Çin ve Japonya başta olmak üzere tüm dünya ülkelerine yayılmışlar ve özellikle online toplantılar yoluyla günümüz dünyasında her yere ulaşmaktadırlar.

KAYNAKLAR

- A. Historical Scientist, A. historical. (1887). *The Christ and the Fathers*. Williams and Norgate.
- Adam, B. (1998). Hristiyanlık (Hristiyanlık ve Diğer Dinler). İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 17, ss. 358-364). TDV Yayınları.
- Adler, M. J. (2014). *Dinde Hakikat Dinlerin Çokluğu ve Hakikatin Birliği* (R. Yazoğlu & H. Aydeniz, Çev.). Rağbet Yayınları.
- Alatlı, A. (Ed.). (2014). *Batı'ya Yön Veren Metinler II Rönesans / Protestan Reformu Erken Modern Dönem / Bilim Çağı (1350-1650)*. Alfa Yayınları.
- Alıcı, M. (2005). *İngiliz Püritenizminin Doğuşu ve Gelişimi (XVI. – XVII. Yüzyıl)*. İstanbul Üniversitesi.
- Allen, W. (1847). *Life of William Allen; With Selections from His Correspondence*.
- Altıkulaç, T., Hızlan, D., Ortaylı, İ., & Saçlıoğlu, C. (2017). *Tarihe Yön Veren 100 Lider*. Hürriyet Kitap.
- Anderson, P. (1994). *Following Jesus*. Faculty Publications.
- Anderson, P. (1995). The World As Influenced by Quaker Convictions. *Faculty Publications - George Fox School of Theology*. <https://digitalcommons.georgefox.edu/ccs/128>
- Anderson, P. (2000). Foreword in George Fox's "Book of Miracles". *Faculty Publications - George Fox School of Theology*.
- Anderson, P. (2007). "Continuing Revelation—Gospel or Heresy?" in Good and Evil: Quaker Perspectives. *Faculty Publications - George Fox School of Theology*.
- Anderson, P. (2015a). Commandments of Love (Day Three of "Seven Days with Pope Francis and The St. John's Bible"). *Faculty Publications - George Fox School of Theology*.
- Anderson, P. (2015b). On Seeking the Truth (and being found by it)—A Christocentric Double Search. *Pages 182-195 in Befriending Truth: Quaker Perspectives, Quakers and the Disciplines 2, Jeffrey Dudiak, Ed. (Longmeadow, MA: Full Media Services, 2015)*.
- Anderson, P. (2019). Elizabeth Fry—A Note-Worthy Friend. *Faculty Publications - George Fox School of Theology*.
- Armistead, W. (1803). *Journal of George Fox, Volume I*.
- Augustine, S., & Evans, G. R. (2003). *City of God* (H. Bettenson, Çev.).
- Aydın, F. (2011). *Pavlus Hristiyanlığına Giriş*. EskiYeni Yayınları.
- Aydın, F. (2012). *Biruni ve Şehristan'nın İzinde Dinler Tarihi Yazıları*. EskiYeni Yayınları.
- Aydın, M. (2000). Yahudi Bir Peygamberden Gentile Tanrıya: İsa'nın Tanrısallaştırılma Süreci. *İslamiyat Üç Aylık Araştırma Dergisi, İsa (as) Anısına, III(4)*.
- Aydın, M. (2002). *İsa Tanrı mı? İnsan mı? İz Yayıncılık*.
- Aydın, M. (2005). *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*. Nüve Kültür Merkezi.
- Aydın, M. (2008). *Dinler Tarihine Giriş*. Din Bilimleri Yayınları.
- Aydın, M. (2021). *Hristiyanlık: Tarih, İnanç ve Uygulama*. Ketebe Yayınevi.
- Aydoğan, M. (2020). *İngiltere'de Siyasi Partiler*. <https://www.guncelmeydan.com/pano/ingiltere-de-siyasi-partiler-metin-aydogan-t38155.html>
- Aykıt, D. A., & Kurt, A. O. (2019). *Dinler Tarihi*. Bilay (bilimsel Araştırma Yayınları).
- Bales, D. C. (1980). *Barclay's Apology in Context: The Quaker Understanding of Revelation in Seventeenth-Century England*. University of Chicago Divinity School.
- Barbour, H. (1964). *The Quakers in Puritan England*. Yale University Press.
- Barclay, R. (1848). *An Apology for the True Christian Divinity: Being an Explanation and Vindication of the Principles and Doctrines of the People Called Quakers*.

- Batuk, C., & Turan, S. (2006). Misyonerlik Perspektifinden 20 ve 21. Yüzyıllarda Dünya Dinleri ve Mensupları. *Milel ve Nihal*, 3(1-2), 137-160.
- Bauer, S. W. (2014). *Ortaçağ Dünyası, Roma İmparatoru Büyük Constantinus'un Hristiyanlığı Kabul Etmesinden 1. Haçlı Seferi'ne* (M. Morali, Çev.). Alfa Yayınları.
- Bayrakdar, M. (2016). *Üç Dinin Tarihi Yahudilik, Hristiyanlık, İslam*. Say Yayınları.
- Beck, W. (1877). *Six Lectures on George Fox and His Times*. Wentworth Press.
- Benson, L. (1974). George Fox's Teaching about Christ. *Quaker Religious Thought*, 39(1).
- Benson, L. (2007). *A Universal Christian Faith*. New Foundation Fellowship.
- Bickley, A. C. (1884). *George Fox: And the early Quakers*. Hodder & Stoughton.
- Biçer, R. (2004). *İslam Kelamcılarına Göre İncil*. Gaye Kitabevi Dağıtım.
- Bihlmeyer, K., & Tuchle, H. (1972). *I ve IV. Yüzyıllarda Hristiyanlık* (A. Göral, Çev.). Güler Matbaası.
- Birkel, M. (2004). Rufus Matthew Jones. İçinde H. J. Hillerbrand (Ed.), *Encyclopedia of Protestantism: 2-volume set* (1st edition, ss. 924-925). Routledge.
- Birkel, M., & Vandenbark, M. (2019). "Meeting": The Mystical Legacy of George Fox. İçinde J. R. Kershner (Ed.), *Quakers and Mysticism: Comparative and Syncretic Approaches to Spirituality*. Springer Nature.
- Bishop, G. (1665). *A Vindication of the Principles and Practices of the People Called Quakers from the False Aspersions of Being Monstrous in Their Opinions as to Religion, Denyers of the Old and New Testaments, Inconsistent with and Contrary to Government, Useless to the King and Country, Such as for Whose Protection the Magistrate is No Way Obligated to Take Care, Injurers of Common Justice Between Party and Party, Unfit for the Societies of Men and Publique Conversation: In Answer to a Paper Superscribed, To George Bishop of Bristol and to the Rest of that Party Commonly Called Quakers*.
- Blood, P. (2004). *Quaker Basics (Quakerism 101) An Introductory Course In Quaker Faith & Practice*.
- Boobyer, G. H. (1964). *The Gospel Miracles: Views Past And Present*. İçinde *The Miracles and the Resurrection*. The Talbot Press.
- Boorstin, D. J. (1958). *The Americans: The Colonial Experience*. Random House.
- Boudinhon, A. (1912). Indulgences. İçinde *Encyclopedia of Religion and Ethics* (C. 5).
- Braithwaite, W. C. (1923). *The Beginnings of Quakerism* (2nd edition). Cambridge University Press.
- Bronner, E. B. (1990). Moderates in London Yearly Meeting, 1857-1873: Precursors of Quaker Liberals. *Church History*, 59(3), 356-371.
- Bruyneel, S. (2013). Laborers Together With God: Maurice Creasey And The Community Of Friends. *George Fox University*, 120, 27-34.
- Budge, J. (1934). *Glimpses of George Fox and His Friends*. Forgotten Books.
- Cadbury, H. J. (1948). *George Fox's "Book of Miracles"*. (First Edition). Cambridge University Press.
- Cadbury, H. J. (1971). *John Woolman in England: A Documentary Supplement*. Friends Historical Society.
- Calvert, J. E. (2006). The Quaker Theory Of A Civil Constitution. *History of Political Thought*, 27(4), 586-619.
- Cantor, G. (2005). *Quakers, Jews, and Science: Religious Responses to Modernity and the Sciences in Britain, 1650-1900* (1st edition). Oxford University Press.
- Carroll, K. L. (2005). America's First Recorded Quaker Communities. *Quaker History*, 94(1), 41-53.
- Cilacı, O. (1995). *Günümüz Dünya Dinleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Cilacı, O. (1997). Havâri. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 16, ss. 513-516). TDV Yayınları.
- Clarkson, T. (1806). *A Portraiture of Quakerism: C. I*. CreateSpace Independent Publishing Platform.

- Comfort, W. W. (2007). *Quakers In The Modern World*.
- Cotton, J. (1968). *John Cotton on the Churches of New England* (L. Ziff, Ed.; Reprint 2013 ed. edition). Harvard University Press.
- Creasey, M. (1959). The Quaker Interpretation of the Significance of Christ. *Quaker Religious Thought*, 2(1).
- Creasey, M. (1967). *The Christ of History and of Experience*. The Shrewsbury Lecture, New Jersey.
- Cunningham, J. (1868). *The Quakers From Their Origin Till The Present Time: An International History*.
- Çelik, M. (1987). *Süryani Kilisesi Tarihi*. Yaylacık Matbaası.
- Çelik, M. N. (2019). *Amerikan Protestan Fundamentalizmi*. İstanbul Üniversitesi.
- Çoban, B. Z. (2018). *Yahudilerden Sonra Hristiyanlardan Önce Hz. İsa* (2. bs). İnsan Yayınları.
- Dandelion, P. (2007). *An Introduction to Quakerism* (Illustrated edition). Cambridge University Press.
- Dandelion, P. (2008). *The Quakers: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Darcan, H. (2013). Athanasius ve İznik Konsili. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(28), 169-191.
- Davies, A. (2000). *The Quakers in English Society, 1655-1725* (1st edition). Clarendon Press.
- Demirci, K. (1996). *Dinlerin Dejenerasyonu*. İnsan Yayınları.
- Demirci, K. (2007). Ortodoksluk. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 33, ss. 409-414). TDV Yayınları.
- Den, B. G. J. (1986). *The Fellowship of Reconciliation 1914-1945* [Thesis].
- Dodaro, R., & Lawless, G. (2002). *Augustine and His Critics: Essays in Honour of Gerald Bonner*. Psychology Press.
- Doğan, K. C., & Şentürk, S. H. (2017). İngiltere’de On Yedinci Yüzyıl Devrimler Çağı ve Parlamenterizmin Gelişimi Doğrultusunda Bütçe Hakkı. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 353-373.
- Doncaster, L. H. (1970). *God in Every Man*. Allen & Unwin.
- Downey, J. (2007). Social Justice. İçinde Y. K. Greenberg (Ed.), *Encyclopedia of Love in World Religions: C. I. ABC-CLIO*.
- Dunstan, E. G. (1956). *Quakers and the Religious Quest, Swarthmore Lecture 1956*. George Allen & Unwin.
- Durant, W. (1957). *The Reformation: A History of European Civilization from Wycliffe to Calvin, 1300 - 1564*. Simon and Schuster.
- Duygu, Z. (2017). *Hristiyanlık ve İmparatorluk*. Divan Kitap.
- Duygu, Z. (2018). *Nikomedea ve Hristiyanlık*. Düşün Yayıncılık.
- Dymond, J. (1834). *Essays on the Principles of Morality: And on the Private and Political Rights and Obligations of Mankind*. Harper & brothers.
- Eliade, M. (1994). *Ebedi Dönüş Mitosu* (Ü. Altuğ, Çev.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Eliade, M. (2003a). *Demirciler ve Simyacılar* (M. E. Özcan, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Eliade, M. (2003b). *Dinler Tarihine Giriş* (L. Aslan, Çev.). Kabalcı Yayınları.
- Eliade, M. (2003c). *Dinsel İnanışlar ve Düşünceler Tarihi Cilt3-Muhammed’den Reform Çağına* (A. Bekrktay, Çev.). Kabalcı Yayınevi.
- Eliade, M. (2005). *Dinler Tarihi / İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi* (M. Ünal, Çev.). Yeni Zamanlar Dağıtım.
- Eraslan, O. (2015). *Karl Rahner’ın Teolojik Görüşleri*. Ankara Üniversitesi.
- Eraslan, O. (2021). *Havari Petrus ve Hristiyanlıktaki Yeri*. Ankara Üniversitesi.
- Erbaş, A. (1998). *Hristiyan Ayinleri (Sakramentler)*. Nun Yayıncılık.

- Erbaş, A. (2001). Protestan Reformu ve Martin Luther. 2000. Yılında Hristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği), 197-245.
- Erbaş, A. (2004). *Hristiyanlıkta Reform ve Protestanlık Tarihi*. İnsan Yayınları.
- Erbaş, A. (2022). *Hristiyanlık*. İnsan Yayınları.
- Eroğlu, A. H. (2000). Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, 1.
- Eroğlu, A. H. (2015). Hristiyanlık. İçinde B. Adam (Ed.), *Dinler Tarihi El Kitabı* (ss. 134-191). Grafiker Yayınları.
- Faith and Practice*. (2009). Intermountain Yearly Meeting of the Religious Society of Friends.
- Faith And Practice New York Yearly Meeting*. (2018).
- Forrest, D. W. (1901). *The Christ of History and of Experience*. T. & T. Clark.
- Fox, G. (1654). *Saul's Errand to Damascus*.
- Fox, G. (1831). *A Collection of Many Select and Christian Epistles, Letters and Testimonies, Vol. 2 of 2: Written on Sundry Occasions, by That Ancient, Eminent, ... Minister of Jesus Christ* (C. 2). J. Harding Printer.
- Fox, G. (1852). *Journal of George Fox: Being an Historical Account of the Life, Travels, Sufferings, Christian Experiences, and Labour of Love, in the Work of the Ministry, of that Eminent and Faithful Servant of Jesus Christ ...* W. and F. G. Cash.
- Fox, G. (1901a). *Journal of George Fox: Being an Historical Account of the Life, Travels, Sufferings, Christian Experiences, and Labour of Love, in the Work of the ... Servant of Jesus Christ ...; Volume 2*. Headley Brothers.
- Fox, G. (1901b). *The Journal of George Fox. Revised by Norman Penney*. (C. 2).
- Fox, G. (1911). *The Journal of George Fox. Revised by Norman Penney*.
- Fox, G. (1919). *George Fox: An Autobiography* (R. M. Jones, Ed.). Friend's Book Store.
- Fox, G. (1991). *George Fox and the Children of the Light* (J. Fryer, Ed.). Kyle Cathie.
- Fox, G., Cadbury, H. J., Jones, R. M., Anderson, P., & Pym, J. (2000). *George Fox's "Book of Miracles"* (Revised edition). Friends United Pr.
- Garmo, J. M. D. (1897). *The Hicksite Quakers and Their Doctrines*. Christian Literature Company.
- Gillis, C. (1993). *Pluralism: A New Paradigm for Theology*. Peeters Publishers.
- Gooding, D. (2013). *True to the Faith, The Acts of the Apostles: Defining and Defending the Gospel*. Myrtlefield House.
- Gough, J. (1799). *The History of the People Called Quakers*. Darton and Harvey.
- Gökalp, M. (2017). Salih Baba Divanı'nda Lafzî Hadis İktibasları. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(2), 105-124.
- Gurney, J. J. (1856). *Observations on the Distinguishing Views and Practices of the Society of Friends*. Samuel S. & William Wood.
- Günay vd. (2004). *Hristiyanlık Tarihi* (S. Sel & L. Kınran, Çev.).
- Gündüz, Ş. (2002). *Dinsel Şiddet: Sevgi Söyleminden Şiddet Realitesine Hristiyanlık*. Etüt Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2004). *Pavlus Hristiyanlığın Mimarı*. Ankara Okulu Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2008). *Hristiyanlık*. İsam / İslam Araştırmaları Merkezi.
- Gündüz, Ş. (2017). *Din ve İnanç Sözlüğü*. Vadi Yayınları.
- Gündüz, Ş. (Ed.). (2019). *Dünya Dinleri*. Milet & Nihal.
- Güngör, A. İ. (2002). *Vatikan Misyon ve Diyalog*. Alperen Yayınları.

- Güngör, A. İ. (2016a). *Evanjellikler. İlgi Kültür Sanat Yayınları*.
- Güngör, A. İ. (2016b). *Cizvitler: Tanrı'nın Şövalyeleri*.
- Gürkan, S. L. (2012). Vaftiz. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 42, ss. 424-426). TDV Yayınları.
- Hallowell, R. P. (1870a). *The Quakers in New England: An Essay*. Merrihew & Son, Printers.
- Hallowell, R. P. (1870b). *The Quakers in New England: An Essay*. Merrihew & Son, Printers.
- Hallowell, R. P. (1883). *The Quaker invasion of Massachusetts*.
- Hancock, T. (1859). *Decline Of The Society Of Friends*.
- Harman, Ö. F. (1995). Endüljans. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 11, ss. 209-211). TDV Yayınları.
- Harman, Ö. F. (2002). Katoliklik. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 25, ss. 55-58). TDV Yayınları.
- Hasanov, E. (2012). Nuh Kanunları'nın Kökeniyle İlgili Görüşler Üzerine. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 200-224.
- Hasanov, E. (2015). *Nuh Kanunları ve Nuhilik*. İsam / İslam Araştırmaları Merkezi.
- Hick, J. (1977). *Jesus and the world religions* (J. Hick, Ed.). SCM Press. https://doi.org/10.1007/978-1-349-16308-3_5
- Hick, J. (1995). *The Rainbow of Faiths: Critical Dialogues on Religious Pluralism: Critical Dialogues in Religious Pluralism*. SCM Press.
- Hick, J. (2002). *İnançların Gökkuşağı: Dinsel Çoğulculuk Eleştirel Diyaloglar* (M. Aydın, Çev.). Ankara Okulu Yayınları.
- Hill, C. (1976). *The World Turned Upside Down: Radical Ideas During the English Revolution*. Penguin Books.
- Hinds, H. (2011). *George Fox and Early Quaker Culture* (1st edition). Manchester University Press.
- Holland, R. S. (1915a). *William Penn*.
- Holland, R. S. (1915b). *William Penn*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Hoyland, J. S. (1928). *The Light Of Christ*. Swarthmore Press.
- Ingle, H. L. (1994). *First among Friends: George Fox and the Creation of Quakerism* (5th or later edition). Oxford University Press.
- Işık, H. (2006). *İlk Papa Aziz Petrus'tan Son Papa Ratzinger'e Papalık Tarihi*. Ozan Yayıncılık.
- Janney, S. M. (1853). *The Life of George Fox*. Lippincot, Grambo & Co.
- Johnson, K. E., Salamon, J., Axtell, G., & Twiss, S. B. (2006). *Dini Çoğulculuk / John Hick'in Düşünceleri Etrafında Tartışmalar* (R. Yazoğlu & H. Aydeniz, Çev.). İz Yayıncılık.
- Jones, L. T. (1914). *The Quakers Of Iowa*.
- Jones, R. M. (1919). *The Story Of George Fox*.
- Jones, R. M. (1950). *Faith and practice of the Quakers* (First Edition). London.
- Josephus, T. F. (1984). *The Jewish War*. Oxford University Press.
- Kaleli, L. (1996). *Mitolojide İnanç ve Peygamberler*. Can (adil Ali Atalay) Yayınları.
- Kaplan, İ. (2008). *İslâm'a Göre Hristiyanlık*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kaplan, İ. (2010). Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Polemik Geleneği. *Hikmet Yurdu Düşünce - Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 3(5), Article 5.
- Karesh, S., & Hurvitz, M. M. (2006). *Encyclopedia of Judaism*. Fackh on File.

- Katar, M. (2000). Hristiyanlık'ta Kilise Takviminin (Kilise İçerisindeki Anma ve Kutlama Devrelerinin) Oluşması. *Dini Araştırmalar*, 3(8), Article 8.
- Katar, M. (2007). Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü). *İslâmî Araştırmalar (Dergi)*, 20(3), 330-339.
- Katar, M. (2017). *Yahudilik Hristiyanlık ve İslam'da Tövbe* (3. bs). Eskiyei Yayınları.
- Kershner, J. R. (2019). Introduction: Quaker Engagements with Mysticism. İçinde J. R. Kershner (Ed.), *Quakers and Mysticism: Comparative and Syncretic Approaches to Spirituality* (ss. 1-22). Springer Verlag.
- Kılıç, R. (2004a). Dinî Çoğulculuk mu, Dinde Çoğulculuk mu? *Dini Araştırmalar*, 7(19).
- Kılıç, R. (2004b). *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*. Ötügen Neşriyat.
- Kılıç, S. (2005). Kuveykırlar. *Dini Araştırmalar*, 8(23), 219-228.
- Knitter, P. F. (1985). *No Other Name?: Critical Survey of Christian Attitudes Towards the World Religions* (n. e. edition). Lightning Source UK Ltd.
- Knitter, P. F. (1990a). Interreligious Dialogue: What? Why? How? İçinde *Death or Dialogue: From the Age of Monologue to the Age of Dialogue*. SCM Press.
- Knitter, P. F. (1990b). Towards a Liberation Theology Of Religions. İçinde *Death or Dialogue: From the Age of Monologue to the Age of Dialogue*. SCM Press.
- Kurt, A. O., & Aykıt, D. A. (2019). *Dinler Tarihi*. Bilay (bilimsel Araştırma Yayınları).
- Kuzgun, Ş. (1996). *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*. Ertem Matbaa Ltd. Şti.
- Küçük, A., & Tümer, G. (1993). *Dinler Tarihi* (3. bs). Ocak Yayınları.
- Lee, S. (Ed.). (1893). *Dictionary Of National Biography*. London, Smith, Elder, & co.
- Lemerle, P. (2005). *Bizans Tarihi* (G. Üstün, Çev.). İletişim Yayınları.
- Little, D. P. (2014). *The English Civil Wars: A Beginner's Guide*. Oneworld Publications.
- London Yearly Meeting (Society of Friends), F. & George. (1669). *Canons and institutions*. publisher not identified. <https://quod.lib.umich.edu/e/eebo2/A40127.0001.001?rgn=main;view=fulltext>. (23.02.2022)
- MacMurray, J. (1998). *The Search for Reality in Religion* (1st Edition). Quaker Home Service.
- Macy, H. (2011). Baptism and Quakers. *Faculty Publications - George Fox School of Theology*, 157-174.
- Marsh, J. (1881). *A Popular Life Of George Fox: The First Of The Quakers*.
- Mather, C. (1820). *Magnalia Christi Americana: Or the Ecclesiastical History of New England*. Roberts Burr, Printers.
- Matthews, G. B. (2005). *Augustine* (1st edition). Wiley-Blackwell.
- McGuire, M. B. (2008). *Lived Religion: Faith and Practice in Everyday Life*.
- McNeill, W. H. (2021). *Dünya Tarihi* (A. (Alaeddin) Şenel, Çev.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Mechikoff, R., & Estes, S. (2013). *A History and Philosophy of Sport and Physical Education: From the Ancient Civilizations to the Modern World*. Brown & Benchmark Pub.
- Meeting, O. V. Y., Ovym, & None. (2019). *Faith and Practice: The Book of Discipline of the Ohio Valley Yearly Meeting of the Religious Society of Friends*. Ohio Valley Yearly Meeting.
- Michel, T. (2012). *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*. Sak Ofset.
- Moore, R. (2000). *The Light in Their Consciences: Early Quakers in Britain, 1646–1666*. Penn State University Press.

- Morries, G. P. (2010). *From Revelation to Resource: The Natural World in the Thought and Experience of Quakers in Britain and Ireland 1647-1830*.
- Murray, R. S. (1880). *Valiant for the Truth; Or Some Memorials of George Fox and the Early Friends*.
- Nayler, J. (1716). *A Collection of Sundry Books, Epistles, and Papers Written by James Nayler, Some of Which Were Never Before Printed: With an Impartial Relation of the Most Remarkable Transactions Relating to his Life*. The Affigns of J. Sovle.
- Nickalls, J. L. (1975). *The Journal of George Fox* (Revised Edition). Religious Society of Friends.
- Olgun, H. (2001). *Luther ve Reformu: Katolisizm'i Protesto* (1. Baskı). Fecr Yayınları.
- Olgun, H. (2005). Katolik Kilisesi'nin Endüljans Uygulaması ve Protestan Reformuna Etkisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(18-19), 327-346.
- Onay, E. (2009). *Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Kuveykirlar*. Sakarya Üniversitesi.
- Opperman, A. D. (2015). *While it is Yet Day: A Biography of Elizabeth Fry*. Orphans Publishing.
- Özcan, A. (2000). İngiltere. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 22, ss. 296-299). TDV Yayınları.
- Özcan, H. (2013). *Maturidi'de Dini Çoğulculuk*. M.ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Özkan, A. R. (1998). *Fundamentalist Hristiyanlık-Yedinci Gün Adventizmi*. Seba Yayınları.
- Özkan, A. R. (2006). *Kıyamet Tarikatları / Yeni Dini Hareketler*. İq Kültür Sanat Yayıncılık.
- Özkan, A. R. (2007). *İçinde Yaşayan Dünya Dinleri*. Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Özkan, R. H. (2020). *Çağa İsmi Verilen Kadın: I. Elizabeth*.
- Pennington, I. (1960). *Brief extracts from the works of Isaac Pennington*. Gale, Sabin Americana.
- Pennington, I. (1662). *Some questions and answers shewing man his duty, and pointing him to the principle of God in his heart ... : As also, some questions and answers concerning the seed of Jacob, and the true church*. Printed for Robert Wilson.
- Pennington, I. (1667). *To Friends Of Both The Chalfonts*. Quaker Heritage Press.
- Perry, M. C. (1964). *Bellieving The Miracles And Preaching The Resurrection*. İçinde *The Miracles and the Resurrection*. The Talbot Press.
- Peterson, M., Hasker, W., Reichenbach, B., & Basinger, D. (2012). *Akıl ve İnanç / Din Felsefesine Giriş* (R. Acar, Çev.). Küre Yayınları.
- Polat, B. (2006). *Metodist Kilisesi Hakkında Bir Araştırma* [Ankara Üniversitesi].
- Polat, K. (2008). *Katolik Hristiyanlık'ta Azizlik ve Azizler* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi). Salkımsöğüt.
- Poulsson, E. (1900). *Love and law in child training. A book for mothers*. Nabu Press.
- Pounds, N. J. G., & G. P. N. J. (2000). *A History of the English Parish: The Culture of Religion from Augustine to Victoria*. Cambridge University Press.
- Pullin, N. (2018). *Female Friends and the Making of Transatlantic Quakerism, 1650–1750*. Cambridge University Press.
- Randazzo, D. C. (2017). *The Interdependent Light: A Quaker Theology of Reconciliation*. University of Birmingham.
- Richmond. (1960). *Christian Faith And Practice*.
- Robbins, C. (2004). *The Eighteenth-Century Commonwealthman* (First Edition). Harvard University Press.
- Roberts, A. O. (1954). *George Fox's Concept Of The Church*. Boston University.
- Roux, P. L. (2006). *Roma İmparatorluğu* (İ. Yerguz, Çev.). Dost Kitabevi.

- Russell, E. (1945). *The Inner Light in the History and Present Problems of the Society of Friends: The Historical Lecture Delivered at North Carolina Yearly Meeting on Eighth Month, The Eighth-1945*. Friends Historical Society.
- Sandiford, R. (1856). *The Friend, A Religious and Literary Journal* (C. 29). Robb, Pile&M'elroy.
- Sarıkcıoğlu, E. (2002). *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi* (2. bs). Fakülte Kitabevi.
- Schaff, P. (1952). Fox, George. İçinde *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge: C. IV*. Baker Book House.
- Scott, J. (1980). *What Canst Thou Say? Towards a Quaker Theology*. Quaker Books.
- Scott, R. C. (1964). *Tradition and Experience (Swarthmore Lecture 1964)*. George Allen & Unwin.
- Seignobos, C., & Tiryakioğlu, S. (1960). *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi*. Varlık Yayınları.
- Sezen, Y. (2006). *Dinlerarası Diyalog İhaneti: Dinî, Psikolojik, Sosyolojik Tahlil*. Kelâm yayınları.
- Sharpless, I. (1909a). Friends, Society of. İçinde *The New Schaff-Herzog Encyclopedia Of Religious Knowledge: C. IV* (ss. 393-396). Funk and Wagnalls Company.
- Sharpless, I. (1909b). Keith. İçinde *The New Schaff-Herzog Encyclopedia Of Religious Knowledge: C. VI* (ss. 393-396). Funk and Wagnalls Company.
- Sheldon, C. M. (2010). *In His Steps*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Stone, L. (2017). *Causes of the English Revolution, 1529-1642* (2nd edition). Routledge.
- Şenay, B. (2007). Noel. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 33, ss. 201-202). TDV Yayınları.
- Talbot, M. (2017). *İngiliz whig tarihçiliği ve Thomas Carlyle*.
- Tanyu, H. (1988). Ahd-i Cedid. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 1, ss. 501-507). TDV Yayınları.
- Tarakçı, M. (2006). *St. Thomas Aquinas*. İz Yayıncılık.
- Tarakçı, M. (2018). Hristiyanlıkta Vahiy ve Peygamberlik. İçinde Y. Ş. Yavuz (Ed.), *Vahiy ve Peygamberlik* (ss. 77-175). Kuramer / Kur'an Araştırmaları Merkezi.
- Tarter, M. (2019). Elizabeth Ashbridge and Spiritual Autobiography: The Old Awakened in the New. İçinde *Quakers And Mysticism, Comparative And Syncretic Approaches To Spirituality* (ss. 101-119).
- Tilly, C. (2016). *Avrupa'da Devrimler 1492—1992* (Ö. Arıkan, Çev.). Alfa Yayınları.
- Trevett, C. (1995). *Women and Quakerism in the 17th Century*. Sessions Book Trust.
- Tuke, H. (1810). *The Faith of the People Called Quakers, in Our Lord and Saviour Jesus Christ: Set Forth in Various E*. Wentworth Press.
- Tuke, H. (1818). *Biographical Notices of Members of the Society of Friends Volume 1*.
- Tuke, H. (1880). *The principles of religion, as professed by the society of Christians, usually called Quakers*. S. Harris.
- Turan, S. (2006). *Misyonerliğin Kurucusu Pavlus*. Iq Kültür Sanat Yayıncılık.
- Turner, F. S. (1911). *The Quakers: A Study, Historical And Critical*.
- Tümer, G. (1996). *Hristiyanlıkta ve İslam'da Hz. Meryem*. Diyanet Vakfı Yayınları.
- Underdown, D. (1987). *Revel, Riot, and Rebellion: Popular Politics and Culture in England 1603-1660*. Oxford University Press.
- Uysal, M. (1999). *Tespit ve yorum bakımından tasavvuf kitaplarında bulunan ihtilaflı haberler* [Thesis, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Ünal, A. (1998). *Yahudilik'te, Hristiyanlık'ta ve İslam'da Evlilik*. Kültür Bakanlığı.
- Ünal, M. (2008). *Dinlerde Kutsal Zamanlar*. Iq Kültür Sanat Yayıncılık.

- Vasiliev, A. A. (1943). *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (A. M. Mansel, Çev.). Maarif Matbaası.
- Vaux, R. (1815). *Memoirs of the Lives of Benjamin Lay and Ralph Sandiford: Two of the Earliest Public Advocates for the Emancipation of the Enslaved Africans*.
- Waardenburg, J. (2011). Teslîs. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 548-549). TDV Yayınları.
- Watson, J. S. (1860). *The Life Of George Fox, The Founder Of The Quakers*.
- Webb, M. (1865). *The Fells of Swarthmoor Hall and Their Friends*. A.W. Bennett.
- Weber, M. (2013). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (M. Köktürk, Çev.). Bilgesu Yayıncılık.
- Western Yearly Meeting. (2005). *Faith And Practice Of Western Yearly Meeting Of Friends Church*. Western Yearly Meeting.
- Wilkinson, J. (1836). *Quakerism Examined in a Reply to the Letter of Samuel Tuke* (Reprint edition). Thomas Ward.
- Williams, G. H. (2000). *The Radical Reformation* (1st edition).
- Wilson, B. (2004). *Dini Mezhepler* (A. İ. Yitik & A. B. Ünal, Çev.). İz Yayıncılık.
- Yalduz, A. (2003). Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2).
- Yami, V. Ş. (2010). Anglikan Kilisesinin Oluşum Süreci ve Bugünü Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, III(11), 578-585.
- Yazoğlu, R. (2007). *Dini Çoğulculuk Sorunu Jhon Hick Üzerine Bir Araştırma*. İz Yayıncılık.
- Yıldırım, A. (2000). *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*. Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yurttaşer, M. A. (2017). Geçmişten Günümüze Kıta Avrupası ve İngiltere Politikalarının Karşılaştırılması. *EURO Politika*, 2017 Özel Sayı, 219-236.